

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

**КАРПАТСЬКА УКРАЇНА – НЕЗАЛЕЖНА
ДЕРЖАВА**

МАТЕРІАЛИ

**Міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення
Незалежності Карпатської України**

(м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року)

Ужгород – 2019

УДК 94 (477.87) «1938/1939» (063)

Рецензенти:

Марчук Василь Васильович
доктор історичних наук, професор
(Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника)

Данилюк Дмитро Дмитрович
доктор історичних наук, професор
(Ужгородський національний університет)

Задорожний Володимир Євгенович
доктор історичних наук, професор
(Ужгородський національний університет)

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
від 26 лютого 2019 року, протокол № 3

Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендъел, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород, видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019 – 404 с.

Друкується за сприянням ректора Ужгородського національного університету, доктора медичних наук, професора Володимира Смоланки

До наукового збірника ввійшли доповіді, виголошені на міжнародній науковій конференції «Карпатська Україна – незалежна держава», організаторами якої виступили Ужгородський національний університет та Інститут історії України НАН України.

Збірник, який виходить у світ з нагоди 80-ї річниці проголошення державної незалежності Карпатської України, стане в нагоді всім, хто цікавиться славетними й трагічними сторінками історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців у ХХ столітті.

ISBN

© Карпатська Україна – незалежна держава, 2019

ЗМІСТ

Вступне слово ректора Ужгородського національного університету, доктора медичних наук, професора Володимира Смоланки	6
Привітання учасникам конференції директора Українського Музею-Архіву в Клівленді (США) Андрія Фединського	10
Ситник Олександр . Ідеологічні підстави постанови Карпатської України	11
Пагіря Олександр . Події 13-14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт?.....	21
Токар Маріан . Роль «третього сектору» в державотворенні Карпатської України	38
Зан Михайло . Політична участь етнічних меншин у державотворенні Карпатської України.....	50
Данилець Юрій . Становище православної церкви в період Карпатської України	77
Кічера Віктор . Греко-Католицька Церква і держава в автономній Карпатській Україні (за матеріалами МЗС ЧСР.....	88
Віднянський Степан . Карпатська Україна як етап українського державотворення.....	96
Казак Олег . Доля української організації «Просвіта» після приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини (1938-1944 рр.).....	112
Федака Сергій . Економічна феєрія Карпатської України.....	122
Басараб Володимир . Роль Греко-Католицької Церкви у процесі становлення української державності (на матеріалі послань та листів Андрея Шептицького)	129

Михайлюк Марина. Закарпатські євреї восени 1938 – навесні 1939 років: Підкарпатська Русь / Карпатська Україна	140
Кравчук Олександр, Завальнюк Костянтин. Леонід Мосендз на Закарпатті у 1938-1939 рр	154
Мушинка Микола. Степан Клочурак – міністр оборони Карпатської України	167
Болдижар Сергій, Мойш Василь. Автономія Підкарпатської Русі як передумова проголошення Карпатської України	171
Гиря Володимир. Вибори до Союму Карпатської України	178
Вегеш Микола. Угорський і польський терор у Карпатській Україні	186
Бертолон Олександр. Система політичного режиму Міклоша Горті в Угорщині (1920-1939 рр)	211
Куцов Костянтин. Участь активістів «Союзу підкарпатських українських студентів» у політичних подіях 1938-1939 рр	218
Абрамович Інгрід. Прояв жіночої активності у військово-політичному житті Карпатської України	230
Світлинець Андрій. Прикордонник Василь Попик – захисник Карпатської України	234
Шафраньош Олексій. Карпатська Україна та бої 15 березня 1939 року в спогадах Михайла Гулянича	240
Шинкар Іван. На шляху до державності: Карпатська Україна (1938-1939) із вісімдесятирічної відстані	245
Мазило Ігор. Проблеми історії Карпатської України на сторінках підручників вищої школи	249

- Савчин Михайло.** Карпатська Україна та континуїтет української державності 253
- Турияця Вікторія, Турияця Василь.** Правовий статус української мови як державної / офіційної: історія і сучасність..... 262
- Тарасюк Володимир.** «Творім патріотичну молодь» як один із основних заповітів Августина Волошина 275
- Вегеш Анастасія.** Енциклопедичне та змістове наповнення літературно-художніх антропонімів творів Августина Волошина 281
- Руснак Ірина.** Поетика назви роману-репортажу «Сонце з Заходу» Уласа Самчука..... 293
- Міщанин Василь.** «Статті и стихи націоналістического и профашистского характера»: аналіз кримінальної справи Андрія Патруса-Карпатського 300
- Юсип-Якимович Юлія.** Світоглядні основи Августина Волошина: національно-мовний та культурологічний аспекти..... 314
- Ірина-Люба Горват.** Перші публікації про Августина Волошина в українській історіографії (90-ті роки ХХ століття) 325
- Турияця Василь, Васирина Наталія, Турияця Вікторія.** Стан і проблеми шкільництва Підкарпатської Русі / Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939 рр.): мовою цифр і фактів нововиявлених архівних документів 345
- Тодоров Ігор.** Зовнішньополітичний вимір суспільних настроїв на Закарпатті в контексті вісімдесятиліття Карпатської України..358
- Град Корнел.** Карпатська Україна 366
- Белень Михайло.** Сторінки історії Карпатської України (Епоха Карпатської України у моїй творчості)..... 385

ВСТУПНЕ СЛОВО

РЕКТОРА УЖГОРОДСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА СМОЛАНКИ

80 років промайнуло з того дня, коли Президент Августин Волошин проголосив державну незалежність Карпатської України. Тоді, в далекому 39-му, закарпатські українці, залишивши глибокий сон, забувши про традиційні суперечки між народовцями і русофілами, згуртувалися навколо Українського Національного Об'єднання в єдину монолітну силу, завершивши еволюцію від підкарпатських русинів до закарпатських українців.

Утворення Карпато-Української держави було логічним завершенням багаторічної боротьби різноманітних українських політичних партій, товариств, найкращих представників закарпатської політичної еліти протягом усього міжвоєнного періоду. Августин Волошин і Августин Штефан, брати Юлій і Михайло Брацайки, Степан Клочурак і Вікентій Шандор, Дмитро Климпуш і Степан Росоха постійно доводили, що ми є українцями, які всупереч обставин відірвані від решти українських земель, і настане той довгоочікуваний час, коли всі українські землі об'єднаються в єдиній незалежній Соборній українській державі. Шістьом засіданням Сойму, які проходили 15 березня 1939 року, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Августин Волошин був одностайно обраним її Президентом.

Сойм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на терени Карпатської України. Незважаючи на велику чисельну перевагу ворога, Карпатська Січ – збройні сили молоді держави – чинила опір. «Не дасться заперечити факту, – повідомляла одна з тогочасних газет, – що під Хустом відбулася велика битва, у якій з обох сторін полягло багато соток вояків... Не можемо не підкреслити, що український народ... хоробро боровся». Наприкінці 30-х років Карпатська Україна виявилася єдиною державою, де невелика гілка українського народу проголосила свою незалежність і заявила про бажання жити державним життям. Такої можливості не мали ні українці, які перебували в складі СРСР, ні українці під владою Польщі та Румунії. Однак вони дивилися на Карпатську Україну як на територію, де робиться відчайдушна спроба відновити українську

державність. Виходячи з цього, необхідно розцінювати утворення Карпато-Української держави як другий, після визвольних змагань 1918-20-х років, етап у боротьбі за створення українського державного утворення на окремо взятій українській території.

Приємно, що черговий ювілей Карпатської України відзначатимуть на державному рівні. Уряд ухвалив план заходів з нагоди святкування 80-річчя Карпатської України, відповідне розпорядження підписав прем'єр-міністр Володимир Гройсман. Закономірно, що центром відзначення пам'ятної дати стане Закарпаття. 15 березня на Меморіальному комплексі «Красне поле» поблизу столиці Карпатської України Хуста пройде велелюдне віче за участі керівництва держави. Уперше в Ужгороді пройде фестиваль «Історія. UA», приурочений ювілею Карпатської України, а в Хусті відбудеться X фестиваль-конкурс стрілецької пісні «Красне поле». З нагоди цієї славетної події заплановано випуск та введення в обіг поштових марок і конвертів, присвячених 80-річчю Карпатської України.

Не залишився осторонь і наш університет, який проводить представницьку міжнародну наукову конференцію, присвячену Карпатській Україні. Цей науковий форум уже традиційно відбувається на базі Ужгородського національного університету. Саме вчені нашого навчального закладу щоразу ініціюють нові дослідження з проблем державотворення Карпатської України, залучають до дискусії представників інших науково-дослідних установ в Україні та закордоном. Відповідно це є і метою міжнародної наукової конференції – проаналізувати історичні, суспільно-політичні, правові, міжнародні, культурні, етичні та інші аспекти становлення одного із визнаних етапів державотворення в Україні у XX-му столітті. Серед інших завдань зібрання науковців – виокремити основні світоглядні орієнтири сучасної історичної та суспільствознавчої науки, різноманітність підходів до оцінки тогочасних подій, виявлення нових причин змін та впливів на становлення української національної державотворчої ідеології в Карпатах.

Починаючи з 1990 року, учені Ужгородського національного університету ґрунтовно досліджують різноманітні аспекти історії Карпатської України. Щороку проходять наукові конференції, «круглі столи», інші наукові форуми, присвячені цим подіям. За цей проміжок часу вченими університету видано кілька десятків

монографій і науково-популярних книг, понад тисячу наукових статей і нарисів, низку бібліографічних і навчально-методичних посібників. Науковці університету неодноразово виступали консультантами документальних фільмів, присвячених Августину Волошину і Карпатській Україні. У Києві, Львові та Ужгороді захищені кандидатські й докторські дисертації з тематики, якій присвячена наша наукова конференція.

Широке представництво на науковому форумі свідчить про те, що тема Карпатської України увічнена в сучасній державотворчій свідомості та національній традиції. Про це говорить і тематична мозаїка доповідей. Значне коло авторів наукового збірника віддзеркалює як географічний, так і фахово-професійний розмах. Відрадно, що серед учасників конференції є як досвідчені фахівці, так і науковці-початківці.

Уже не вперше до роботи наукового форуму залучаються академічні державні установи, навчальні заклади різних рівнів акредитації, серед яких є національні за статусом, науково-дослідні інститути, музеї та архіви, громадські організації. Зокрема, серед академічних установ репрезентовані Інститут історії України та Інститут Української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. Міжнародний статус наукового зібрання забезпечили гості із-за меж України, а саме представники Українського Музею-Архіву м. Клівленд (штат Огайо, США), Історичного повітового музею м. Сату Маре (Румунія), Західного університету (Румунія), Мінського міського педагогічного коледжу (Білорусь), учені з сусідньої Словацької Республіки.

На конференцію також завітали дослідники з Київського університету імені Бориса Грінченка, Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Вінницького аграрного національного університету, Карпатського університету ім. Августина Волошина (Ужгород), Карпатського університету підприємництва (Хуст), Ужгородського національного університету. У конференції беруть участь наукові співробітники НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права УжНУ і НДІ політичної регіоналістики УжНУ.

На форумі присутні представники архівно-музейних установ, зокрема – Державного архіву Вінницької області, Державного архіву Закарпатської області, Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія Терору» (Львів), Музею української культури у Свиднику (Словацький національний музей, Словаччина), Історико-краєзнавчого музею Іршавської об'єднаної територіальної громади. До участі в роботі конференції також долучилися громадська організація «Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія» та «Асоціація політологів та міжнародників УжНУ».

Глибоко переконані, що доповіді, виголошені на міжнародній науковій конференції «Карпатська Україна – незалежна держава», стануть новим словом у дослідженні цієї актуальної для нашої держави і вітчизняної науки проблематики. Сподіваємось, що відкриються нові імена захисників і будівничих Карпато-Української держави, до наукового обігу буде введено новий, раніше невідомий або маловивчений, фактичний матеріал. Вихід у світ наукового збірника матеріалів конференції стане значною подією як для наукової спільноти, так і звичайного читача, який цікавиться історією українського державотворення.

**ПРИВІТАННЯ УЧАСНИКАМ КОНФЕРЕНЦІЇ
ДИРЕКТОРА УКРАЇНСЬКОГО МУЗЕЮ-АРХІВУ
В КЛІВЛЕНДІ (США)**

1-ого березня 2019 р.

Дорогим і шановним організаторам та учасникам наукової конференції при Ужгородському національному університеті та Інституті історії України Національної академії наук України. Привіт!

З нагоди 80-ліття Проголошення Незалежності Карпатської України вітаю Вас в імені Українського Музею-Архіву (УМА) в Клівленді. Проголошення в 1939 р. відновило віру в українцях, що можна створити власну державу і це дало мільйонам натхнення боротися за ту мету під час кривавих років, які скоро прийшли з Другою світовою війною, а опісля в героїчній боротьбі Руху опору 1950-90 рр.

Ми в УМА маємо глибокі і тісні зв'язки з Карпатською Україною. Наш засновник Леонід Бачинський, ще молодим в 1920-х рр. заснував Пласт в Закарпаттю. Будучи в США, він держав контакт з Калеником Лесюком, який передав в УМА фотографії та інші матеріали щодо проголошення. Олександр Дебич, лауреат Фулбрайта в УМА і Відвідуючий професор в Огайо стеїтському університеті (Ohio State University) відшукав унікальні матеріали щодо подій 1939 р., які він представить на Конференції.

Незалежність України була мрією від часів занепаду Київської Русі, але століттями була недосяжною. Проголошення незалежності Карпатської України було тимчасовою невдачею, але це стало поштовхом, який в перспективі дальшої історії бачимо, як величезний крок вперед.

Тепле вітання Конференції і запрошення відвідати нас в УМА в місті Клівленд.

З повагою Андрій Фединський.

ІДЕОЛОГІЧНІ ПІДСТАВИ ПОСТАННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Олександр Ситник,
доктор історичних наук, завідувач кафедри
історії, археології і філософії,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького

Олександр Ситник. Ідеологічні підстави постання Карпатської України.

Розглядається процес формування та розвитку ідеологічних засад і принципів Карпатської України. Аналізуються погляди та ідеї провідних її діячів. Висвітлюється формування української національної ідентичності на Закарпатті. Зауважено вплив ОУН на розбудову Карпатської України. Підкреслено, що Карпатська Україна продемонструвала потужний ідеологічний прояв національно-державницького усвідомлення приналежності до української нації.

Ключові слова: ідеологія, Карпатська Україна, національно-культурне життя, державотворення, культура, українські націоналісти, українська нація, ідеї.

Olexander Sytnyk. Ideological grounds for the emergence of Carpathian Ukraine.

The process of formation and development of ideological foundations and principles of the Carpathian Ukraine is considered. Analyzed the views and ideas of its leading figures. The formation of the Ukrainian national identity in Transcarpathia is highlighted. The influence of the OUN on the development of the Carpathian Ukraine is noted. It was emphasized that Carpathian Ukraine demonstrated a powerful ideological manifestation of the national-state consciousness of belonging to the Ukrainian nation.

Keywords: ideology, Carpathian Ukraine, national and cultural life, state, culture, Ukrainian nationalists, Ukrainian nation, ideas.

Після включення території Закарпаття до Чехословацької Республіки загалом суспільно-політичне життя краю отримало кращі умови розвитку. Проте декілька сторічна ізоляція від інших українських земель, процеси денаціоналізації та колонізації сусідніми державами далися взнаки негативними, іноді трагічними, наслідками для населення.

Характеризуючи творчість поетів Гренджі-Донського та Зореслава, Маланюк зауважив, що т. зв. Прикарпатська Русь навіть на початку 1930-х років залишалася «країною мадярської культури», носіями та агентами котрої була, насамперед, місцева «русинська півінтелігенція». А одним із ефективних її знарядь тривалий час були одночасно: 1) горілка (корчми) і 2) комунізм. Відтак горілка деградувала населення фізично, а «белякунівський комунізм» (теоретично – Москва, фактично – Будапешт), в умовах комбінованої москвофільсько-мадярсько-советської пропаганди й штучно створеного мовного хаосу, пригнічував народ остаточно [1, с. 504, 505]. Тобто становище закарпатців було аналогічним тубільному населенню якоїсь колонії.

Процес утворення Чехословацької Республіки покликав мешканців Закарпаття активно включитися в політичне життя і стати його дієвим суб'єктом. Політична історія 20 – 30-х років ХХ століття базувалася на підвалинах демократичного суспільства. А становлення багатопартійної системи дало поштовх різнобічному розвитку політичної думки, ідейної боротьби та політичної культури в цілому. Саме в умовах Чехословацької держави, правовою основою котрої була одна з найдемократичніших конституцій тогочасного світу, у Закарпатті почало формуватись громадянське суспільство. З початку 1920-х років у регіоні поряд із політичними партіями, виникає розгалужена система культурно-освітніх товариств, інших громадських організацій, формується новий адміністративно-територіальний устрій і т. д. [2, с. 7]. Серед низки інших культурно-освітніх товариств на Закарпатті важливу роль в ідеологічному розвитку українства в краї відігравало товариство «Просвіта», що утворилося в Ужгороді в 1920 році. Наслідуючи традиції діяльності «Просвіти» в Галичині, закарпатська «Просвіта» розгорнула широку діяльність у справі піднесення національної свідомості русинів-українців Закарпаття. Слід додати, що до цієї справи активно долучилися українські емігранти, які після поразки визвольних змагань 1917-1921 років осідали на Закарпатті. Стаючи вчителями і простими членами «Просвіти», вони докладали багато зусиль щодо розширення й активізації діяльності цього товариства. При цьому вони прагнули формувати саме українську ідентичність із громадян краю шляхом пробудження національного усвідомлення.

Досить значну роль у розвитку національної свідомості русинів-українців Закарпаття відіграли наддніпрянці й галичани. Вони,

зокрема, докладали значних зусиль у справу виховання молоді в душі українського патріотизму. Серед багатьох емігрантів, що активно займалися культурно-просвітницькою діяльністю, виділяємо таких: В. І. Бірчак, М. А. Самойлович, П. Кукурудза та ін. П. Ференц звернув увагу на ту обставину, що українська еміграція створила в Чехословаччині потужну ідейно-інтелектуальну атмосферу. Цей духовний клімат пронизував усе українство, мобілізуючи та інтегруючи його. Все це об'єктивно впливало на суспільні уподобання закарпатських вигнанців, утягувало їх в орбіту українських прагнень. Насамперед це стосувалося місцевої інтелігенції. Відтак Закарпаття через українських емігрантів почало контактувати з ширшим українським світом. Це мало велике значення для зміцнення в краї українського національного руху в його культурному та політичному проявах [3, с. 54, 55].

Товариство «Просвіта» стало провідним чинником протидії мадяризації та насаджування москвофільства. В основі програми та ідеологічної платформи «Просвіти» лежали ідеї духовно-культурного піднесення й національно-політичного усвідомлення населення [4, с. 36]. Можна з впевненістю вважати, що без діяльності товариства «Просвіта» на Закарпатті в 1920-1930 роках, постання Карпатської України – як незалежної української держави було б неможливим.

Помітна роль у розвитку ідеологічних засад майбутньої Карпато-української держави належить визначному діячу УНР Микиті Шаповалу, який від жовтні 1919 року перебував у Празі як радник Директорії з культурно-просвітницьких справ за кордоном, а згодом – як голова Українського Громадського Комітету та ін. У низці праць і документів М. Шаповал до самої своєї смерті у 1932 році розробляв принципи майбутнього державного устрою українських земель у складі ЧСР [5, с. 59, 60].

Ще 3 листопада 1938 року А. Волошин звернувся до населення з «Маніфестом уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України», де закликав своїх співгромадян до єдності, спокою, порядку, моральної твердості та стійкості в боротьбі за свою правду [6, с. 30]. Багато свідомих карпато-українців долучилися до справи державного будівництва. Однак серед населення краю мали місце й випадки відвертого ігнорування ідеї державотворення. Значна частина як греко-католицького, так і православного духовенства не сприймала української ідеології автономного уряду й

діяла в проугорському чи русофільському дусі. До таких проявів антидержавної діяльності влада вживала законні заходи. У цілому ж носіями ідеологій й надалі залишалося національно й політично заангажоване духовенство, яскравим прикладом чого є багатогранна діяльність священика, педагога та політика о. А. Волошина [7, с. 62]. Слід підкреслити, що в першу чергу опозиційним до української ідеології Карпатської України було промосковсько налаштоване православне духовенство.

Незважаючи на все це, Августин Волошин цілеспрямовано проявляв політичну толерантність, принциповість у пріоритетних питаннях, дипломатичність відносин, відвертість з політичними опонентами, політичне передбачення, послідовність і виваженість у прийнятті політичних рішень, патріотичні почуття, віру в людські цінності, відданість національним ідеалам та ін. Для Августина Волошина, який пройшов важкий політичний вишкіл від початку до кінця, згадані ознаки не були формальним обладунком, а реальною необхідністю, без якої неможливо досягнути Великої політичної мети [8, с. 159]. Рупором національного відродження стала редагована й заснована ним ще на початку століття газета «Наука», перейменована в 1920 році на «Свободу», а в 1938 році – на «Нову Свободу». Тоді ж, напередодні перейменування Підкарпатської Русі в Карпатську Україну, на національних позиціях стояло десять газет і журналів (принаймні в 3 рази більше, ніж їх налічується в Закарпатті нині) [9, с. 106, 107].

Як засвідчує М. М. Вегеш, починаючи з другої половини 1930-х років Закарпаття стає в центрі уваги Проводу ОУН [10, с. 21]. У 1937 році Є. Коновалець навіть запропонував створити окремий штаб для Закарпаття, а О. Чемеринський видав книгу «Плattformа Закарпаття», котру слід уважати для тогочасної Карпатської України своєю програмою ОУН. Автор її був переконаний, що визволення Закарпаття можливе лише при умові незалежності всієї України [11, с. 36]. Роль ОУН у період розбудови Карпатської України та її оборони від мадярських окупантів була неоднозначною. Однак не можна не відзначити тої уваги, котра приділялася Організацією українських націоналістів Закарпаттю ще на самих початках творення Карпатської України [12, с. 71]. У серпні 1938 року до Ужгорода прибула група діячів ОУН: М. Колодзінський, Р. Шухевич, З. Коссак, О. Гасин та інші – майже всі професійні військові. Цілком очевидним було те, що Провід ОУН мав на меті взяти активну

участь у процесі розбудови Карпатської України, що започаткувався в другій половині 1938 року [13, с. 218]. Національно-визвольна боротьба закарпатських українців знайшла всебічну підтримку українців Галичини, які першими прийшли їм допомогу [14, с. 137]. Основною ідеологічною платформою, на якій здійснювалася політична практика українських сил в краї як на громадському, так і на владному рівнях став український націоналізм [3, с. 83]. П. Стерчо зауважив, що за неповних 20 років, від 1919 до 1939 року, під впливом ідеї українського націоналізму, колишній несвідомий угро-русин перетворився в твердого борця за Самостійну Соборну Українську Державу [15, с. 187]. Закарпатці, які традиційно були байдужими до української націоналістичної ідеології, все ж змогли виявити прагнення до боротьби за українську незалежну державу. Слід при цьому зауважити, що подібно до сприятливих умов культурно-просвітницького й громадсько-політичного розвитку Галичини в складі Австро-Угорської імперії та відповідного розвою там національного самоусвідомлення, аналогічною була ситуація на Закарпатті в складі Чехословаччини. Саме цей чинник відіграв безумовно значну роль у розвитку національної свідомості закарпатських українців.

Після розчленування Чехословаччини та проголошення автономії Карпатської України особливо активізувала свою діяльність ОУН, провід якої розглядав Карпато-українську державу як складову частину майбутньої незалежної Української держави. Закарпатський фактор дав сильний поштовх до піднесення руху українства за автономізацію Галичини, охопивши усі її політичні сили [16, с. 59]. Незважаючи на досить помітну участь ПУН і ОУН у процесі розбудови Карпатської України протягом 1938-1939 років, українські націоналісти не нав'язували закарпатцям своєї волі. Навпаки, українці Закарпаття вільними й таємними виборами виявили свою волю, вибравши таких представників до сейму, які сприяли проголошенню й утвердженню такого роду законів і ладу в Карпатській Україні, що відповідав народному духу та його прагненням [17, с. 429]. М. Капустянський звернув увагу на те, що значна ідеологічна та організаційна праця ПУН в розбудові Карпатської України була, серед іншого, зумовлена значною геополітичною роллю Закарпаття в планах великих держав, що було ґрунтовно висвітлено Колодзінським-Буруном у статті «Воєнне значення і стратегічне положення Закарпаття», опублікованій у журналі «Війна і техніка», а

згодом у збірнику статей Чемеринського-Оршана «Карпатен Україне» німецькою мовою [18, с. 130-132]. Д. Андрієвський наголошував, що Закарпаття стало розмінною монетою в планах Гітлера щодо залучення Угорщини та Польщі до своєї військово-політичної стратегії. Ще в жовтні 1938 року Ріббентроп запевняв представника Карпатської України Бачинського, що німці не дадуть своєї згоди на включення Закарпаття до складу Угорщини, але вже в січні 1939 року Гітлер висловлювався стосовно можливості входження краю до Угорщини. У цій складній ситуації українські націоналісти не лише прагнули відстоювати незалежність Карпатської України, а й через свої політичні акції намагалися надати справі Закарпаття міжнародного розголосу [19, с. 153, 154]. Радянський Союз, Польща та Румунія навіть із внутрішньополітичних міркувань не хотіли б допустити існування Карпатської України як зародку українства. А Німеччина 11 березня 1939 року мовчки віддала Карпато-Україну на поталу Угорщини [20, с. 250, 294-296]. Натомість радикально налаштовані українські націоналісти (Р. Шухевич, М. Колодзінський, З. Коссак та ін.) взяли активну участь у розвитку самостійницької політики Карпатської України, а також – у розбудові її збройних сил [21, с. 184].

В. Шандор зауважив, що передаючи Угорщині Карпатську Україну, А. Гітлер разом із нею дорого продав і українську справу Й. Сталіну та її ціною уклав із останнім у серпні 1939 року договір про ненапад [22, с. 249]. Гітлер рішуче відкинув ідею самостійної Карпатської України, як й ідею утворення української держави загалом [23, с. 304]. І. Фляйшхауер відзначає, що Закарпатська Україна у лютому 1939 року була фактично віддана Гітлером Угорщині за згоду регента Горті приєднатися до антикомінтернівського пакту. Очевидна відмова Гітлера від планів створення «Великої України» містила в собі, з точки зору англійців, усі ознаки небезпечного кроку до зближення Німеччини з Радянським Союзом [24, с. 93]. В. Боднар відзначив, що закарпатці були першими, хто всупереч планам Гітлера дав відсіч фашистам і гортистській армії. Вони ж виявили згуртованість усіх прогресивних сил нації, необхідну єдність дій, широкий демократизм у вирішенні найбільш важливих проблем щодо досягнення державної незалежності. Саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом із своїми

братами з великої України [25, с. 7]. В. Шандор у «Спогадах» свідчив, що надзвичайне завзяття та відвага, національний і державний патріотизм усього населення Закарпаття проявлялися проти агресії окупантів у рішучій формі. На особливу увагу заслуговує той факт, що в боях взяли участь і поплавилися життям найвідважніші сини всіх українських земель – Центральної України, Галичини, Буковини, Холмщини, Волині. У таких, хоч і трагічних виявах прихована велика соборно-державницька сила українського народу. У боях за волю й незалежність Карпатської України загинуло багато патріотів, між ними начальник штабу Карпатської Січі, полковник М. Гузар-Колодзінський та заступник бойового референта Крайової Екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях поручик Зенон Коссак-Тарнавський [26 с. 346]. А полковник С. Єфремов у своїх спогадах відзначив високий бойовий дух оборонців Карпатської України, які з мізерним озброєнням чинили героїчний опір набагато більшій силі ворога [27, с. 25-28]. Закономірно, що українці Польщі вбачали в Карпатській Україні нове втілення українського П'ємонту (першим була Галичина наприкінці XIX – на початку XX століть).

Наприкінці 1930-х років Карпатська Україна виявилася єдиною державою, де невелика гілка українського народу проголосила свою незалежність і заявила про бажання жити державним життям. Такої можливості не мали ні українці, які перебували в складі СРСР, ні українці під владою Польщі та Румунії, однак вони дивилися на Карпатську Україну як на територію, де робиться спроба відновити українську державність [28, с. 228]. Таку ідеологічну настанову, зокрема, сформулював М. Брацайко: «По тисячолітній неволі наша земля стає вільною, незалежною та проголошує перед цілим світом, що вона була, є і хоче бути українська» [29, с. 20].

У силу історичних обставин формування української національної ідентичності на Закарпатті завершилося лише на початку XX століття. Вагому роль у цьому процесі відіграла діяльність «Просвіти» та інших товариств, як також – активна участь у національно-культурному житті краю емігрантів з Наддніпрянської України та вихідців із Галичини. Проте вже в 1939 році Карпатська Україна продемонструвала потужний ідеологічний прояв національно-державницького усвідомлення приналежності до української нації.

Таким чином, Карпатська Україна в 1938-1939 роках стала не лише провідним центром розвитку української національної ідеології, а й фактично першою з усіх українських земель вступила в боротьбу з фашизмом. При цьому, заради захисту своєї Батьківщини багато карпатських українців віддали своє життя. Але головним було те, що в березні 1939 року Карпатська Україна не лише продемонструвала всьому світу вияв до незалежності та соборності українських земель, а й втілювала ці ідеї на практиці.

Список використаних джерел

1. Маланюк Є. Книга спостережень. Торонто: Вид-во «Гомін України», 1962. Т. 2. 480 с.
2. Остапець Ю. О. Закарпаття через призму політичних виборів: монографія. Ужгород: Вид-во «Карпати», 2009. 408 с. (Серія «Studia Regionalistica»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»).
3. Ференц П. Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20-30-ті роки ХХ століття. Мукачево: Вид-во «Карпатська вежа», 2005. 216 с.
4. Стерчо П. Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках; [репринтне видання]. Львів: «За вільну Україну», 1994. 288 с.
5. Миронець Н. Микита Шаповал про національне відродження та державність. *Микита Шаповал видатний державний діяч, вчений, патріот*. Матеріали науково-практичної конференції з нагоди 125-річчя від дня народження, 5 квітня 2007 року, м. Донецьк. Донецьк: Східний видавничий дім, 2007. С. 50-61. (Український культурологічний центр).
6. Басараб В., Вегеш М. Життєвий шлях Августина Волошина. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Вип. 13. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2005. С. 8-48.
7. Фенич В. Церковна політика автономного уряду о. Августина Волошина та національно-політична ідентичність греко-католицьких і православних священиків Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Вип. 13. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2005. С. 48- 63.
8. Вегеш М., Токар М., Басараб М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2008. 256 с.
9. Довгей В. Погляд за лаштунки : збірник статей. Львів: ЛВЦНТІЕ, 2006. 172 с.
10. Вегеш М. Організація українських націоналістів і Карпатська Україна (1938-1939 рр.). *Матеріали наукової конференції викладачів історичного факультету УжДУ*. Ужгород, 1994. С. 20-25.

11. Вегеш М. До питання про участь ОУН в обороні Карпатської України. *Матеріали наукової конференції Всеукраїнського братства вояків УПА «Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія (історія, уроки, сучасність)»*, 16-17 січня 1993 р., м. Івано-Франківськ. Стрий: ТОВ «УВІС», 1993. С. 36-39.
12. Ситник О. М. Діяльність ОУН на Закарпатті в оцінці Вікентія Шандора. *Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник II – III. Ужгород: Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1999. С. 71-74.*
13. Ситник О. М. ОУН і Закарпаття. *Визвольний шлях*. 1998. Кн. 2. С. 217- 222.
14. Вегеш М. Карпатська Україна 1938-1939 рр. в українській історіографії. *Український історик*. Т. 34. 1991-1997. Ч. 1 – 4. С. 137-144.
15. Стерчо П. Карпато-українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках; [репринтне видання]. Львів: «За вільну Україну», 1994. 288 с.
16. Васюта І. К. Національно-визвольний рух в Західній Україні (1918-1939 рр.). *Український історичний журнал*. 2001. № 6. С. 35-85.
17. Бойдуник О. Організація Українських Націоналістів і засади власних сил народу. *Організація Українських Націоналістів 1929-1954*. [Б. м.]: На чужині, 1955. С. 421-443.
18. Капустянський М. Військова підготовка ОУН. *Організація Українських Націоналістів. 1929-1954: збірник статей у 25-ліття ОУН*. [Б. м.]: На чужині, 1955. С. 115-139.
19. Андрієвський Д. Міжнародня акція ОУН. *Організація Українських Націоналістів. 1929-1954: збірник статей у 25-ліття ОУН*. [Б. м.]: На чужині, 1955. С. 141-165.
20. Злепко Д. Українське питання у 1938-1939 роках і Третій Рейх. *Записки наукового товариства імені Т. Шевченка*. Т. ССХХVIII. Праці Історично-філософської секції. Львів, 1994. С. 249-308.
21. Пагіря О. Роман Шухевич у Карпатській Україні (1938-1939). *Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*. Львів, 2007. Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. С.171-185.
22. Шандор В. Закарпаття. Історично-правний нарис від IX ст. до 1920 р. Нью Йорк: Карпатський Союз, Інк., 1992. 292 с.
23. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. Львів: ЗУКЦ, 2004. 414 с.
24. Фляйшхауер І. Пакт. Гитлер, Сталин и инициатива германской дипломатии. 1938-1939; пер. с нем. Г. П. Бляблин, Н. А. Захарченко, В. Н. Прибытков, Е. И. Селиванова, В. М. Чернов. М.: Прогресс, 1990. 480 с.
25. Боднар В. Карпатська Україна в 1938-1939 роках: політологічний аспект. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Вип. 13. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2005. С. 3-8.

26. Шандор В. Спомини. Ужгород: МПП «Гражда», 1995. Т. 1: Карпатська Україна 1938-1939. 388 с.
27. Єфремов С. Буремні дні в Карпатській Україні (продовження). *Сурмач*. 1991. Ч. 1 – 4. Лондон, 1991. С. 25-28.
28. Вегеш М. М. Історичні дослідження: у 4 т. Ужгород: УжДУ, 2000. Т. 2. 282 с.
29. Бращайко М. Проголошення самостійности Карпатської України. *ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів боротьби 1929-1955рр.* : Збірка документів [Бібліотека українського підпільника. Ч. 1]. Видання Закордонних частин Організації Українських Націоналістів, 1955. С. 20-25.

ПОДІЇ 13-14 БЕРЕЗНЯ 1939 Р. В ХУСТІ: ПУТЧ, ПОВСТАННЯ ЧИ ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ?

Олександр Пагіря,
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Меморіального музею тоталітарних режимів «Територія терору», м. Львів

Олександр Пагіря. Події 13-14 березня 1939 р. в Хусті: путч, повстання чи збройний конфлікт?

У статті на основі широкого кола документальних і мемуарних джерел розкриваються передумови, основний перебіг та наслідки збройного зіткнення між Карпатською Січчю та чехословацькими військами в Хусті та на його околицях 13-14 березня 1939 р. Простежується вплив політичних та міжнародних факторів на ці події та їхній зв'язок з іншими епізодами розпаду Другої Чехо-Словаччини. На базі документів із чеських архівів, деконструється теза про державний переворот проти уряду А.Волошина з боку націоналістів-радикалів у керівництві Карпатської Січі та показується скоординованість їхньої дій у протистоянні централізму Праги. Показується зв'язок цих подій з намірами уряду А. Волошина проголосити незалежність Карпатської України під протекторатом Німеччини.

Ключові слова: Чехословаччина, Карпатська Україна, Хуст, Карпатська Січ, Августин Волошин, Лев Прхала.

Oleksandr Pahiria. 13-14 March 1939 events in Khust: a coup, rebellion or armed conflict?

Based on vast documentary and memoir sources, the article reveals the preconditions, main developments and consequences of an armed clash between the Carpathian Sich and Czechoslovak governmental forces in Khust and its environs on 13-14 March 1939. The paper examines the impact of political and international factors on these developments, as well as their connection with other episodes of the dissolution of the Second Czecho-Slovakian republic. Based on documents from Czech archives, the author deconstructs the thesis about a coup d'état against the Voloshyn government by radical nationalists from the Carpathian Sich leadership and shows coordination of their actions against Prague centralism. The article links these events with the intention of the Voloshyn government to proclaim Carpatho-Ukraine's independence under the protectorate of Germany.

Key words: Czechoslovakia, Carpatho-Ukraine, Khust, Carpathian Sich, Augustin Voloshyn, Lev Prchala.

Події 13-14 березня 1939 р., коли в Хусті та його околицях відбулися збройні сутички між карпатськими січовиками та чехословацькими військами, досі залишаються одним із

найзагадковіших епізодів в історії Карпатської України та Другої Чехо-Словацької республіки. Чесько-український конфлікт співпав у часі з початком угорської військової агресії проти Карпатської України, проголошенням незалежності Словаччини та загальним розпадом Чехо-Словаччини. Він став фінальним акордом 20-річного чеського правління на Закарпатті, залишивши після себе неоднозначну пам'ять. До цього часу в науковій історіографії не вщухають суперечки між істориками щодо генези та характеру тих подій, їхнього зв'язку з іншими сюжетами драматичного розпаду ЧСР.

Зокрема, в українській історіографії та мемуаристиці утвердилися дві основні течії. Учасники подій Й. Сарвадій, В. Шандор, М. Бандусяк, В. Бірчак і С. Сабол (Зореслав), а також сучасні дослідники М. Вегеш, О. Богів, В. Задорожний, В. Боднар та О. Довганич стверджували про існування внутрішньої націоналістичної опозиції у Карпатській Січі, яка виношувала плани усунення лояльного до Праги уряду А. Волошина. Мемуаристи І. Сарвадій та В. Шандор напряму пов'язували події 13-14 березня 1939 р. зі спробами державного перевороту проти уряду А. Волошина з боку радикалів-націоналістів зі штабу ОНОКС [1, 2, с. 306-307, 325]. У той же час учасники подій О. Ольжич та Ю. Шанта, історики П. Стерчо і В. Худанич вважали, що змови штабу Карпатської Січі проти уряду А. Волошина як такої не було, а були лише окремі доноси від чехословацьких спецслужб про такі наміри керівників Карпатської Січі. Вони покладають основну відповідальність за криваві події 13-14 березня 1939 р. на чеського генерала Л. Прхалу, який здійснив збройний напад на команду та підрозділи Карпатської Січі в Хусті.

У чеській історіографії домінуючою є версія повстання чи «путчу» січовиків проти чехословацької влади з метою захоплення влади. При цьому чеські дослідники здебільшого не вбачають у діях січовиків спроби усунення автономного уряду А. Волошина, а вважать останній співвідповідальним за збройний виступ проти легітимної чехословацької влади. Заходи чехословацьких військ проти «повстанців» трактуються ними як рішучі кроки з відновлення порядку, законності та конституційного ладу у східній провінції [3, s. 13; 4, s. 208-212; 5, s. 134, 6, s. 114; 7, s. 11; 8, s. 143-144; 9, s. 237, 10, s.48; 11, 79]. Поодинокую працею, яка випинається з цієї парадигми, є робота Яна Єдлічки, який швидше говорить про

інцидент, який переріс у збройний конфлікт із жертвами, аніж про повстання чи спробу насильного захоплення влади [12, s. 421].

Польський історик М. Ярнецькі вбачає у подіях 13-14 березня 1939 р. спробу січового перевороту водночас проти уряду А. Волошина та чехословацької влади [13, s. 143; 14, s. 224-225, 236].

Джерельна база даної проблеми містить у собі чимало суб'єктивного, упередженого, неточного, часом перебільшеного. Окремі джерела, зокрема спогади очевидців, базувались на неперевіраних чутках або домислах самих авторів. Щоб уникнути неточностей і недостовірних фактів ми йшли шляхом зіставлення спогадів і свідчень осіб з різних таборів, а також, при можливості, намагались порівняти їх із синхронними документальними джерелами. У цій статті спробуємо розкрити генезу, основну хронологію, характер і наслідки подій 13-14 березня 1939 р., поставивши їх ширший внутрішньополітичний та міжнародний контекст Другої Чехо-Словаччини. Для цього ми спиралися на комплекс джерел українського та іноземного походження, взявши насамперед до уваги великий масив нововіднайдених свідчень чехословацьких силовиків.

На нашу думку, українсько-чеське зіткнення 13-14 березня 1939 р. не було лише результатом необдуманих дій з боку радикально налаштованих членів командування Карпатської Січі, як це часто подається в працях українських та іноземних авторів. До цього спричинили як наростаюча ворожнеча між чехами та українцями у період автономії Карпатської України, діалектика відцентрових і доцентрових тенденцій в регіоні та міжнародні події, що призвели до розпаду Чехо-Словаччини.

Спогади безпосередніх учасників подій засвідчують, що загроза можливого збройного зіткнення «нависала у повітрі» ще принаймні за тиждень до трагічних подій, що добре усвідомлювалось обома сторонами конфлікту. До цього готувалось як чехословацьке командування на території Підкарпатської Русі (Карпатської України) на чолі з генералом Левом Прхалою, яке намагалось за будь-яку ціну втримати край у своїх руках і не допустити відокремлення Карпатської України, так і командування Карпатської Січі, що було готове до рішучих дій з метою захисту завоювань українського руху в краї.

Головною проблемою Організації Народної Оборони «Карпатська Січ» (ОНОКС) напередодні драматичних подій

середини березня 1939 р. була відсутність зброї, без якої вона не могла стати до оборони краю у випадку раптового нападу Угорщини чи Польщі та стати повноцінним українським військом. Чехословацьке командування після короткого періоду співпраці з карпатськими січовиками у боротьбі проти угорських і польських терористів (листопад – грудень 1938 р.) почало всіляко блокувати видачу зброї ОНОКС, убачаючи в ній загрозу для себе. Найбільш послідовно ця політика впроваджувалася вже після призначення 16 січня 1939 р. на посаду третього міністра в автономному уряді чеського генерала Лева Прхали, який перед тим успішно блокував озброєння Глінкової гвардії в Словаччині. Це змусило керівництво Карпатської Січі вдатись до самовільних акцій – незаконного викрадення зброї зі складів чехословацької жандармерії.

Перший такий випадок був зафіксований 19 січня 1939 р. у с. Буштино, округ Тячів, коли січовики привласнили 10 гвинтівок Манліхера і 10 протигазних масок, які були перед цим узяті у місцевої жандармерії. 3-4 березня 1939 р. група січовиків-емігрантів непомітно винесла зі складів краєвого командування чехословацької жандармерії в Хусті 33 гвинтівки, 23 жандармські карабіни, 50 пістолів і 44 500 набоїв. Однак уже після початку офіційного розслідування керівництво Карпатської Січі самостійно заявило про інцидент директору поліції Ю. Білею та прем'єр-міністру А. Волошину і взамін за відмову поліції офіційно розслідувати крадіжку 6 березня 1939 р. повернуло зброю [15].

Як показали наступні події, інцидент не був випадковістю. Вночі з 10 на 11 березня 1939 р. за допомогою двох українців на службі у державній поліції члени ОУН зі штабу ОНОКС Роман Шухевич («Борис Щука») разом з Юрієм Лопатинським («Калиною») непомітно винесли зі складів жандармерії і таємно вивезли з Хуста близько 100 гвинтівок, 40 револьверів і 3 коробки з 25 тис. набоїв [16, 17, с. 107-108; 18, с. 218-220]. Про черговий інцидент було відразу повідомлено генерала Л. Прхалу, який через начальника чехословацької жандармерії підполковника В. Ваки висунув вимогу уряду А. Волошина негайно все повернути. Що й було зроблено.

Після цього випадку чехи значно посилили охорону будівлі краєвої команди жандармерії (де також розміщувався уряд), а федеральні війська були приведені у бойову готовність, побоюючись збройного нападу січовиків [19]. Водночас керівництво ОНОКС також ужило певних превентивних заходів (зокрема, подвоїло

охорону січових об'єктів у Хусті), очікуючи можливого зіткнення з чехословацькими військами [20, с. 82-83]. З огляду на події в Словаччині, у Хусті витали чутки про можливий конфлікт із чехами. У Празі у свою чергу говорили про можливе античеське повстання на Підкарпатській Русі [21, с. 157].

У зв'язку зі зростанням сепаратизму в автономних Словаччині та Карпатській Україні серед деяких чеських урядовців та військових (зокрема, міністра комунікації та члена Вищої ради оборони генерала А. Еліаша) утверджувалася думка про необхідність використання армії для наведення порядку та уникнення розпаду республіки [6, с. 111]. Пішовши на значні територіальні поступки своїм сусідам – Польщі та Угорщині, Прага вирішила продемонструвати силу у вирішенні внутрішніх конфліктів з Братиславою та Хустом. На початку березня 1939 р. генерал Прхала отримав від центрального уряду таємну вказівку будь-якою ціною втримати спокій в Карпатській Україні. Це передбачало також можливість використання військової сили для придушення «великоукраїнського руху» [22, с. 282]. Ще у середині лютого 1939 р. празький уряд обговорював плани відкликання уряду А. Волошина та негайного роззброєння і розпуску Карпатської Січі [23, с. 96].

У зв'язку з цим, командир 38-го хустського батальйону StOS (Strážobranystátu – Служба охорони держави) підполковнику Антоніну Земану було запропоновано розробити план посилення військових об'єктів у Хусті та роззброєння Карпатської Січі, який був затверджений генералом Прхалою та доведений до відома крайового командування [24, с. 12]. Жандармський стражмістр Антонін Врубель, що був водієм командира хустського батальйону StOS, пригадував, що йому доводилося виконувати роль посередника між генералом Л. Прхалою та групою офіцерів, які прагнули здійснити військовий переворот у Карпатській Україні за зразком сусідньої Словаччини, де у відповідь на дії словацьких сепаратистів у ніч з 9 на 10 березня 1939 р. командир VII корпусу у Банській Бистриці, дивізійний генерал Беджіх Гомола оголосив військову диктатуру, були заарештовані лідери словацьких автономістів та Глінкової гвардії [25, с. 439-468]. На Підкарпатській Русі чехословацькі військові намагалися запобігти повторенню судетського сценарію та відокремлення краю від республіки. З огляду на це, вони були готові піти на повалення автономного уряду, інтернування його членів у монастирі в Кобилецькій Полянці, роззброєння Карпатської Січі та

здійснення рішучої боротьби проти угорських та польських терористів [26, s. 13].

10 березня 1939 р. від січовика Гафинця, який ніс допоміжну службу при державній поліції у Хусті, чехословацька жандармерія довідалася про підготовку керівництвом Карпатської Січі нападу на військові об'єкти у місті з метою усунення генерала Прхали з посади міністра автономного уряду та підняття античеського повстання [28, s. 218-219]. У зв'язку з цим генерал Прхала видав наказ про початок підготовки до операції з роззброєння січовиків. Тому з цим з прикордонної смуги до столиці було стягнуто кілька додаткових рот StOS (тим самим були послаблені чехословацькі оборонні позиції перед обличчям прийдешнього угорського наступу), що отримали завдання встановити контроль над основними в'їздами та виїздами зі столиці. Згідно плану передбачалося, що регулярні війська будуть наступати вночі від казарм на околиці у центр міста. Однак після того як вже було видано гасло, що сигналізувало початок виступу проти Січі, генерал Прхала несподівано зупинив операцію і наказав очікувати подальших вказівок. Через декілька днів поблизу його помешкання відбулася стрілянина й він знову розпорядився підготуватися до «зачистки» [24, s.12-13], початок якої невдовзі спровокувала вже видача начальником жандармерії В. Вакою зброї членам Карпатської Січі.

Знаючи про плани чехословацьких військ, Головна Команда Карпатської Січі здійснила певні приготування до оборони проти можливого нападу. Напружену ситуацію влучно охарактеризував січовик із Галичини Іван Нівицький: «Поготівля було вже два тижні. Чехи чекали, що ми на них нападємо, а ми чекали, що чехи на нас нападуть» [29, с. 2].

Британський журналіст Майкл Вінч, який напередодні подій 13-14 березня 1939 р. мав можливість зустрітися з головним дійовими особами в чесько-українському антагонізмі, таким чином описав тогочасне напруження в Хусті: «Генерал Прхала хотів вжити негайних заходів: заарештувати Рогача (*члена Головної Команди ОНОКС – О.П.*) та розпустити Січ. Волошин не погоджувався на жодний із цих заходів. Розпуск Січі означав би кровопролиття, – говорив він, – і тому не міг взяти на себе відповідальність за це». У суботу вранці (*ідеться про 11 березня – О.П.*) я зустрівся з Рогачем. Він торжествував. Минулого вечора, – сказав він, – у нього була зустріч із Волошином, під час якої він повідомив останнього про те,

що Прхала запланував вночі роззброїти Січ. Показавши на другі двері, Волошин сказав, що Прхала, який щойно вийшов, приходив до нього з повідомленням про те, що січовики планують вночі роззброїти армію!» [27, с. 272].

Увечері 13 березня з Мукачівщини надійшла звістка про те, що угорське військо готується до збройної агресії проти Карпатської України, про що свідчили численні розвідувальні донесення про концентрацію військ у прикордонній смузі [30]. Унаслідок цього в «Січовій Гостинниці» в Хусті відбулась нарада старшин штабу Карпатської Січі, на якій було вирішено відіслати делегацію до прем'єр-міністра А. Волошина з проханням видати дозвіл на отримання зброї січовим відділам, якими планувалося посилити позиції на кордоні Карпатської України. Біля першої години ночі 14 березня 1939 р. делегація старшин ОНОКС у складі І. Рогача, І. Романа та М. Колодзінського («Гузара») прибула до помешкання А. Волошина. Після короткої розмови прем'єр погодився видати відповідний письмовий наказ коменданту чехословацької краєвої жандармерії підполковнику Володимиру Ваці. Поки делегація старшин несла наказ останньому, інспекційний старшина Є. Врецьона («Волянський») та чотар Л. Крисько («Кріс») передали вказівку команданту Хустського коша С. Сулятицькому відправити 1-у булавну сотню до урядової будівлі для видачі зброї. Одночасно було замовлено вантажівки для перевезення січовиків на демаркаційну лінію з Угорщиною [31, с. 54; 32, с. 82-83; 33, с. 176-177; 34, с. 109-110].

На думку історика М. Вегеша та сучасника Й. Сарвадія, прем'єр Волошин не міг видати цього наказу, так як не мав на це достатніх повноважень, а начальник чехословацької жандармерії не підпорядковувався йому безпосередньо [35, с. 284; 36, с. 41]. Однак цьому суперечить той факт, що саме автономний уряд своїм декретом від 20 січня 1939 р. призначив В. Ваку на цю посаду, змінивши ним полковника Ярослава Віта, який в українських колах вважався празьким централістом. Більше того, інформація про видачу наказу підтверджується джерелами з різних таборів [32, с. 82-83; 37, с. 119; 38, с. 251]. Очевидно, причину цього рішення слід вбачати у боротьбі між федеральною владою та крайовим урядом у Хусті за повноваження у сфері безпеки. Сам словак Володимира Вака не вважався у середовищі чехословацьких силовиків надійним офіцером. Його характеризували радше як «людину українського

уряду» [39, s. 695] і навіть «симпатиком Карпатської Січі». Деякі сучасні чеські історики називають керівника жандармерії одним із організаторів «січового повстання» [37, s. 30; 40, s. 45].

О 1:30 14 березня 1939 р. делегація старшин Січі у складі п'яти (за іншими даними, восьми) осіб прибула з наказом прем'єра до помешкання коменданта жандармерії В. Ваки, звідки о 2:15 разом з останнім вирушила до казарм по зброю, куди також під'їхав січовий автобус. Однак чехословацька охорона не підпустила його. Дії начальника жандармерії викликали бурхливу реакцію з боку чехословацького військового командування. За наказом командира 38-го батальйону StOS підполковника А. Земана під час перебирання січовиками зброї у терміновому порядку до урядового будинку був стягнутий жандармський відділ швидкого реагування під командуванням Карела Виорала чисельністю 35 чол. [24, s. 13]. У цей же час чеські жандарми почали блокувати виїзд січового автобуса зі зброєю, задля чого були виставлені дорожні загородження.

За свідченнями жандарма Янека Ярослава, який з легким кулеметом захищав внутрішній дворик урядової будівлі (тут також розміщувалася краєва жандармерія), серед січовиків був помітний «дивний рух», про що командир відділу сповістив начальника жандармерії В. Ваку. Той у відповідь дав наказ жандармам нічого не здійснювати і повернутися у казарми, поручившись за порядок у місті. Після цього надійшло повідомлення, що січовики оточили владну будову й намагалися проникнути всередину. У відповідь за прямим наказом генерала Прхали жандарми зайняли бойові позиції. Штабний стражмістр Виорал закликав січовиків, що юрбилися поблизу будівлі, розійтися. Однак ті не послухались і натомість запропонували чехам здатися. Тоді почалася 20-хвилинна перестрілка, у якій на вогонь січовиків із гвинтівок та револьверів, чехи відповіли кулеметними чергами та пострілами із рушниць. Хто першим відкрив вогонь сьогодні не можливо встановити через суперечливість свідчень. Очевидці з обох боків звинувачують у цьому один одного [19;39; 33, с. 209]. Як би там не було, у результаті інциденту поранення отримали двоє січовиків (серед них Олекса Луцуляк) і один чех (жандарм Петр Ягода).

Збройний інцидент був урегульований завдяки угоді, досягнутій між січовою (І. Рогач, І. Роман та М. Колодзінський) та жандармською командами (підполк. В. Вака). Останній, за свідченням жандарма Янека Ярослава, вичитав командира відділу

швидкого реагування стражмістра Виорала, який, мовляв, всупереч його наказу «чинив опір Січі» і перешкоджав їй у перебиранні зброї [19]. У результаті домовленості січовикам була видана лише частина обіцяної зброї – 41 кріс та 90 револьверів з амуніцією. Перебравши зброю, 1-а сотня Хустського коша відійшла до казарм, залишивши чоту січовиків у місті на поготівлі [31, с. 52-53; 32, с. 74-75].

У спогадах чехословацьких військових нічні події 13-14 березня 1939 р. описуються як організований напад січовиків на будівлю чехословацької жандармерії та спробу державного перевороту. Однак січовикам так і не вдалося роззброїти відділ швидкого реагування та зайняти приміщення краєвої жандармерії, і після припинення вогню вони швидко відійшли, залишивши у місті невеликі сили [39]. Окрім цього, вони навіть не намагалися атакувати інші чехословацькі військові об'єкти, зокрема гарнізонне командування та казарми 45-го піхотного полку на околицях міста.

Здавалося конфлікт був вичерпаний. Однак ближче до ранку генерал Л. Прхала, дізнавшись про видачу зброї січовикам, викликав до себе А. Волошина та рішуче зажадав її повернення, на що отримав відмову [42, с. 2]. Тоді близько 4-ої години до команданта Карпатської Січі І. Романа зателефонували чехословацькі офіцери з вимогою повернути зброю. Той теж відповів категорично відмовою, пославшись на наказ А. Волошина і В. Ваки [34, с. 110]. У відповідь генерал Л. Прхала наказав чехословацьким військам згідно попередньо розробленого плану зайняти стратегічні пункти і о 6-ій год. ранку атакувати головні січові об'єкти в місті: Кіш (8 старшин, 12 підстаршин і 260 січовиків), «Січову Гостинницю» (кілька старшин і 10-15 січовиків), Головну Команду (7 старшин, 6 підстаршин і 100 січовиків) та Жіночу Січ (2 підстаршини і рій січовиків).

У придушенні «січового бунту» взяли участь військовослужбовці 1-го батальйону 45-го піхотного полку разом з підрозділами StOS, фінансової сторожі, жандармерії та державної поліції – загалом 400-500 чол., за підтримки 6 танків, 4 броньованих автомобілів і протитанкової гармати [9, с. 237]. Операція проходила під керівництвом командира хустського батальйону StOS підполковника А. Земана і його заступника підполковника Дрозда та загальною зверхністю генерала Прхали. Побоюючись, що на допомогу січовикам в Хусті можуть прибути відділи з околиць, під'їзди до

міста заблокували три чоти StOS, що були напередодні стягнуті сюди в рамках превентивних заходів.

Вже о 4-й годині ночі на приватних помешканнях були проведені арешти кількох старшин і функціонерів Карпатської Січі [s. 217]. Після 6-ї години на вулицях з'явилися барикади, зав'язалися перестрілки та збройні сутички, які тривали 5 год. Головне протистояння розгорілося на чотирьох пунктах міста («Січова Гостинниця», Будинок Розенбаума, Головна Команда, вежа євангелістської церкви). Завзяті бої з чехословацькими військами відбувалися також на околицях міста між двома ротами 45-го піхотного полку та січовиками із Хустського коша. Після чотирьох годин важкого бою, в ході якого січовики втратили вбитими до 60 чол., група Сулятицького (76 осіб) була змушена відступити з міста у напрямку шаянських лісів. По дорозі вона розбріла підрозділи жандармерії та фінансової сторожі у сс. Велятині та Буштині [32, с. 84-86].

Прем'єр-міністр А. Волошин всіляко намагався врегулювати збройний конфлікт та припинити насильство на вулицях Хуста. О 6:35, за трохи більше ніж півгодини після початку збройних сутичок, він зв'язався по телефону із урядовцем кабінету міністрів, д-ром Кордошем, і зажадав, аби з огляду на прийдешні події у Братиславі (очевидно, йшлося про проголошення незалежності Словаччини), Прага наказала генералу Прхалі, «щоби він не робив самостійних акцій і жодних перешкод проти заходів, які здійснює народна гвардія Січ для охорони кордонів проти Угорщини та Польщі» і «щоб акції генерала Прхали були паралельними до акцій Січі» [44]. Цим самим А. Волошин дав зрозуміти, що видача зброї січовикам відбулася за його згодою, і головним її адресатом були не чехи, а угорці та поляки, що виношували агресивні плани проти Карпатської України. Водночас заклик до «паралельних акцій» з боку Л. Прхали був, очевидно, пов'язаний зі сподіванням голови карпато-українського уряду на спільну участь чехів і січовиків в обороні краю. Чеський чиновник відразу переказав отриману інформацію у Міністерство оборони та Головний штаб. Тим часом у канцелярії президента ЧСР Е. Гахи дали усну відповідь представнику В. Шандору, що вважають збройний інцидент у Хусті нападом Січі на чехословацьку армію та спробою «путчу» [45, с. 56].

Пізніше у помешканні А. Волошина відбулися переговори з представниками чехословацького краєвого командування.

Зв'язковий офіцер полковник Карел Лукас запропонував в якості умови перемир'я, щоб січовики склали зброю. Передбачалося, що останні підуть спільно із чехословацькими військами обороняти край проти угорської армії. Погодившись на ці умови, А.Волошин відразу вислав на місце сутичок парламентарів із вимогою до Карпатської Січі припинити опір і скласти зброю [33, с. 230]. Врешті-решт, після другої спроби встановити перемир'я, Карпатська Січ припинила опір, склавши зброю у приміщенні прем'єр-міністра Карпатської України.

Під час «зачистки» чехословацькі військові арештували колишнього голову УНО Федора Ревая, заступника Головного команданта Січі Степана Росоху, члена військового штабу Є. Кульчицького («Гута»), керівника закордонної місії Карпатської України Юліана Химинця, редактора «Нової Свободи» В. Гренджу-Донського, директора хустської поліції Ю. Білея і, як писав керівник чехословацької операції Антонін Земан, «були б раді також ув'язнити батька Волошина». «Ми очікували наказу з Праги. Говорилося, що буде призначена нова підкарпатська влада. Сьогодні бачу, що наше втручання було половинчастим. Ми мусили оглядатися на Прагу, а та, у свою чергу, оглядалася на німців», – згадував він [24, с. 14].

Увечері 14 березня 1939 р. до 2-го відділу Головного штабу у Празі надійшла телеграма від підполковника Карела Лукаса з підсумковою інформацією про ранкові бої з січовиками: «Інцидент у Хусті був ліквідований, Карпатська Січ здала зброю, військо разом із StOS патрулюють місто. Після обіду спокій не порушувався. Вечірніми годинами чинна влада прийняла оголошення, підписане міністрами за винятком ген. Прхали, закликаючи до спокою й непрямо вказуючи на чехословацьке військо, як винуватця інциденту. У свою чергу, військо вважає ініціатором інциденту Карпатську Січ, яка першою напала на владну будову, де поранила жандарма при виконанні свого обов'язку» [37, с. 209].

Українські сучасники наводили різні дані стосовно втрат сторін у вуличних боях 13-14 березня 1939 р. Сучасні чеські автори, посилаючись на вищезгадане донесення підполковника К. Лукаса, говорять про 40 вбитих і 50 поранених з українського боку та 7 вбитих і 10 поранених – з чехословацького [9, с. 237; 37, с. 209]. У будь-якому разі, втрати січовиків переважали чеські у кілька разів, що говорить про непропорційність застосування сили з боку федеральних військ по відношенню до Карпатської Січі, рівень озброєння та бойової підготовки якої був доволі низький. Водночас

на відмінну від чехів, поранені січовики, потрапивши у полон, були позбавлені елементарної медичної допомоги, піддавалися жорстокому поводженню, побиттю і тортурам, внаслідок чого багато з них померло вже у полоні [46, арк. 7-8].

Загалом, в ході проведеної операції чехословацькими силовиками було ув'язнено бл. 200 січовиків (за іншими даними, 50) [26, s. 20]. Уже наступного дня вони всі були звільнені у зв'язку з вторгненням угорських військ й остаточним розпадом Чехо-Словаччини.

Деякі автори схильні вбачати у діях Карпатської Січі у ніч з 13 на 14 березня 1939 р. спробу здійснення перевороту проти уряду А. Волошина [1]. Зокрема, В. Шандор стверджував, що на таємній нараді січового штабу 13 березня 1939 р. було вирішено почати бойові дії проти чехословацьких військ та одночасно «ліквідувати» кількох членів уряду, насамперед С. Клочурака [2, с. 325]. При цьому, якщо слідувати логіці В. Шандора, загадкою залишається, чому січові старшини, які перебували на помешканні А. Волошина, не зробили жодних кроків для його усунення, арешту міністра С. Клочурака та проголошення своєї «диктатури»? Чому на тлі чуток про можливий січовий переворот прем'єр-міністр погодився видати наказ начальнику чехословацької жандармерії про озброєння Хустського коша? Невже він не усвідомлював небезпеки такого кроку?

В. Шандор припускав, що рушійною силою підготовки замаху на автономний уряд міг бути представник ОУН в Німеччині Ріко Ярій («Карпат», «Консул-П»), який, як припускається в історіографії, паралельно співпрацював із декількома іноземними розвідками, зокрема й німецькою [47]. Однак, коли припустити, що інспіровані Р. Ярим плани державного перевороту проти уряду А. Волошина й могли існувати в теоретичному плані, то до їхньої практичної реалізації, вочевидь, так і не дійшло. Документальних ж підтверджень прямої німецької участі у подіях 13-14 березня 1939 р. досі знайдено.

При цьому важко буде заперечити, що українсько-чеський конфлікт зіграв на руку гітлерівським планам розчленування Чехо-Словаччини, адже на момент угорського вторгнення в Карпатську Україну він послаблював сили обох сторін, доповнюючи загальну картину внутрішнього хаосу та розколу Чехо-Словаччини, яка в уявленні німецької пропаганди сама розпадалася зсередини, «загрожуючи міжнародному миру та порядку».

Водночас про зв'язок збройного конфлікту в Хусті 13-14 березня 1939 р. із розрахунками уряду А. Волошина на німецьку допомогу може свідчити телеграма, яку останній 14 березня о 1:30 ранку (після відходу січової делегації з помешкання прем'єра з наказом до начальника жандармерії про видачу зброї) передав під час нічної аудієнції у німецького консула Гамількара Гофмана в готелі «Коруна» із коротким повідомленням: «До міністра закордонних справ, Берлін, Німеччина. Від імені уряду Карпатської України я прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої незалежності під охороною Німецького Рейху. Прем'єр-міністр Д-р Волошин, Хуст» [48, s. 149; 49, s. 26]. Окрім цього, останній сповістив німецького дипломата про свій наказ коменданту жандармерії в Хусті видати зброю січовикам, щоб ті могли зайняти оборонні позиції на угорському кордоні. Як заявив при цьому Волошин, генерал Прхала запропонував йому співпрацю у зв'язку з проголошенням незалежності Карпатської України одночасно із проголошенням самостійності Словаччини [48, s. 149].

Цю телеграму українські історики раніше помилково датували 15 березням 1939 р. [50, с. 296-296], вважаючи, що прохання про німецький протекторат надійшло з Хуста тільки після проголошення незалежності ввечері 14 березня 1939 р. Однак зміст повідомлення Гофмана в Берлін не залишає сумнівів у тому, що це сталося ще до кривавого зіткнення з чехословацькими військами.

Наскільки наміри А. Волошина про проголошення незалежності краю під німецьким протекторатом збігалися з діями січовиків проти чехословацьких військ у Хусті, і яку домовленість український прем'єр мав з генералом Прхалою в цьому контексті, на сьогодні важко встановити. Нам видається, що первісним задумом частини Головної Команди Карпатської Січі було не захоплення влади від свого імені та проголошення «диктатури», як стверджують деякі історики і мемуаристи, а проведення роззброєння чехословацьких сил безпеки та їх нейтралізація напередодні очікуваного проголошення незалежності Карпатської України. Ці дії відбувалися за певною домовленістю з урядом А. Волошина, який сприяв озброєнню січовиків перед обличчям угорської небезпеки. Очевидно, що в умовах очікуваного розпаду Чехо-Словаччини та зростання загрози з боку Угорщини штаб ОНОКС на чолі з М. Колодзінським пішов на реалізацію планів роззброєння чехословацького гарнізону у Хусті, вочевидь, сподіваючись повторити успіх українських

військових у Львові в ніч на 1 листопада 1918 р., коли на уламках Австро-Угорської імперії була проголошена Західно-українська держава. Ці плани швидше за все були пов'язані зі спробою уряду Карпатської України проголосити незалежність та отримати протекторат від Німеччини. У складних міжнародних обставинах середини березня 1939 р. в уряді Карпатської України була єдина можливість зберегти своє існування – слідувати прикладу сусідньої Словаччини, що, в свою чергу, передбачало певну форму підпорядкування інтересам Берліна. Відомо, що уряд А. Волошина уважно стежив за подіями в Словаччині. У Братиславі у той час перебував шеф преси та пропаганди В. Комаринський, який ще 12 березня 1939 р. повідомив голову хустської влади про заплановане проголошення самостійності Словаччини [51]. Наскільки лідери Карпатської України розуміли межу залежності новоутвореної держави від Третього Рейху і чи були справді готові платити за своє політичне існування таку ціну важко з'ясувати. У тогочасній Європі ще не існувало прикладів німецького протекторату над іноземними країнами (Австрія тут була радше особливим випадком), що міг дати діячам у Хусті певне уявлення про те, як могли виглядати подальші відносини Карпатської України з Німеччиною.

Очевидним є те, що чесько-українське збройне протистояння зіграло на руку Угорщині, що розпочала окупацію краю якраз у момент початку кривавих сутичок у Хусті. Навряд чи це було частиною німецького плану чи певної домовленості між празьким урядом і Німеччиною щодо нейтралізації січового опору напередодні угорського вторгнення, як вважав А. Штефан [52, р. 41]. Однак воно цілком було вигідним німецько-угорським планам розчленування Чехо-Словаччини, так як значною мірою унеможливило спільні дії карпатських січовиків та чехословацьких військ проти агресора. Більше цього, німецьке МЗС використало сутички в Хусті для офіційного обґрунтування введення угорських військ у Карпатську Україну начебто для захисту місцевого угорського населення [38, s. 263-264].

Окремого вивчення потребує роль Льва Прхали у цих подіях, зважаючи на контакти останнього з польською розвідкою ще з першої половини 1930-х рр. Деякі джерела стверджують про існування певної взаємодії між чеським генералом та угорською і польською сторонами під час подій 13-14 березня 1939 р. у Хусті, що відбувалася за посередництвом подвійного агента Василя Татинця [53, арк. 176-

177]. На користь цієї гіпотези, зокрема, говорить дивний збіг нападу чехословацьких військ на командні центри Карпатської Січі в Хусті із початком вторгнення угорської армії в Карпатську Україну. Ці дві події відбулися в один час – о 6 год. ранку 14 березня 1939 р. Чи не була проведена Прхалою «зачистка» в Хусті спрямована на знекровлення сил Карпатської Січі перед обличчям угорського наступу? Як показали наступні події, обидві сторони (чехословацьке та угорське командування) виявилися схильними до певних домовленостей між собою, зокрема щодо модальностей евакуації чехословацьких військ із території Підкарпатської Русі й у ставленні до українського питання обидві сторони стояли практично на однакових, ворожих позиціях.

Список використаних джерел

1. Сарвадій І. Змова проти уряду Карпатської України. Карпатський союз, 1984.
2. Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна 1938-1939 рр. Ужгород: Гражда, 1996.
3. Budín Viktor. Podkarpatská Rus očima čechů. Praha, 1996.
4. Marek Jindřich. Hraničářská kalvárie. Příběh yposlednic hobranců Masarykovy Republiky naseveru Čecha Podkarpatskě Rusivletech 1938-1939. Praha, 2004.
5. Straka Karel. Československá armáda pilíř obrany státu z let 1932-1939/Ministertvo obrany České republiky. Praha, 2007.
6. Pavel Šrámek. VestínuMnichova. Z historie československé armády 1932 - 1939. Praha: Mladá fronta, 2008.
7. Stráž Obrany Státu. Historie, uniformy, materialy, insignie... Praha, 2002.
8. Ivan Pop. Podkarpatská Rus. Praha: Libri, 2005.
9. Jaroslav Beneš. Stráž obrany státu. 1936-1939. Praha, 2007.
10. Jan Rychlík, Magdaléna Rychlíková. Horspodářský, sociální, kulturní a politický vývoj Podkarpatskě Rusi 1919-1939. Červenec, 2013.
11. Jan Rychlík, Magdaléna Rychlíková. Podkarpatská Rus v dějinách Československa 1918–1946. Vyšehrad, Praha, 2016.
12. Jan Jedlička. Podkarpatská Rus / Karpatská Ukrajina v březnu 1939 // České země a Československo v Evropě XIX. a XX. století / Uspoř. Jindřich Dejmek a Josef Hanzal. Praha, 1997.
13. Michał Jarnecki. W „Republice nauczycieli”: ewolucja stosunków politycznych na Rusi Zakarpackiej w dobie autonomicznej 1938-1939 // Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej. XLII. 2007.
14. Michał Jarnecki. Irredenta ukraińska w relacjach polsko-czechosłowackich w latach 1918-1939. Kalisz-Poznań: Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2009.
15. VHA, FondMNO, HS, oper. oddel. 3, inv. č. 5308, cj. 6130, kart. 382.
16. František Kolenčík // Národní archiv v Praze. fond MV I - SR (1075-2), inv. č. 12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083.

17. Гірняк Л. На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки. Спогади і матеріали. Нью-Йорк, 1979.
18. М. Зінкевич-Гірняк. На Закарпатській Україні (Спогад). *Літопис УПА*. Т. 45. Генерал Роман Шухевич - «Тарас Чупринка» Головний Командир УПА. Торонто-Львів, 2007.
19. Janěk Jaroslav // Národní archiv v Praze. fond MV I - SR (1075-2), inv. č. 12 882, sign. 13-25-9, k. č. 6083.
20. Сулятицький С. З кошем. *Карпатська Україна в боротьбі*. Відень, 1939.
21. AAN, Ministerstwo Spraw Zagranicznych (II RP), sygn. 5463.
22. Masařík Hubert. V proměnách Evropy. Paměti československého diplomata. Paseka, 2002.
23. John M., Kliment Ch.K., Nakládal B. Březen 1939. Naše vojsko, 2004.
24. Národní archiv v Praze. F. MV-L, k. 114, sign. 2-10-3.
25. Bystrický, Valerián. Vojenský zásah ústřednejvlády na Slovensku 9 –11 marca 1939. *Historický časopis*. 58 (3). Bratislava, 2000.
26. Ota Holub. Boje Československé armády a jednotek Stráže obrany státu na Podkarpatské Rusi (Karpatské Ukrajině) v březnu 1939. *Odboj a revoluce*. R. 7. č. 5. Praha, 1969.
27. Winch M. Republic for a day. An eyewitness account of the Carpatho-Ukraine incident. London, 1939.
28. František Racek // Archiv bezpečnostních složek (ABS), Brno-Kanice, sygn. A 15, inv. č. 64, kr. 43.
29. З боїв за Карпатську Україну. *Свобода*. 19 серпня 1939.
30. ВНА, Fond MNO, HS, oper. oddel. 3, inv. č. 5598, kart. 24.
31. Кріс Л. 14 березня в Головній команді. *Карпатська Україна в боротьбі*. Відень, 1939.
32. Сулятицький С. З кошем. *Карпатська Україна в боротьбі*. Відень, 1939.
33. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади. Ужгород: «Закарпаття», 2002.
34. Гірняк Л. На стежках історичних подій. Карпатська Україна і наступні роки. Спогади і матеріали. Нью-Йорк, 1979.
35. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М. Вегеш, М. Делеган, О. Довганич та ін. (Відп. ред. М. Вегеш). Ужгород: «Карпати», 2002.
36. Сарвадій І. Хто спричинив трагедію? *Карпатський край*. 1995. № 5-8.
37. Radan Lášek. Jednotka určení SOS. Díl třetí. Praha, 2008.
38. Documents on German Foreign Policy 1918-1945. From the Archives of the German Foreign Ministry. Series D (1937-1945) / Volume IV. The Aftermath of Munich October 1938-March 1939. Washington, 1951.
39. Frantisek Schaffer // Archiv bezpečnostních složek (ABS), Brno-Kanice, sygn. A 15, inv. č. 64, kr. 43.
40. Jiří Plachý. Odpolo legálního polku k protičeském u povstání. Několik poznámek k založení a existenci «Karpatské Sítě» v letech 1938-1939 // *Historie a vojenství*. 4/2014.

41. Karel Vyoral // Archiv bezpečnostních složek (ABS), Brno-Kanice, sygn. A 15, inv. č. 64, kr. 43, s. 1059.
42. Свобода. 16 червня 1939.
43. Rudolf Albrecht // Archiv bezpečnostních složek (ABS), Brno-Kanice, sygn. A 15, inv. č. 64, kr. 42.
44. Archiv MZV, Politické věci, Kart. 45.
45. Шандор В. Армія і Карпатська Січ. *Карпатська Січ*. Матеріали науково-практичної конференції присвяченій 56-ій річниці Карпатської України (Ужгород, 11-12.03.1995). Ужгород: Гражда, 1996.
46. ЦДАВО України. Ф. 3988с. Оп.1. Спр. 2.
47. Кучерук О. Рико Ярій – загадка ОУН. Львів, 2005.
48. Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Berlin). Innere Politik. Parlaments – u. Parteiwesen. R103419.
49. Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Berlin). Politische Beziehungen der Karpatho-Ukraine zu Deutschland. R. 103408.
50. Злепко Д. Українське питання у 1938-1939 роках і Третій Райх. *Записки Наукового товариства ім. Шевченка*. Праці історико-філософської секції. Т. 228 (ССХХVIII). Львів, 1994. С. 295-296.
51. Ukrainian Research Institute Library, Harvard University. – Augustin Stefan Papers.
52. Augustin Stefan. From Carpatho-Ruthenia to Carpatho-Ukraine. New York: Carpathian Star Publishing Co, 1954.
53. ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1 (1958 р.). Спр. 470.

РОЛЬ «ТРЕТЬОГО СЕКТОРУ» В ДЕРЖАВОТВОРЕННІ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Маріан Токар,

кандидат історичних наук, доцент, докторант
кафедри державного управління, Львівський
регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України

Маріан Токар. Роль «третього сектору» в державотворенні Карпатської України.

Досліджується роль громадських організацій регіону в процесі національного державотворення Карпатської України. Акцентовано увагу на передумовах їх виникнення, головних складових участі у розбудові громадянського суспільства міжвоєнного періоду, державотворчих ініціативах «третього сектору» загалом. Встановлено внесок громадських активістів у розбудову партійних і політичних структур. Доведено, що багаторічний досвід у творенні засад громадянського суспільства сприяв формуванню демократичних цінностей у світогляді карпато-української громадськості. Автором використано синергетичний підхід до аналізу участі політичних і громадських інститутів у процесі державотворення Карпатської України.

Ключові слова: Карпатська Україна, державотворення, громадські організації, громадянське суспільство.

Marian Tokar. The Role of the «Third Sector» in the State-building of the Carpathian Ukraine.

The role of public organizations of the region in the process of national state-building of the Carpathian Ukraine has been explored. The emphasis is laid on the preconditions of their emergence, the main components of participation in the development of civil society within the interwar period, and the state-building initiatives of the «third sector» in general. The contribution of public activists to the development of party and political structures has been established as well. It has been proved that many years of experience favouring the foundations of civil society contributed to the formation of democratic values in the worldview of the Carpatho-Ukrainian public. The author uses the synergetic approach to the analysis of the participation of political and public institutions in the process of state-building of the Carpathian Ukraine.

Key words: Carpatho-Ukraine, state-building, public organizations, civil society.

Проголошення незалежності держави Карпатська Україна в 1939 році не було випадковим явищем, а стало наслідком багатьох внутрішньо- і зовнішньополітичних чинників. За 80 років, які минули з того часу, українські, угорські, польські, словацькі, чеські, російські, німецькі, американські та канадські дослідники, серед яких є як науковці, так і любителі-краєзнавці вже здавалося дослідили й вивчили всі бодай більш-менш значимі ознаки тогочасних державотворчих процесів у Карпатах. Серед багатьох авторів, які досліджували цю тематику, були, є і, очевидно, будуть далі як прихильники, так і противники української влади, яка у 1938 – 1939 роках постала в епіцентрі складних суспільно-політичних та національно-культурних відносин.

Так чи інакше, але проголошення незалежної державності Карпатської України залишається фактом, який об'єктивно заперечити важко. Важко заперечити й споконвічним ворогам, які не можуть змиритися із тим, що місцеве населення самоорганізовано й надзвичайно відповідально поставилося до доленосних подій, до внутрішніх і особливо зовнішніх викликів часу.

Своїм матеріалом ми хотіли б зацентувати увагу на ролі регіональних громадських організацій, які поряд із політичними партіями стали одними із об'єднавчих центрів карпато-українського громадянського суспільства й інтегрували національно-культурний сегмент державотворення. Але для того, щоб адекватно оцінити потенційну спроможність впливу на згадані процеси громадських організацій, варто, на нашу думку, оглянути весь спектр тогочасного «третього сектору». А його витoki сягають так званого «чехословацького» періоду в регіональній політичній історії, що стало яскравим прикладом суспільної самоорганізації місцевих громадян міжвоєнного Закарпаття в 1919 – 1939 роках. У свою чергу, новостворена держава – Перша Чехословацька Республіка – йшла на зустріч громадянам, уконституйовано запроваджувала демократичні політичні відносини й вибудовувала відповідну політичну систему.

У суспільній теорії та практиці демократичних держав (а Чехословаччина була саме такою – *Авт.*) можна зустріти твердження, що громадська організація є одним із головних інститутів громадянського суспільства. Водночас досить часто використовується умовна прив'язка громадянського суспільства до витоків так званого «третього сектору». Він походить із багатосекторної моделі, яка розподіляється на управлінські (або такі,

що мають вплив) групи (сектори), що взаємодіють між собою і здійснюють контроль над державою та суспільством. Вони не є нормативно визначеними, тому вживаються переважно умовно. Разом з тим, названі сектори досить швидко увійшли в науковий та позанауковий вжиток і зайняли чільне місце серед типових власних назв. Як відомо, перший сектор формують органи державної влади, другий сектор – це бізнес, економіка. Четвертий сектор (часто використовується термінологічне словосполучення «четверта влада») – це засоби масової інформації (ЗМІ). Сьогодні побутує думка, що п'ятий сектор – це влада місцевих громад, тобто безпосередньо народу [8].

На наш погляд, саме громадські організації виступають головним інститутом громадянського суспільства як складової третього сектору не формально, а реально є дієвим інструментом прояву громадської ініціативи, яка спрямована на реалізацію, насамперед, громадських цілей і завдань, що скеровують до кращого життя суспільства.

Приналежність громадянського суспільства і громадських організацій до третього сектору є ключовим моментом визначення важливості ролі громадян у розвитку держави. Ось так було і тоді. Громадянське суспільство в Закарпатті почало розвиватися вперше у часи входження регіону під назвою Підкарпатська Русь до складу Чехословацької Республіки. Як наслідок, у регіоні широкого розбудовувалася масштабна мережа національно-культурних, творчих, професійних (фахових), релігійних, господарських, спортивних, жіночих і молодіжних громадських організацій та спілок. Аби цей процес не був хаотичним, при Політичному рефераті Цивільного управління Підкарпатської Русі здійснювалася їхня реєстрація. Відповідний документ, завірений держслужбовцями, підтверджував легітимність громадської структури, давав право на реалізацію програми і статуту організації.

Отримавши можливість демократичного розвитку суспільства після входження до складу Чехословаччини, місцеве населення активно залучилося до створення різноманітних політичних партій та громадських організацій, які б виступали гарантами їхніх політичних, громадських, господарських, культурних, національних та інших прав і свобод. Якщо політичні організації знаходилися під впливом урядових та антиурядових настроїв, що впливало на можливість маніпулювання громадською думкою під час виборчих процесів, то

формат неполітичного спектру громадських організацій повною мірою був забезпечений вільним доступом до самозбереження громадських, культурно-національних та професійних інтересів, що гарантувалося конституційними засадами від 1920 року [2]. Відтак характер мережі громадських організацій практично не мав правових обмежень, а тому підпадав і під політико-партійні впливи. Разом з тим, розвиток демократії сприяв надзвичайно масовій громадській активності. Про це свідчить той факт, що на початок 1926 року в регіоні було офіційно легалізовано діяльність понад півтори сотні громадських організацій.

Серед найвідоміших із усіх регіональних громадських організацій того часу були Товариство «Просвіта», яке стало обличчям українського культурно-національного табору регіону та «Общество ім. Олександра Духновича», яке очолило русофільський спектр політико-культурних настроїв місцевого населення [5]. Сотні інших організацій та спілок забезпечували громадянам усі можливі на той час права й свободи у всіх сферах людської життєдіяльності.

Декілька детальних фактів. Товариство «Просвіта» – найпотужніша українська громадська організація культурно-освітнянського спрямування – існувало в Закарпатті у міжвоєнний період впродовж 1920 – 1939 років. Установчі збори організації відбулися 9 травня 1920 року в Ужгороді у приміщенні міського жупанату. На них були присутні 119 делегатів – прихильників українського напрямку в регіоні. Головою товариства одностайно було обрано Юлія Брацайка, який незмінно очолював «Просвіту». Його заступником став Августин Волошин. До Головного Відділу ввійшли: В. Гаджега, В. Желтвай, П. Медвідь, М. Стрипський, М. Творидло, А. Штефан, М. Долинай, С. Клочурак, В. Шуба, М. Полянський, І. Чуляк, А. Товт, П. Яцко, Й. Бокшай [6, с. 190 – 191].

Згідно зі Статутом, головна мета товариства полягала в «культурному і економічному піднесенні підкарпатсько-руського народу, передусім виховання його в моральнім і патріотичнім дусі» [6, с. 191]. Головний Відділ створив цілу низку комісій, які відповідали за різні ділянки роботи: організаційну, по спорудженні в Ужгороді Народного Дому, музейно-бібліотечну, аматорський драматичний гурток, видавничу, театральну, музичну, літературно-науковий відділ, комісію у назвах місцевостей Підкарпатської Русі. Організаційні структури «Просвіти» постійно зміцнювались і на 1936 рік включали, крім централі (центральний орган), 13 філій і 234

читальні – всього 248 структурних одиниць, з них 9 структурних одиниць знаходились на терені Пряшівщини, у Празі, Братиславі та в інших містах і селах. При товаристві станом на 1937 рік діяло 135 театральних гуртків, 94 хори, 44 спортивно-молодіжні організації, 12 духових оркестрів [6, с. 191 – 193].

Уже у перші роки існування (1920 – 1924) товариством було проведено сотні святкових вечорів, присвячених закарпатським і українським громадсько-культурним діячам, театральних і танцювальних вистав, хорових виступів та інших акцій культурно-освітнього характеру. Товариство проводило змістовну просвітницьку роботу через активну видавничу діяльність. Особливою популярністю серед народу користувалися щорічні календарі «Просвіти», часописи «Пчілка», «Просвіта», «Світло». Товариство ініціювало широку видавничу кампанію для різновікових груп населення, чим сприяло підвищенню рівня освіченості в регіоні.

При товаристві діяв «Руський театр товариства «Просвіта», який за неповні 10 років існування дав понад 1200 вистав, переважно української класики. Після захоплення Карпатської України військами гортистської Угорщини «Просвіта» була ліквідована, а активні просвітяни опинилися в угорських в'язницях і концентраційних таборах. Були розстріляні деякі керівники просвітянських осередків (С. Фігура, Я. Завальницький, І. Ващишин, І. Грига та інші) [5]. Упродовж свого існування товариство зуміло залучити до своїх лав найкращих національно свідомих представників краю й надалі сприяло більш згуртованій участі у суспільно-політичному житті.

Упродовж 1920 – 1930 років Товариство «Просвіта» активно розбудовувало мережу культурних інститутів. Справжнім національно-культурним центром закарпатців став Народний дім «Просвіта» в Ужгороді. Активна діяльність Товариства «Просвіта», його осередків, філій сприяла неабиякому зрушенню в суспільній та національній свідомості краян, що яскраво підтвердив Всепросвітянський з'їзд в Ужгороді (17 жовтня 1937 року) у роботі якого, а також під час маніфестаційного походу взяло участь близько 15 тисяч закарпатських українців, які представляли понад 300 населених пунктів краю [5].

Крім «Просвіти», яка стояла в авангарді «третього сектору» українців регіону, й інші громадські організації в своїй роботі торкалися всіх сфер суспільного життя громадян. Зокрема, мережу

так званих фахових (професійних) організацій найкраще представляли педагогічні товариства. Серед них варто назвати «Школьная помощь» (1919), «Педагогічне товариство Підкарпатської Русі» (1920), «Учительське товариство Подкарпатської Русі» (1920), «Товариство учительства горожанських шкіл Подкарпатской Русі» (1924), «Шкільна матка русинів Чехословацької Республіки» (1926), «Учительська громада» (1929) та ін. Не варто забувати й про чисельну мережу місцевих пожежних добровільних організацій та ін. [5].

Широкий спектр громадянського суспільства доповнювали й спортивні громадські організацій «Сокіл», «Русь», «Ужгородський атлетичний клуб» та інші. Зокрема, значних успіхів досягли спортсмени першого національного спортивного клубу в Закарпатті СК «Русь» (тенісна і футбольна секції), який був утворений в Ужгороді 15 серпня 1925 року. Футбольна команда стала легендою не тільки в межах краю. Її виступи прикрашали спортивні майданчики Чехословаччини, Угорщини й Галичини. СК «Русь» – переможці чемпіонату Підкарпатської Русі і Східної Словаччини (1929 – 1933), чемпіон Словаччини серед слов'янських команд (1933 та 1936). Саме в 1936 році СК «Русь» стали називати командою «літаючих учителів», оскільки в її складі грало багато педагогів за фахом. Тож ці організації також відіграли важливу роль у громадському житті Підкарпатської Русі [4].

Крім названих громадських організацій, які безперечно були гегемонами у вказаний період, існували й діяли структурно й кількісно менші товариства. Серед них слід назвати товариство інвалідів «Надія» (1920), «Січ» (1920), «Пласт» (1921), «Жіночий Союз» (1922) та ін. Особливої уваги заслуговує і діяльність молодіжної організації «Пласт». Із перших років входження Закарпаття до Чехословаччини «Пласт» розгорнув мережу своїх структур по всьому краю. Так, лише в 1934 році в її структурі існувало 88 куренів із 3280 пластунами. «Пласт» виховував молодь в українському патріотичному дусі, на українських національних і моральних ідеалах, культурних цінностях. До його лав залучалась переважно шкільна молодь, котра отримувала світоглядний вишкіл. За час існування «Пласт» виховав тисячі активних національно-свідомих громадян і відіграв помітну роль у громадсько-політичному житті краю [5].

З подібною метою створювалася й спортивно-оздоровча та просвітницько-виховна організація «Січ», яка наприкінці 1930-х років стала зародком воєнізованої громадсько-політичної структури «Карпатська Січ». Фактично в лавах останньої зібралися різні представники громадськості, котрі пройшли вишкіл у середовищі багатьох громадських організацій (професійних, спортивних, жіночих, молодіжних та ін.), а також чисельних політичних партій. За архівними даними, до лав «Карпатської Січі» навіть намагалися влитися понад 300 ідеологічних противників карпато-української незалежності з представництва місцевих комуністичних осередків. Щоправда, очевидно, це робилося за вказівкою з більшовицької Москви (Комінтерн) для ведення підривної діяльності в регіоні [3]. Так чи інакше, навіть цей факт говорить про неабиякий авторитет організації в середині і за межами краю, а також про те, що процес державотворення Карпатської України не був випадковим чи неочікуваним явищем у світовій історії.

Варто зазначити, що в регіоні діяли й окремі громадські організації інших національних меншин, зокрема євреїв, чехів, словаків, угорців, німців, але їхня національна консолідація більш якісно відбулася в лавах політичних партій, які гарантували захист в тому числі й не політичних прав і свобод громадян. Участь в суспільно-політичному житті таких структур залежало від різних матеріально-фінансових можливостей, спроможності поширення організаційних цінностей структури, агітації членів, специфіки програмних завдань [4]. В історії серед інших найпомітніший слід залишили такі об'єднання представників національних меншин як словацька «Матіца Словенська» (1919), єврейське «Дерево життя» (1923), німецьке «Товариство німецької культури» (1927). Кількість чеських, словацьких і єврейських товариств ширилося й серед національної молоді.

Мережа релігійних громадських організацій забезпечувала інтереси всіх віросповідань, представники яких проживали в регіоні (римо-католики, греко-католики, православні, юдеї).

Громадські організації в демократичному суспільстві могли вільно конкурувати між собою й публічно розгортати свою діяльність у межах усієї території краю. Так склалося, що конкуренцію витримували тільки матеріально та соціально забезпечені інституції. Під останніми розуміємо не тільки безпосередній людський ресурс, який складав так званий соціальний капітал тогочасного

регіонального соціуму, а й досягнення ним суспільного порозуміння, єдності та цілей, що сприяли стабільності та демократичному розвитку [1, с. 281]. У цьому, на наше переконання, і крився головний потенціал громадянського суспільства в одному з регіонів Чехословацької Республіки, що через громадські організації консолідовано й усвідомлено підходило до участі і в політичному житті суспільства, а невдовзі й до національного державотворення. Отже, саме «третій сектор» став джерелом досягнення взаємної довіри громадян і влади й сприяв єдності інтересів державних і суспільних в регіоні. Принаймні сотні громадських активістів стали в авангарді державотворення Карпатської України.

І справді, чимало українських громадських організацій, лідером серед яких залишалася «Просвіта», відіграли значну роль у процесі консолідації проукраїнських національних і політичних сил у культурній сфері, що мало важливе значення в тогочасних умовах. Товариство у даному випадку виступало добре організованою культурно-національною базою згаданих партій, об'єднавчим ядром українців – членів різних політичних організацій. На фоні активності партій і товариства «Просвіта» логічним був процес пошуку шляхів консолідації проукраїнських політичних сил краю у сфері національно-політичній.

Громадсько-культурні діячі того часу брали активну участь у суспільно-політичних процесах. Значною мірою активісти цього та інших українських товариств залучилися до формування блоку українських політичних партій в Закарпатті, що вказує на цікавий і, найголовніше, ефективний симбіоз політико-партійного та національно-культурного спектру. Так, головою Руської хліборобської (земледільської) партії став Андрій Товт, відомий просвітянин, член головного відділу крайової «Просвіти», засновник читальні «Просвіти» в с. Дравці, що поблизу Ужгорода. Секретарем партії обрали адвоката Юлія Брацайка, голову крайового товариства «Просвіта», а заступниками голови – Юрія Добея, Івана Деяка, Василя Джомурата, Августина Волошина. Всі вищеназвані діячі були активістами культурно-просвітньої організації «Просвіта». Це, у свою чергу, і визначило чітко направлену співпрацю партії й товариства в різних сферах діяльності. Серед членів «Просвіти» були й представники інших політичних партій, які розгорнули свою діяльність у краї, – Соціал-демократичної партії Підкарпатської Русі, крайкому Комуністичної партії Чехословаччини, Аграрної партії.

Зокрема, до керівного органу СДППР входили такі діячі-просвітяни, як Яцко Остапчук, Євген Пуза, Степан Клочурак та ін. Потрібно відзначити й те, що офіційні друковані органи партій «Руська Нива», «Свобода», «Вперед» регулярно висвітлювали на своїх шпальтах життя «Просвіти» [7, с. 264 – 265]. Просвітянами проводилися масові акції, які торкалися всіх сфер суспільного життя, виступали за єдність українського народу по різні боки Карпат, відстоюючи українську мову, культуру. Одночасно члени «Просвіти» були й представниками інших громадських організацій (професійних, релігійних, жіночих, молодіжних), що тоді не заборонялося.

Суспільно-політична ситуація, яка складалася в регіоні наприкінці 1930-х років, все ближче підводила національно свідомих діячів українського руху до думки про об'єднання всіх громадсько-політичних сил української орієнтації в єдину національну організацію, беручи за приклад саме «Просвіту». Проведення 17 жовтня 1937 року Величного Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді показало реальну можливість такого об'єднання. Того дня чи не вперше зникли (хоч і на один день) ідеологічні непорозуміння між політичними партіями української орієнтації. На всепросвітянське свято спільно зійшлися, крім первинних осередків «Просвіти», «Січі», «Пласту», різних національних товариств та союзів, і члени та лідери Християнсько-народної партії, Української селянської партії, українських фракцій Соціал-демократичної партії Підкарпатської Русі, Аграрної та Комуністичної партій [6, с. 192 – 195].

Ближче до кінця 1930-х років у Європі відчувалася глобальна напруга, яка загрожувала демократичним цінностям у світі. Тиранічні режими не давали шансів вижити молодим демократіям, серед якої була й чехословацька. У цей час політична криза поглинула всі політичні сили в державі й посилила відцентрові тенденції в окремих регіонах. Діяльність партій також була паралізована. Але на новий рівень відповідальності ступили громадські лідери, які об'єднавшись у регіональну Народну раду (Перша Центральна Руська Народна Рада), взяли на себе відповідальність за долю краян. Товариство «Просвіта», яке й надалі залишалося наймасовішою українською організацією регіону, продовжувало відігравати найпомітнішу роль не тільки у національно-культурному пробудженні місцевого населення, а й у державотворчому визначенні невдовзі автономної Карпатської України. Разом з іншими громадськими організаціями вони слугували акумулятором культурно-духовного розвитку

закарпатців і залучали їх до більш активної участі в суспільно-громадському житті, що й проявилось на межі 1938 – 1939 років. Уже наприкінці 1938 року найбільшу увагу почала привертати до себе «Карпатська Січ», яка трансформувалася із типової громадської організації у воєнізовано-патріотичну, а згодом стала виконувати й функції армії Карпатської України.

Розмірковуючи над цими подіями, хотілося б висловити припущення, що цей факт переконливо засвідчив про єднання політико-партійних і національно-культурних складових регіонального життя і став прикладом синергетичного ефекту в суспільній практиці, коли відбулося взаємовигідне розуміння громадянами й політико-партійними лідерами загальної суспільно значимої мети – державотворення. Це надзвичайно патріотичне виявлення консолідації перед загрозою фізичного знищення ворогом стало чудовим прикладом для сучасних і майбутніх поколінь українців. Ми впевнені в тому, що якщо б не надзвичайно несприятливі зовнішньополітичні чинники (фашизація сусідніх держав та початок Другої світової війни) національна консолідація держави і суспільства сприяла б подальшим демократичним успіхам Карпато-Української Держави.

Упродовж 1920 – 1930 років регіональний соціум, завдяки демократичним ініціативам чехословацької та місцевої влади, успішно накопичував так званий соціальний капітал, який знайшов своє вираження у відповідних нормах, відносинах і соціальних зв'язках, у використанні досвіду громадянської відповідальності, самоорганізації та мобілізації особистості перед фактом забезпечення не тільки власних громадських інтересів, а й вирішення суспільно значимих завдань, що сприяло залученню до державотворчої взаємодії комплексних інтересів держави і суспільства.

Після Віденського арбітражу, вимушеного переїзду карпато-українського уряду з Ужгорода в Хуст, проголошення автономії й курсу на мобілізацію національних сил у регіоні громадські організації, як і політичні партії українського спрямування поступилися своїми організаційними амбіціями й зосередилися на формуванні державотворчих засад Карпатської України. Ідеологічні вороги українофілів і сьогодні закидають тогочасним урядовцям антидемократизм у ставленні до суспільства, апелюючи тим, що влада заборонила існування як політичних, так і громадських організацій, тим самим позбавила громадян висловлення іншої

(опозиційної) думки. Але авторитарні методи управління мали виправдання в сенсі небезпечності буденних подій в регіоні, пов'язаних із веденням гібридної війни проти Карпатської України угорськими та польськими терористичними групами, а також провокаціями місцевих антиукраїнських сил.

У такому сконсолідованому дусі впродовж січня – березня 1939 року відбулося формування єдиної політико-партійної структури – Українського національного об'єднання, яка очолила створення держави, підготовка й проведення виборів до регіонального парламенту, що отримав назву Сойм, а згодом і самі засідання парламентарів, що виголосили на весь світ офіційні рішення нової незалежної держави у Європі – Карпатська Україна. Усе це стало можливим і завдяки «третьому сектору», який був породженням процесу демократичного плюралізму в Чехословацькій Республіці і носив об'єктивно позитивний характер, а приклад практичної реалізації демократичних повноважень через призму участі широких верств населення у діяльності громадських організацій піднімав на високий рівень можливості формування громадянського суспільства в тогочасних умовах і сприяв подальшому, хоч і в деформованому вигляді, державотворчому процесу в Карпатській Україні.

Список використаних джерел

1. Лившин А. Я. Некоммерческие организации в политике. *Политология. Лексикон* / Под редакцией А. И. Соловьева. М.: РОССПЭН, 2007. С. 280 – 291.
2. Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918 –1945. М., 2006. 560 с.
3. Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ). Ф. 495. Оп. 281. Д. 111. (*Личное дело Руцака В. В.*)
4. Токар М. Громадські організації Закарпаття як прояв громадянського суспільства в міжвоєнній Чехословаччині. *Закарпаття онлайн*. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/114544-Hromadski-orhanizatsii-Zakarpattia-iaak-proiav-hromadianskoho-suspilstva-v-mizhvoiennii-Chekhoslovachchyni>
5. Токар М. Мережа регіональних громадських організацій Закарпаття у 1920 – 1939 роках. *заКарпатія: просвітницько-пізнавальний портал*. URL: <http://www.zakarpattia.com/wp-admin/post.php?post=802&action=edit>
6. Токар М. Розгалуження громадських організацій Закарпаття як прояв громадянського суспільства в Першій Чехословацькій Республіці. *Ужгородські чеські наукові читання: історія, культура, політика, право: Наук. зб.* Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 189 – 195.

7. Токар М., Басараб В. Роль «Просвіти» у процесі становлення та розвитку політичних партій Закарпаття в 1920 – 1939 роках. *Carpatica – Карпатика: Політологічні студії: історія, теорія, практика*. Ужгород, 2003. Вип. 21. С. 260 – 269.
8. Що таке третій сектор? *Громадська організація «Чайка»*. URL: <http://chaika.org.ua/%D1%89%D0%BE-%D1%82%D0%B0%D0%BA%D0%B5-%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%82%D1%96%D0%B9-%D1%81%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%BE%D1%80/>

ПОЛІТИЧНА УЧАСТЬ ЕТНІЧНИХ МЕНШИН У ДЕРЖАВОТВОРЕННІ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Михайло Зан,
кандидат історичних наук, доцент,
докторант кафедри політології і державного управління
Ужгородський національний університет

Михайло Зан. Політична участь етнічних меншин у державотворенні Карпатської України.

Висвітлено проблематику етнополітичного розвитку Закарпаття періоду Карпато-Українського державотворення (жовтень 1938 – березень 1939 років). Автор проаналізував етнодемографічні зміни впродовж цього часу. Розглянуто специфіку регіональної дихотомії «автохтони / русини – галичани / українці». Звертається увага на політичній репрезентації чеської, німецької та румунської етнічних груп, зокрема під час виборів до Союму Карпатської України. Ілюструється громадська та політична активність єврейської етнічної громади Карпатської України. У статті робиться висновок про перспективи подальших досліджень цієї проблеми на мікроісторичному рівні.

Ключові слова: Карпатська Україна, етнічні меншини, політична участь, Союм Карпатської України, єврейська етнічна група.

Mykhaylo Zan. Political participation of ethnic minorities in the state formation of Carpatho-Ukraine.

The problem of ethno-political development in Transcarpathia during the period of state formation of Carpatho-Ukraine (October 1938 – March 1939) was highlighted. The author has analyzed ethnodemographic trends at that time. The specifics of regional dichotomy «Autochthons / Rusyns – Galicians / Ukrainians» are considered. The attention is drawn to political representation of Czech, German and Romanian ethnic groups, in particular during the elections to the Soim of Carpatho-Ukraine. Social and political activity of the Jewish ethnic community in Carpatho-Ukraine are illustrated. The article concluded about the prospects for further research on this problem at the microhistorical level.

Keywords: Carpatho-Ukraine, ethnic minorities, political participation, the Soim of Carpatho-Ukraine, Jewish ethnic group.

Актуальність проблеми та методологічні зауваження.

На даному етапі соціогуманітарного пізнання все ще нагальною проблемою залишається відхід, з одного боку, від вульгаризованих позитивістсько-марксистських оцінок минулого, з іншого, відмежування від ультрапатріотичних інтерпретацій минулого. Професійним історикам і політологам вкрай необхідно позбавитися

данини пострадянської історіографії з її телеологічним вектором обґрунтування еволюції української національної ідентичності з часів Середньовіччя до 1991 року. Зокрема, аналізуючи проблеми політичної історії Закарпаття, настав час переймати сучасні зразки історіософського аналізу. Це надзвичайно екстенсивне методологічне поле для дослідника: історико-антропологічний аналіз, мікроісторичний дискурс, просопографічний аналіз, кліометрика, семіотичний аналіз, історія пам'яті, ментальна географія, потестарна імагологія, історія повсякдення, локальна соціальна історія тощо [51]. У контексті саме окреслених підходів потребує осмислення історія Закарпаття ХХ ст., насамперед її найбільш дискусійні «білі плями». Ця нагальність обумовлена нинішнім, на наш погляд, аномічним станом історичної науки, адже досить часто продукуються не найкращі досягнення митців під покровительством музи Клію, які зрештою поповнюють за формою науково-популярні, утім за змістом компілятивні зразки модерної «історіографічної макулатури».

Аналізуючи етнополітичну складову життя суспільства, дослідник стикається з проблематикою політизації етнічності, тобто активною / пасивною поведінкою представників етнічних груп. Етнічний фактор, особливо починаючи з початку ХХ ст., справляє дедалі більший вплив на розвиток суспільства. По суті участь у владі є індикатором рівності / нерівності етнічних груп й призводить до політичної інституціалізації етнічних громад. У своїй праці «Тернистий шлях до України» Юліан Химинець, зокрема, визначив три головні принципи побудови державного життя: жертвенність, моральний і національний принцип. Останній виходить із того, що кожен народ має право на самовизначення. Автор справедливо констатував, що як у рамках Угорської держави, так і Чехословацької республіки він був знехтуваним і призвів до розпаду цих держав [15, с. 320–321].

Зауважимо, що участь громадян у політиці є невід'ємним атрибутом правової держави та громадянського суспільства. Вона засвідчує рівень обізнаності та зацікавлення суспільно-політичними процесами як загальнодержавного, так регіонального й локального (місцевого) рівнів. Саме тому під політичною участю розуміють такі дії громадян, які прямо або опосередковано зорієнтовані на відбір управлінців та контроль за їхньою діяльністю. Учуть у політичному житті суспільства – це міра активності громадян у політиці або ж

мовою арифметики «кількість активних людей, помножена на сукупність їхніх дій» [49, с. 713].

Політична участь громадян є варіативною. Класик політичної науки Макс Вебер у своїй праці «Політика як покликання і професія» виділив три рівні участі в політиці: 1) професійне заняття політикою; 2) участь у політиці «за сумісництвом»; 3) участь у політиці «за випадком» [26, с. 173–191]. Професійний рівень заняття політикою демонструють політичні лідери, партійні функціонери, державні чиновники, дипломати. В аспекті Карпато-Українського державотворення це діяльність Августина Волошина, Августина Штефана, Юліана та Федора Реваїв, Степана Росохи, Дмитра Климпуша, Вікентія Шандора та ін.

Другий рівень участі у політичному житті виражений активістами партій, громадських рухів та організацій. Вони хоч і займаються політикою, беручи участь у мітингах, виступаючи в ролі агітаторів, спостерігачів на виборах, все ж таки мають сферу професійних інтересів, що лежить поза політикою. На наш погляд, діяльність таких постатей Карпатської України як Іван Сарвадій, Кирило Феделеш, Василь Шобей, Микола Шімоня, Грігоре Мойш можна аналізувати саме в подібному методологічному вимірі.

Третій рівень участі у політиці об'єднує більшу частину громадян. Їхня політична участь проявляється під час голосування на виборах, при проведенні акцій підтримки / протесту, соціальних конфліктів. У суспільно-політичному житті Карпатської України це – масові акції 18 січня 1939 року за відкликання третього міністра-чеха Лева Прхали у Великому Бичкові, Тересві, Рахові, Квасах, Ясінях, Богдані. Це – підготовка селян і жителів міст до проведення та голосування на виборах до Сойму 12 лютого 1939 року; збройний конфлікт січовиків із чехословацьким піхотним полком у Хусті в ніч з 13 на 14 березня 1939 року; бій січовиків і гортистських вояків на Красному полі 16 березня 1939 року тощо.

Окресливши широкий діапазон політологічного аналізу проблеми участі громадян у тогочасних суспільно-політичних процесах, зауважимо, що предметом нашої студії є тільки окремі аспекти цієї багатогранної проблеми. Йдеться про політичну участь етнічних меншин та їх роль як у «розбудові», так і «демонтунні» Карпато-Української державності. Отож окреслена проблема є актуальною, виходячи, насамперед, із двох наступних позицій: 1) у науковій літературі проблема участі етнічних груп Карпатської

України представлена фрагментарно й несистематизовано; 2) її аналіз дозволяє розширити знання про специфіку міжетнічних відносин на Закарпатті в кінці 1938 – на початку 1939 років.

Метою нашої статті є спроба концептуального осмислення ролі політизованої етнічності в державотворчих процесах Карпатської України. У контексті цієї мети автор прагне вирішити наступні **завдання**: 1) проаналізувати історіографічний аспект проблематики політичної участі етнічних меншин краю; 2) окреслити етнодемографічну структуру Підкарпатської Русі (Карпатської України); 3) висвітлити особливості регіонального протиставлення за принципом «автохтони (русини) / галичани (українці)»; 4) проілюструвати потенціал політичної участі чеської, німецької та румунської етнічних груп краю; 5) з'ясувати роль єврейської громади в державотворенні Карпатської України; 6) окреслити перспективи подальших наукових розвідок етнополітичної історії краю кінця 1938 – початку 1939 років.

Історіографічний аспект.

У радянській історичній літературі проблематика Карпато-Українського державотворення висвітлювалось тенденційно, з елементами підтасовки документального фактажу, навіть нехтуванням змісту історичних категрій. Так, історик Борис Співак замість поняття «Сойм» вживав поняття «автономний сейм» [45, с. 275–276]; подібне зустрічаємо у Степана Білака [22, с. 174]. Радянські дослідники підкреслювали «націоналістичний», «українсько-фашистський тандем» у діях Августина Волошина. Автор монографій «Народ за ними не пішов» та «Слуга кількох господарів» допускає очевидну помилку, коли твердить, що до списку Українського Національного об'єднання (далі – УНО) можна було внести тільки «особу української народності за походженням і по крові», водночас, серед кандидатів у депутати був німець Антон-Ернест Ольдофреді [22, с. 174]. У той же час перед двома сторінками цього тексту автор констатує, що серед новоствореного УНО були три представники від національних меншин [22, с. 172].

Категоричні твердження про «українсько-фашистський тандем» і германофільську орієнтацію Августина Волошина, заборону національних рад та дозвіл громадського об'єднання виключно німцям краю, переслідування русинського населення та євреїв січовиками знаходимо в сучасних наукових і науково-популярних трактовках Карпатської України в публікаціях Івана та Дмитра Попів

[41, с. 201; 42, с. 15, 21], Петра та Сергія Годьмашів [31, с. 94–164]. Водночас у праці «Підкарпатська Русь і Україна» зустрічаються факти, які не підкріплені документально. До прикладу, згадується, що УНО прийняло рішення, а Августин Волошин підписав урядове Розпорядження про заборону євреям проживати в радіусі 12 км від Хуста [31, с. 117]. Аналізуючи події 13–14 березня 1939 року в Хусті, Петро та Сергій Годьмаші приходять до категоричного висновку про те, що «...це відбувались бої підкарпатських русинів з галичанами, які пробували захопити владу в їх Підкарпатській Русі!» [31, с. 133]. У той же час навіть русинський автор Дмитро Поп в «Історії Підкарпатської Русі» тільки лаконічно констатує, що у складі 45-го Чехословацького піхотного полку «служило немало русинів» [41, с. 205].

У контексті окресленого питання участі етнічних груп в Карпатській Україні привертає увагу видання Маріана Токаря «Партії національних меншин Закарпаття (20–30-і роки ХХ ст.)» [47]. Базуючись на архівних документах, публікаціях у тогочасній газеті «Нова Свобода», дослідник також згадав про створення напередодні Віденського арбітражу Угорської Національної Ради в Ужгороді та негативні «політичні реалії» для діяльності єврейських партій і створення Народної Ради [47, с. 22, 34–35]. Більшу увагу автор приділив громадсько-політичній інституціоналізації німецької громади краю [47, с. 38–45]. У світлі останніх невдалих пошуків інформації про подальшу долю Антона-Ернеста Ольдофреді можна цілком погодитися з влучною оцінкою Маріана Токаря, що «...політичним лідером німців краю його назвати важко. Він більше нагадував дипломатичного представника, такого собі посередника в українсько-німецьких справах» [47, с. 43]. Відзначимо, що дослідження політичних партій етнічних громад краю в міжвоєнний період вдало інсталювано Маріаном Токарем у цілісний контекст висвітлення партійного життя краю 1919–1939 років [48, с. 242–286] та Карпато-Українського державотворення [29, с. 276–306].

На наш погляд, власне постановку проблеми «національного питання» в Карпатській Україні вперше здійснив вчений-історик Микола Вегеш. На науково-практичній конференції «Міжетнічні відносини на Закарпатті: стан, тенденції і шляхи поліпшення», яка відбулася в Ужгороді 19–20 січня 2001 року, дослідник окреслив коло питань, що стосуються місця і ролі німецької національної меншини у державотворчих процесах Карпатської України [27, с. 132–133].

Базуючись на архівних документах і мемуарній літературі, Микола Вегеш висвітлив складні проблеми взаємин між чехами як, з одного боку, «титульною нацією», а з іншого – «національною меншиною», втім кількісно переважаючими українцями, які отримали автономію у складі Чехословаччини [27, с. 133–134]. Однак досить фрагментарно дослідник змалював місце єврейської етнічної групи краю в Карпато-Українському державотворенні [27, с. 134–135]. Щодо румунської національної меншини, то автор солідаризувався із узагальненими, без належної емпіричної бази, констатуючими висновками Івана Миговича та Миколи Макари про економічну автаркію та політичний абсентеїзм румунів Закарпаття [27, с. 136]. Вочевидь, можна цілком погодитися із міркуваннями історика Романа Офіцинського про реальний брак історичних джерел щодо життєдіяльності румунів Закарпаття цього періоду [40, с. 85–86]. «Білою плямою» залишаються також історичні відомості про життєдіяльність словаків, ромів, поляків, росіян краю в 1930-ті роки.

На наш погляд, історія вивчення Карпатської України пройшла загалом парадоксальний, а втім, закономірний шлях – від забуття, через опалювання, реабілітацію до міфотворення. Саме про це твердить один із учасників тих подій Вікентій Шандор у своїх спогадах. Він указує на «саморобних істориків державного будівництва» Карпатської України, які оминають об'єктивні, але сумні та неприємні події, а акторів тих подій називають «державними будівничими, трибунами народу» та іншими величавими епітетами [21, с. 320]. Таким є загальний історіографічний тренд Карпатської України. Однак у плані вивчення політичної участі етнічних меншин можемо констатувати відсутність детального вивчення цієї проблеми, її фрагментарну презентацію як у працях опонентів, так і апологетів Карпато-Українського державотворення.

Етнодемографічна структура населення Підкарпатської Русі (Карпатської України).

За результатами перепису населення на грудень 1930 року в Підкарпатській Русі проживало 725 357 чол. Відповідно до номенклатури чехословацького перепису, серед них було: 450 925 громадян «руської та малоруської (української) національності» (62,2 %), 115 805 угорців (16 %), 95 008 євреїв (13 %), 34 511 чехів і словаків (4,8 %), 13 804 німців (1,9 %), 12 777 румунів (1,7 %), 1 442

ромів (0,2 %), 610 поляків, 193 сербів і хорватів та 282 представники інших етнічних груп [39, с. 5].

Необхідно зауважити, що внаслідок Віденського арбітражу 2 листопада 1938 року Підкарпатська Русь втратила понад 1 500 кв.км. та понад 173 тис. чол. 97-ми населених пунктів нинішньої території Ужгородщини, Мукачівщини, Берегівщини та Виноградівщини. Найсхідніший підкарпатський регіон Чехословаччини втратив 12 % території з трьома найбільш великими містами (Ужгород, Мукачево та Берегово). У той же час Віденський арбітраж порушував декларований етнічний принцип. Ряд населених пунктів, де русини становили абсолютну або відносну більшість були приєднані до Угорщини. Зокрема, в с. Дравці 93 % становили русини, в с. Баранинці – 77 %, у с. Коритняни – 72 %, в с. Йовра (тепер – Сторожниця) – 62 %. Проілюструємо більш детально цей факт у нижче наведеній таблиці № 1.

Таблиця № 1.

Етнічний склад населення окремих міст та сіл Закарпаття за даними перепису населення 1930 року [46, с. 74–76].

<i>Етнічні групи / населені пункти</i>	<i>русини (українці)</i>	<i>мадяри (угорці)</i>	<i>жиди (євреї)</i>	<i>чехословаки (чехи і словаки)</i>	<i>шваби (німці)</i>	<i>цигани (роми)</i>	<i>Інші</i>
<i>Ужгородський округ</i>							
Ужгород	6 246	4 499	5 834	8 052	512	28	84
Баранинці	514	128	23				
Дравці	1 026	33	50		1		
Йовра	672	135	229		57		
Коритняни	575	17	33				
Радванка	1 217	937	445		36	6	
<i>Мукачівський округ</i>							
Мукачево	6 476	5 561	8 869		991		106
Ключарки	1 326	8	75		151		
Росвигово	1 312	237	960		24		
Нижній Коропець	396	82	5		24		
Підгород	626	8	61		385		
Паланок	394	205	151		853		
Павшино	118	19	6		596		
<i>Берегівський округ</i>							
Квасово	707	92	31				

Вишні Ремети	411	1	35				
Нижні Ремети	603	2	21				
<i>Севлюшський округ</i>							
Чепа	803	198	185				
Чома	313	20	14				
Чорний Ардів	811	608	206			54	
<i>Іршавський округ</i>							
Шаланки	648	1 525	140	28			

Унаслідок Віденського арбітражу на території Підкарпатської Русі (Карпатської України) етнодемографічна структура населення найбільш чисельно представлених етнічних груп розподілилась наступним чином: 1) русини – 413 481 чол. (75,9 %); 2) євреї – 65 828 чол. (12,08 %); 3) угорці – 25 894 чол. (4,75 %); 4) чехи та словаки – 17 495 чол. (3,21 %); 5) румуни – 12 777 чол. (2 %; дані перепису 1930 року – М.З.); 6) німці – 8 715 чол. (1,6 %); 7) поляки – 78 чол. (0,02 %) та ін. (0,46 %) [24, с. 294].

Отже, через зміни в етнонаціональній структурі краю кількість русинів збільшилася й у відсотковому відношенні (див. схему № 1). Необхідно також відзначити, що за рахунок імміграції до краю (в основному українців з Галичини) різко зросла кількість населення міст. За даними бюлетеню пресової служби уряду Августина Волошина, якщо в Хусті у 1930 році проживало 17 833 чол., то на початку 1939 року населення становило вже майже 30 тис. чол. [24, с. 295].

Таким чином, найбільшою етнічною громадою в Карпатській Україні стали євреї (див. схему № 1). Відомий вчений-географ Володимир Кубійович відзначав, що євреї живуть в краї не лише по містах, але й селах. Загалом «творять вони по містах $\frac{1}{4}$ населення, по селах 11 % усієї людності; найчастіше мають села 5–15 % жидів, села положені при важніших шляхах навіть 20 % і більше. Треба згадати, що все господарське життя опановане жидівським елементом» [36, с. 42].

Схема № 1.
Етнонаціональна модель Карпатської України.

Євреї домінували в м. Солотвино (44 %), Мукачеві (43 %), Буштині (36 %) та Іршаві (36 %) [37, с. 5]. Змальовуючи у своїх мемуарах м. Мукачево, Василь Гренджа-Донський, зокрема, констатував: «Мешканці в більшості жида, а в центрі майже самі жида. Через те й називали ми Мукачів «Палестиною» [5, с. 56]. У своїх різдвяних записках письменник також згадує про гірське село Майдан: «Богом і людьми забуте село, бідне, поневолене, нещасне. Всі хати побіля вулиці, в центрі села – жидівські крамниці, всі найкращі землі в руках чужих. Просто диво, як могли селяни настільки датись використати. Як могла настільки виховзнутись з їх рук прадідівська земля, найліпша» [5, с. 99–100].

Традиційним компактним ареалом у краї проживали румуні, зосереджені в чотирьох селах – Нижня та Середня Апша, Біла Церква та Солотвино. Як повідомляла «Нова свобода» від 8 грудня 1938 року, румунські представники подали меморандум про переведення навчання з чеської на українську мову [30, с. 253]. У долині р. Латориці та гірських селах Німецька Мокра та Усть-Чорна проживала німецька громада. Як мовиться нижче, цю частину електорального простору також брали до уваги будівничі Карпатської України, організовуючи вибори до Сойму 12 лютого 1939 року.

Регіональна дихотомія «автохтони / русини» – «галичани / українці».

Відомо, що регіональні й субетнічні розмежування проявляються у протиставленні певних традицій, стереотипів, цінностей, звичок представників етнографічно мозаїчних спільнот. Щодо української етнонаціональної спільноти, то йдеться, насамперед, про закарпатців-русинів, бойків-галичан, гуцулів-буковинців. Це об'єктивне соціокультурне та ментальне явище, характерне для всіх етносів. Проте в ряді випадків такі протистояння призводили й до різноманітних протиріч, суперечок і навіть конфліктів.

Із кінця 1938 року до м. Хуст почала прибувати молодь з Галичини, насамперед, активісти ОУН. Сповідуючи принципи інтегрального українського націоналізму, вони привнесли безкомпромісні революційні гасла та методи боротьби за створення української державності в Карпатах [21, с. 308]. Очевидно, не варто дискутувати й емоційно дорікати з того приводу, що керівництво Карпатської Січі складало саме галичани, це – історичний факт. Про це, удаючись до деталізації історіографічних оцінок Карпатської України, вдається історик Дмитро Данилюк [32, с. 135–136].

Нашу увагу привертає прояв регіонального або ж субетнічного розмежування місцевих закарпатців і галичан, про що йдеться в спогадах сучасників. Так, Володимир Бірчак у своїх мемуарах згадував, що в тодішній столиці Карпатської України йому доводилось чути різноманітні «перехвалки» про вищість місцевої української спільноти над «українцями-емігрантами» [2, с. 63]. У того ж Володимира Бірчака можна натрапити на словесні інвективи місцевих автохтонів типу: «Всі в Галичині – дрянь, і в Буковині – дрянь!» [2, с. 70]. Отже, мемуарист прямо вказував, що головним конфліктом (який у свою чергу породжував інші конфлікти – М.З.) було протистояння місцевих автохтонів з Карпатською Січчю, де проводом були «українські емігранти, головно галичани» [2, с. 87].

Власне в самій Карпатській Січі існувало протиставлення місцевих русинів і українців-емігрантів. Про це під час допиту повідомляв командант Дмитро Климбуш: «Локал-патріотами ми називали себе, а патріотами – емігрантів. Потім виявилось, що на боці опозиції, тобто на боці українських емігрантів, опинились і локал-патріоти Роман, Рогач, Росоха та інші...» [33, с. 35]. Тобто, заступники Дмитра Климбуша фактично підпали під вплив офіцерів-

галичан й сформували опозицію до місцевих закарпатців. Як твердив дослідник Василь Худанич, галичани провокували конфлікт з Польщею, сподіваючись на втручання з боку Німеччини та остаточне звільнення від польського панування [50, с. 32].

Мемуарна література насичена чисельними фактами протистояння галицьких радикалів і місцевих автохтонів, які доходили до сутичок та бійок. Вікентій Шандор описує факт побиття професора української гімназії в Рахові Василя Фрищина. Йдеться про те, що окружний начальник д-р Солом'яний видав розпорядження до 21 березня 1939 року встановити українською мовою вивіски та афіші різноманітних установ, фірм, шкіл, крамниць. Головна команда Січі видала січовикам інший наказ – до початку березня позривати всі чеські написи, що й було зроблено. Василь Фрищин, який засудив такі дії, був підданий тортурам з боку січовиків. Як влучно констатує Вікентій Шандор, це ставило діячів Карпатської України у категорію «джунглів», а не на рівень правової держави [21, с. 313–314].

Безперечним є факт, що рівень національної свідомості в галицьких українців був значно вищим, ніж у місцевих закарпатців. Останні не виявляли в своїй масі ворожого ставлення до поляків, закарпатських угорців та євреїв. Саме це протистояння та формування радикально налаштованої опозиції до Августина Волошина призвело до ряду провокацій, найбільшою з яких стала сутичка в ніч з 13 на 14 березня 1939 року. Навіть у цій ситуації, «автохтон» Августин Волошин дипломатично пробував владнати конфлікт. Власне його постать виступала у якості миротворця й, справді, «батька», який втихомирював «дітей», які час від часу сварилися. Так, 9 січня 1939 року на польське консульство в Севлюші напала юрба, керована січовиками, було вибито 7 вікон. Прем'єр Августин Волошин на телефонний дзвінок з консульства повідомив, що це зробили «безвідповідальні елементи, а січовики їх розганяли». Прикметним є той факт, що Августин Волошин на заяву повертати «біженців» із Галичини польській владі, заявляв: «Я, як українець, не можу видати їх польській поліції» [43, с. 240] (підкреслено мною – М.З.).

Аналізуючи проблематику регіонального протиставлення закарпатців і галичан, нашу увагу привернув факт ситуативної ідентичності окремих січовиків, які в умовах збройного протистояння з угорськими військами «ставали» поляками. Згадуючи про перші бої

з гонведами, Володимир Бірчак наводить приклад одного січовика, який відбився решти й свідомо залишався позаду і промовив: «Хай ідуть українці, я не потребую спішитися, я поляк, мадярів не боюся» [2, с. 155]. У збірнику «Карпатська Україна в боротьбі» на фото зображене вітання угорських гонведів з січовиком у мазепинці, а на правому боці, у рові – розстріляні січовики [3, с. 209]. Можна пояснювати такі випадки зрадництвом або ж співпрацею на користь поляків задовго до збройного протистояння. Зокрема, про факти переодягань в уніформи січовиків і напади на жандармські станції чехів згадував у своїх спогадах Вікентій Шандор [21, с. 328]. Утім аналіз окресленої мікроісторичної проблематики часів Карпатської України залишається недослідженим й засвідчує можливість з'ясування ситуативної етноідентичності в Карпатській Україні на кшталт «українець-поляк», «русин-угорець», «єврей-угорець» тощо.

Політична участь чеської, німецької та румунської етнічних груп краю.

У своїх спогадах, присвячених 10-літтю проголошення Карпатської України, Степан Росоха відзначав про домінування серед лідерів Комуністичної партії представників чеської, єврейської та угорської етнічних груп. Він констатував, що серед проводу цієї партії переважав «чужонаціональний елемент: чехи, жида й мадяри» [9, с. 18]. Аналізуючи діяльність Соціал-демократичної партії, автор праці «Сойм Карпатської України» так само твердить про «наплив чужонаціонального елемента: чехів, маляр і жидів», чим партія відмежовувалась від свого головного електорату – місцевих селян-русинів.

Однією з дискусійних сторінок історії Карпатської України є звинувачення Августина Волошина в авторитарному стилі управління, що виявилось у забороні політичних партій та формуванні монопартійної системи, яку представляло УНО. Так, відвідуючи 1 листопада 1938 року німецьке дипломатичне представництво Німеччини в Празі, Августин Волошин на зустрічі з його главою А. Генке заявив про перспективу заборони політичних партій та створення національних рад, які будуть задіяні в підготовці й проведенні виборів до Сойму [25, с. 303; 42, с. 15]. Критикуючи дії Августина Волошина, необхідно пам'ятати, що вже наступного дня за Віденським арбітражем від Підкарпатської Русі на користь Угорщини було відібрано територію площею 1 523 кв. км., де

знаходились 97 населених пунктів і проживало 173 233 чол. [24, с. 294]. Найбільші міста Ужгород, Мукачево та Берегово опинилися за межею управлінської компетенції Підкарпатської Русі. Посилювалися дії польських та угорських терористичних груп. Очевидно, в подібних умовах потрібно не критикувати, а виходячи з реальної життєвої ситуації об'єктивно аналізувати дії автономного уряду Августина Волошина.

Як відомо, в умовах демократії міжвоєнної Чехословаччини діяли політичні партії трьох етнічних спільнот: угорців, євреїв та німців. Однак, згідно виданого декрету уряду Августина Волошина, діяльність всіх політичних організацій була припинена. Ще напередодні Віденського арбітражу в Ужгороді була створена Угорська Національна Рада, яка стала однопартійним представником угорського населення краю. Її головою став лідер Угорської Партії Права, адвокат Ендре Корлат [47, с. 22]. Після Віденського арбітражу 2 листопада провідники угорської спільноти зосередили свою роботу в межах Угорської держави. Представники етнічних меншин краю отримали можливість включитися до українського державотворення уряду Августина Волошина. Як виняток, німецька громада організувалася в рамках Народної ради та політичної партії.

Провідною (але не єдиною – М.З.) політичною силою в Карпато-Українському державотворенні постало УНО. Степан Росоха наводить деталі програми організації, посилаючись при цьому на статтю «Творимо нову епоху в історії відродження нашого народу», яка поміщена в «Новій Свободі». Привертає увагу деталь: «Учителями нації, журналістами, письменниками, митцями та творцями духовних цінностей нації, можуть стати *лиш українці по крові та походженні...*» [9, с. 27] (курсив наш – М.З.). Саме з цього приводу апологети неорусинства нещівно критикують діяльність лідера українського руху міжвоєнної доби Августина Волошина, його націоналістичного оточення [31]. Відзначимо, що на той час саме поняття націоналізму сприймалося через його крайній радикальний вияв, а будувати державність у той складний час на підставі модерністських трактовок націоналізму взагалі не було можливості. Водночас, у середовищі УНО виявилися представники неукраїнського «етнічного елемента»: чех Мілош Дрбал, німець Антон-Ернест Ольдофреді та румун Грігоре Мойш. Етнічна ідентичність лікаря зі Сваляви Миколи Різдорфера теж викликає гіпотетичне зауваження про її неукраїнський характер. Саме тому

слід об'єктивно аналізувати етнополітичні реалії того часу, не вдаючись до різких оцінок та звинувачень на кшталт абсолютизації пронацистської державної політики уряду Августина Волошина.

У тогочасних умовах у плані партійного та громадського структурування німецька національна меншина стала все ж найбільш привілейованою. Серед німецького населення краю проводилась агітаційна робота через виступи серед людей у містах і селах. Ця робота відбувалась завдяки активізації Німецької національної ради в Хусті. 8 лютого 1939 року в «січовій гостинниці» в Хусті за участю державного секретаря М. Кармазіна та гостей з Німеччини було відзначено день відкриття німецького консульату та створення українсько-німецького товариства [23, с. 50].

Ще з середини 1930-х років в Підкарпатській Русі розпочала діяти філія Судето-Німецької Партії – Карпаторуська Німецька Партія. Через антидержавну агітацію та радикалізм вона не мала значного успіху серед населення краю. Тому в жовтні 1938 року організовується «Дойче Партай» (Німецька Партія). Як відповідник проукраїнської, русофільської та угорської народних рад 4 грудня 1938 року в Хусті була створена також Німецька Народна Рада. Навіть попри офіційну заборону політичних структур у краї за розпорядженням Міністерства внутрішніх справ уряду Августина Волошина від 2 лютого 1939 року Німецька Партія відновила свою діяльність. Зокрема, Циркуляр Міністерства дозволяв усім «громадянам німецької народности» об'єднуватися в рамках політичної партії «по засадам національно-соціалістичним й організувати всі у цій партії звиклі партійні органи, якож і носити відзнаки і прапори з гаковим хрестом» [16, с. 152].

Задля ширшої підтримки уряд Августина Волошина залучив до виборчого процесу представників інших етнічних громад краю. У зверненні за підписом Августина Волошина та Юліана Ревая «До всіх громадян Карпатської України!» від 8 лютого, зокрема, відзначалось: «Між кандидатами знаходяться й представники наших лояльних національних меншин, які в будованні нашої держави Карпатської України хочуть з нами разом щиро співпрацювати. Лише малярська дрібна меншина через своїх провідників з старого режиму саботувала пропозитоване для них місце на кандидатній листі Українського Національного Об'єднання. Цей поступ малярських провідників доводить, що ворожі нашій державі заграничні сили ще все працюють проти інтересів малярської меншини нашого краю і проти нашого

народу. Ми є певні, що мадярський загаль жалітиме цього кроку своїх провідників. Зате тішить нас, що чехи, німці й румуни зрозуміли нашу добру волю і стали до співпраці для нашого спільного державного добра» [7].

Роз'яснення щодо залученням меншин у виборчий процес вносить Степан Росоха. Він засвідчує, що лідери етнічних меншин Карпатської України «не вважали за доцільне» утворювати власні ради, адже «число їх населення не вистачало на більше мандатів як один, навіть якби вони всі до одного прийшли до виборчих урн» [9, с. 29]. Для того, щоб не витратити виборчих коштів, лідери етнічних меншин звернулись до керівництва УНО з проханням включити до їхнього списку послів по одному представнику. Такий крок здійснили чехи, німці та румуни; представники угорської меншини, як зауважує Степан Росоха, «роздумались» і під натиском Будапешта відмовилися дати свого кандидата до листу УНО...» [9, с. 30].

Принагідно також зауважимо й про потенціал політичної участі опозиційної до уряду Августина Волошина русофільської громадськості краю. Зокрема, історик Іван Поп твердить, що 14 листопада 1938 р. прихильники місцевої русинської орієнтації створили «Центральний Русский Национальный Совет», який очолювали Василь Караман, Петро Сова та Павло Фодор [42, с. 21]. Напередодні виборів до Сойму «Русинское национальное объединение» представило до уряду Августина Волошина власний список кандидатів, але, за твердженням Петра та Сергія Годьмашів, «було арештоване січовиками, ...які контролювали проведення виборів» [31, с. 117].

Русофільський громадський активіст, керівник групи опозиціонерів до УНО, учитель Михайло Василенко у своїх спогадах деталізує труднощі з реєстраційними документами, які створювалися чинною владою. 21 січня влада зірвала нараду Центральної руської народної ради в Хусті, а русофільські лідери були арештовані й випущені наступного дня. Інший список, складений о. Алексієм Кабальюком у с. Іза, був поданий після встановленого терміну. Третій кандидатський список, який склали в Сваляві Михайло Василенко, Олександр Грабар, Степан Ковач, Федір Кошак і Михайло Микита, був конфіскований нотаріальною канцелярією. Інший список, складений в Нижніх Верецьках, був створений без узгодження з однією третиною кандидатів. 25 січня при поданні списку від «русского блока» був затриманий Олександр Грабар. На листи

депутатів чехословацького парламенту Петра Жидовського та Івана П'єщака щодо «...насилія, совершенного над русским большинством Подк. Руси...» до Августина Волошина не було надано відповіді, а «Русский блок» не був зареєстрований [44]. Зауважимо, що в своїх спогадах Степан Росоха, не згадуючи про передумови подання списку кандидатів, лаконічно констатує, що «Групу Подкарпатських Русинів» на чолі з Михайлом Василенком не було зареєстровано Центральною Виборчою Комісією з двох причин: 1) подані у списку уповноважені заявили, що нічого не знали про список; 2) навіть 1/3 кандидатів не подали власноручний підпис про свою кандидатуру [9, с. 30].

З іншого боку, відзначимо, що й серед чинних кандидатів від УНО були прізвища таких осіб, які не давали свого особистого дозволу й були включені до списку, до прикладу, кандидатура чеха Мілоша Дрбала [46, с. 124]. Отож дослідникам варто через залучення конкретних фактів, документальних свідчень віднаходити об'єктивну історичну істину. Натомість в літературі маємо обопільні звинувачення ідейно-патріотичного, а не наукового характеру.

Повертаючись до виборів до Сойму Карпатської України, зазначимо, що з числа 284 365 чол., які мали право на голосування, взяло участь у виборах 92,5 % (265 002 чол.). «За» УНО проголосували 92,4 % (244 922 чол.). «Проти» – 7,7 % (17 752 чол.). У 187 населених пунктах були підняті білі прапори на знак того, що не менше 98 % учасників віддали голоси за УНО. Селяни вже напередодні, 11 лютого, приготували величезні стоги сухих дров, складених у велику піраміду для символічної ілюстрації «вогнів свободи». Сучасники-мемуаристи розцінюють ці події як вияв значного народного ентузіазму та захоплення від того факту, що були обрані «свої представники» та «своя влада» у краї. Втім, як зауважує вчений-історик Микола Вегеш, мешканці ряду сіл віддали голоси й проти УНО. Досить солідарні у цьому виявилися русофільсько орієнтовані жителі сіл Іза, Гудя, Вербовець, Смологовиця, Руські Комарівці, Великі Лази, Буковець, Дусино, Пасіка, Вишня Розтока. А більше 2 тис. голосів проти УНО було зафіксовано в м. Хусті. Отже, навіть через відсутність політичної альтернативи в Карпатській Україні була дотримана демократична практика вільного волевиявлення громадської думки [29, с. 321].

Як відомо, уряд Августина Волошина планував проведення Сойму 2 березня в столиці Гуцульської республіки – м. Рахові. Дати

скликання Сойму неодноразово змінювались й врешті-решт він був проведений 15 березня в умовах фактичної окупації краю Угорщиною. Серед 32-х обраних послів (депутатів) Сойму, як мовилось вище, були представники чеської, німецької та румунської громад краю. Уповноваженим чехів став доктор, адвокат Мілош Дрбал, який мав значний авторитет у середовищі жителів Хуста. За свідченнями уродженця цього міста Івана Сарвадія та відомого діяча української діаспори Вікентія Шандора, Мілош Дрбал розділив долю багатьох репресованих державних будівничих Карпатської України. Й по нині фахівці-історики не відають про точну дату смерті Мілоша Дрбала [21, с. 305; 34, с. 26].

Румунську громаду представив протопоп Грігоре Мойш із с. Біла Церква. Як і Мілош Дрбал він був включеним до культурно-освітньої комісії Сойму. Після окупації краю Грігоре Мойш працював у рідному селі на Рахівщині, а після вступу радянських військ на територію краю перейшов на румунський бік р. Тиса, де тривалий час відправляв літургії та переховувався від місцевої служби безпеки. За матеріалами румунського професора Георге Веля, Грігоре Мойша арештовували двічі: у 1949 та 1958 роках. За звинуваченням у підбурюванні проти румунської держави та зв'язках з Ватиканом був ув'язнений на 8 років. На початку січня 1961 року сім'я дізналася, що Грігоре Мойш похований у містечку Фізешу Герлій, де замість хреста на могилі був кілочок з номером в'язня [34, с. 29–30].

Німецька Партія та «Українсько-німецьке товариство» уповноважили послом Сойму інженера Антона-Ернеста Ольдофреді. Він працював унтерштатсекретарем німецьких справ в уряді Августина Волошина. Однак зауважимо, що з 32-х обраних послів з'явилося тільки 22, серед відсутніх був і Антон-Ернест Ольдофреді. Водночас вже на першому засіданні Сойму він був включений до складу фінансової комісії. Історики й по сьогоднішній день не зібрали відомостей про нього. За твердженням Омеляна Довганича, на колишній Німецькій вулиці в Хусті ніхто зі старожилів не міг пригадати навіть такого прізвища [34, с. 30]. Можна припустити, що Антон-Ернест Ольдофреді не був вихідцем із закарпатських німців і, ймовірно, виконував завдання німецьких спецслужб у плані інформування щодо подій у Карпатській Україні.

У своїй промові від 14 лютого під назвою «Солодкий мій народ!» Августин Волошин «з утіхою» констатував «щиру спірацю» з етнічними групами німців, чехів і румунів, які не лише

«кондидували на нашій спільній листі своїх заступників, а також на ту листу і голосували» [12, с. 163]. Він також відзначав про урядову пропозицію місця в Соїмі для угорської громади краю, але «в останній хвилі – певно лиш за якийсь зовнішній диктат» угорці краю відмовились. Водночас прем'єр-міністр Карпатської України твердив, що угорці «при виборах, разом із жидівським населенням нашої країни, ішли за нами» [12, с. 164].

Роль єврейської етнічної громади в Карпато-Українському державотворенні.

У соціальній стратифікації підкарпатського соціуму євреї знаходились чи не найвищому соціально-статусному щабелі. Високий рівень освіченості, зайняття торгівлею, ремеслом презентувало євреїв як найбільш успішних і заможних людей. Володимир Бірчак порівнює єврейське населення Хуста з галицькими містами – в обидвох випадках євреї оселялися в центрі міста, передмістя були українськими [2, с. 44]. Мешканець Рахова Юрій Ерстенюк (1923 р.н.) пригадував, що «у жидів курка була на кожну суботу, а руснак її майже ніколи не їв». Місцеве населення здоровалось по різному. Традиційно – «Слава Ісусу Христу!», тільки євреям кланялись «Добрий день!». Гуцульський респондент історика Петра Ференца також згадував про значне емоційне піднесення серед людей під час подій Карпато-Українського державотворення: «Люди говорили: «Куме, вже нас не будуть жиди обважувати, будуть наші крамниці» [8, с. 207].

У кінці 1938 – на початку 1939 років євреї ситуативно змінювали лояльність до чинної влади. Це яскраво ілюструє ситуація в освітньому просторі. Якщо до проголошення автономії переважаюча більшість єврейських дітей вчилася в чеських школах, то тепер «перескочили всі жидівські діти до української школи, чеських дітей було обмаль і чеські школи задля браку дітей перестали існувати» [2, с. 47].

Поряд з високим соціально-економічним та освітньо-культурним статусом в умовах чеської демократії євреї краю організувались і політично [47, с. 25–36]. Одним із лідерів єврейської громади краю та її представником у державному парламенті був Хаїм Кугель (Єврейська Сіоністська Партія). Делегація євреїв краю, очолювана ним, 28 грудня 1938 року побувала на прийомі у прем'єра Августина Волошина, де була висловлена ідея створення народної

ради євреїв. Прем'єр запевнив представників релігійних організацій закарпатського єврейства: «Я до жидів, які шанують свою релігію і національність завжди ставився прихильно... А щодо культурних потреб жидівського населення, то вони будуть по можливості сповнені...» [38, с. 16]. Августин Волошин також заявляв про реалізацію ідеї створення єврейської центральної канцелярії, яка стала б своєрідним майданчиком для діалогу між владою та чисельним єврейським населенням краю [47, с. 34].

У свою чергу, про взаємне прихильне ставлення євреїв до влади Карпатської України підкреслював у своїх спогадах січовик і член ОУН Євген Стахів, заперечуючи будь-які «антиєврейські вибрики» [13, с. 54]. Окремі євреї при спілкуванні з січовиками навіть засвоїли повсякденне привітання «Слава Україні!» з піднесенням руки [17, с. 167]. Однак стрімкий та суперечливий розвиток подій вже в перші місяці 1939 року звів нанівець традиційну толерантність мультикультурного простору Карпатської України. Радикально налаштоване середовище, насамперед з числа українців-емігрантів Карпатської Січі, вдавалося до загострення міжетнічних протиріч. Зокрема, канадський дослідник Генрі Абрамсон відзначав, що українські націоналісти сприймали прочехословацьку орієнтацію закарпатських євреїв винятково як негативне явище. Євреї сприймалися «як вічні противники української справи, котрі завжди прагнуть захистити ворогів України – чи то росіян, чи поляків, чи чехів» [38, с. 16].

Дослідники Михайло Болдижар і Василь Лемак, посилаючись на архівні дані, згадують про антиєврейський погром 31 січня 1939 року в с. Драгово [25, с. 306]. Про антиєврейські погроми карпатських січовиків декількома реченнями (посилаючись на свідчення Миколи Бандусяка та Ладіслава Фаерабенда) згадується в інших працях [31, с. 120; 38, с. 16; 42, с. 21]. У спогадах євреїв саме карпатські січовики виступають головними організаторами антисемітських акцій. Євреї згадують, що січовики вимагали грошей, складали «чорні списки», під загрозою насильства й смерті виселяли євреїв з їхніх будинків; напередодні вступу угорських військ у Буштині січовиками була зруйнована головна синагога [35, с. 303]. Британський журналіст і дипломат Майкл Вінч у своїх спогадах описав випадок так званого «побутового» антисемітизму в с. Ясіня. Восьмеро місцевих хлопців здійснили напад на вісімнадцять учнів-євреїв ремісничого училища на подвір'ї між уроками; «били їх палицями і, залякуючи ножами,

змусили їсти жир зі свинячої грудинки, що для правовірних євреїв табу. Протягом двадцяти хвилин там було справжнє пекло» [4, с. 92–93].

Окрім негативного ставлення з боку українських націоналістів, євреї краю також ставали об'єктом античеської та антиукраїнської пропаганди з боку радикально налаштованих угорців. Так, у Севлюському окрузі циркуляри депутата Ендре Корлата були таємно передані місцевим євреям, але у своїй масі вони відмовлялися брати ці циркуляри [28, с. 110].

Єврейське населення не залишалось осторонь політичного життя Карпатської України. Навіть не будучи організованими в рамках політичної партії, євреї краю висловили солідарність уряду Августина Волошина під час виборів до Союму Карпатської України. Підтримуючи УНО, чисельна громада євреїв краю фактично легітимувала політичний режим Карпато-Української держави. Сучасник та активний учасник тих подій Володимир Бірчак у своїх спогадах дослівно передає репортаж журналіста Романа Голіяна про перебіг виборів до Союму Карпатської України [2, с. 113–114]. Цікавий акцент робиться на участі євреїв у виборах. Репортер відзначив, що в Буштині довелось побачити «жидів, старих і молодих, пейсатих і бородатих, з лямпіонами, що підносили вгору руку і заєдно гукали: – Слава Україні!» [2, с. 114]. Степан Росоха у своїй праці «Союм Карпатської України» помістив навіть фото, де зображені четверо бородатих євреїв в селі Бедевля, які чекають на результати виборів 12 лютого. Очевидно, масова солідарність євреїв була одним із факторів високої явки населення на виборах (265 002 чол. або 92,5 %) та значного відсотку «за» УНО (244 922 голоси або 92,4 %).

Можна погодитися з міркуванням Романа Голіяна, що євреї «із завзятих донедавна мадяронів, зробились нині не менш завзятими українофілами, українськими патріотами, з простої калькуляції самозбереження» [2, с. 114]. Однак, за спогадами свідків подій березня 1939 року, з приходом угорського війська представники єврейської громади вже так само щиро вітали нову владу, але угорськими національними триколорами [20, с. 186; 52, р. 329]. Євреї Хуста та інших населених пунктів краю знову ставали прихильниками Угорщини, допомагаючи угорцям у викритті карпатських січовиків [11, с. 198–199; 14, с. 53, 61, 68, 71, 88].

Нижче, в табл. № 2 подаємо результат івент-аналізу збірника «Карпатська Україна в боротьбі» (1939), який був написаний на

основі безпосередніх живих вражень від тих подій, які відбувалися під час окупації та анексії Карпатської України (курсив наш – М. З.).

Таблиця № 2.
Івент-аналіз збірника «Карпатська Україна в боротьбі» (1939)
щодо ролі євреїв у бойових діях березня 1939 року.

Автор	Цитата
<i>Чот. Левко Кріс</i> <i>«14. березня в</i> <i>Головній</i> <i>Команді»</i>	«По місті тим часом ходили, по два кроки, військові сторожі та виловлювали перебраних в цивільну одягу січовиків, в чім їм дуже помічними були жиди, попросту вказуючи пальцем на січовиків» (стор. 62).
<i>А. Дад</i> <i>«Альказар»</i> <i>Летючої</i> <i>Естради»</i>	«На сходах повно людей. Якийсь <i>старий жид нервово</i> викрикує: «Слава Україні!» (стор. 69). «Напроти, через вузьку вуличку показується <i>перелякане обличчя жиди, якого ми на початку зтероризували</i> і який нам час від часу приносив вісті з ворожого табору. Між іншим виконував розвідчу працю не зле, навіть одного разу приніс нам свіжий запас набоїв, який знайшов на вулиці, та оповідав, що чехи правда, розлючені, але не певні себе» (стор. 72).
<i>Асп. Іван Гуцул</i> <i>«Остання</i> <i>сотня»</i>	«На краю Бедевлі зустріли нас <i>озброєні мадярони і жиди</i> та в нахабний спосіб зажадали зложення зброї» (стор. 146-147).
<i>М. Самчукова</i> <i>«Орда іде»</i>	« <i>Жиди в час бою січовиків, всесторонньо помагали чехам.</i> Що хвилини можна було почути вигуки: «Бийте їх, вони там чи там, ходіть, ми покажемо вам дорогу, як дістатися до них. Бийте їх, стріляйте на них, покажіть їм славу їхньої України! Ага, аж тепер вже померла їхня Україна!» (стор. 153). «Перший час взагалі всі були Юдами: були ними наші перевертні, були ними мадяри, були чехи, <i>а найбільше жиди</i> » (стор. 156).
<i>С. Вівчар</i> <i>«Ліс шумить...»</i>	«В Нересниці 17. березня партизани позривали й знищили всі мадярські прапори і вітальну браму, яку <i>мадяри з жидами поставили</i> » (стор. 205). «18. березня партизанський відділ в числі 13 душ під проводом десятника О. позривав із жидівських хат мадярські прапори в селі Ганичах, а в полудневих годинах в селі Калинах під Дубовим розгромив місцевий

	<p>«ершег» (сторожу) і <i>жидівську банду</i>, яка йшла січовиків витати, думаючи, що то маляр...» (стор. 206).</p> <p>«Отже, домашні вороги, в роді <i>жидів, місцевих мадярів і мадяронів</i>, чи не найбільше наробили біди» (стор. 209).</p> <p>«Але знайшлась якась <i>жидівська потвора</i> і видала зовсім невинного селянина. Мадяри відвели його на ту могилу і розстріляли. Умираючи, селянин так сильно крикнув «Слава Україні!», що <i>жидівський зрадник</i> оглух, а мадяри попадали на землю» (стор. 221).</p>
--	--

Аналізуючи наведений вище текст, можна зробити висновок про загалом антиукраїнську (в політичному сенсі) налаштованість євреїв та союзницькі взаємини єврейської спільноти з новою угорською владою та місцевими угрофілами. Навіть під час подій 13–14 березня 1939 року євреї виступили на боці чехів, а не українців. З іншого боку, складається враження, що всі автори повідомлень про Карпатську Україну були антисемітами та ксенофобами, адже їхні висловлювання про євреїв наближаються до рівня інвективної лексики.

Висновки та перспективи подальших студій.

По-перше, можна твердити, що попри різні обставини саме в кінці 1938 року на Закарпатті був створений сприятливий клімат для Карпато-Українського державотворення. Водночас у політичному житті краю відбувалися протистояння в середовищі української етнонації за дихотомічним принципом «автохтони (русини) – галичани (українці)». Цей фактор гальмував позитивну динаміку державотворчих процесів.

По-друге, поряд з домінуванням українського національного фактору в державотворенні Карпатської України взяли участь представники етнічних меншин. Ця участь була сфокусована в партійній та громадській сферах суспільного життя Підкарпатської Русі. Угорці, німці та євреї краю мали відповідний досвід партійного будівництва в 1920–30-х роках. В умовах Карпато-Українського державотворення тільки німці змогли зберегти континуїтет партійно-політичної та інституційно-громадської традиції.

По-третє, УНО як представник інтересів більшої частини населення, попри ідеологічні застереження, залучило голоси

представників етнічних громад краю. Представники чеської, німецької та румунської спільноти були представлені в списках цієї політичної сили на виборах до Сойму Карпатської України. Обраними представниками стали Мілош Дрбал, Антон-Ернест Ольдофреді та Грігоре Мойш.

По-четверте, євреї традиційно виявляли підтримку існуючим державно-політичним режимам. У ситуації, що склалася, єврейська спільнота Карпатської України проявила солідарність й підтримала політику уряду Августина Волошина. Це засвідчує масова участь євреїв у виборах до Сойму Карпатської України. Подальша участь значної частини євреїв краю, пов'язана з березневими подіями 1939 року, засвідчує про їхній перехід на бік угорської влади.

З'ясувавши вектори окресленої проблематики політичної участі етнічних меншин у державотворенні Карпатської України, можна сформулювати сегменти, що потребують окремого вивчення: 1) специфіка міжетнічної інтеракції представників титульної нації (чехів і словаків) та русинів (українців) краю; 2) взаємодія представників екс-титульної нації (угорців) та русинів (українців) краю; 3) ситуативна етноідентичність в умовах Карпато-Українського державотворення; 4) електоральна поведінка етнічних груп (за окремими містами та селами) краю; 5) документальне з'ясування та більш ширше висвітлення проявів антисемітизму в Карпатській Україні; 6) пошук інформації про життєдіяльність представників окремих етнічних громад краю (румунів, німців, ромів, росіян, поляків).

Таким чином, проблема дослідження політичної участі етнічних груп у державотворенні Карпатської України є однією із «білих плям» етнополітичної історії Закарпаття ХХ ст. Ця проблематика тільки частково була представлена в наукових студіях фахівців. Сформулювавши базовий концепт вивчення цієї проблеми, вважаємо за необхідне підсилити наші синтетичні узагальнення аналізованих джерел новими архівними документами та спогадами сучасників. Ймовірним результатом може стати відкриття нових сторінок об'єктивної історичної правди про Карпатську Україну.

Список використаних джерел

I. Документи, спогади, публіцистика, польові матеріали:

1. Асп. Іван Гуцул. Остання сотня. *Карпатська Україна в боротьбі: Збірник*. Ужгород, 2003. С. 142–151.

2. Бірчак В. Карпатська Україна: Спогади і переживання / Післямова Романа Офіцинського. Ужгород: Гражда, 2007. 200 с.
3. Вівчар С. Ліс шумить... *Карпатська Україна в боротьбі: Збірник*. Ужгород, 2003. С. 203–227.
4. Вінч М. «Одноденна держава»: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України. К.: Темпора, 2012. 348 с.
5. Гренджа-Донський В. С. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник; Мої спогади / Упоряд. та примітки Д. М. Федака; вступ. ст. В. І. Ільницький, Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. 516 с.
6. Дад А. «Альказар» Летючої Естради. *Карпатська Україна в боротьбі: Збірник*. Ужгород, 2003. С. 64–80.
7. До всіх громадян Карпатської України! *Волошин А. І. Вибрані твори / Упорядкування, вступна стаття та примітки О.В. Мишанича*. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. С. 490–491.
8. Польові матеріали автора. Записано П. Ференцом у Рахівському районі Закарпатської області. Ференц П. Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20–30-ті роки ХХ століття. Мукачево: Карпатська вежа, 2005. С. 201–214.
9. Росоха С. Сойм Карпатської України (в 10-ліття проголошення самостійності). Львів: «Меморіал», 1991. 88 с.
10. Самчукова М. Орда іде. *Карпатська Україна в боротьбі: Збірник*. Ужгород, 2003. С. 152–158.
11. Славонець. Настрої при окупації. *Стилос проти стилетів: Карпатська Україна в журналі «Пробоем» (1934–1943) / Упорядкування, передмова та примітки Леся Белея; Дизайн серії Надії Пономаренко. Серія Ucrainica: ad fontes. Книга 5*. Ужгород: Гражда, 2009. С. 197–201.
12. Солодкий мій народі! *Волошин А. І. Вибрані твори / Упорядкування, вступна стаття та примітки О. В. Мишанича*. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. С. 163–164.
13. Стахів Є. П. Кризь тюрми, підпілля й кордони: повість мого життя; Літ. ред. В. Пащенко; передм. М. Слабошпицький. К.: Рада, 1995. 318 с.: фотоіл., портр.
14. Филонович В. З. Березневі дні Карпатської України / Підготовка тексту, передмова та примітки Олександра Пагірі. Ужгород: Гражда, 2009. 96 с.
15. Химинець Ю. Тернистий шлях до України. Ужгород: Гражда, 1998. 396 с.
16. Циркуляр Міністерства Внутрішніх Справ Карпатської України в Хусті про організацію на території Карпатської України «Німецької партії». *Карпатська Україна (1938–1939). Збірник архівних документів і матеріалів*. Упоряд. М. Делеган, С. Вискварко. Ужгород: Карпати, 2009. – С. 151–152.
17. Чирський М. Перші виступи «Летючої естради». *Стилос проти стилетів: Карпатська Україна в журналі «Пробоем» (1934–1943) / Упорядкування, передмова та примітки Леся Белея; Дизайн серії Надії Пономаренко. Серія Ucrainica: ad fontes. Книга 5*. Ужгород: Гражда, 2009. С. 165–175.

18. Чирський М. Тюрми й табори. *Карпатська Україна в боротьбі: Збірник*. Ужгород, 2003. С. 166–202.
19. Чот. Левко Кріс. 14. Березня в Головній команді. *Карпатська Україна в боротьбі: Збірник*. Ужгород, 2003. С. 54–63.
20. Чумалівський М. Відступ з Чомонину. *Стилос проти стилетів: Карпатська Україна в журналі «Пробоем» (1934–1943) / Упорядкування, передмова та примітки Леся Белея; Дизайн серії Надії Пономаренко. Серія Ucrainica: ad fontes. Книга 5*. Ужгород: Гражда, 2009. С. 184–190.
21. Шандор В. Спомини. Том I. Карпатська Україна 1938–1939. Ужгород: МПП «Гражда», 1995. 388 с.

II. Монографії, статті, посібники, брошури:

22. Білак С. М. Народ за ними не пішов. Ужгород: Карпати, 1981. 216 с.
23. Білак С. М. Слуга кількох господарів. Ужгород: Карпати, 1977. 91 с.
24. Болдижар М. М. Наслідки Віденського арбітражу для Карпатської України. *Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945) / Редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп*. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 294–296.
25. Болдижар М. М., Лемак В. В. Політичні партії та об'єднання автономії Підкарпатської Русі (Карпатської України). *Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945) / Редакційна колегія: І. Гранчак, Е. Балагурі, І. Грицак, В. Ілько, І. Поп*. Ужгород: Закарпаття, 1995. С. 302–310.
26. Вебер М. Политика как призвание и профессия. *Філософія політики: Хрестоматія: У 4 т. / Авт.-упор.: В. П. Андрущенко (кер.) та ін. К.: Знання України, 2003. Т. 3. С. 7–24*.
27. Вегеш М. М. Національне питання в Карпатській Україні (1938–1939). *Міжсетнічні відносини на Закарпатті : стан, тенденції і шляхи поліпшення: Матеріали науково-практичної конференції / Під загальною редакцією П. В. Токаря*. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ у справах преси та інформації, 2001. С. 132–137.
28. Вегеш М. М., Гиря В. І., Король І. Ф. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939 рр.). Ужгород: Колір принт, 1998. 130 с.
29. Вегеш М., Токар М. Карпато-Українське державотворення: до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 536 с.
30. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси з історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / М. М. Вегеш, М. В. Делеган, О. Д. Довганич та ін. [Відпов. ред. М. М. Вегеш]. Ужгород: Карпати, 2002. 709 с.
31. Годьмаш П., Годьмаш С. Подкарпатская Русь и Украина. Ужгород: Патент, 2003. 388 с.
32. Данилюк Д. Деякі дискусійні питання з історії Карпатської України. *Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища: Доповіді та повідомлення наукової конференції*,

- присвяченої 60-річчю проголошення незалежності Карпатської України, Ужгород, 10–11 березня 1999 р. Ужгород: Патент, 1999. С. 133–141.
33. Довганич О. Д. В тенетах «Смершу»: Репресовані діячі Карпатської України. Статті і нариси. Ужгород: Два кольори, 2002. 60 с.
34. Довганич О. Посли (депутати) першого Союму Карпатської України. *Європа–Центр. Міжнародний суспільно-політичний журнал*. 2008. № 4 (24). С. 23–35.
35. Елинек Й. А. Карпатская диаспора: Евреи Подкарпатской Руси и Мукачева (1848–1948); пер. с англ. М. Егорченко, С. Гурбича, Э. Гринберга, при участии С. Беленького, О. Клименко; фотоматериалы и карты П. Р. Магочия; пер. рус. текста В. Падяк. Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2010. 498 с.: [в т.ч.] 32 фото. + XXII с. На рус. языке.
36. Кубійович В. Людність. *Карпатська Україна : Географія – Історія – Культура*. Перевидано без змін. Нью Йорк: Накладом Карпатського Союзу в ЗСА, 1972. С. 37–49.
37. Магочій П. Р. Євреї на Закарпатті. Короткий історичний нарис / Magocsi P. R. *Jews in Transcarpathia. A brief historical outline*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2005. 28 с.
38. Макара М. Гнані долею (Етносоціальний нарис єврейства на Закарпатті). *Карпатський край*. 1995. № 9–12. С. 12–18.
39. Мигович І. І., Макара М. П. Закарпатський соціум: етнологічний аспект. Ужгород: Патент, 2000. 160 с.
40. Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944) / Передм. В. Задорожного. К.: Інститут історії України Національної Академії Наук України, 1997. 244 с.
41. Поп Д. Історія Подкарпатської Руси. Ужгород: Приватна друкарня Романа Повча, 2005. 264 с.
42. Поп И. Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljaí terület – Закарпатська Україна (1938–1935 гг.). Ужгород, 2008. 102 с.
43. Пушкаш А. Цивілізація или варварство: Закарпатье 1918–1945 / Інститут славянознавства РАН. М.: Издательство «Европа», 2006. 564 с. (Серія «Євровосток»).
44. Разгулов В. Выборы в Союм Карпатской Украины. *Карпаторусский вестник*. 1995. 19 января (№ 3). С. 6.
45. Співак Б. І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 роках. Львів: Видавництво Львівського університету, 1963. 381 с.
46. Стерчо П. Карпато-Українська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. Торонто: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 1965. 288 с.
47. Токар М. Партії національних меншин Закарпаття (20–30-і роки ХХ ст.). Ужгород, 2002. 56 с.
48. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). Ужгород, 2006. 380 с.

49. Участь у політичному житті (participation, political). *Короткий оксфордський політичний словник* / Пер. з англ.; за ред. І. Макліна й А. Макмілана. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. С. 713–714.
50. Худанич В. Світове Братство Карпатська Січ. Ужгород: Гражда, 2005. 292 с.
51. Яковенко Н. Вступ до історії. К.: Критика, 2007. 375 с.
52. Segal R. Imported Violence: Carpatho-Ruthenians and Jews In Carpatho-Ukraine, October 1938–March 1939. *Studies in Polish Jewry*. Vol. 26: Jews and Ukrainians / Edited by Yohanan Petrovsky-Shtern and Antony Polonsky. Published for The Institut for Polish-Jewish Studies and The American Assosiation for Polish-Jewish Studies. Oxford – Portland, Oregon: The Littman Library of Jewish Civilization, 2014. P. 313–336.

СТАНОВИЩЕ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В ПЕРІОД КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ¹

Юрій Данилець,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри археології, етнології та культурології,
Ужгородський національний університет

Юрій Данилець. Становище православної церкви в період Карпатської України.

У статті проаналізовано становище православної церкви в часи Карпатської України. Автор характеризує юрисдикційну ситуацію в краї та наголошує на церковному розділенні. Прослідковано відносини церкви з угорською адміністрацією та українським урядом. З'ясовано спроби константинопольської юрисдикції домогтися визнання владою та зареєструвати статут. На основі періодики досліджено поведінку православних під час виборів до Парламенту Карпатської України.

Ключові слова: єпископ, священник, Карпатська Україна, уряд, церква.

Yurii Danylets. The position of the Orthodox church during the Carpathian Ukraine period.

The article analyzes the situation of the Orthodox Church during the Carpathian Ukraine. The author describes the jurisdictional situation in the province and emphasizes the division of the church. The relationship of the church with the Hungarian administration and the Ukrainian government has been followed. The attempts of Constantinople's jurisdiction to obtain recognition by the authorities and to register the statute are determined. On the basis of the periodicals of the study, the behavior of the Orthodox during the elections to the Parliament of Carpathian Ukraine.

Key words: bishop, priest, Carpathian Ukraine, government, church.

Вирішення церковного питання в сучасній українській державі вимагає вивчення досвіду минулих поколінь. Державно-церковні відносини в Чехословацькій республіці та в її автономній частині – Карпатській Україні, яка проголосила незалежність у березні 1939 р., багато в чому нагадують теперішні реалії міжконфесійних відносин. Наприкінці 1930-х рр. на Закарпатті православна церква також поділялася на кілька юрисдикцій, котрі намагалися налагодити стосунки з владою. Автономний уряд проводив демократичну політику щодо всіх конфесій, намагаючись не втручатися у їхнє внутрішнє життя. Через цей факт досвід Августина Волошина та

¹ Стаття написана за підтримкою стипендії Вишеградського фонду (Visegrad Fund).

інших діячів Карпатської України в цій галузі є надзвичайно цінний для розуміння розбудови моделі відносин: держава – церква.

Окремої праці, яка б цілісно висвітлювала історію церкви в часи Карпатської України, ще не написано. Вийшли з друку наукові публікації, які розкривають окремі аспекти діяльності різних конфесій. Заслужують на увагу розвідки М. Кушніренка про історію с. Іза на Хустщині, де розкрито деякі церковні питання в локальному відтинку [24]., І. Ліхтея про діяльність крижевацького єпископа Діонісія Няряді в Карпатській Україні [25], про міжконфесійні відносини в 1938-1949 рр. Н. Бенька [12], про канонічно-юридичний статус Мукачівської греко-католицької єпархії та церковну політику уряду А. Волошина В. Фенича [36-37], про українізацію православної церкви О. Данка [23]. Кілька статей, які стосуються православної церкви в Карпатській Україні, опубліковано нами протягом останніх років [19; 21-22; 38].

Розвиток православної церкви на Закарпатті в 1938-1939 рр. безпосередньо залежав від політичної ситуації в краї. В юрисдикційному плані більша частина духовенства перебувала під владою Сербської православної церкви (СПЦ), менша підпорядковувалася Празькому архієпископу Савватію (Врабец) (Константинопольська юрисдикція). У 1931-1938 рр. на чолі Мукачівсько-Пряшівської єпархії СПЦ стояв єпископ Дамаскин (Грданичкі), який мав резиденцію в Мукачеві [20, с. 105].

За рішенням Архієрейського Собору СПЦ від 22 червня 1938 р. єпископ Дамаскин, був переведений на Американсько-Канадську кафедру [1]. Того ж дня на вакантну посаду Мукачівського єпископа обрали архімандрита Володимира (Раїча), професора чоловічої гімназії в Белграді [2; 14, арк. 35]. 23 червня сербський патріарх Гавриїл (Дожич) повідомив про цю подію чехословацького посла в Белграді В. Гірсу. Чехи відповіли досить критично, заявивши, що згідно зі статутом «Підкарпатської православної єпархії і відповідно до існуючої практики, вибір єпископа Мукачівсько-Пряшівської єпархії залежність від затвердження чехословацьким урядом кандидата, який повинен бути обраний. У випадку із обранням архімандрита Володимира Раїча Патріархія СПЦ не запропонувала названу особу для попереднього схвалення чехословацького уряду». Через порушення процедури чехословацький уряд відклав затвердження обрання Раїча до відповідного вивчення питання. Крім

того, В. Гірса просив патріарха дати пояснення цього «прикрого випадку» [3].

Патріарх Гавриїл надав чехословацькому послові детальну відповідь у листі від 15 серпня 1938 р. Зокрема, він наголосив на нагальності вирішення питання через від'їзд єпископа Дамаскина до США та необхідності заповнення вакантної посади. Керівник СПЦ наголошував, що хіротонія в єпископи відбудеться тільки після схвалення урядом ЧСР відповідної кандидатури [4]. В архіві Синоду СПЦ виявлено листування патріархії з головою сербського уряду на міністром іноземних справ з питання визнання та затвердження чехословацьким урядом Володимира (Раїча). Відкладання приїзду нового єпископа турбувало місцевих православних вірників. 19 вересня 1938 р. секретар колишнього архієрея ігумен Миколай (Кабачій) у листі до митрополита Скоплянського Йосифа (Цвйовича) просив призначити на Мукачівсько-Пряшівську єпархію тимчасового адміністратора, у разі неможливості затвердження новообраного владики [5].

Політичне становище в Чехословачині було складним. Після Мюнхенської угоди 30 вересня 1938 р. празький уряд пішов на надання Підкарпатській Русі статусу автономії. 8 жовтня 1938 р. було утворено перший автономний уряд, який очолив лідер русофілів Андрій Бродій [13, с. 215]. Однак з цілого ряду політичних причин його було усунуто від влади та призначеного нового очільника, яким став керівник Християнсько-народної партії Августин Волошин (26 жовтня 1938 р.) [14, с. 625].

У цей же час велися подальші переговори СПЦ з чехословацьким урядом. 11 жовтня 1938 р. Прага схвалила кандидатуру Раїча, а 30 жовтня 1938 р. в Белграді відбулася його хіротонія [6; 26, с. 5]. Єпископ почав готуватися до від'їзду в довірену йому єпархію. 2 листопада 1938 р. сталося чергове розчленування Чехословаччини, внаслідок чого територія Підкарпатської Русі / Карпатської України зменшилася. До складу Угорщини увійшли міста Ужгород, Мукачево і Берегово з прилеглими до них районами та окремі села Севлюшського та Іршавського округів. В Ужгородському окрузі до Угорщини перейшло 22 населені пункти, у Мукачівському – 15 населених пунктів, у Севлюшському – 18 сіл, у Берегівському – 40 населених пунктів, в Іршавському – єдиний населений пункт – село Шаланки [15, с. 110-111]. Автономний уряд Карпатської України було перенесено до м. Хуст.

8 листопада 1938 р. єпископ Володимир (Раїч) у супроводі єпископа Призренського Серафима (Йовановича) прибув до Будапешта. Щоб з'ясувати ситуацію на кордоні та умови перебування на території православної єпархії, архієреї записалися на аудієнцію до міністра освіти і культів графа Пала Телекі. Зустріч відбулася 11 листопада та пройшла в конструктивному руслі. Урядовець наголосив, що буде піклуватися про православну церкву на території, яка опинилася під контролем угорської армії. У зв'язку із тим, що з Будапешта не було прямого залізничного сполучення з Мукачевом, архієреям довелося чекати сім днів. Тільки 16 листопада Міністерство виділило для них автомобіль, на якому владики прибули до єпархіальної столиці. Наступного дня відбулася зустріч із комендантом Мукачівського округу, котрий дозволив поїздки єпископського делегата – ієромонаха Феофана (Сабова) до м. Хуст, для інформування православного духовенства щодо дати проведення інтронізації. Єпископський намісник архімандрит Олексій (Кабалюк), за матеріалами белградського архіву, на той час перебував у Празі. Він очолював делегацію, яка протестувала проти створення в Карпатській Україні Української православної церкви під керівництвом архієпископа Савватія (Врабеца) [8].

Єпископ Володимир, через згаданого о. Феофана, запросив голову уряду Карпатської України о. Августина Волошина взяти участь у інтронізації. Однак, із-за політичних причин, прем'єр відмовився приїхати. Через різні перепони з боку автономного уряду, інформацію про підготовку урочистостей в Мукачеві майже не вдалося поширити. 20 листопада 1938 р. в дерев'яному храмі, що був свого часу перевезений із Шелестова, відбулася святкова літургія [17. арк. 41]. У церкві були присутні близько 100 осіб із міської православної громади та довколишніх сіл. Перед присутніми владика виголосив своє перше послання, яке було віддруковано російською мовою на трьох аркушах.

У звіті єпископа Серафима до Архієрейського Синоду СПЦ від 29 листопада 1938 р. знаходимо інформацію, що напередодні інтронізації єпископа Володимира відвідав урядовий комісар м. Мукачева. Він виклав перед владикою умови, за якими він міг отримати визнання в Угорщині. У першу чергу, угорські урядовці вимагали від єпископа документ, який би підтверджував його обрання на Мукачівсько-Пряшівську кафедру до дати підписання Першого Віденського арбітражу [7].

Під владою Раїча опинилося понад 130 парафій, в т.ч. 12 на Пряшівщині, розташованих в 6 благочинних округах, 13 монастирів і скитів із 417 насельниками [18, с. 22]. Загальна кількість православних священиків, за матеріалами архіву Мукачівської православної єпархії, складала 146 осіб «білого» і «чорного» духовенства [11. арк. 1-11]. Єпархія була розділена на дві частини, владика перебував у Мукачеві, потерпаючи від фінансової скрути. 25 листопада 1938 р. він писав патріарху, що змушений залишити єпархіальний будинок та переїхати до Хуста [9]. 29 листопада секретар єпархії ієромонах Миколай (Кабацій) повідомив Земський уряд Підкарпатської Русі в Хусті, що архієрей поселився за адресою м. Хуст, вул. Кіресьська 7 та приступив до виконання своїх обов'язків. У листі також знаходимо прохання щодо виплати особистої єпископської дотації із вересня по грудень 1938 р. [17, арк. 39]. 8 грудня 1938 р. клопотання щодо фінансової допомоги було схвалено [17, арк. 42]. У Мукачеві Раїч залишив свого намісника – ігумена Аверкія (Таушева), у розпорядженні якого опинилася архієрейська резиденція та номінально всі приходи на підугорській території [35, с. 50].

В архіві Синоду СПЦ в Белграді зберігся лист єпископа Володимира до митрополита Йосифа (Цвійовича), написаний в Хусті 9 грудня 1938 р. Владика відзначив, що внаслідок політичних причин мусив залишити єпархіальну столицю. «Зразу по приїзду до Хуста я покликав всіх священиків з околиць, мирського і чернечого ряду, з якими обговорив актуальні церковно-політичні питання. Наступного дня скликав церковний суд і на ньому вирішено питання (шлюби, священицькі провини та інші єпархіальні питання), які виникли під час відсутності єпископа» [10]. Архієрей відвідав та відправив богослужіння в Хусті, селах Іза та Липча, жіночому монастирі Різдва Богородиці, чоловічому скиті на честь св. Пантелеймона. На свято Миколая очолив святкування в св. Миколаївському монастирі в с. Іза-Карпутлаш [10].

22 грудня 1938 р. владика Володимир звернувся до Міністерства культів і народної освіти в Празі. У листі він вказував на необхідність перенесення єпископської резиденції з Мукачева до Хуста у зв'язку зі зміною політичної ситуації. Архієрей просив Міністерство надати Єпархіальному управлінню субвенцію в розмірі 800 тис. кч. для купівлі земельної ділянки та будівництва споруд для нового осідку єпископа, управління, богословської семінарії [17, арк. 39]. Наступне

прохання до Міністерства стосувалося виділення третьої частини державної субвенції на погашення боргів церковних громад в Карпатській Україні. У листі вказувалося, що єпархія отримала в 1937 р. 225 тис. кч., в 1938 р. – 215 тис. кч., які витратила на повернення банківських позик за будівництво церков та купівлю дзвонів [16, арк. 2].

Для ефективного управління кафедрою єпископ Володимир реорганізував Духовну Консисторію: духовний суд, шкільне, монастирське та Єпархіальне управління. На чолі цих установ єпископ призначив близьких до себе осіб з місцевого духовенства [16, арк. 2].

28 листопада 1938 р. єпископ Володимир (Раїч) відвідав голову уряду Карпатської України А. Волошина. За повідомленням газети «Нова свобода» православний єпископ «зложив прем'єрові заяву лояльності до Карпатоукраїнської держави та її влади» [16, арк. 1]. 21 грудня 1938 р. стався повторний візит до прем'єра. У цей раз закарпатського архієрея супроводжували митрополит Йосиф (Цвійович) та архімандрит Олексій (Кабалюк). Делегація передала вітання від сербського патріарха Гавриїла, а митрополит Йосиф, від імені Священного Синоду СПЦ, запевнив А. Волошина, що православна церква буде лояльною до влади Карпатської України і не буде втручатися у внутрішні національні справи автономного уряду [27]. 8 лютого 1939 р. у белградському часописі «Політика» митрополит Йосиф стверджував, що православні мають в Карпатській Україні ті самі права що й греко-католики. «Прем'єр Волошин ставиться з політичною толерантністю до православної церкви» [28].

З набуттям Карпатською Україною автономії прослідкувалася активізація архієпископа Савватія, якого підтримувало близько 12 священиків. 21 листопада 1938 р. архієпископ Савватій прибув на святкування храму церкви Св. Михайла в с. Копашнево на Хустщині. У присутності близько 5 тис. селян з навколишніх сіл та 10 священиків архієпископ Савватій закликав молитися за «Богохраниму Карпатську Україну та її правительство» [33].

23 листопада 1938 р. А. Волошин прийняв архієпископа Савватія, «розмова з яким тривала 40 хвилин і торкалася справ православної церкви на Карпатській Україні. Архієпископ Савватій після розмови з прем'єром прийняв редактора «Нової свободи», і висловив велике задоволення, що прем'єр з повним розумінням і

прихильністю ставиться до потреб православної церкви на Карпатській Україні» [34]. Таким чином, виступ архієпископа Савватія в Копашневі передував зустрічі з А. Волошином та готував ґрунт для зближення з урядом, а не навпаки, як стверджує американський учений О. Данко [23, с. 38].

23 листопада 1938 р. члени Синодального комітету, що був створений для керівництва священиками-савватіївцями, Я. Зозуля, М. Бойко та свящ. М. Кенез подали прохання до влади Карпатської України про визнання константинопольської юрисдикції та затвердження нових тимчасових статутів української православної церкви. До прохання додавався тимчасовий статут, підписаний вищеназваними особами. Згідно статуту планувалося реорганізувати українську православну церкву в «Українську православну митрополію» на основі томосу патріарха Мелетія від 6 березня 1923 р. Церква мала перебувати в канонічному єднанні з Константинополем. Українська православна митрополія в Карпатській Україні повинна була стати частиною чехословацької архієпископії, з якою підтримувати зв'язок через митрополита, який повинен був обиратися на свою посаду довічно. Утворювалася митрополича управа, що складалася з: 1) канцелярії, на чолі з канцлером; 2) митрополичої ради, до якої входили митрополит – голова ради і шість членів, які обиралися митрополичою радою [17, арк. 6]; 3) духовного суду; 4) митрополичих зборів, які склалися з усіх священиків митрополії і по одному делегату з кожної церковної громади чи монастиря. Адміністративна робота в митрополії покладалася на канцлера, окружних пресвітерів, парохів та ігуменів монастирів. Церковні громади, монастирі і митрополія набували прав юридичної особи і могли набувати рухоме і нерухоме майно, засновувати світські та духовні навчальні заклади та товариства, видавати часописи тощо. Мовою документації митрополії проголошувалася українська мова. Засновниками «Української православної митрополії» виступали церковні громади сіл Копашнево, Дубове, Волоське, Нижня Колочава, Горб, Королево та монастирі в Чумальові, Дубрівці, Дубовому. Першим митрополитом проголошувався архієпископ Савватій [17, арк. 7-8 зв.]. Але влада Карпатської України не схвалила згаданий вище статут. О. Данко припускає, що на перешкоді міг стати спротив «галицьких Василян» та складна ситуація з православною церквою сербської юрисдикції [23, с. 38].

25 грудня 1939 р. Синодальний комітет через газету «Нова свобода» закликав колишніх священиків та тих, які мають богословську освіту, зголоситися до комітету та вислати короткі біографії [29]. 29 грудня 1938 р. в готелі «Корона» в Хусті відбулося перше пленарне засідання Синодального комітету, на якому були присутні близько 100 осіб. Учасники зборів розглядали наступні питання: «1) розбудова церковної організації; 2) ставлення до інших церков; 3) адміністративні справи; 4) бюджетні справи; 5) справи духовної освіти» [30]. З рефератами виступили інженер М. Кушніренко «Православна церква в минувшині та завдання сучасності», д-р Я. Зозуля говорив про «Українську православну церкву на службі національного відродження Карпатської України». Після виголошення рефератів було обрано депутацію, яка відвідала прем'єра А. Волошина, міністра Ю. Ревая на начальника міністерства культу й освіти А. Штефана, котрі обіцяли делегатам всіляку підтримку. Було також обрано Синодальний комітет, до складу якого ввійшли: Андрій Буркацький – голова, директор горожанської школи, Нересниця, заступники голови: ігумен Миколай (Мадар), Дубове та Ф. Магей, господар, Калини; юрисконсульт – адвокат Я. Зозуля, Хуст; канцлер – М. Кушніренко, урядник, Хуст; контролер – свящ. М. Кениз. Члени: І. Рихло, лікар, Хуст; ієромонах Серафим (Броді), Волоське; В. Брендзей, староста, Копашнево; М. Ференчук, директор горожанської школи, Липча; П. Петенко, учитель, Нересниця; свящ. Я. Боровський, Хуст; О. Блистів, окружний комендант Карпатської Січі, Хуст; О. Січ, господар, Хуст; І. Рарич, господар, Дубове [30].

На початку лютого 1939 р. в газеті «Нова свобода» велася постійна агітація православного населення за УНО. 1 лютого 1939 р. газета закликала до участі у виборах представників сербської юрисдикції. 4 лютого 1939 р. у статті «Борець за православну віру в кандидаційній листі Українського Національного Об'єднання» автор указував, що православні також включені до виборчого списку УНО. Серед них М. Тулик (заступник голови проводу УНО), інженер Л. Романюк, М. Марущак з Бичкова, В. Щобей з Вільхівців [31].

6 лютого 1939 р. в Хусті відбулася передвиборна конференція священиків-савватіївців, у якій взяли участь 13 священиків і 6 мирян. Конференція прийняла рішення підтримувати на виборах УНО. Відозву «Православному народу Карпатської України» підписали: «за православних вірників: Д. Симулик, господар, Іза, учасник марамороського процесу; М. Кушніренко, Я. Зозуля, О. Блистів,

А. Буркацький, Ю. Болош – Копашнево. За православне духовенство: о. В. Сокол – Нересниця; ігумен Феодосій (Боршош) – Дубрівка; ігумен Миколай (Мадяр) – Дубове; о. М. Кенез – Копашнево; о. В. Мандзюк – Кричово; о. В. Попп – Буштино; о. М. Буркало – Веряця; о. Кричфалуші – Кричово; о. І. Добош – Чорна; о. Боровський – Хуст; ієромонах Іларіон (Рибар) – Чумальово; о. Цуцков – Сокирниця; о. Г. Гриньо – Вільхівці» [32]. Відозва справила значний вплив на православних вірників, більшість з них голосувала за УНО. У результаті виборів, які відбулися 12 лютого 1939 р., близько 80-85 % православних голосували за УНО, винятком стала лише Іза, де більшість були проти.

Отже, православна церква в часи Карпатської України переживала процес юрисдикційної боротьби між прихильниками сербського та константинопольського напрямків. Сербський напрям діяв легально та отримував фінансову допомогу від держави й проводив лояльну до уряду політику. Щодо архієпископа Савватія, то на нашу думку, його діяльність у цей час була спрямована на визнання церкви константинопольської юрисдикції урядом Карпатської України. Цьому сприяла також часткова українська налаштованість священників-савватіївців, на відміну від духовенства єпископа Володимира, що поділяло русофільські погляди. Але А. Волошин, розуміючи складність конфесійної ситуації у православній церкві та усвідомлюючи наслідки, що могли постати після офіційного визнання архієпископа Савватія, не пішов на цей крок. Після повалення незалежної Карпатської України для православної церкви настали нелегкі часи, які вилилися у переслідуванні та спробі утворення незалежної угорської церкви.

Список використаних джерел

1. Архив Светог архијерејског синода Српске православне Цркве (Београд). Папка: Епископ Банатски, Митрополит Загребачки Дамаскин. АСБр 87/Зап. 126, 9/22 јунија 1938 г.
2. Там само. Папка: Епископ Мукачевско-Прјашевски Владимир. АСБр /Зап. 130, 9/22 јунија 1938 г.
3. Там само. Број 833/ пов. / 38, 12 августа 1938 г.
4. Там само. Вр. 4728/ 38, 15 августа 1938 г.
5. Там само. Мукачево, 19 септембра 1938 г.
6. Там само. Вр. 7059/ 38, 1979/938 г.
7. Там само. Вр. 8241/ 29 новембра 1938 г.
8. Там само. Вр. 8242/ 29 новембра 1938 г.

9. Там само. 25 новембра 1938 г.
10. Там само. 9 декабря 1938 г.
11. Архів Мукачівської православної єпархії. Список священників Мукачевско-Пряшевской єпархии, 1939 г. На 11 арк.
12. Бенько Н. Міжконфесійні відносини на Закарпатті в політичних подіях 1938-1939 рр. *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. Вип. II. Ужгород, 1996. С. 103-119.
13. Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Карпати, 2004. 432 с.
14. Вегеш М., Віднянський С. Волошин Августин Іванович. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2003. Т. 1 : А-В. С. 625.*
15. Вегеш М., Токар М. Перший Віденський арбітраж. *Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура : україномов. варіант укр.-угор. вид. / Ін-т етнонац. дослідж. Угор. акад. наук, НДІ політ. регіоналістики Ужгород. нац. ун-ту; [редкол.: М. Вегеш, Ч. Фединець (керівники) та ін.]*. Ужгород: Ліра, 2010. С. 110-111.
16. Державний архів Закарпатської області. Ф. 109. Оп. 1. Спр. 130. На 9 арк.
17. Там само. Ф. 109. Оп. 1. Спр. 461. На 46 арк.
18. Данилець Ю. Пастырская деятельность епископа Владимира (Раича) в Закарпатье накануне и в годы Второй мировой войны. *Вестник Пермского университета. История*. 2010. Вып. 1 (13). Война и российское общество. Пермь, 2010. С. 21-29.
19. Данилець Ю. Деякі питання з історії православної церкви Закарпаття в 1938-1946 рр. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Вип. 10 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. М. Вегеш (голова редкол.), Д. Д. Данилюк (заст. голови редкол.) та ін. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2004. С. 158-162.
20. Данилець Ю. Місіонерська діяльність єпископа Дамаскина (Грданички) на Підкарпатській Русі. *PRAVOSLAVNY BIBLICKY ZBORNIK*. Горлице. I/2015. С. 103-113.
21. Данилець Ю. Православна церква в Карпатській Україні (1938-1939). *Науковий вісник*. Вип. 4-5 / Ужгородська Українська богословська академія ім. св. Кирила та Мефодія-Карпатський університет ім. А. Волошина. Ужгород, 2008. С. 7-10.
22. Данилець Ю. Православна церква на Закарпатті (у першій половині ХХ ст.) / Передмова В. Фенича. Ужгород, 2009. 378 с.
23. Данко О. Спроба українізації православної церкви на Закарпатті у кінці 1930-х років. *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. Вип. V. Ужгород: Патент, 2002. С. 35-40.
24. Кушніренко М. Суспільно-господарський побут села Іза в Карпатській Україні. *Збірник українського наукового інституту в Америці*. Сент Пол, Мінн. Прага, 1939. С. 168-211.

25. Ліхтей І. Єпископ Діонісій Наряді і Карпатська Україна (листопад 1938-березень 1939). *Дзвони: християнський часопис*. Нови Сад, 1995. №4(16). С. ГУ-У.
26. Наш православний владыка Владимир. *Православный вестник*. 1939. №1. С. 5.
27. Нова Свобода. 1938. 30 листопада.
28. Нова Свобода. 1938. 23 грудня.
29. Нова Свобода. 1938. 25 грудня.
30. Нова Свобода. 1939. 1 січня.
31. Нова Свобода. 1939. 4 лютого.
32. Нова Свобода. 1939. 6 лютого.
33. Нова Свобода. 1939. 14 лютого.
34. Православний архієпископ Саватій молиться за Карпатську Україну. *Нова свобода*. 1938. 25 листопада.
35. Свято-Троїцкий монастирь. Памятка к 75 летию. Джорданвилль, 2005. 208 с.
36. Фенич В. До питання про юридичний статус Мукачівської греко-католицької єпархії в 1939 р. та його перспективи. *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України*. Вип. III. Ужгород, 1998. С. 56-65.
37. Фенич В. Церковна політика автономного уряду о. Августина Волошина та національно-політична ідентичність греко-католицьких і православних священників Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Вип. 13 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. М. Вегеш (голова редкол.), Д. Д. Данилюк (заст. голови редкол.) та ін. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2005. С. 48-67.
38. Marek P., Bureha V., Danilec J. Arcibiskup Sawatij (1880-1959). *Nástin života a díla zakladatelské postavy pravoslavné církve v Československé republice. K 50. výročí úmrtí (1959-2009)*. Olomouc, Univerzita Palackého 2009. 250 s.

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА В АВТОНОМНІЙ КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ МЗС ЧСР)

Віктор Кічера,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри модерної історії України та зарубіжних країн,
Ужгородський національний університет

Віктор Кічера. Греко-Католицька Церква і держава в автономній Карпатській Україні (за матеріалами МЗС ЧСР).

У статті йдеться про кількомісячну автономію Карпатської України, що супроводжувалася серйозними викликами в адміністративних питаннях для Церкви – кордони єпархії, розміщення семінарії, атаки терористів тощо. Чи не ключовим питанням життєздатності парафій Мукачівської єпархії, які адміністрував єпископ Діонісій Нарядій мало стати навчання семінаристів, так як Ужгородська семінарія опинялася в кордонах Угорщини. Намагання відправити бодай 20 семінаристів на навчання до Львова, не те що не увінчалася успіхом з політичних мотивів, але й саме церковне керівництво намагалось його вирішити через МЗС ЧСР, що напевно було обмежено конкордатом 1928 р. Такий стан справ давав нульові шанси на дозвіл польської влади для навчання семінаристів вихідців із прикордонної Підкарпатської Русі в Польщі. Таким чином, виключно церковні питання і їх вирішення залежали від політичної дипломатії празької нунціатури та чиновників МЗС, так як урядові кола ЧСР бажали зменшити поширення українського впливу, то наполягали на розміщення навчання в Оломовці, що в підсумку і сталося. Звичайно, що за таких умов важко було проводити реформування церковного життя автономного керівництва в Хусті.

Ключові слова: автономія, Греко-Католицька Церква, держава, Карпатська Україна МЗС ЧСР.

Viktor Kichera. Greek-Catholic Church and State in the Autonomous Carpathian Ukraine (based on the materials of the Czech Republic Ministry of Foreign Affairs).

The article deals with a few months autonomy of the Carpathian Ukraine, accompanied by serious challenges in administrative issues for the Church – borders of the diocese, placing of a seminary, terrorist attacks, etc. The key issue of the Mukachevo diocese parishes viability, administered by Bishop Dionisius Naryadiy, was a training for seminarians, since the Uzhgorod Seminary was at the borders of Hungary. The attempts to place more than 20 seminarians for study in Lviv was not only unsuccessful because of the political motives, but the church authorities also tried to solve it through the Ministry of Foreign Affairs of the Czechoslovak Socialist Republic, which was definitely limited by a concordat in 1928. Such situation gave

no chances for the permission of the Polish authorities for training seminarians from the border of Subcarpathian Rusin Poland. Therefore, exclusively church questions and their decisions depended on the political diplomacy of the Prague Nunciature and the officials of the Foreign Ministry. As the government circles of the CHSR wanted to reduce spreading of Ukrainian influence, they insisted on placement of training in Olomovets, which eventually happened. Of course, under such conditions it was difficult to reform the church life of the autonomous leadership in Khust.

Key words: autonomy, Greek-Catholic Church, state, Carpathian Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of the Czech Republic.

Значну роль в Карпатській Україні відігравали питання Церкви, а саме автономне утворення на Підкарпатській Русі очолив греко-католицький священик Августин Волошин. А тому варто простежити на матеріалах МЗС ЧСР намагання розбудувати церковні структури в автономному утворенні.

У праці авторів Володимира Боднара та Миколи Вегеша вказується про активні зв'язки з Галичиною. Хоч насправді є мало інформації, що стосується Церкви, хіба за винятком привітань самого митрополита Андрія Шептицького після призначення Августина Волошина головою автономного уряду 11 жовтня 1938 р. Автори вказують на великий ентузіазм митрополита Андрія: *«...ввесь український народ у Галичині, а особливим способом Церква і Духовенство прийняли відомість що Ваша ексцеленсія обняли владу в Карпатській Україні»* [2, с. 90-91].

За доби Чехословаччини все більшу роль відігравала Православна Церква, яка активно розвивала свою структуру в умовах ЧСР. Деякі Автори переконані, що православний рух був підтримуваний чехословацькою владою на противагу змадяризованому греко-католицькому духовенству, як вважалося, напевно, офіційними колами держави. За статистикою на Закарпатті нараховувалося 410 тис. греко-католиків і 140 тис православних. Після Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. на території під Угорщиною залишилося лише 35 греко-католицьких парафій, а в Карпатській Україні – 280 [3, с. 439.]. Безумовно, значна частина духовенства мала проугорські погляди, хоч і не вся, але значною мірою саме боязнь угорських впливів була однією з причин підтримки православного руху урядовими колами Чехословаччини.

Із середини листопада до середини березня апостольським адміністратором у Карпатській Україні був єпископ Діонісій Нарядій,

котрий як відзначають дослідники, виділявся чіткою проукраїнською орієнтацією. 28 листопада 1938 р. Августин Волошин прийняв православного єпископа Володимира Раїча, котрий визнав владу Карпатської України. Тобто уряд Карпатської України пішов на зближення з Православною Церквою. У той же час єпископ Олександр Стойка зайняв позицію орієнтування на Угорщину [3, с. 445-446.]. Тут треба зазначити, що швидше за все єпископ Олександр залишився у власному єпархіальному осідку, незважаючи на зміну влади.

4 грудня 1938 р., як написано в газеті «Благовісник», Хуст став єпархіальним престольним градом, відбулася інсталяція нового єпископа і підвищення парафіяльного храму до єпископської кафедри. А єпископу і апостольському адміністраторові Діонісію Нарядію парох Дмитро Попович символічно передав ключі від храму [7, С. 11-12.]. Проте після цього радісного торжества необхідно було вирішувати ряд нагальних адміністративних питань. Одним із них – семінарія, котра внаслідок зміни кордонів залишилася в Ужгороді, без якої повноцінно жодна єпархія існувати не може. Діонісій Нарядій змушений був шукати можливість для навчання біля 60 богословів.

Справу розміщення принаймні 20 семінаристів планували у Львові. 14 грудня 1938 президія влади Підкарпатської Русі за підписом міністра в справах Підкарпатської Русі Августина Волошина здійснила прохання до МЗС ЧСР розмістити для навчання семінаристів у Львові. [8]. Того ж 14 грудня 1938 р. МЗС у Празі таємно і дуже терміново просить посольство ЧСР у Варшаві з'ясувати можливість розміщення 20 семінаристів у Львові, так як після втрати Ужгорода є потреба розмістити на навчання біля 60 семінаристів. Тут же говориться, що празький нунцій усно висловив міністру прохання самого Діонісія Нарядія. Серед прохань празького нунція Ксаверія Ріттера до міністра МЗС у Празі зустрічаються три питання: 1) повернути з ув'язнення монаха василіанина Атанасія Сабелку; 2) повідомити розміщення друкарні василіан і повернути її власникам; 3) власне розміщення 20 семінаристів у Львові. Серед аналітики урядовців ЧСР переважає думка, що греко-католицьке духовенство останніми роками дуже було заангажоване до поширення українських ідей. А тому добре, щоб воно виховувалося у Чехословаччині, щоб деполітизувати виховні аспекти духовенства [9]. Про автономне утворення на чолі з Августином Волошином

Ксаверіо Ріттер був повідомлений ще в жовтні 1938р. [16, 376 с.]. Так, посольство ЧСР у Варшаві 21 грудня 1938 р. таємно інформує, що таке питання польській владі наразі пред'явити неможливо з політичних мотивів. Основною перешкодою, на думку дипломатів, чому розмістити русинських богословів на семінарії неможливо, бо нагляд за ним здійснює греко-католицький митрополит Андрій Шептицький, який є, безсумнівно, проукраїнських поглядів. Але є думка, що цілком можливим би було звернення пражського нунція до Варшавського, що й було усно йому передано [8]. Отже, чехословацька дипломатія активно включилася в питання розміщення богословів, вихідців з Карпатської України, намагаючись розвідати можливість направлення на навчання 20 семінаристів до Львова, але це було неможливо, зважаючи на тогочасну політику польської влади.

За аналізом урядовців Міністерства закордонних справ Чехословаччини (МЗС ЧСР) преса, зокрема в газеті «Самостатность» описується, що після зміни кордонів 1938 р. на Підкарпатській Русі дві найбільші церкви очолюють єпископи, вихідці з Югославії, Діонісій Нарядій як апостольський адміністратор та Володимир Раїч – серб. Причому, на думку журналістів, Православна Церква ніколи би так багато не мала в інших державах – Угорщині і Польщі, як має в Чехословаччині за підтримки влади ЧСР – за останні 20 років чехословацька влада зробила багато: виникло 120 православних парафій; власне духовенство, яке отримує державну конгруу; в Хусті існує православний інтернат, з якого вийшли сотні православних інтелігентів [10]. Тобто і в пресі вказувалося на сприяння чехословацькою владою розвитку православного руху в державі.

Важливим питанням по лінії МЗС було і паралельне вирішення кордонів єпархій, так як колись єдина Мукачівська єпархія опинялася одразу в трьох державах – Угорщині, Словаччині та Карпатській Україні. 17 січня МЗС просить про термінову інформацію, так як газета «Вечір» 17 січня 1939 р. подала інформацію, що 16 січня 1939 р. кардинал Юстиніан Середі [5] розмовляв із кардиналом Еудженіо Пачеллі [6] майже годину і йшлося про зміну кордонів єпархій на Словаччині і Підкарпатській Русі згідно нових кордонів держав. Посольство ЧСР у Ватикані 23 січня 1939 р. інформує МЗС у Празі, що востаннє кардинал Середі був у Римі 24 листопада 1938 р., про що подано звіт 29 листопада [12]. Це ще раз підтверджує боязнь угорських впливів у Праги і намагання отримувати інформацію по

дипломатичній лінії якомога точніші про події, котрі стосуються східних теренів Чехословаччини.

Іншим неприємним моментом, про який пише Олександр Баран, було вторгнення угорських терористів в Мукачево вранці 6 січня 1939 р., причому один панцерник угорські війська роззброїли, а інший не встигли [1, с. 149.]. Справа в тому, що за час цього акту було вчинено погром в Мукачівському василіанському монастирі, що стало відомо навіть у Ватикані. Так по лінії МЗС ЧСР існує справа 19 січня 1939 р. [11]. Тут подається інформація, що 15 січня 1939 р. посольству у Ватикані подано таємну і термінову інформацію, що Діонсій Ткачук генеральний протоархімандрит ЧСВВ зробив візит до посольства і скаржився про погром терористів у монастирі на Чернечій горі (Мукачево), внаслідок чого монахи змушені були під пострілами покинути монастир, що було для них небезпечно. Крім того, сказано, що це були найманці, як правило безробітні, з боку Угорщини, котрі навмисно робили провокації і наїзди, отримуючи за це відповідну плату. За день отримували 10 пенге, а за спеціальні завдання до 100 пенге. Крім того, тут же Діонісій Ткачук інформує, що стараннями Діонісія Наряді з Ужгорода було переведено 40 богословів Ужгородської семінарії стараннями архієпископа і монсеньйора Лопольда Пречана, котрий надав для цього спеціально окремий корпус для навчання. Щодо керівництва парафіями Діонісія Нарядія, то він змушений і надалі виконувати функцію управителя, так як відповідної особи серед духовенства регіону немає. 1 лютого МЗС з Праги надсилає інформацію до посольства ЧСР в Ватикані, що нунціатура не отримала жодної скарги від Протоархімандрита, а представник нунціатури (очевидно Празької), вказує, що йшлося, напевно, про прикордонний конфлікт і навряд чи мовилося про прямий напад на монастир. Треба вирішити, на думку дипломатів, питання кордону, бо монастир розташований якраз по демаркаційній лінії.

27 січня 1939 р. існує аналітична справа про єпископа в Хусті від референта МЗС. Вказується, що загребська газета «Хорватські стражі» описує про нормалізацію справ у регіоні і тому існує можливість, що апостольський адміністратор у Підкарпатській Русі Діонісій Нарядій може бути іменованим єпископом. Це, безумовно, були лише уявлення в тодішній пресі. Аналіз у підсумку такий, що за даними референта нунціатури, вони дуже задоволені роботою Діонісія Нарядія в Хусті, а в цілому його робота на цьому поки не

припиняється і все в майбутньому можливо. А також про ці ідеї і такий їх можливий перебіг інформується посольство ЧСР при Ватикані. [13] Тобто у нунціатурі не виключали навіть і номінацію Діонісія Нарядія на єпископа в Хусті, хоч це й існувало на рівні преси, проте, напевно, в Римі зайняли вичікувальну позицію.

Що стосується семінарії, то в Ужгороді вона активно працювала, але за порадою Августина Волошина Діонісій Нарядій переніс семінарію до Оломовця 1 лютого 1939 р., призначивши керівником Мирона Калинця [3, с. 443]. Про це йдеться також у віснику Мукачівської єпархії 1 лютого, що семінарія буде розміщуватися саме в Оломовці [4, с. 19].

23 лютого 1939 р. існує аналітична справа з МЗС, за яким інформується справа маєтку міністерства оборони для підкарпатських семінаристів. Вказується, що Міністерство шкіл та народної освіти (МШАНО) буде підтримувати ідею, щоб міністерство оборони поступилося маєтком колишнього ордену єзуїтів на користь Церкви [14]. А вже 25 лютого МЗС інформує МШАНО, що проект Діонісія Нарядія буде підтриманий перед міністром оборони.

Щодо перенесення ужгородського алумнею (гуртожитку для проживання) до Оломовця існує справа МЗС від 3 березня 1939 [15]. Апостольський адміністратор та візитатор Мукачівської єпархії на території ЧСР Діонісій Нарядій особисто просить 21 лютого міністра МЗС ЧСР про переведення до Оломовця близько 50 семінаристів, завдяки старанням архієпископа Леопольда Пречана, для цього може бути виділено колишній єзуїтський конвікт, котрий тепер використовується для військових казарм і не використовується реально, але знаходиться близько до Богословського факультету в Оломовці. За інформацією МШАНО міністр освіти др. Ян Капрас особисто звертався до міністра оборони з цього питання. Висновок урядовців такий, що добре би було, щоб виховання проходило, на думку МЗС, у Оломовці, а тому треба сприяти вирішенню цього питання. Дійсно існує таємний лист міністра закордонних справ до Міністерства оборони від 13 березня 1939 р. про передачу єзуїтського конвікту для розміщення семінаристів для гуртожитку. 3 березня 1939 р. МШАНО подає таємну і дуже термінову справу до МЗС, що архієпископ Леопольд Пречан звернувся особисто до міністра освіти Яна Капраса про підтримку його плану з єзуїтським конвіктом перед міністерством оборони, бо мають навчатися з Ужгорода близько 50

семінаристів. Таким чином, великими зусиллями центральних міністерств, праської нунціатури та самого Діонісія Нарядія вдалося відправити на навчання і розмістити для проживання більше ніж пів сотні семінаристів для Мукачівської єпархії в Чехію, проте так і не вдалося хоча б 20 семінаристів через політичні перешкоди направити до Львова, що було і ближче і конфесійно більш виправдано.

Після захоплення Карпатської України угорцями створено списки репресивні, там знаходилися духовні отці Петро Булик, Василь Ларь, Степан Пап, Олександр Хіра та Юрій Станинець, котрі зазнали переслідувань у наступні роки. Діонісій Нарядій також зазнав принижень, але завдяки Апостольському нунцію в Будапешті Ангело Ротта йому разом з о. Степаном Решетилом вдалося виїхати до Риму [3, с. 447.].

Таким чином, кількамісячна автономія Карпатської України супроводжувалася серйозними викликами в адміністративних питаннях для Церкви – кордони єпархії, розміщення семінарії, атаки терористів тощо. Чи не ключовим питанням життєздатності парафій Мукачівської єпархії, які адміністрував єпископ Діонісій Нарядій мало стати навчання семінаристів, так як Ужгородська семінарія опинялася в кордонах Угорщини. Намагання відправити бодай 20 семінаристів на навчання до Львова, не те що не увінчалася успіхом з політичних мотивів, але й саме церковне керівництво намагалося його вирішити через МЗС ЧСР, що напевно було обмежено конкордатом 1928 р. Такий стан справ давав нульові шанси на дозвіл польської влади для навчання семінаристів, вихідців із прикордонної Підкарпатської Русі, в Польщі. Таким чином, винятково церковні питання і їх вирішення залежали від політичної дипломатії праської нунціатури та чиновників МЗС, так як урядові кола ЧСР бажали зменшити поширення українського впливу, то наполягали на розміщення навчання в Оломовці, що в підсумку і сталося. Звичайно, що за таких умов важко говорити про великий успіх у реформуванні церковного життя як і про реальні часові і політичні можливості самого церковного керівництва в Хусті.

Список використаних джерел

1. Баран О. Карпатська Україна. Шлях до державності. Вінніпег, 2003. 217 с.
2. Боднар В.Л., Вегеш М.М. Карпатська Україна в міжнародних відносинах (1938-1939). Ужгород: ТОВ «Колір прінт», 1997.135 с.

3. Вегеш М., Токар М. Карпато-Українське державотворення: до 70-річчя проголошення державної незалежності Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2009. 536 с.
4. Духовний семінар. *Вісник Мукачівської єпархії в Чехо-Словацькій республіці*. №2, 1 лютого, 1939. С. 19.
5. Дьєрдь Юстиніан Шєреди (угор. *Serédi Jusztinián György*). URL:https://ru.wikipedia.org/wiki/Шєреди%2C_Дьєрдь_Юстиніан
6. Еудженіо Пачеллі; 2 березня 1876, Рим-9 жовтня 1958)—Папа Римський (2 березня 1939—9 жовтня 1958). У 1930–1939 роках Державний секретар Ватикану. Очоловав Римо-католицьку церкву під час Другої світової війни. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Пій_XII
7. Митрович Д. Історичне торжество в Хусті. *Благовісник – Пресвятого Серця Христового*, №1-2, рочник 19, 1939. С. 11-12.
8. Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky (AMZV ČR). Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 182.707/1938.
9. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 176.396/1938.
10. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 182.707/1938.
11. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 184.796/1938.
12. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 9.886/1939.
13. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 14.407/1939.
14. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 14.472/1939.
15. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 28.827/1939.
16. AMZV ČR. Sekce II. Kart. 65. Církevní věci. Řecko-katolická církev. Různé. Č. 35.467/1939.
17. Šmíd M. Apoštolský nunciatus v Praze : významný faktor v československo-vatikánských vztazích v letech 1920-1950 Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2015. 543 s.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА ЯК ЕТАП УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Степан Віднянський,
член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор,
Інститут історії України НАН України

Степан Віднянський. Карпатська Україна як етап українського державотворення.

У статті простежуються основні етапи становлення української державності в Закарпатті напередодні Другої світової війни (боротьба закарпатських українців за здобуття широких автономних прав; Підкарпатська Русь – частина федерації ЧСР; Карпатська Україна – незалежна держава). Аналізується діяльність Президента Карпатської України Августина Волошина та найяскравіших представників закарпатської політичної еліти. Автор дає оцінку новітнім науковим дослідженням з історії Карпатської України.

Ключові слова: українське державотворення, етап української державності, Карпатська Україна, Августин Волошин, сепаратизм, Паризька мирна конференція, Конституція ЧСР.

Stepan Vidnianskiy. Carpathian Ukraine as a stage of Ukrainian state-building.

The article focuses on the main stages of the formation of Ukrainian statehood in Transcarpathia on the eve of World War II (the struggle of Transcarpathian Ukrainians for gaining extensive autonomous rights; Subcarpathian Rus – part of the federation of the CzSR; Carpathian Ukraine – an independent state). The activity of the President of the Carpathian Ukraine Augustine Voloshyn and the brightest representatives of the Transcarpathian political elite is analyzed. The author gives an assessment of the latest scientific researches on the history of the Carpathian Ukraine.

Key words: Ukrainian state-building, stage of the Ukrainian statehood, Carpathian Ukraine, Augustine Voloshyn, separatism, Paris Peace Conference, Constitution of CzSR.

День 15 березня 1939 року назавжди залишиться в пам'яті волелюбних закарпатців і всього українського народу, бо цього дня Закарпаття вперше за свою багатовікову історію стало незалежним. Наприкінці 1930-х років Карпатська Україна виявилася єдиною територією, де проживала невелика гілка українського народу, яка проголосила свою незалежність і заявила на цілий світ про бажання жити державним життям. Такої можливості тоді не мали ні українці, які перебували в складі СРСР, ні українці під владою Польщі та

Румунії. Тому вони разом з розпорошеною українською діаспорою у світі сприйняли події в Карпатській Україні – здобуття автономії в складі Чехословацької республіки у жовтні 1938 р. і проголошення через півроку незалежності не лише як іспит на політичну зрілість українських сил, але й як відчайдушну спробу відновити українську державність у краї як зародок майбутньої соборної України. Виходячи з цього, утворення Карпато-української держави можна розцінювати як другий у минулому столітті, після Української революції 1917-1921 рр., етап у боротьбі за створення українського державного утворення, щоправда, на окремо взятій українській території.

Ця дійсно історичної ваги подія була не випадковістю, а цілком закономірним результатом багатовікового історичного розвитку Закарпаття. І на цьому слід наголосити особливо, адже і сьогодні, через 80 років після проголошення Карпатської України, незважаючи на величезний масив наукової, науково-популярної, мемуарної й документальної літератури з історії становлення Карпато-української державності, з'являються публікації, автори яких намагаються не лише заперечити значення цієї події в історії Закарпаття і українського народу, але й грубо спотворюють її, голослівно твердячи про «насильну українізацію корінного населення краю – русинів чужими йому силами ззовні», що Карпатська Україна у 1938-1939 роках – це «нацистсько-німецький проект штучного пов'язання Закарпаття з Україною», що Августин Волошин був призначений прем'єром другого автономного уряду ПР-КУ за наполяганням гітлерівської Німеччини, що взагалі закарпатці – насправді особливий, окремішний від українського, русинський етнос, народ – «добрі старі русини, які тисячу років жили спільно з угорцями, а українцями їх зробив Сталін», що в результаті «комуністично-радянського проекту возз'єднання Закарпаття з Україною у 1944-1945 роках сталося так, що в ніч з 29 на 30 червня 1945 р. (після підписання Договору між СРСР і Чехословацькою республікою про Закарпатську Україну) більшість мешканців колишньої Підкарпатської Русі лягли спати ще русинами за етнічною ідентичністю, тоді як прокинулися вже українськими (за національністю) громадянами СРСР», що від 1945 р. ця територія відома «під українсько-комуністичною назвою Закарпаття» тощо.

Зокрема, у такому українофобському дусі написана, цитована нами вище, одна з подібних замовних публікацій кандидата історичних наук, доцента УжНУ, тепер уже колишнього декана

історичного факультету В. Фенича, про зміст якої говорить вже сама назва його книжки – «Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною» (144 с.), яка вийшла друком у видавництві УжНУ «Говерла» наприкінці 2015 р. і викликала справедливе обурення наукової спільноти й громадськості Закарпаття і не тільки (відповідний експертний висновок був підготовлений мною в Інституті історії України НАН України).

Тому я дозволю собі зупинитися не стільки на питаннях, пов'язаних власне з історією Карпатської України, а на подіях, що передували проголошенню її незалежності, зокрема на характері суспільно-політичних й особливо національно-культурних процесів на Закарпатті часів його входження до складу Чехословацької республіки у 1919-1939 рр.

Характерною особливістю складного етнополітичного, національно-культурного та суспільно-економічного розвитку Закарпаття протягом багатьох століть було те, що корінне, автохтонне населення цього південно-західного історико-етнокультурного регіону України було географічно й політично відірване від головних центрів свого етносу і перебувало у ярмі іноземних поневолювачів. Територія Закарпаття входила в різні державні організми, була розмежована штучними кордонами, але вона формувалася і залишалася однією цілісною структурою, не втрачаючи свого слов'янського, руського, а в новітні часи – українського характеру. Зокрема, після захоплення у 11-13 ст. всієї території краю Угорщиною зберегти свою мову і національну самобутність закарпатцям вирішальною мірою допомагала їхня релігійна окремішність у католицькому соціально панівному середовищі угорців. Упродовж віків формувалася й культура Закарпаття як регіональна руська (карпаторуська) культура одного народу, об'єднаного мовою, звичаями, віруваннями, способом життя і веденням господарства. Незважаючи на різні деформації, котрих вона під тиском політичних чинників зазнавала як і культура будь-якого малого бездержавного народу, відіраного від основних економічних й культурно-національних центрів свого етносу, вже у ХІХ ст. вона складала певний сектор культури всього українського народу, і це доведено науковцями.

Інша справа, що етнічне самоусвідомлення корінних жителів краю значно відставало від таких процесів у Наддніпрянській Україні, Галичині та навіть Буковині. Науковцями, зокрема

істориками Закарпаття, переконливо доведено, що, поряд з іншими причинами внутрішнього й зовнішнього характеру, гальмування процесу етнічного самоусвідомлення русинів-українців краю спричинялося, не в останню чергу, політикою держав, до складу яких у різні часи входило Закарпаття. Правлячі кола цих країн воліли сприймати жителів краю рутенами, угро-русами, руснаками, русинами, карпато-русами але не українцями. Відповідна політика, зокрема мовна, мала на меті полегшити асиміляцію автохтонного русинського населення Закарпаття шляхом його відокремлення від основного етнічного масиву, котрий мешкав на схід від Карпат, де на зміну спільному етноніму «русини» поступово утверджувався інший – «українці». Мадярські, чеські, словацькі, румунські, а також радянські правлячі кола намагалися інтегрувати русинську інтелігенцію в етнокультурний і політичний простір їхніх держав і зробити її провідником своєї асиміляційної політики. Досить нагадати про політику «мадяризації» – цілеспрямовану державну політику угорського уряду періоду дуалістичної Австро-Угорщини 1867-1918 років щодо «немадярських» (насамперед слов'янських) етнічних груп й національних меншин, що складала майже половину населення угорської частини багатонаціональної монархії, серед яких були і близько 500 тис. карпатських русинів.

Або візьмемо міжвоєнні роки, що передували виникненню Карпатської України. Як відомо, після Першої світової війни за рішеннями Паризької мирної конференції 1919-1920 рр. Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь увійшло до складу новоутвореної Чехословацької республіки з «наданням їй щонайширшої автономії». Слід відзначити, що на той час через відсутність можливостей возз'єднати Закарпаття з Україною, таке рішення було чи не єдино реальним й в цілому, як показав подальший розвиток краю, досить оптимальним варіантом розв'язання питання про державно-правове визначення Закарпаття, адже у міжвоєнні роки ЧСР була чи не єдиною дійсно демократичною державою в Центрально-Східній Європі. Автономний статус краю був закріплений у прийнятій в лютому 1920 р. Конституції ЧСР, однак чехословацький уряд постійно зводив з виконанням своїх зобов'язань й обіцянок, мотивуючи це тим, що, закарпатські русини-українці нібито ще «не дозріли» для автономного самоуправління. Головною метою чехословацької політики щодо Закарпаття було втримання й поступова інкорпорація краю до суспільно-політичної й соціально-

економічної систем та відносин республіки з врахуванням його історично-національних особливостей.

Виходячи з демократичних засад будівництва молодої держави, офіційна Прага не розробляла спеціальної й чіткої державної національно-культурної програми для Закарпаття, точніше, намагалася прямо не втручатися у цей складний, але природний для кожного народу процес і проведення політики в цій галузі віддавала у відання місцевих органів влади. Зокрема, конституційний закон «Про принципи мовного права в Чехословацькій республіці» 1920 р. не встановлював мови врядування в Підкарпатській Русі і залишав остаточне рішення з цього питання за соймом краю. А у «Генеральному статуті про організацію та адміністрацію Підкарпатської Русі» 1919 р. стверджувалося, що «у всіх школах народна мова буде мовою навчання, як офіційною мовою взагалі».

У зв'язку з цим постало питання тлумачення «народної мови». На прохання місцевих урядовців і з метою сприяння скорішому розв'язанню цього питання чехословацький уряд пішов на не зовсім звичний крок – скликав у грудні 1919 р. в Міністерстві шкільництва й народної освіти ЧСР нараду за участю відомих вчених-мовознавців Чеської академії наук і мистецтв (професорів Полівки, Бідло, Махала, Славіка та ін.) і після обговорення (сам факт якого викликав здивування науковців) прийняв спеціальне розпорядження міністерства стосовно літературної мови на Закарпатті. Насамперед, в ньому цілком слушно наголошувалося: «Вирішувати про літературну мову будь-якого народу чи племені належить передовсім його приналежним. Тому чеські фахівці можуть висловлюватися про літературну мову Карпатської Русі лише з застереженням, що їхньому голосу не будуть надавати більшого значення, ніж волі його населення. Творити штучно нову слов'янську літературну мову для населення Карпатської Русі було б не лише важко, але з погляду наукового цілком хибно і з нашого погляду та слов'янської політики небажано». Далі робився головний висновок: «Тому що місцеве русинське наріччя в Карпатській Русі, про яке говорить Статут, є, безумовно, наріччя малоруське, слід визнати літературною мовою місцевого населення літературну мову малоруську, яку уживають його найближчі сусіди й одноплемінці, тобто галицьку українську мову... Визнання літературної української мови мовою навчання в Карпатській Русі полегшить значно організацію і діяльність шкіл, бо можна буде використати книги, а також вчителів з Галичини. Побоювання, що тим підтримувалася б на Підкарпатській Русі

українська ірредента, не є виправдане. Скоріше пожвавилася б вона штучним відокремленням населення цього краю від народного пня, якого є природною частиною». Водночас в завершальному пункті рекомендацій стверджувалося: щоб русини не втрачали свідомості того, що вони «як українці належать до великого російського народу», у середніх школах необхідно вивчати російську мову, поряд з чеською і словацькою.

Це розпорядження Міністерства шкільництва й народної освіти ЧСР, а точніше – висновок чеських вчених про український характер мови населення Підкарпатської Русі і його приналежність до малоруського (українського) народу мало позитивне значення для культурного розвитку краю, сприяло запровадженню викладання українською мовою з етимологічним правописом в початкових школах (у 1938 р. в Закарпатті з 809 народних шкіл 469 були з українською мовою викладання), стимулювало культурно-просвітницьку діяльність ще нечисленних прихильників українофільської національно-культурної орієнтації. Зокрема, не в останню чергу завдяки йому перші часописи в Закарпатті – «Русин», «Наш рідний край», «Пчілка» почали виходити українською мовою, а в травні 1920 р. було засновано товариство «Просвіта», що розгорнуло активну діяльність. Однак нечітке розуміння чеськими урядовцями й науковцями етнонаціонального статусу русинів, як і українців, що полягало у сприйнятті їх як частини росіян, лише загострювало в краї «мовну боротьбу». Цьому сприяло й рішення найвищого адміністративного суду ЧСР від 28 червня 1925 р., яким українська мова була визнана «чужою» для корінного населення Закарпаття. А згідно закону про пресу від 30 травня 1924 р. було заборонено на території Закарпаття поширювати українську періодичну пресу УСРР, не дозволялося навіть вживати назву «Закарпатська Україна» і «український», «українець» до населення краю. Прийнятий у 1923 р. закон ЧСР «Про охорону республіки» (параграф 14) розцінював порушення цих вимог як підбурювання проти цілісності держави. Найчастіше звинувачувалися в цьому комуністи Закарпаття (Крайовий комітет Компартії Чехословаччини), які через свої офіційні друковані органи – «Карпатська Правда», «Робоча газета» (угорськомовне видання) та «Календар Карпатської Правди» з 1926 р. здійснювали, як стверджувала офіційна влада, «політику інтенсивної українізації Підкарпаття», пропагували «єдність мови Підкарпатської Русі з Україною», поширювали думки про те, що «на Підкарпатській Русі

ані русинів, ані руснаків немає, а є тільки українці» і що «нібито Підкарпатська Русь є частиною Великої радянської України, яка простягається від Дніпра до Татр». Як загроза цілісності Чехословацької республіки з кінця 1920-х років розглядалась Прагою і активна діяльність в Закарпатті українських емігрантів з Наддніпрянської України і Галичини (а їх за різними даними і в різні роки нараховувалося в краї від 3 до 11 тис., в основному вчителі й представники творчих професій), які, за словами С. Наріжного сприяли «національному відродженню Срібної Землі й чудодійному перетворенню Підкарпатської Русі в Карпатську Україну... підкарпатські русини залишили свій глибокий сон і приобщилися до загальної української революції». Деяких активних українських діячів було навіть «видворено» із краю і Чехословаччини, наприклад педагога Л. Бачинського, історика В. Пачовського, поетесу М. Підгорянку та ін.

Утім незаперечним залишається той факт, що за роки перебування у складі Чехословацької республіки (1919-1939 рр.), насамперед, завдяки трьом важливим факторам – більшій політичній свободі, значним державним інвестиціям на розбудову краю, зокрема культурну, а також активній діяльності в Закарпатті українських емігрантів, які в міжвоєнні роки підтримувалися Прагою, значна частина корінного населення Підкарпатської Русі – Карпатської України пройшла шляхом самоусвідомлення від самоназви «угорські рутени (русини)» до «карпатських (закарпатських) українців», від прийняття резолюції Всенародного конгресу угорських русинів у Хусті 21 січня 1919 р про з'єднання краю з Україною і прохання, «щоб нова держава при виконанні цієї злуки узгодила окремішнє положення угорських русинів» до розбудови автономної Карпато-української держави в складі федеративної ЧСР наприкінці 1938 – початку 1939 рр. і проголошення 15 березня 1939 р. незалежності Карпатської України як «найменшої вітки українських земель». Зокрема, українська національна свідомість на Закарпатті була переконливо зманіфестована у 1937 р. при підготовці та проведенні Всепросвітянського з'їзду в Ужгороді 17 жовтня. Близько 15 тис. осіб, які представляли понад двадцять політичних партій (у тому числі впливова комуністична), союзів, товариств, редакцій періодичних видань виступили з «Маніфестом до українського народу Підкарпаття», в якому було здекларовано українську національну ідентичність населення Закарпаття і сформульовано його культурно-національні вимоги. Водночас, цей важливий

документ спростовує звинувачення українського руху в Закарпатті часів Чехословацької республіки в його нібито античехословацькому протидержавному характері. У ньому чітко й недвозначно було проголошено: «Ми добровільно прилучилися до Чехословацької республіки, ми є вірними громадянами нашої демократичної держави, але в мовних і культурних справах ми були й будемо частиною великого 50-мільйонного українського народу і цієї нашої народної та культурної єдності ніколи нізащо не зречемося...».

Разом з тим, не можна заперечувати, що розбіжності місцевих політиків та інтелігенції в поглядах на національну приналежність закарпатців та національно-культурна й політично-класова ворожнеча у краї, де діяло понад 40 політичних партій і 150 громадських організацій найрізноманітніших напрямів діяльності, зокрема гостре протистояння русофільського та українського напрямів в суспільно-політичному житті краю, були великою перешкодою успішній боротьбі за їх права і полегшували правлячим колам ЧСР тривалий час утримувати масовий, дійсно всенародний рух за автономію Закарпаття в безпечних для Праги рамках. До кінця чехословацького правління так і не було розв'язане національне й тісно пов'язане з ним мовне питання і населення краю залишалося розділене на осіб, що вважали себе українцями, росіянами або русинами (у 1938 р. український напрям в краї мав 36,6% прихильників, русофільський – 35,2%, карпаторусинський – 28,2%)..

Ситуація змінилася в другій половині 30-х років, коли, з одного боку, в Закарпатті відбулася радикалізація громадсько-політичного життя навколо питань національно-культурного розвитку та реалізації автономних прав краю й зростання античехословацьких настроїв серед місцевого населення, а з іншого – в Європі загострилася міжнародна обстановка і політична криза напередодні Другої світової війни, у центрі якої опинилася Чехословаччина, до якої висунули свої територіальні претензії практично всі сусідні держави і, насамперед, Німеччина, що розпочала підготовку до світової війни. Усі зусилля керівників Чехословацької республіки не змогли зберегти її від все більшої зовнішньополітичної ізоляції. Великі держави, які раніше підтримували стабільність в Центрально-Східній Європі, все більше потурали експансіоністській політиці нацистської Німеччини, що прикривалася лозунгом права націй на самовизначення. Це яскраво виявилось під час аншлюсу Австрії 12 березня 1938 р. На черзі була Чехословаччина, послаблення міжнародного становища якої вплинуло на зростання й консолідацію

античехословацького автономістського й сепаратистського руху як серед німців, так і в Словаччині та Підкарпатській Русі.

У березні 1938 р. після успішного для Німеччини аншлюсу Австрії Гітлер заявив, що не бажає миритись із гнобленням німців у Чехословаччині. З боку Німеччини розпочалася активна компанія по внутрішній і зовнішній дестабілізації ЧСР. За наказом Берліна Судетсько-німецька партія на своєму з'їзді в квітні 1938 р. схвалює програму, яка передбачала повну автономію Судетської області та інші радикальні вимоги до чехословацького уряду. Згодом вона виступила з вимогою приєднання області до Третього рейху. У цей критичний для ЧСР час Великобританія заявляє, що відмовляється надати гарантії Чехословаччині та закликала її лідерів піти на поступки Німеччині.

Така позиція Великобританії та політика потурання Німеччині з боку інших великих держав Європи, готовність Угорщини та Польщі брати участь в античехословацькій акції підштовхнули Гітлера до рішучих дій. У травні 1938 р. Німеччина почала концентрувати війська на кордонах Чехословаччини. Уряд ЧСР виявив твердість і оголосив часткову мобілізацію: чехословацькі війська зайняли деякі прикордонні райони. Гітлер, не готовий на той час до військових дій проти Чехословаччини, вимушений був відступити. Але конфлікт не було ліквідовано. Для його вирішення 29-30 вересня 1938 р. в Мюнхені була скликана міжнародна конференція за участю керівників урядів Великобританії (Н. Чемберлен), Франції (Е. Даладье), Німеччини (А. Гітлер) та Італії (Б. Муссоліні). Конференція, на яку навіть не були запрошені представники ЧСР, фактично прийняла німецькі вимоги, подані Чехословаччині у вигляді ультиматуму. Прийнявши важкі умови Мюнхенської угоди, Чехословаччина, зраджена союзниками, опинилася віч-на-віч із фашистською Німеччиною.

Унаслідок Мюнхенського диктату Чехословацька республіка вимушена була задовільнити ультимативні німецькі вимоги: до третього рейху, зокрема, було приєднано промислово високорозвинену Судетську область, де проживало понад 3 млн. німців. Польща, у свою чергу, на початку жовтня отримала Тешинську Сілезію, а на початку листопада 1938 р. за рішенням Першого Віденського арбітражу південну частину Словаччини та найбільш розвинені райони Закарпаття було передано Угорщині. Загалом, Чехословаччина втратила одну третину своєї території з населенням 5 млн. чоловік і 40% свого промислового потенціалу.

Зраджена союзниками, країна опинилася у стані глибокої політичної кризи, із якої поспішили скористатися словацькі та закарпатські автономісти. Спочатку словаки, а слідом за ними закарпатські русини-українці проголошують автономію, і Прага змушена нарешті затвердити автономні уряди Словаччини (7 жовтня) і Підкарпатської Русі (11 жовтня). Перша Чехословацька республіка припиняє своє існування, а наступне піврічне існування, урізаної з усіх боків Чехо-Словаччини, увійшло в історію як період Другої республіки, побудованої на федеративних засадах.

Щодо Закарпаття, то саме цей нетривалий період увійшов в історію як час розбудови Карпато-української державності, активної, хоча і неоднозначної за оцінками й результатами діяльності автономних урядів краю.

Затверджений Радою міністрів ЧСР 11 жовтня 1938 р. перший автономний уряд Закарпаття – Рада міністрів Підкарпатської Русі, складався із шести чоловік – відомих політичних діячів краю, що були депутатами чехословацького парламенту і сенату. Головою уряду був призначений Андрій Бродій – лідер русофільського напрямку в краї, голова Автономно-землеробського союзу, який поряд з посадою прем'єр-міністра отримав портфелі міністра шкільництва і міністра федерального уряду в справах Підкарпатської Русі. Міністром внутрішніх справ став Едмунд Бачинський – один із керівників Республіканської землеробської (аграрної) партії на Закарпатті. Один із лідерів Української народної ради, соціал-демократ Юліян Ревай став міністром комунікацій, а лідер Руської національно-автономної партії Степан Фенцик – міністром без портфеля (питання встановлення словацько-закарпатських кордонів). Державними секретарями в уряді стали представник Автономно-землеробського союзу на Пряшівщині Іван П'єщак (питання юстиції) і лідер українського напрямку в Закарпатті, голова Народно-християнської партії о. Августин Волошин (питання охорони здоров'я і соціального забезпечення). Отже, до першого автономного уряду увійшло четверо представників русофільського і двоє – українського напрямку, що було компромісним рішенням і в цілому реально відображало співвідношення між двома головними політичними блоками Закарпаття.

Автономний уряд А. Бродія проіснував всього 15 днів – з 11 по 26 жовтня 1938 р., за які встиг провести три засідання. Першочерговим завданням для нього було врегулювання територіальних проблем, зокрема вирішення питання кордону між

Підкарпатською Русю і Словаччиною. Він розпочав широку кампанію за приєднання до краю східнославацьких районів (Пряшівщини), заселених переважно русинами-українцями. Але надмірна активність уряду в цьому напрямку відсунула на другий план розв'язання не менш злободенних для Закарпаття проблем – господарсько-фінансових, соціальних, культурних, внутрішньополітичних, зокрема боротьбу з угорськими і польськими озброєними групами диверсантів, які все частіше проникали на територію автономного краю.

У зв'язку з ультимативними вимогами Угорщини до Чехословаччини щодо заселених переважно угорцями південних територій Закарпаття, урядом А. Бродія 23 жовтня 1938 р. було прийнято рішення про розв'язання цього спірного питання шляхом проведення плебісциту в краї. Це рішення, однак, виходило за рамки повноважень автономного уряду і суперечило конституційним нормам ЧСР. Боячись несприятливих для себе результатів референдуму, чехословацька влада на розширеному засіданні за участю автономних урядів Словаччини і Підкарпатської Русі 26 жовтня погодилася на арбітражне рішення з приводу вимог Угорщини. Незважаючи на це, А. Бродій і міністр його кабінету С. Фенцик, які вже тривалий час таємно співпрацювали з угорською владою в справі відриву Закарпаття від ЧСР, наполягали на проведенні плебісциту. Тоді федеральний уряд ЧСР звільнив Бродія з посади прем'єра і його негайно було заарештовано в Празі за «державну зраду» – зв'язки із ворожими республіці закордонними елементами і профашистську діяльність на користь Угорщини. Його соратнику Фенцику вдалося втекти. На цій драматичній ноті закінчив свою короткочасну діяльність перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який так і не зміг практично контролювати, а тим більше змінити на краще політичну ситуацію в Закарпатті і становище його населення.

Того ж дня, 26 жовтня 1938 р., новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі урядом ЧСР був призначений Августин Волошин – лідер українського напрямку в краї, а міністрами – члени першого автономного уряду Ю. Ревай і Е. Бачинський. Виразно український характер уряду А. Волошина викликав, з одного боку, радісне збудження й активну підтримку з боку українців у всьому світі, а з іншого – перехід закарпатських русофілів у відкриту опозицію до нього, що значно ускладнювало діяльність нового уряду.

Не встиг новий автономний уряд Підкарпатської Русі розпочати свою діяльність, як зазнав першої кризи. Згідно рішенням Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р. від Закарпаття відходило до Угорщині понад 12% його території – міста Ужгород, Мукачево, Берегово та майже 100 інших населених пунктів, де мешкало близько 175 тис. чоловік (в т.ч. понад 33 тис. українців). Це була важка втрата для автономного краю, особливо з господарського погляду. Уряд А. Волошина переніс свою канцелярію із Ужгорода до м. Хуст, що став столицею автономної української держави, розбудова якої розпочалася швидкими темпами і не в останню чергу завдяки безпосередній підтримці й допомозі з боку галицьких українців, які масово переходили польсько-чеській кордон, поспішаючи на поміч своїм закарпатським братам. Зокрема, саме за їх активною участю на початку листопада 1938 р. була утворена організація народної оборони – Карпатська Січ, що являла собою напіввійськову організацію (її члени не були озброєні) для військового вишколу учасників українського національного руху і організації оборони Карпато-української держави. Січові відділи (команди), керівництво якими здійснювала Головна команда на чолі з командантом Карпатської Січі Д. Климпушем в Хусті, виникли практично в кожному більш-менш великому населеному пункті краю: загальна кількість вишколених січовиків становила близько 2 тис.

Уже у листопаді 1938 р. Кабінет міністрів Підкарпатської Русі завершив свою реорганізацію. Він складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ (міністр Е. Бачинський), шкільництва та народної освіти (міністр А. Штефан), юстиції (належало до компетенції А. Волошина, але він передав керівництво ним своєму раднику А. Дутці) і комунікацій (міністр Ю. Ревай). Кожне окреме міністерство мало декілька ресортів (відділів). Значну роль у діяльності уряду відігравали особисті секретарі прем'єр-міністра С. Росоха та І. Рогач – люди молодшої генерації з радикальними античехословацькими поглядами. При автономному уряді були створені служба безпеки, управління поліції в Хусті, українське емігрантське бюро на Карпатській Україні, що «збирає й систематизує заяви українських емігрантів щодо служби в державних, громадських і приватних установах та закладах» і надає карпато-українське громадянство, відділ преси і пропаганди, який, зокрема, з метою інформування населення про діяльність уряду видавав «Бюллетень пресової служби». Щодня масовим накладом виходила урядова газета «Нова

свобода», редакцію якої очолював відомий громадсько-політичний діяч і письменник В. Гренжа-Донський. Політичній та пропагандистській роботі уряд Волошина надавав особливого значення, що пояснювалося як необхідністю мобілізації зусиль населення краю на розбудову української держави, так і підривною діяльністю проти неї з боку Угорщини і Польщі. «Нова Свобода», наприклад, майже щодня друкувала різні заклики, звернення, маніфести автономного уряду та Української народної ради до «Українського Народу Підкарпаття», які друкувались великим накладом й у вигляді окремих листівок. У них пропагувався чіткий курс уряду на українізацію всього суспільного життя краю, зокрема все настирливіше ставилося питання про офіційну зміну його назви на «Карпатську Україну».

22 листопада 1938 р. чехословацьким парламентом були прийняті поправки до Конституції ЧСР у формі «Конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі», який юридично закріпив автономний статус Закарпаття як державного утворення в рамках Чехо-Словацької Республіки. У ньому зазначалося, що «Підкарпатська Русь є автономною складовою частиною Чехо-Словацької Республіки. Дефінітивну назву автономної території південнокарпатських русинів установить закон Сойму Підкарпатської Русі» і він же встановить «урядову мову та мову навчання в школах на території Підкарпатської Русі». Проте вже через декілька днів уряд А. Волошина видав «Розпорядження правительства Підкарпатської Русі з дня 25 листопада 1938 року про запровадження на її території державної української (малоруської) мови», а в кінці грудня офіційно дозволив вживати поряд із назвою «Підкарпатська Русь» також і назву «Карпатська Україна». Так завершилася боротьба двох напрямів на Закарпатті перемогою українського.

Після цього пріоритетним напрямом політики уряду А. Волошина стає правотворча діяльність, що була покликана наповнити реальним змістом права автономного краю як суб'єкта федерації у складі ЧСР. До таких нормативних актів належали розпорядження про передачу всієї влади Кабінету міністрів Карпатської України до обрання Сойму, реорганізацію структури виконавчо-розпорядчої влади на містах, створення Верховного суду і Вищої державної прокуратури тощо. Разом з тим, створення жорсткої вертикальної структури виконавчої влади та обмеження громадян у їх конституційних правах (введення досить жорсткої цензури на

газети і журнали, закриття ряду русофільських видань й організацій, утворення концентраційного табору поблизу м. Рахова, розпуск політичних партій та деякі інші недемократичні заходи уряду) свідчило про ознаки авторитарного політичного режиму в Карпатській Україні.

Завдання, що стояли перед автономним урядом А. Волошина, були дійсно надзвичайно складними, що вимагало мобілізації не лише всіх патріотичних сил, але й об'єднання в конструктивній, практичній державотворчій роботі всього населення Карпатської України, як української, так і інших національностей та орієнтацій. Цього, на жаль, уряду А. Волошина досягти не вдалося, насамперед, через надмірний радикалізм близького урядового оточення – активних діячів Організації українських націоналістів (ОУН), що прийшли до краю з інших українських земель, зокрема з Галичини. Зовнішньополітична орієнтація уряду Карпатської України, розрив її зв'язків з іншими частинами Чехословацької республіки і загострення українсько-чеських відносин, відмова від пошуку компромісів із своїми агресивними сусідами – Угорщиною та Польщею, надмірне й невиправдане сподівання на підтримку із зовні – насамперед з боку Німеччини та допомогу української діаспори, теж не сприяли успішному розвитку державотворчих процесів у краї.

Приділивши головну увагу політичній діяльності, зокрема підготовці до перших в історії Закарпаття виборів до власного представницького й законодавчого органу – Союму Карпатської України, уряд Волошина за допомогою єдиної створеної політичної партії – радикального «Українського Національного Об'єднання», що стала, по суті, державною партією, успішно їх провів. І хоча результати виборів, що відбулися 12 лютого 1939 р., засвідчили схвалення переважною більшістю закарпатських українців курсу Кабінету міністрів Карпатської України А. Волошина на утвердження національної державності (265 тис. осіб, або 92,4% виборців, що взяли участь у виборах, проголосували за список УНО), але вони не змінили внутрішньополітичне становище в краї на краще. А щодо планів й задумів уряду Волошина у вирішенні проблем господарського і культурного будівництва, покращення соціального становища та рівня життя населення краю, то більшість з них так і не була реалізована. Головна причина цього, і на цьому слід наголосити, не стільки в надмірній політичній, націоналістичній античехословацькій політиці уряду А. Волошина, прорахунках й помилках в його діяльності, що дійсно мали місце, скільки в тому, що

за тих внутрішньополітичних й особливо міжнародних умов, що склалися у 1938-1939 рр. у краї і навколо нього, Карпатська Україна не мала реальної можливості повноцінно функціонувати як автономна, а тим більше самостійна, незалежна держава. Та й часу для цього історія відпустила молодій українській державі занадто мало.

Уже на початку березня 1939 р. А. Гітлер приймає рішення про остаточну ліквідацію Чехо-Словаччини і дає згоду Угорщині на окупацію Карпатської України, що зняло будь-які покрови з політики Німеччини, на заступництво якої до останнього сподівався уряд Волошина. 14 березня 1939 р. увечері, щойно дізнавшись про проголошення самостійності Словаччиною, що свідчило про остаточний державний розпад ЧСР, і скупчення угорських військ на кордонах з Карпатською Україною, А. Волошин офіційно проголосив її незалежною державою і назвав склад нового уряду. А 15 березня, коли окремі підрозділи угорських військ вже перейшли кордони краю, у Хусті розпочала свою роботу перша і остання сесія Сойму Карпатської України, на якій було ухвалено документи історичної ваги. Обравши президентом новоствореної української держави Августина Волошина, Сойм прийняв два конституційних закони. Ними, зокрема, підтверджувалося, що Карпатська Україна є незалежною державою – республікою з президентом на чолі, а також затверджувалися українські державні мова, прапор, герб і гімн. Однак того ж дня, 15 березня 1939 р., Угорщина розпочала загальний наступ, який, незважаючи на героїчний збройний опір загонів Карпатської Січі, 18 березня завершився повною окупацією щойно проголошеної Карпато-української держави, що було за тих обставин більше символічним актом, ніж реальною політикою.

Отже, Карпатська Україна так і не розпочавши свою діяльність як незалежна держава, припинила своє існування. При оцінці цієї історичної події важко не погодитися із твердженнями істориків, що акт проголошення Карпатської України самостійною, незалежною державою «був більше результатом спонтанного і стихійного характеру, який став можливим у зв'язку з певними об'єктивними причинами: політичною кризою в Європі, розпадом Чехословаччини, проголошенням самостійності Словаччини тощо». Втім вона залишила свій слід в історії боротьби українського народу за незалежність й національну державність і цілком правомірно вписана у новітню історію України яскравими сторінками. Не менш важливими для сучасного процесу державотворення в нашій

незалежній Українській державі є й уроки Карпатської України, зокрема той незаперечний факт, що лише разом з усім народом України в єдиній незалежній демократичній державі, покладаючись лише на власні сили, відкриваються справжні можливості для повноцінного й щасливого життя закарпатців, як і мешканців інших регіонів України. Події 1938-1939 рр. у Карпатській Україні не лише яскрава героїчна сторінка в історії цього самобутнього українського краю. Вони мали велике значення і для розвитку національної самосвідомості всього українського народу. Незважаючи на короткочасність свого існування, Карпатська Україна перебувала в центрі уваги української діаспори у світі та багатьох європейських держав, прогресивні сили яких співчували національно-визвольній боротьбі закарпатських українців і засудили вторгнення угорських військ до краю як поправлення прав українського народу на самостійне державне життя. Виникнення Карпатської України як держави також зайвий раз продемонструвало перед усім світом, що Закарпаття – українська земля, де живуть українці, які бажають мати свою соборну державність разом зі своїми кровними братами на інших українських землях.

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «ПРОСВІТА» ПІСЛЯ ПРИЄДНАННЯ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ ДО УГОРЩИНИ (1938–1944 рр.)

Олег Казак,
кандидат історичних наук,
викладач Мінського міського педагогічного коледжу,
Мінськ, Білорусь

Олег Казак. Доля української організації «Просвіта» після приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини (1938-1944 рр.).

Стаття присвячена аналізу природи культурно-просвітницьких товариств Підкарпатської Русі (перш за все, української організації «Просвіта») в період угорського панування. Їх діяльність визначалася складним національно-культурним ландшафтом регіону, наявністю декількох моделей ідентифікації місцевого східнослов'янського населення. Розглянуто основні механізми обмеження активності українських товариств з боку угорської влади. Виявлені причини ослаблення українського руху в регіоні в період Другої світової війни. Окремо аналізується функціонування «Підкарпатського товариства наук» – найбільшої культурно-просвітницької організації регіону.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, український рух, «Просвіта», ідентичність, «Підкарпатське товариство наук».

Oleg Kazak. The fate of the Ukrainian organization “Prosvita” after the accession of Subcarpathian Rus to Hungary (1938–1944).

The article is dedicated to the analysis of the nature of the cultural and educational societies of Subcarpathian Rus (first of all, the Ukrainian organization “Prosvita”) during the Hungarian rule. Their activities were determined by the complicated national-cultural landscape of the region, the presence of several models of identification of the local East Slavic population.

The author considered the main mechanisms of limiting the activity of Ukrainian societies from the Hungarian authorities. The article shows the reasons for the weakening of the Ukrainian movement in the region during the Second World War. Separately, the article analyzes the functioning of the “Subcarpathian Society of Sciences”, that was the largest cultural and educational organization in the region.

Key words: Subcarpathian Rus, Ukrainian movement, “Prosvita”, identity, “Subcarpathian Society of Sciences”.

Згідно з Тріанонським мирним договором (4 червня 1920 р.), укладеним між країнами-переможницями у Першій світовій війні і переможеною Угорщиною, остання позбавлялася більше 70 % території і 64 % населення. Претензії до Чехословаччини, до складу якої були передані території Словаччини та Підкарпатської Русі,

залишалися на порядку денному Будапешта весь міжвоєнний період. Дипломатія Угорщини активно шукала союзників для політики реваншу. Після приходу до влади А. Гітлера (1933 р.) Німеччина почала планомірні дії по ревізії Версальської системи. У планах, пов'язаних з розчленуванням Чехословаччини, А. Гітлер відводив значну роль Угорщині: за розрахунками канцлера Німеччини, можливий угорсько-чехословацький збройний конфлікт став би приводом для німецького військового втручання. Однак в ході переговорів у листопаді 1937 р. і серпні 1938 р. угорська сторона відхилила ідею Берліна про пряме військове зіткнення з Чехословаччиною. А. Гітлер замість розчленування останньої для початку змушений був задовольнитися приєднанням до Третього Рейху Судетської області – західного регіону Чехословаччини, де переважало німецьке населення. Дане рішення було закріплено в Мюнхенському договорі (29–30 вересня 1938 р.). У додатку до нього йшлося про те, що угорські і чехословацькі уряди повинні були прийти до згоди у спірних питаннях, що стосувалися становища угорської меншини (в тому числі в Підкарпатській Русі).

Прямі переговори між Угорщиною і Чехословаччиною 9–13 жовтня 1938 р. в Комарно пройшли безрезультатно. 2 листопада 1938 р. глави Міністерств закордонних справ Німеччини (І. Ріббентроп) і Італії (Г. Чіано) прийняли рішення про перегляд державного кордону між Угорщиною і Чехословаччиною на етнічній основі. До Угорщини перейшла територія в майже 12000 км² з населенням більш 1000000 осіб (в тому числі понад 1500 км² території південної частини Підкарпатської Русі з містами Ужгород, Берегово, Мукачево, на якій проживали понад 170000 осіб). Автономний уряд А. Волошина в листопаді 1938 р. переїхав у Хуст.

З перших днів встановлення своєї влади в південних областях Підкарпатської Русі Будапешт прагнув не допустити активної діяльності представників українського руху. Гостро постало питання про діяльність найбільшої української організації «Просвіта», а також про долю її майна (двоповерхова будівля, розташована на площі Другетів в Ужгороді). 23 січня 1939 р. Генеральний прокурор Ужанської жупи в листі до жупана відзначав, що багато активістів українського національного руху залишили зайняту угорцями частину регіону. Підкреслюючи потенційну загрозу, яку могла нанести Будапешту діяльність цієї організації, урядовець робив такий висновок: «З огляду на антидержавну природу організації, був би

бажаний розпуск волошинівців» [1, арк. 3]. Для визначення майбутнього організації в регіон був делегований урядовий комісар Д. Л. Секей. У своєму звіті (квітень 1939 р.) він підкреслив справедливість і корисність постанови Міністерства внутрішніх справ Угорщини (далі – МВС) № 99900/1939 про припинення діяльності «Просвіти». Робився висновок про те, що «Просвіта» «не тільки вела антиугорську роботу, а й своєю діяльністю суперечила менталітету місцевих русинів, сприяла їх денаціоналізації та прийняттю чужої української національної орієнтації». Урядовець уважав легалізацію діяльності організації дуже небажаною «з державної точки зору» [1, арк. 3]. Аналогічної думки дотримувалися депутати угорського парламенту Ш. Чуха, П. Гапка і К. Гоцкі. У листі, адресованому регентському комісару Ж. Перені (глава цивільної адміністрації краю), вони стверджували, що діяльність інституції уявляла загрозу угорській державності. Основний аргумент депутатів був наступним: «За культурними цілями “Просвіти” ховалися серйозні політичні амбіції» [2, old. 140].

У свою чергу, керівники «Просвіти» Ю. Бращайко і Ф. Ревай у листі до ужгородського бургомистра, датованому 12 жовтня 1939 р., заявляли про готовність реалізувати свою культурну програму в нових реаліях: «Ми ніколи не займалися політикою, ніколи не заподіяли шкоди ні угорській державі, ні угорській нації, тому що ніколи не були ворогами будь-якої держави, але хотіли тільки одного: підвищення культурного рівня українсько-русинського населення Підкарпаття» [1, арк. 28]. Проте 3 лютого 1940 р. рішенням МВС Угорщини організація була розпущена як «несуча загрозу угорській державі» [2, old. 140].

У той час, коли майбутнє «Просвіти» ще не було визначено, активно обговорювалося питання про перерозподіл майна товариства. Одним із перших свої претензії на будинок «Просвіти» в Ужгороді означив один із лідерів русофільського руху на Підкарпатській Русі, активний прихильник ідеї угорського ревізіонізму С. Фенцик. Відразу після Віденського арбітражу він звернувся до Міністра внутрішніх справ Угорщини з проханням передати приміщення організації «Просвіта» в користування «карпаторуським культурним організаціям і гвардії чорносорочечників (ефектна свита русофільського діяча, учасники якої відкрито позиціонували себе прихильниками фашистської ідеології – О.К.)». Цікаво, що центральна влада Угорщини в цілому

прихильно ставилися до починань екстравагантного політика. Так, радник міністра Я. Пашканаді в листі до жупана Ужанської жупи Ю. Дюріча від 18 лютого 1939 р. пропонував прийняти проект С. Фенцика, так як він міг служити «протидією чеської пропаганді» та демонстрацією наявності в регіоні «лояльних карпатороссов». Радник міністра робив такий висновок: «Справедливо, що центр української пропаганди, який протягом 20 років отримував багатомільйонну допомогу, буде переданий карпаторуським організаціям і чорносорочечникам» [3, арк. 1]. Однак жупан дозволив собі не погодитися з думкою помічника міністра, зазначивши, що культурне життя русинів повинно регулюватися правовими основами майбутньої автономії, а для її успішної реалізації неприпустимо робити комусь «спеціальні поступки» [3, арк. 4]. 1 травня 1939 р. (вже після подій середини березня 1939 р., коли північні і центральні регіони Підкарпатської Русі були окуповані угорськими військами) Ю. Дюріч у листі до Міністра внутрішніх справ Угорщини пояснив своє недоброзичливе ставлення до С. Фенцика і його молодих соратників: «15 березня, коли угорські сини проливали кров в Карпатах, штаб чорносорочечників бавився в розважальних закладах Ужгорода, і це шокувало угорських жителів міста. За конфіденційною інформацією, члени гвардії в наступні дні займалися тим, що там, де населення з радістю встановлювало угорський прапор і з захопленням зустрічало угорські війська, переконували населення, що це “російська” територія за своєю природою, замінювали угорські прапори російськими триколорами. Це можна було спостерігати в багатьох місцях» [4, арк. 8]. Така негативна оцінка Ю. Дюріча визначила небажання угорської влади легалізувати молодіжну русофільську організацію.

Про свої претензії на приміщення «Просвіти» заявила і воєнізована організація «Угорська національна асоціація оборони» (далі – УНАО), яка була однією з важливих опор режиму М. Хорті. Керівник ужгородського відділення асоціації в листі до Міністра внутрішніх справ зазначив аспекти діяльності організації, спрямованої на побудову «кращого майбутнього Угорщини»: первинна військова, спортивна підготовка молоді (під егідою організації діяли стрілецькі та скаутські гуртки), сприяння її духовному і інтелектуальному розвитку в угорському дусі (при асоціації був створений дитячий хор і гурток декламаторів). Після приєднання частини території Підкарпатської Русі до Угорщини в

листопаді 1938 р. будівлю «Просвіти» військовою адміністрацією Ужгорода було передано в користування УНАО. Однак у квітні 1939 р. міська влада змінила дане рішення. Керівництво асоціації виражало побоювання, що «дуже добре раніше організована Січ відродиться під іншою назвою» і «буде нести невимовну загрозу для угорців». Щоб не допустити цього, автори листа просили Міністра внутрішніх справ посприяти поверненню приміщення у відання УНАО [5, арк. 3–4]. У травні в пресі з'явилася стаття, у якій керівництво організації звинувачувало згаданого Д. Л. Секея в незаконному виселенні з колишнього приміщення «Просвіти». Урядовець, у свою чергу, подав на керівників асоціації в суд за наклеп і образи [5, арк. 5]. 24 серпня 1939 р. жупан Ужанської жупи в листі до Міністра внутрішніх справ повідомив, що «українська культурна організація “Просвіта”», як і «діюче у російським дусі просвітницьке товариство “Шкільна допомога”» «не відповідає цілям угорської державності». На думку жупана, колишнє приміщення «Просвіти» варто було б передати УНАО [4, арк. 13].

Через два дні в присутності ужгородського бургомістра Л. Мегая відбулася нарада зацікавлених сторін щодо колишнього приміщення «Просвіти». На засіданні були присутні керівники відділень таких організацій, як УНАО, «Союз витязів» (організація кавалерів Ордена Витязя – вищої державної нагороди Угорщини 1920–1944 рр.), «Національний робітничий центр», «Турул» і ін. Як впливає з протоколу наради, у квітні 1939 р. більшість приміщень, які раніше належали «Просвіті», було передано «Союзу витязів», що викликало обурення керівництва УНАО, яка користувалася будинком кілька попередніх місяців. У звіті жупану Ужанської жупи за підсумками наради бургомістр повідомляв, що керівник ужгородського відділення УНАО Б. Золдош заперечував будь-які компроміси з приводу майна «Просвіти». Учасники наради відзначили вкрай «недружню поведінку» лідера воєнізованої організації. Л. Мегай вважав, що остаточне рішення з приводу колишнього приміщення «Просвіти» мало прийняти МВС [3, арк. 35–39]. До 1941 р. більшість приміщень колишнього будинку «Просвіти» продовжувало залишатися в користуванні «Союзу витязів».

Ситуація змінилася під час перебування на посаді регентського комісара Підкарпатської території М. Козми (12 вересня 1940 р. – 7 грудня 1941 р.) – впливового політика хортистської Угорщини, колишнього Міністра внутрішніх справ (1935–1937 рр.), Директора

угорської служби радіомовлення (1925–1941 рр.). М. Козма проявив найбільшу активність на посаді керівника крайової адміністрації. Напередодні свого призначення він отримав особисті вказівки від М. Хорті: «Ті, хто агітує проти нашого національного духу, відчують твій кулак. Ти тепер їдеш туди як регентський комісар, але з першої хвилини відчувай себе як віце-король» [6, с. 93]. У національно-культурній сфері М. Козма послідовно відстоював тезу про існування окремого русинського народу, далекого від проросійських і проукраїнських симпатій і лояльного угорській державі. Для здійснення цієї ідеї з ініціативи регентського комісара були, зокрема, здійснені спроби кодифікації русинської літературної мови на основі регіональних діалектів. М. Козма не допускав можливості будь-якої «політизації» русинського питання, про що заявив уже у своїй першій публічній промові в вересні 1940 р.: «Ні для угро-руського, ні інших меншин культурна свобода не означає політичну свободу і погляд за кордон. Всякі відхилення і вигин від державної думки і від вірності нації будуть мною суворо покарані. Тому вимагаю, щоб з мовного питання ніхто не створював політичну проблему» [7, с. 2].

26 січня 1941 р. з ініціативи М. Козми було засновано «Підкарпатське товариство наук». Виступаючи на урочистому відкритті організації, її ідейний натхненник заявив: «Народ Підкарпаття свою самостійну, незалежну і народну культуру хоче будувати в рамках угорської держави, в рамках угорсько-русинського злиття». Політик зазначив, що русинський народ своїми силами, без допомоги угорського уряду не зміг би створити подібної організації. При цьому М. Козма ясно окреслив межі діяльності «Підкарпатського» товариства наук: «Організація повинна служити народному самовизначенню, особливого роду культури і мови, без сторонніх політичних цілей» [8, с. 181–182].

Створена під протекцією місцевої влади русинофільська організація також претендувала на майно «Просвіти». У листі до жупана жупи Унг-Берег-Угоча А. Шіменфалві, датованому 8 січня 1941 р., глава угорської адміністрації регіону вказував на небажаність розташування «Підкарпатського товариства наук» у будівлі резиденції регентського комісаріату. Це, на погляд М. Козми, ставило під сумнів офіційно проголошену аполітичність даної наукової інституції [3, арк. 42]. Паралельно з цим листом А. Шіменфалві отримав послання від керівництва ужгородської філії «Союзу витязів». Лідери організації закликали жупана посприяти

закріпленню за нею колишньої штаб-квартири «Просвіти», стверджуючи, що це буде мати «велике значення з національної точки зору» і в перспективі сприяти перетворенню Ужгорода в «оплот угорської національної ідеї і угорського духу». На погляд авторів листа, передача майна «Просвіти» організаціям, які «служать русинським цілям», могла «викликати обурення і спровокувати погану реакцію угорських кіл міста» [3, арк. 44]. 12 лютого 1941 р. М. Козма направив чергового листа А. Шіменфалві. Регентський комісар стверджував, що залишення нерухомості «Просвіти» в розпорядженні «Союзу витязів» спровокує «хвилю антиугорської агітації в Підкарпатті» і звинувачення в ігноруванні русинських інтересів. М. Козма інформував жупана про те, що особисто звертався до прем'єр-міністра П. Телекі і регента М. Хорті з обґрунтуванням необхідності використання майна «Просвіти» в потребах «Підкарпатського товариства наук» [3, арк. 48]. А. Шіменфалві виконав рекомендацію М. Козми і 9 квітня 1941 р. рапортував Міністру внутрішніх справ Угорщини Ф. Керестеш-Фішеру про необхідність передачі будинку «Просвіти» у відання «Підкарпатського товариства наук», що, на його думку, було корисно не тільки з точки зору національної політики в русинському питанні, але і з точки зору зовнішньої політики [3, арк. 58]. Улітку 1941 р. процес зміни власника нерухомості був офіційно завершений.

Ліквідація найбільшої української інституції була негативно зустрінута як прихильниками даної національно-мовної орієнтації в Підкарпатській Русі, так і емігрантами, що покинули регіон після подій березня 1939 р. У лютому 1940 р. А. Волошин, який проживав у Празі, в листі до колишнього лідера інституції Ю. Брацайка повідомляв: «Ліквідація “Просвіти” доводить, що нашим людям не варто чекати нічого хорошого від П. Телекі». 1 квітня 1940 р. Ю. Брацайко в листі до А. Волошина інформував останнього про настрої української інтелігенції Підкарпатської Русі: «Ліквідація “Просвіти” відгукнулася в усіх нас болем, так як організація цього не заслуговувала: вона не займалася політизацією, не ставила партійних цілей» [9, old. 177].

Не була легалізована діяльність ще однієї української організації – «Підкарпатського педагогічного товариства». В обґрунтуванні цього рішення Міністр внутрішніх справ в жовтні 1941 р. відзначав: «Більшість керівників організації була прихильниками українського напрямку, багато хто з них знаходяться під наглядом поліції.

Організація служила цілям української пропаганди, тому її функціонування з точки зору державної безпеки є небажаним» [10, old. 255].

Угорські органи безпеки припиняли всякі прояви з боку українських діячів громадської та культурної активності. Так, житель Хуста Ф. Ревай у липні 1941 р. просив у міської влади дозволу на випуск календаря українською мовою, однак незабаром був затриманий співробітниками місцевого відділення поліції «за антиугорські виступи». Під час обшуку у Ф. Ревая були виявлені листи, у яких йшлося про «приєднання Підкарпаття до Великої України», а також книги німецькою мовою, у яких регіон був відзначений як «частина незалежної Великої України» [9, о. 190–192]. Поліцейські органи фіксували також прояви українських симпатій на побутовому рівні. Колишній активіст «Карпатської Січі» Д. Климпуш на одній з урочистостей, улаштованих у його будинку в с. Ясіня, підняв тост «за українсько-угорську дружбу». Лісник мадярофільських поглядів, який брав участь у гулянні, заявив, що «п'є за русинсько-угорську, а не за українсько-угорську дружбу», чим спровокував конфлікт з Д. Климпушем [9, old. 186].

Деяка частина української інтелігенції, відмовившись від політичної риторики, через співпрацю з «Підкарпатським товариством наук» об'єктивно сприяла розвитку і збагаченню духовної культури краю. Серед поміркованих діячів з українськими поглядами, що регулярно публікувалися у виданнях «Підкарпатського товариства наук», можна відзначити Л. Дем'яна, Ю. Керекеша, А. Маркуша, Ф. Потушняка [11, с. 155]. Окремі активісти офіційної наукової інституції листувалися з А. Волошином [9, old. 175], а директор І. Гарайда підтримував дружні та ділові контакти з І. Панькевичем (відомий український філолог і фольклорист, автор «Граматики руської мови»; в 1939–1944 рр. проживав у Празі). У серпні 1941 р. в Хусті відбулася зустріч керівництва «Підкарпатського товариства наук» з інтелігенцією краю, у якій взяли участь багато українських діячів – Ю. Бращайко, Д. Бандусяк, А. Ворон [12, с. 193]. Після арешту одного з авторів «Літературної тижня» А. Ворона за зв'язок з українським підпіллям колишній секретар і редактор «Підкарпатського товариства наук» М. Лелекач (в грудні 1942 р залишив свій пост і працював викладачем в Ужгородській учительській семінарії) підтримував його дружину. М. Лелекач обіцяв, що спробує переконати І. Гарайду виплатити їй

додатковий гонорар за опубліковані раніше роботи чоловіка [13]. Для активних провідників русинофільської політики інтелігенти проукраїнських поглядів, які не мали політичних амбіцій, могли виступати в якості союзників у боротьбі проти традиційно сильного впливу русофілів. Відомо, що І. Гарайда, наприклад, симпатизував діяльності Ф. Потушняка, у листах до нього прямо заявляв про свою підтримку його літературної творчості як ефективної противаги публіцистиці російською мовою [14].

Таким чином, в період 1938–1944 рр. представники українського національно-культурного спрямування мали вкрай обмежені можливості для вираження своїх ідей. Заборона діяльності найбільшої інституції прихильників проукраїнських поглядів – «Просвіти» – визначила подальше ослаблення їх позицій. Ті проукраїнськи налаштовані інтелігенти, які витримували необхідну дистанцію лояльності режиму, змушені були обмежувати свою діяльність (в більшості випадків) роботою з фольклорними матеріалами. Але фактично з тими ж гаслами (локальні культурні цінності, невторчання в політику) виступали прихильники офіційного курсу «угро-русинізму», котрі володіли всією повнотою фінансової підтримки влади і широким доступом до місцевих інформаційних ресурсів. Це зумовило обмеженість впливу інтелігенції українських поглядів на суспільний і культурний ландшафт регіону в період Другої світової війни.

Список використаних джерел

1. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 1001. Оп. 1. Спр. 4.
2. Brenzovics L. Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2010. 204 old.
3. ДАЗО. Ф. 47. Оп. 2. Спр. 15.
4. ДАЗО. Ф. 47. Оп. 2. Спр. 67.
5. ДАЗО. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 54.
6. Пашкуй З. До питання про автономію Закарпаття під час угорської окупації. *Український історичний журнал*. 1973. № 2 (143). С. 93–98.
7. Регетській Комиссаръ Николай Козма представилъ свою программу. *Русское слово*. 1940. 18 сентября. С. 1–2.
8. Протоколь написанный въ Унгваре 26 януара 1941 года на закладающомъ собраніи Подкарпатского Общества Наукъ. *Зоря–Најнал*. *Часописъ Подкарпатского общества наукъ*. 1941. № 1–2. С. 180–184.
9. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Fond K 149. 251. cs. 1942. 6 t. 12001. alapszámtól végig.

10. Botlik J. Egestas Subcarpathica: adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja 19–20. századi történetéhez. Budapest: Hatodik Síp Alapítvány, 2001. 328 old.
11. Галас В. «Грамматика руського языка» І. Гарайди і проблема етнічного самоствердження закарпатських українців. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2011. Вип. 22. С. 148–157.
12. Падяк В. Трагічна доля фундаментальної бібліографічної праці Підкарпаття: огляд віднайдених архівних матеріалів. *Загальна бібліографія Подкарпаття (з додатками)*. Зложили Н. Лелекач, І. Гарайда. Ужгород, 2000. С. 187–196.
13. Ліст М. Лелекача до дружини А. Ворона від 19.12.1942. *Загальна бібліографія Подкарпаття (з додатками)*. Зложили Н. Лелекач, І. Гарайда. Ужгород, 2000. С. 210.
14. Ліст Івана Гарайды до Федора Потушняка від 18 юнія 1941. *Життя і наукові пошуки Федора Потушняка*. Склад. М. Тиводар. Ужгород, 2005. С. 96–97.

ЕКОНОМІЧНА ФЕЄРІЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Сергій Федака,

доктор історичних наук,
професор кафедри античності, середньовіччя
та історії України домодерної доби,
Ужгородський національний університет

Сергій Федака. Економічна феєрія Карпатської України.

У статті розкрито передумови і стан економіки Карпатської України. Акцентовано увагу на динамічних показниках й перспективах розвитку енергетики, промисловості, сільського господарства, транспорту, зайнятості населення. Проаналізовано життєвий потенціал регіону в процесі державотворення. Визначено суть економічної політики Карпатської України.

Ключові слова: Карпатська Україна, економіка, енергетика, промисловість, транспорт, сільське господарство, зайнятість населення.

Serhij Fedaka. Economic extravaganza of Carpathian Ukraine.

The article presents the preconditions and the state of the economy of the Carpathian Ukraine. The emphasis is on dynamic indicators and prospects for the development of energy, industry, agriculture, transport, employment. The life potential of the region in the process of state creation is analyzed. The essence of economic policy of the Carpathian Ukraine is determined.

Key words: Carpathian Ukraine, economy, energy, industry, transport, agriculture, employment of the population.

Феєрією прийнято називати театральне видовище з несподіваними яскравими ефектами (феєрверками, фонтанами, снігопадом), котрі забезпечують хитромудрі механізми із-за лаштунків, але найбільше – самі артисти на сцені. Саме таким було господарське життя Карпатської України. З одного боку, це була боротьба за виживання. З іншого – реалізація дрімуючого потенціалу, котрий виявився чималим. Саме з цього виростала вся урядова політика. Вона була продовженням економічних відносин і тому не була якоюсь авантюрою. Хоча зарубіжна преса постійно нагнітала пристрасті з приводу геополітичного значення цього краю, кваліфікувала його як плацдарм, з якого почнеться боротьба за решту українських земель, уряд Карпатської України переймався аж ніяк не цим, а перш за все господарською ситуацією. Вона ж була драматичною, але не безнадійною.

Економікою Карпатської України переймалося її міністерство торгівлі, очолюване Ю. Реваєм. Воно мало вісім ресортів (управлінь): господарства, фінансів, залізниць, пошти і телеграфу, здоров'я, торгівлі і промислів, громадських робіт, соціальної опіки. На більшість посад тут були уперше призначені місцеві кадри. Громадськими роботами відав емігрант Олександр Санат, а соціальною опікою – Степан Стебельський, який лишився ще з чеської адміністрації. Мемуарист В. Бірчак максимально критично оцінив діяльність цього міністерства, проте в цьому конкретному пункті він навряд чи був об'єктивним. Мабуть, далися ознаки особисті непорозуміння та образи. Бо те, що реально здійснило за кілька місяців міністерство, зараз викликає тільки повагу. Перспективні ж плани були взагалі грандіозними, але не надуманими. Дещо з наміченого вдалося здійснити вже в радянську добу, дещо робиться тільки зараз, а дещо і понині переписується з однієї програми соціально-економічного розвитку до наступної. Можливо, це відомство і було від початку приречено на поразку. Та, на щастя, самі урядовці, плановики, фінансисти, інженери цього не знали. Вони просто працювали незважаючи на всі перепони і тому домоглися вагомих результатів. Це і був чи не найбільш переконливий доказ життєздатності української державності по цей бік Карпат.

Енергетика і добувна промисловість.

У другій половині грудня 1938 р. в Карпатській Україні працювала експедиція німецьких геологів на чолі з Цізарем. Вони були просто вражені результатами своєї розвідки: як багато містять ці надра і наскільки слабко вони використовуються! Тут була практично вся таблиця Менделєєва. Правда, багато покладів були у незначних концентрації, налагодження їх видобутку потребувало значних капіталовкладень. Але світова економіка переживала справжній бум. Великі держави готувалися до війни, дрібніші теж не відставали від них. Карпатська Україна могла стати європейського значення центром по видобуванню рідкісних металів та інших важливих копалин. Це не кажучи вже про будівельні матеріали. У районі Нересниці – Ганичів виявили поклади сировини для виробництва цементу, котрий на Підкарпаття раніше завозили із Словаччини. У долині Тересви відкрили поклади мармуру. Волівська округа (Міжгірщина) виявилася цілою підземною скарбницею: цегельна глина, вапняк, дорожний камінь, кремій. Тільки будуй – усе є. Найціннішою виявилася глина із Синевира і Волового. На цій основі

можна було відкрити ряд нових промислів – скловаріння, керамічне виробництво, будівельні матеріали.

Одним з найважливіших ресурсів Карпатської України була сіль. Покладів Солотвина вистачало для цілої республіки, тобто для 15 мільйонів чоловік. Щороку тут видобувалося 174 тисяч тон. Завдяки цьому ресурсу Карпатська Україна могла стати помітним суб'єктом на європейському ринку солі. Це була база для налагодження овочево-консервного виробництва. Тому одразу було поставлено питання про модернізацію шахт, закладених ще у XVIII ст. Реалізувати це вдалося у радянські часи, але нині солерудник знову переживає подібні проблеми.

Для добування багатьох копалин і особливо для їхньої первісної обробки (збагачення) потрібно багато електрики. Тому німецькі інженери запропонували збудувати в Карпатській Україні велику електростанцію. Для проекту було використано унікальну ситуацію, коли поруч протікають дві річки Тересля і Ріка, причому Тересля тече трохи вище, ніж Ріка. В одному місці їх розділяє гора. Через неї і запропонували прокласти тунель, то воду з Тереслі можна буде спустити у Ріку, а при тому вони будуть обертати турбіну електрогенератора. У результаті очікувався такий грандіозний водоспад, якого немає ніде в Європі. Цей водоспад міг би краще за всяке вугілля, за всякі дрова живити велику електростанцію. Згідно з розрахунками, ця станція могла освітлювати не тільки наш край, а ще й половину Румунії, всю північну Угорщину і навіть і східну Словаччину. Це мало давати краєві необхідну валюту. У дещо скромнішому вигляді цей проект було реалізовано тільки 1956 р. Про повне же використання гідроенергетичного потенціалу краю з його найгустішою в Україні системою річок заговорили тільки останніми роками через проблеми із газом. Нині мала гідроенергетика знов на часі

Тоді ж у Хусті було створено товариство «Карпатські електрарні», що мало малі електростанції в Ясіні і Воловому. Завдяки йому почалася електрифікація сіл Довге, Дубове, Поляна, Неліпино, Голубине, Ракошино, Давидково. На 1939 р. було заплановано здачу великої електростанції в Оноківцях.

Обробна промисловість.

Незважаючи на значні втрати, Карпатська Україна мала цілий ряд солідних підприємств. Перш за все це буди три лісохімічні заводи, що існували ще з австро-угорських часів: «Бантлін» у Перечині (210

робітників), «Сольва» у Сваляві (700) і «Клотильда» у Великому Бичкові (400). Крім того, була сірникова фабрика «Вулкан» у Чинадієві (100 робітників), ливарно-металообробний завод у Кобилецькій Полянні (200), велика лісопилка з паровим приводом «Вигорлат» у Тячеві (150), така ж «Падрус» у Богдані (100), пивоварня у Підгорянах (120). На різних фабриках фірми «Латориця» у Сваляві, Чинадієві, Серенчівцях і Фрідешові працювало ще 2 тисячі чоловік.

Тому численні тогочасні заяви з закордону, буцімто існування Карпатської України є цілковитим абсурдом, не відповідали дійсності. Опираючись на цю основу, можна було розбудовувати економіку. Для цього потрібні були перш за все дві речі: налагодити збут деревини і виробів з неї за кордон, а також самостійно розпоряджатися валютною виручкою. Саме цим і зайнявся автономний уряд.

Велися переговори про поставки сірників до Великобританії. Проте виявилось, що «Вулкан» відповідно за засновницьких документів аж до 1947 р. не має права на експорт. Отакі моменти і підштовхували уряд до дальшої боротьби а підвищення статусу державності, за повне право розпоряджатися своїм економічним потенціалом. Саме це, а не якісь суто ідеологічні моменти примушували наповнювати державні форми реальним змістом. Подібні проблеми були з усіма іншими підприємствами. Скажімо, «Сольвою» на 90% володів чеський банк «Уніон», а на 10% – «Латориця». Було домовлено, що в березні 1939 р. центральний офіс «Сольви» буде перенесено з Праги до Сваляви, безпосередньо до виробничих потужностей, що дозволить принципово перебудувати всю роботу заводу – в інтересах крайового, а не празького капіталу. Подібна же робота велася по кожному підприємству.

Та основою крайової промисловості все ж була лісова. До кінця 1938 р. було практично припинено рубку лісу. Торгівлі деревом не велось. Відповідно горянам було зовсім ніде заробити. Люди сиділи без жодного гелера в кишені. Лави безробітних зростали з дня на день. Назрівала та ж ситуація, що й під час кризи 1932/1933 років. Ще місяць-другий такого ж занепаду лісової справи і люди знову могли піти голодними походами, як тоді. Тільки тепер вже не на Ужгород, а на Хуст, до свого рідного уряду. Тому у січні почалися великі роботи в державних лісах. Але безсніжна зима ускладнювала вивіз дерева. Ю. Ревай вимагав негайної націоналізації і реорганізації управи лісів,

після чого лісничий персонал можна було би скоротити на двадцять відсотків. Також планувалося будувати нові тартаки, меблеві фабрики і папірні.

Карпатські ліси мали європейську славу ще за цісарських часів. За чеських часів вирубки зростали з кожним роком. 1937 р. на Підкарпатті вирубано 86 мільйонів кубів, учетверо більша Словаччина дала тільки 95. 1938 р. вже відповідно 134 і 155, бо всюди вже пахло порохом, Німеччина активно розбудовувала свої шахти, металургійні комбінати та численні військові заводи. Форсоване промислове будівництво потребувало усе більше карпатського лісу. Не менше цього лісу прагнула й Угорщина. Навіть у переговорах з німецьким керівництвом угорські дипломати заявляли, що потребують «Руської території» перш за все заради лісу.

Інвестиції і зайнятість.

Велася результативна робота з зовнішніми інвесторами. Одним з них був чеський взуттєвий король Ян Батя, що свого часу збудував в Ужгороді цілий торговий пасаж, котрий називали його іменем. З ініціативи Степана Ключурака 19 січня 1939 р. фірма Баті подала прохання військовому відомству Чехословаччини про дозвіл на привласнення землі в районі Пасіки і Сваляви під будівництво великої взуттєвої фабрики. Частину потрібних Баті земель вирішила віддати фірма «Латориця».

У лютому Хуст відвідали представники великого промислового концерну «Густав Саш» із Відня. Вони запропонували збудувати три фабрики: дві – по переробці фруктів в околицях Буштина або Тячева, а під Хустом – по переробці м'яса. 1937 р. з самого лише Тячева було вивезено 5000 вагонів яблук по цілому світу. Виробництво же повидла обіцяло значно вищі прибутки, ніж просто розпродаж урожаю. З боку крайового уряду проект мав і друге дно. Після Віденського арбітражу Німеччина (удвох з Італією) були гарантами кордонів Карпатської України. Гітлер активно шантажував самим фактом існування такої української автономії добрий десяток європейських столиць. У Хусті прекрасно розуміли, що наша державність є предметом бруталного міжнародного торгу. Розмінну карту завжди можуть викинути у відбій. Тому уряд і прагнув зробити цю карту нерозмінною – залучити у край німецькі капітали, котрі стали би додатковими гарантами того, що Німеччина виконуватиме свої зобов'язання.

У лютому Ю. Ревай після поїздки до Праги і Берліна ініціював урядову нараду. У кабінеті А. Волошина зібралися С. Клочурак, обидва брати Бращайки, М. Долинай і Ю. Перевузнник. Ю. Ревай повідомив, що як тільки Карпатська Україна проголосить незалежність і відділиться від Чехословаччини, вона одразу ж отримає від німецького уряду десять мільйонів рейхсмарок позички. Водночас Німеччина вимагала продати фірму «Латориця», тобто весь маєток графа Шенборна-Бухгейма фірмі Геринга «Герман Геринг Верке». Це була плата, за яку Рейх готовий був реально, а не на словах підтримувати Карпатську Україну. Проте присутні повважали, що пропонована виручка складе усього 60 – 70 мільйонів корун. Сума надто незначна як за найкращий маєток Карпатської України. Цей проект не було схвалено, хоча можливо, що саме він врятував би Карпатську Україну від ліквідації.

Але поки до краю не прийшли серйозні інвестиції, слід було вирішувати проблему зайнятості населення іншими способами. Хоч офіційно у Карпатській Україні зареєстровано 5087 безробітних, насправді їх значно більше. Німеччина зголосилася прийняти чотири тисячі з них. Але головне розпочати. Наразі було домовлено, що зарплата і всі пільги у заробітчан будуть такі ж, як і в німців. Щомісяця вони можуть вільно пересилати додому по 31 марці.

Транспорт.

Одним з головних гальм для розвитку економіки був стан транспортної мережі. Після Віденського арбітражу залізнична магістраль виявилася перерізаною. Правда, у Відні Угорщину зобов'язали надати українцям проїзд через її територію до 10 січня 1939 р. Аби не допустити цього, у ніч перед Різдом 6 січня гортіївці спровокували прикордонний інцидент в районі Мукачева. Чеські прикордонники оцінювали кількість озброєних терористів, що рвалися на їхню територію, у 250-300 чоловік. Відкриття транскордонного залізничного сполучення було відкладено. У Хусті велися подальші переговори з цього приводу.

Навесні німці планували будувати тисячокілометрову автостраду Захід – Схід, 175 кілометрів якої проектувалося через Карпатську Україну. Вона мала починатися з Берліна і йти через Дрезден на Прагу, а звідти на Пряшів – Гуменне – Снину – Ублю. Відтак вже по Карпатській Україні: Малий Березний – Поляна – Свалява – Хуст – Тячів і далі на Румунію. Будівництво мало початися з німецької території, у нас підготовчі роботи планувалося на листопад 1939 р. у

цей проект на Карпатській Україні мало бути вкладено аж 3,5 мільярди крон. Окремо планувалося будівництво ще кількох залізничних віток у напрямку від перевалів у долину Тиси, а також цілого ряду автошляхів.

Сільське господарство.

Також уряд заходився здійснювати справжню агротехнічну революцію. У лютому 1939 р. замовлено десять вагонів конюшини для посівних робіт. Почалися конкретні роботи по підвищенню продуктивності ґрунтів. Ішлося про закупівлю нових продуктивних порід худоби і перебудову всього тваринництва за німецькими й американськими взірцями. Також село пропонувалося підіймати за рахунок того, що нині зветься зеленим туризмом. Йому було присвячено кілька урядових нарад. Планувалося осушення заболочених місцевостей, здійснення нової земельної реформи і створення сільськогосподарського банку для фінансування аграрного сектору і перш за все інноваційних проектів у цій сфері.

Підсумки.

Господарська історія Карпатської України досліджена значно слабше за політичну чи культурну. Між тим саме вона переконує у наявності життєвого потенціалу цієї маленької держави. Проголошення державності не було авантюрою, спричиненою винятково геополітичною кон'юктурою. Край був страшенно занедбаний упродовж віків. Навіть чехословацькі власті, котрі однозначно підняли стандарти життя у краї, все ж не покращили принципово стан справ у регіональній економіці. Ситуація вимагала приходу до господарських важелів місцевих уродженців, зацікавлених не так у швидких прибутках, як у розвитку власного краю. Саме в цьому була суть економічної політики Карпатської України, яка відповідала інтересам і тодішнього і наступних поколінь земляків.

РОЛЬ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В ПРОЦЕСІ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ ПОСЛАНЬ ТА ЛИСТІВ АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО)

Володимир Басараб,
старший викладач кафедри політології
і державного управління,
Ужгородський національний університет

Володимир Басараб. Роль Греко-Католицької Церкви у процесі становлення української державності (на матеріалі послань та листів Андрея Шептицького).

У статті проаналізовано погляди А. Шептицького на роль Української Греко-Католицької церкви у процесі становлення української державності, акцентовано на актуальності трактування Галицьким митрополитом ідеї єдності церков в Україні як запоруки єдності народу. Розглянуто погляди А. Шептицького про вплив Православної Церкви Московського патріархату на свідомість українців (формування розбрату між українцями за конфесійною ознакою, руйнування українських національних цінностей та викривлення історичних фактів). Також акцентовано на спробі А. Шептицького налагодити конструктивний діалог з очільниками Української Православної Церкви задля єднання українців з метою побудови єдиної національної Церкви та самостійної України.

Ключові слова: державотворення, екуменізм, А. Шептицький, національна ідея, патріотизм, Українська Греко-Католицька Церква, Українська Православна Церква.

Volodymyr Basarab. Role of the Greek-Catholic Church in the process of formation of the Ukrainian state (on the basis of pastorals and letters of Andrey Sheptytskyy).

The article analyzes the views of A. Sheptytskyy on the role of the Ukrainian Greek-Catholic Church in the process of the Ukrainian statehood formation, emphasizing the relevance of the Galician Metropolitan's interpretation of the idea of the Ukrainian churches unity as a guarantee of the national cohesion. The views of A. Sheptytskyy on the influence of the Moscow Patriarchate's Orthodox Church on the consciousness of Ukrainians (formation of dissention among Ukrainians on confessional grounds, destruction of Ukrainian national values and distortion of historical facts) are considered. It also focuses on A. Sheptytskyy's attempt to build a constructive dialogue with the leaders of the Ukrainian Orthodox Church to unite Ukrainians in order to build a unified national church and independent Ukraine.

Key words: state formation, ecumenism, A. Sheptytskyy, national idea, patriotism, Ukrainian Greek-Catholic Church, Ukrainian Orthodox Church.

Задовго до II Ватиканського Собору свою екуменічну релігійну позицію в Українській Греко-Католицькій Церкві чітко визначив митрополит Андрей Шептицький, а його погляди на устрій церкви, суспільства та держави не втратили своєї актуальності і на сучасному етапі. За спостереженням Л. Цегельського, «коли митрополитом стала така визначна людина як Андрій Шептицький, львівська митрополія знов висунулась на чоло української політики. Вже самі спроби Митрополита Андрея поширити Унію на тодішню російську Україну мали високо політичний характер. Так і розуміла їх царська Росія, котра знала, що Унія – це українство, це політична зброя українців найвищої якості. Тому оці заходи Кир Андрія дратували й непокоїли Росію набагато більше, ніж робота українських наддніпрянських революціонерів або галицьких націоналістів. Уособленням українського сепаратизму – в очах Росії – був Митрополит Шептицький» [9, с.52]. І. Ортинський наголошував, що А. Шептицький уболював за єдність усіх християн: «його погляд не затримується тільки на Україні, хоч вона залишається його першою ціллю. Через відповідь вірності українському народу Митрополит Шептицький хоче повести до єдності всіх східних християн. Він має намір завершити те, що розпочала Потієва Унія, а зокрема те, про що мріяли великі митрополити з XVII століття, Йосип Вельямин Рутський та Петро Могила: український патріархат із осідком у Києві в пов'язанні з усією вселенською Церквою під зверхністю Папи» [8, с. 128-129]. Екуменічні ідеї були частиною світогляду А. Шептицького, починаючи з молодих років, він чітко висловив свої погляди на можливість зближення Церков заради єдності українського народу.

А. Шептицький добре усвідомлював цінність культурної спадщини Київської Русі, у період існування якої чітко окреслилися риси українського народу. Через налагоджені тісні політичні та духовні взаємозв'язки з Європою Київська Русь упевнено утверджувалася як могутня держава. Галицький митрополит закономірно трактував Україну як спадкоємицю культури Київської Русі, як її органічне продовження.

Галицький митрополит акцентував на ролі Володимира Великого як талановитого політика, що зумів не тільки налагодити зв'язки з Європою, а й відмежувати український етнос від угро-

фінської ментальності, на основі якої згодом сформувалася російська (азійська) духовність. Думку про зв'язок греко-католиків з вірою, запровадженою Володимиром Великим, А. Шептицький обґрунтовує в зверненні «До тих, що виїжджають до Райху»: «Св. Володимир прийняв християнство в часах, коли ще не було розділу церков, себто в часах, коли царгородська церква в злуці з римською визнавала вселенську віру. Тому християнство, яке прийняв св. Володимир Великий, є таке саме, а радше те саме, що його ми усі визнаємо. Люди не називалися тоді “гр. католиками”, бо це назва майже нова; називалися “православними”, але в тому значенні, в якому ми тепер ще у Божественній Літургії усіх наших вірних називаємо “православними”. А те значення таке: обряд східний, чи візантійський, а віра вселенська. Або радше треба сказати, віра вселенська і обряд візантійський, бо, очевидно, віра важніша, ніж обряд» [3, с. 385].

Про спадкоємність греко-католицького віровчення від християнства, запровадженого Володимиром Великим, А. Шептицький пише також у Листі до української православної інтелігенції (3 березня 1942 р.): «Ми, названі греко-католиками, вважаємо себе самих і в обрядових молитвах називаємо себе православними. Маємо ту свідомість, ту певність, що ми не затратили ні одної цінної пам'ятки минувшини і ми нічого не стратили зі святого передання нашого Великого св. Володимира. Струя того передання перейшла до нас через царгородських патріархів Йоанна Векка і Йосифа та наших митрополитів Ісидора і Григорія чистішою і повнішою від тієї струї передання, що дійшла до наших братів над Дніпром через Нікона і московський Синод» [11, с. 413-414]. А. Шептицький закликав українських інтелігентів вивчати сутність греко-католицької віри, порівнювати два «наші православія, церкви, духовенства, життя релігійне і національне» [11, с. 414]. Саме це, на його думку, є передумовою порозуміння. Галицький митрополит привернув увагу православних до прийнятих Апостольським Престолом змін, завдяки яким греко-католики «повернулися в обрядах Літургії до звичаїв нашої Церкви XVI і XVII століть, які були звичаями Київської Церкви» [11, с. 414].

Водночас А. Шептицький наголошував на відсутності спадкоємності Росії від Київської Русі. Галицький митрополит заперечував подібність державницького світогляду Петра I та Володимира Великого чи Володимира Мономаха. Галицький

митрополит засуджував царя-реформатора, котрий через створення Синодальної Церкви, остаточно поховав справжню візантійсько-слов'янську ортодоксальну традицію. Він вважав Петра I псевдоправославним володарем.

А. Шептицький у «Декреті Архієп. Сообору про єдність» стверджував, що Російська синодальна Церква, будучи типом національної Церкви, цілком нелогічно себе саму називала вселенською. «Та нелогічність [...] дозволяла теж російським патріярхам, прихильникам православія, самодержавія і патріотизму “єдиної неділимої” вважати себе за виїмково високо духово стоячих християн» [4, с.379]. Однак Російська Православна церква, на думку Галицького митрополита, не є засобом чи заперукою єдності росіян. А. Шептицький згадує про існування «розколу і сект, які множилися з кожним століттям, [...] та духовна і Церковна єдність російського народу була тільки піддержувана рукою автократа і його уряду “святішого синоду”. З хвилиною упадку Царату показалося, що російська Церква не мала такої єднальної сили. Вона в повному значенні слова розпалася на куски, яких не місце вичислити, бо це явище загально відоме. Так у Росії, як і за границею, православні російської Церкви так розмножилися, що Великороси, які розсіяні по світі, всюди, де їх тільки кільканадцять, між собою різняться канонічною приналежністю до різних Церков. » [4, с. 380]. А. Шептицький вважає такий стан речей поганим прикладом для України, а тому закликає віруючих робити навпаки – не ділитися на багато різних конфесій, а об'єднатися в одну. Наголошуючи на необхідності духовно-церковного зближення українців, Галицький митрополит «підкреслював особливо деструктивну роль Російської Церкви і з часів московського патріархату, і в “синодальний” період. Ясна річ, важко було б її звинувачувати у схизмі 1054 року. Але він вважав, що вона консеквентно, для власних егоїстичних інтересів підтримувала поділ християнства. Не тільки сама не хотіла простягнути руку на згоду, ще й протягом століть протидіяла ініціативам, які були спрямовані на хоча б часткове подолання муру, який відділяв від себе західних та східних християн. Власне Російська Православна Церква, зокрема у своїм “синодальнім” періоді, свідомо мала, на думку Шептицького, утравлювати єретичні елементи, аби тільки ізолюватися від Вселенської Церкви, а особливо від латинського християнства» [1, с.154].

У листі до М. Кибальчича від 5 вересня 1942 року А. Шептицький відзначив, що православним українцям необхідно усунути зі своєї психології ненависть до греко-католиків, позбутися залежності від проповідництва Православної Церкви Московського патріархату й спробувати знайти спільну мову з греко-католиками: «Люди від трьох століть привикли під впливом Москви осуджувати, а часто й ненавидіти рідних братів. Для московської церкви, а проте й для синода порозуміння українців між собою було прямою небезпекою. Думаю, що можна надіятись, що поволи уми української інтелігенції будуть доходити до свідомости того аномального положення і зачнуть працювати над якимсь бодай зовнішнім порозумінням» [10, с.437].

Екуменічні ідеї А. Шептицького поділяв і А. Волошин. Президент Карпатської України у листі від 28 липня 1941 року звернувся до Галицького митрополита з проханням вплинути на представників Української Автокефальної Церкви в Закарпатті, щоб вони розглянули можливість злуки з Греко-Католицькою Церквою: «Чи не могли б Ви, Милостивий Отче Митрополите, з дозволом св. Отця, звернутися до компетентних репрезентарів української автокефальної церкви з пропозицією, приступлення їх до католицької церкви, так, щоб повстав наш український патріархат, – писав А. Волошин. – Українсько-католицький патріархат міг би заспокоїти всі серйозні домагання автокефалістів, а свята єдність з католицькою церквою додала б нашому народові таку моральну силу і підпору, яка принесла б нам найкращі вигляди культурного розвитку і забезпечила б нашу самостійність» [7, с. 446]. А. Волошин теж розглядав об'єднання Українських Церков як передумову становлення державної єдності.

А. Шептицький, будучи щирим патріотом і розважливим державним діячем, усвідомлював, що внаслідок приєднання України до Росії Православна Церква Київського Патріархату втратила свою автентичну специфіку й змушена була перейняти чужий канон. Московська синодальна церква прагнула асимілювати українське православ'я, перебудувати його на свій кшталт. На думку Шептицького, це мало призвести до втрати «української відміни візантійсько-слов'янської ідентичності» [1, с.150].

Водночас Галицький митрополит цінував те, що українське православ'я великою мірою зберегло автентичні ознаки української ментальності: спосіб «декорування храмів, вбрання священиків» [1,

с.153]. А. Шептицький вірив у можливість «відродження в Уніатській Церкві східної духовності через відновлення чистоти візантійсько-східного обряду або через розвиток монашого життя за східними зразками» [1, с.153]. Залучення збережених православ'ям етнічних українських кодів дало б змогу Українській Греко-Католицькій Церкві виокремитися на тлі європейського католицизму, а з іншого боку, зближення між греко-католиками й православними мало сприяти укріпленню національної свідомості, об'єднанню українців на тлі спільної духовної традиції. Такі ідеї А. Шептицького не отримали однозначної підтримки католицької церкви.

Церковна єдність, на думку А. Шептицького, є необхідною, виходячи з трьох головних міркувань. По-перше, така єдність, вважає він, стане важливим чинником злуки України із Заходом, бо в культурно-духовному розумінні українці належать до європейської, а не до євро-азійської спільноти. Ще у давні часи «в Україні, так як і сьогодні, розумніші люди бачили тоді, що будучність народу в злуці з Заходом, бо тільки ця злука в силі відмежити достаточо нарід від сусідів з півночі та північного заходу. Вони розуміли, що тільки релігійна зв'язь може забезпечити на майбутнє зв'язь з культурою Заходу» [2, с. 425]. По-друге, унія з Вселенською Церквою стала б взірцем для віками вимріяної українським народом національної єдності. «Якщо християнські різні Церкви в Україні мають сповнити завдання: дати українському народові єдність, мусять позбутися того духа розколу і ненависти, який спричинює, що Українець Українцеві – ворог. Усі, скільки нас є, мусимо зробити все, що можемо, щоб помиритися і в собі самих побороти духа розколу і ворожнечі супроти братів» [4, с. 380], – відзначає А. Шептицький. По-третє, релігійний і національний процеси єднання народу є взаємопов'язаними й обумовлюють один одного. Ну думку А. Шептицького, «в церковній єдності будемо всі мати не тільки силу, але й приклад, як повинна виглядати національна єдність. Із будови одної, святої, вселенської, апостольської Церкви будемо могли учитися і досвідчати, яка повинна бути суверенна провідна могутня єдність українського народу» [4, с. 382].

Галицький митрополит у декретах Архієп. Собору (1942 рік) переконливо вмотивував необхідність релігійної єдності народу заради відновлення державності: «Рідна Хата не повстане, не буде українського моноліту, коли Українці-самостійники не зможуть мимо всіх різниць, які їх ділять, завести поміж собою якнайбільшої

єдності. Тієї єдності Україні треба, а та потреба накладає на нас усіх обов'язок і від сповнення того обов'язку залежить ціла будучність Батьківщини. Якщо хочемо всенаціональної Хати хотінням глибоким і щирим, якщо та воля не є тільки фразою, ілюзією, то вона мусить проявлятися діланням, і те ділання мусить вести до єдності. До єдності в усіх напрямках, тому й до релігійної єдності» [4, с. 373].

Однак історичні обставини, у яких перебував український народ протягом століть, були невтішними, а Друга світова війна різко загострила релігійні, національні, політичні суперечності, і це теж було перешкодою на шляху об'єднання Церков. Як зауважив А. Шептицький, «Український нарід через довгі століття належав до різних держав, був розділений різними культурами. Бог дав йому землю, що лежить на пограниччі двох культур взаємно собі противних, майже собі ворожих: східньої і західньої. А що належать і до різних віроісповдань, можна б поважно побоюватися, що й Церква не зможе супроти тих роздорів виявити в українському народі своєї єднальної примирної сили, сповнити свого післанництва» [4, с. 372]. Андрей Шептицький наголошував на політичній складовій роз'єднаності українського народу, що породила багато антагонізмів і незгоду між Церквами, зокрема: «Мало який нарід так у релігійному житті поділений, як наш нарід, а в тих поділах живуть і діють глибокі антагонізми, що ціле людство роз'єднують на табори, які вічно між собою ведуть завзяту боротьбу і себе взаємно вважають майже за крайніх ворогів. Такі антагонізми, як ті, що ділили Візантію і Рим, Москву і Європу, Схід і Захід, католиків і протестантів, зібралися на українських землях, щоб братів, дітей одного народу й одної землі, роз'єднати й впровадити між ними роздори, ворожнечі, і взаємні, виглядає, безконечні непорозуміння» [4, с. 373]. На думку Галицького митрополита, усі ці антагонізми зумовлені тим, що українські землі належали до різних держав, де прищеплювалися різні морально-етичні стереотипи. Ще однією причиною А. Шептицький вважає формування українського народу через асиміляцію різних етнографічних типів, з такого «змішання перед віками повстав український нарід, і лучаться з тими відосередніми силами, що, може, ще дримають на дні української психіки. З цього виходить, що кожен, кому тільки добро України лежить на серці, мусить уважати за свій обов'язок цілою працею життя причинятися до множення елементів єдності» [4, с. 373].

А. Шептицький вважає цілком можливою релігійну єдність між українцями, оскільки причини протистояння Церков криються в історичному минулому й не можуть бути актуальними в ХХ столітті: «нас усіх, себто всі різні віросповідання, ділять не питання особисті, не взаємні кривди, не різні поняття про патріотизм чи державу, не суспільні різниці клас чи маєткового стану, не різні програми – все те поміж нами, або одно й те, саме, або в усіх цих речах різнимосся хіба тільки в дрібницях. Різні українські політичні партії роз'єднані важкими питаннями про державний устрій, роз'єднані бажаннями впливу на маси волею переперти якісь свої, на глибоко і всесторонньо обдумані політичні і суспільні переконання. Ніщо подібне не роз'єднує віроісповідань і Церков України. Нас роз'єднують питання, що були актуальні 1000 або 500 літ тому назад між Візантією і Римом, між Римом і Германією чи Англією» [4, с. 373]. Саме тому А. Шептицький закликає до толерантного ставлення і греко-католиків, і православних, акцентуючи на спільності, подібності християнського віровчення.

Звертаючись у листі до Православних Архієреїв в Україні (Львів, 1941 р.), А. Шептицький наголошував, що для досягнення національних ідеалів необхідна церковна єдність: «треба нам, скільки це тільки можливе, усунути всякі роздори і змагати до більшої єдності. Між роздорами, що ділять українців, не останнє місце займають релігійні справи [...] А безперечно, релігійна єдність була могутнім товчком в осягненні національної єдності. Тому думаю, що кожний український патріот повинен зробити все, що може допомогти до здійснення такої релігійної єдності. Вона видається тим більше можливою, що нас ділять і роз'єднують не якісь особисті справи, але справи, що перед дуже давніми віками розділили наших предків. Нас ділять суперечності між греками й латинянами, нас ділять традиції, перейняті від грецької та московської Церкви» [11, с. 400-401]. У наступному листі до православних Архієреїв А. Шептицький ще докладніше вмотивовує свої екуменічні ідеї, роз'яснює їх сутність, заперечує несправедливі звинувачення у закликах до Унії, акцентує на необхідності об'єктивної і мирної дискусії, котра, на його думку, є «патріотичним обов'язком духовенства, як православного, так і греко-католицького. Обов'язок цей випливає з обов'язку зробити все, що можливе, щоби порозумітися [...]». Наші брати, православні українці, знають нас досі передусім з російської літератури, з брошур, писаних з виразною метою викликати якнайбільшу ненависть

супроти Римської Церкви і “відпавших від православ’я уніятів”. Всі ті, що кінчили ще російські школи, знають про “унію” тільки те, що вчили в школі, а було просто неможливою річчю, щоб учитель релігії висказувався об’єктивно про Римську Церкву, про “Унію”» [11, с. 408]. А. Шептицький звертає увагу православних священників на подібність церковного обряду в греко-католиків і православних, наводить як приклад досвід російських церковнослужителів і світських людей, котрі в 1914 році (коли російська армія захопила Галичину) мали змогу пересвідчитися, що служби в церквах велися на українській мові або ж на староцерковній з українською вимовою, а не на польській, як вони собі уявляли. Таким чином, галичани-греко-католики чітко ідентифікували себе з українською нацією.

У листах до православних архієреїв та в декретах Архієпископського Собору (про єдність) А. Шептицький чітко вмотивовував взаємозв’язок відродження Соборної Української Церкви з українським національним відродженням. А. Шептицьким писав про доцільність об’єднання Греко-Католицької Церкви з Українською Православною Церквою й окреслював можливість утворення Київського Патріархату, на чолі якого стоятиме православний митрополит, підпорядкований Папі Римському. Така церковна єдність, на думку А. Шептицького, зробить український народ сильнішим, згуртованішим, допоможе позбутися чужоземного впливу та гніту, це буде приклад, як повинна виглядати національна єдність. Водночас А. Шептицький усвідомлював, що цілковите об’єднання греко-католицького і українських православних віросповідань буде можливе лише в майбутньому, коли священники обох конфесій матимуть твердий намір злуки Церков через пізнання справжньої сутності української Церкви.

На думку А. Шептицького, Греко-Католицька Церква, українська мова і культура є тими чинниками, які відрізняють українців від їх східних і західних сусідів. Відтак Греко-Католицька Церква повинна стати сполучною ланкою між католицизмом та православ’ям, західним та східним світом взагалі, і для того, щоб виконати свою об’єднуючу місію, має зазнати певних змін. Саме тому в діяльності митрополита Андрея поєднувалися два напрямки: по-перше – боротьба за збереження греко-католицького обряду, по-друге – спроби поширення унійних ідей і справ не лише на Схід але і на Захід.

Ідея єдності Церков була для А. Шептицького надзвичайно

важливою, за неї він ладен був віддати життя, про що не одноразово згадував у своїх проповідях. На жаль, Галицькому Митрополиту не вдалося реалізувати мрію його життя, але проведена ним просвітницька робота не була марною, оскільки вмотивувала доцільність об'єднання православних та греко-католиків заради створення сильної нації, соборної унітарної України, де кожен громадянин почуватиметься впевнено.

Список використаних джерел

1. Вавжонек М. Екуменічна діяльність митрополита Андрія Шептицького в Україні та Росії / Міхал Вавжонек. – Рим, PP Basiliani - via San Giosafat 8 (Aventino), 2006. 230 с.
2. Відповіді митр. Шептицького на питання православних українців про можливості об'єднання укр. Церкви (1942 р., травень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 419-433.
3. Звернення митр. Шептицького «До тих, що виїжджають на роботи до Райху» (1942 р., грудня 22, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1998. Том II: Церква і суспільне питання, Книга 1: Пастирське вчення та діяльність. С. 384-389.
4. Із Декрету Архієп. Собору, 4.3: про релігійну єдність народу (1942 р., б. д., Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. – Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 371-382.
5. Лист митр. Шептицького до Православних Архієреїв в Україні (1941 р., грудня 30, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 400-401.
6. Лист митр. Шептицького до православних Архієреїв у справі порозуміння українців різних віросповідань (1942 р., березень, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 406-411.
7. Лист Президента Карпатської України о. д-ра Августина Волошина із своїми пропозиціями щодо створення Українського Патріархату (1941 р., липня 28, Прага) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том I: Церква і церковна єдність. С. 419-433.

8. Ортинський І. Хрищення, хрест та харизма України. Рим – Мюнхен – Фрайнбург: Видавництво ОО Селезіян, 1988. 201с.
9. Цегельський Л. Митрополит Андрей Шептицький. Львів: «Місіонер», 1995. 79 с.
10. Шептицький А. Лист до Михайла Кибальчича в Києві про необхідність порозуміння та взаємонаближення українців (1942 р., вересня 5, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том І: Церква і церковна єдність. С. 437.
11. Шептицький А. Лист до укр. православної інтелігенції (1942 р., березня 3, Львів) / Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність. Документи і матеріали 1899-1944: У 2 т. Львів: Монастир Монахів Студійського Уставу, Видавничий відділ «Свічадо», 1995. Том І: Церква і церковна єдність. С. 413-414.

ЗАКАРПАТСЬКІ ЄВРЕЇ ВОСЕНИ 1938 – НАВЕСНІ 1939 РОКІВ: ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ / КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

Марина Михайлюк,
кандидат історичних наук,
науковий співробітник Інституту Української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України

Марина Михайлюк. Закарпатські євреї восени 1938 – навесні 1939 років: Підкарпатська Русь / Карпатська Україна.

У статті йдеться про становище закарпатських євреїв восени 1938 – навесні 1939 рр. у складі Чехословаччини та Угорщини. Йдеться про автономний край «Підкарпатська Русь» у складі Чехословаччини, частково анексований Угорщиною, згодом перейменований в «Карпатську Україну». Увага акцентується на міжетнічних відносинах у регіоні до та після угорської анексії краю, відсутності / наявності побутового антисемітизму, ставленні високопосадовців Підкарпатської Русі / Карпатської України та Карпатської Січі до «єврейського питання», антисемітській пропаганді в місцевій пресі.

Ключові слова: Угорщина, Чехословаччина, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Карпатська Січ, становище євреїв, ставлення до євреїв, антисемітська пропаганда в пресі.

Maryna Mykhailiuk. Transcarpathian Jews autumn 1938 – spring 1939: Subcarpathian Rus / Carpathian Ukraine.

The article deals with the situation of Transcarpathian Jews in the autumn of 1938 - in the spring of 1939 in the Czechoslovak Republic and Hungary. It is an autonomous region of «Subcarpathian Rus», part of Czechoslovakia, partly annexed by Hungary, subsequently renamed «Carpatho-Ukraine». The emphasis is on interethnic relations in the region before and after the Hungarian occupation of the region, the absence/presence of domestic anti-Semitism, the attitude of high-ranking officials of Subcarpathian Russia/Carpatho-Ukraine and Carpathian Sich to the «Jewish question», anti-Semitic propaganda in the local press.

Keywords: Hungary, Czechoslovakia, Subcarpathian Rus, Carpatho-Ukraine, Carpathian Sich, Jewish situation, attitude towards Jews, anti-Semitic propaganda in the press.

Становище закарпатських євреїв восени 1938 – навесні 1939 рр. – тема малодосліджена як у вітчизняній [1, 7, 16-17], так і зарубіжній [5, 9, 12, 20] історіографії, оскільки публікацій існує обмаль. Відтак зберігається її наукова актуальність, примножена на полеміку між різними дослідниками відносно проблеми ставлення уряду автономної Підкарпатської Русі (ПР) / Карпатської України (КУ),

Карпатської Січі (КС) щодо єврейської національної меншини. Тож метою статті є розгляд дискусійних питань щодо міжетнічної ситуації в регіоні та ставлення високопосадовців до євреїв із залученням спогадів свідків подій [2, 4, 6, 10, 13-14, 18-19].

За рішенням Сен-Жерменського мирного договору 1919 р. Закарпаття увійшло до складу Чехословаччини як «Підкарпатська Русь». Права закарпатських євреїв визнавав «Договір про національні меншини» (10 вересня 1919) і Конституція Чехословаччини (1920). Розділ «Захист національних, релігійних і расових меншин» створив правові передумови для реалізації принципу рівності громадян перед законом. У громадсько-політичному житті помітну роль відігравали рабини Закарпаття, які протидіяли Єврейській партії Чехословаччини (1919). Не сприймаючи модерних тенденцій в єврейському суспільно-політичному житті, цадик із Мукачева Х. Е. Шапіров середині 1930-х рр. послідовно боровся проти ідей сіонізму. Залучення євреїв до законодавчої діяльності країни було незначним [7, с. 168, 173, 175].

Чехословацька влада лояльно ставилася до єврейської меншини ПР, яка налічувала понад 102 тис. осіб. Найбільша кількість євреїв мешкала у Тячівському і Хустському районах. На селі проживало понад 2/3 усіх євреїв Закарпаття, серед яких було чимало ортодоксальних хасидів. У містах і містечках євреї становили від 36% до 44% від загальної кількості мешканців. Найбільша громада проживала у Мукачеві (Мукачі) – 43%, який вважався культурним і духовним центром регіону [12, с. 68; 11, с. 94].

Національно-культурна й релігійна толерантність поміж різними етнічними групами населення залишалася візитною карткою ПР. З цього приводу Панько Попович із Великого Бичкова казав: «Ідуть до церкви. Один іде у синагогу, другий – у православну церкву, третій – в мадярську, четвертий – у греко-католицьку. По дорозі йдуть [разом], але розходяться кожен до своєї віри. Фактично такої ворожнечі не було, була взаємна допомога. Основний критерій – ставлення до роботи». «Дуже толерантні [відносини], як тепер прийнято говорити. У нас не було ніяких суперечок ані на національному ґрунті, ані на релігійному», – засвідчує Михайло Петричко. Загалом свідки подій позитивно відгукувалися про чехословацький період на Закарпатті, що став «золотою добою» в історії краю. Тоді існували сприятливі умови для національно-культурного та соціально-економічного розвитку. «Я повинен щиро

сказати, що народ і тоді, і тепер пам'ятає чеський період як період позитивний. І якоїсь ворожнечі проти чеського уряду не було», – оповідає Степан Стойка [16].

2 листопада 1938 р., після Першого Віденського арбітражу, Угорщина приєднала частину ПР, включно з найбільшими містами – Ужгород, Мукачеве, Берегове. На цій території мешкало майже 26 тис. євреїв, на решті земель залишалося близько 54 тис. осіб. Відтак столицю та урядові установи краю довелося перенести з Ужгорода до Хуста, де мешкало понад 25% євреїв (4,5 тис. осіб) [3, с. 52-53]. У Хусті працювало німецьке консульство, але місцеві урядовці німецької не знали, тому спілкуватися з німецькими журналістами, дипломатами та різними делегаціями виявилось вкрай складно. Євреї розмовляли на єврейсько-угорському («жидівсько-мадярському») діалекті або угорською мовою, це при тому, що більшість єврейських дітей (бл. 80%) вчилися в чеських народних школах, а потім перейшли до українських [2, с. 47].

Після передачі земель Угорщині угорськомовні євреї почали сприйматися як неблагонадійний елемент, оскільки в країні діяло антисемітське законодавство. Як об Голлендер (с. Кам'янське Іршавського району) пригадував, як в угорській школі, де він вчився до обіду, а ввечері в хедері, однокласники тягали його за пейси і ображали. «Важче стало, коли в регіон прийшли «гортисти-мадяри», – згадує він. – Євреї розмовляли на їдиші, знали угорську і чеську мови, які вчили в залежності від зміни влади. Багаті та забезпечені євреї вчили дітей у Празі, в Угорщину не направляли, завжди боялися. З місцевим населенням євреї розмовляли на місцевому діалекті в перемішку з українськими і русинськими, чеськими, угорськими, німецькими словами» [6].

Ще один старожил Берегового Юлій Ріхтер згадував, що за Чехословаччини євреї були невдоволені великими податками, але відкритого антисемітизму не відчувалося. На свята Рош-га-Шана, ЙомКіпур біля центральної синагоги чергував поліцейський, щоб уникнути провокацій. На той час він вчився в чеській народній школі, удома говорили німецькою, на вулиці – угорською. На їдиші спілкувалися в хедері, молитви вчили на івриті, так що з дитинства добре знав кілька мов. Існували також івритомовні школи «ТамеТоер» для бідних єврейських дітей, за навчання яких меламедам платила община. У чеські часи дуже чекали на угорців, але, коли вони прийшли – зрозуміли, що помилилися. Відразу

з'явилися розпорядження, які обмежили права й свободи євреїв, дітей не приймали в гімназію, а в середні навчальні заклади на 100 абітурієнтів брали лише 6 осіб. Тоді Ріхтер вже вчився в угорській школі щоденно, крім четверга. У четвер єврейські діти прибирали подвір'я навчального закладу, мили й чистили все, що наказували вчителі, а неєврейські діти займалися військовою підготовкою. Євреї сприймали це як приниження [19].

Зі спогадів Василя Рінгела відомо, що він спочатку вчився в селі в народній школі на словацькій мові, потім в Ужгороді в чеській школі і гімназії. Після угорської окупації міста перейшов в українську школу в Перечині, а після зайняття угорцями всього Закарпаття шкільний атестат отримав в Ужгороді [18]. Ігнат Найбауер, який мешкав під Ужгородом, теж ходив в угорську школу [14].

Зі спогадів Івана Мошковича (Ужгородський район) відомо, що з 1938 р. ставлення до євреїв змінилося. З'явилися антисемітські висловлювання, погрози. Напередодні війни він закінчив 8 класів. Вивчав угорську і чеську мови, удома говорив на їдиші чи українському сільському діалекті. Родина жили тихо, щоб не накликати біди [13].

Подібні спогади у Давида Крайслера (с. Соль): «У селі мешкало близько 500 сімей (120 дворів). Чотири родини були єврейські. У ті часи євреї жили по всіх селах області, по 2-3 родини в кожному селі. Займалися дрібним ремеслом, торгівлею, були лікарями, юристами. У Чехословацькій республіці не було обмежень для євреїв, їм були доступні всі інститути країни. ...Освіта в навчальних і середніх школах була безкоштовною, дітям з бідних родин надавали інтернати. Я поступив у перший клас на 5 років. Вчився русинській граматиці. .. С 3-го класу вчився в чеській школі Великого Березного. У школу щоденно їздив потягом Ужгород-Ужок. Одночасно вчився в хедері. ...Так як в 1939 р. вже господарювала угорська влада, я був змушений перейти до угорської школи. Угорська влада почала наводити свої порядки, демократія була ліквідована, жандармерія лютувала, усі підприємства, крамниці перейшли до угорських господарів» [10].

Тільда Галперт (Мукачеве) свідчила, як в родині дотримувалися єврейських традицій, а дідусь і бабуся мешкали у передмісті Мукачева і займалися торгівлею. Євреї проживали в оточені швабів, але проявів антисемітизму не було; мали свою синагогу і мікву.

Єврейські діти вчилися в чеській школі разом з однолітками інших національностей, товаришували поміж собою [4].

Тож у спогадах закарпатських євреїв угорське правління пов'язують з переслідуванням та антисемітизмом. Адже з приходом угорців становище євреїв погіршилося і люди з болем згадували свої «найліпші» часи за Чехословаччини. Відтак можна погодитися з думкою ізраїльського історика Йєшаягу А. Елінек, який стверджує, що євреї були прихильні до празької влади і чехословацький період для них був досить благодатним. Проте до кінця 1938 р. ситуація змінилася. Більшість євреїв були «чужинцями-емігрантами» і складала конкуренцію місцевим греко-католикам, що зіпсувало їхні відносини і посилювало антисемітські настрої. Проугорські євреї Закарпаття, після окупації частини території, досить схвально сприйняли події і радо вітали угорську армію. Проте згодом пошкодували про це, адже Угорщина посилювала переслідування закарпатських євреїв, особливо тих, хто не мав ані чехословацького, ані угорського громадянства, яких почали виселяти в автономні Словаччину чи ПР. Місцеві теж потерпали від безчинств урядових служб (таємної поліції, жандармерії тощо), які через доноси переслідували певні категорії місцян, арештовуючи та допитуючи їх. Євреї піддавалися вуличному насиллю. Хулігани відрізали пейси ультраортодоксальним особам. Єврейські діти потерпали від антисемітських цькувань однолітків у шкільних закладах освіти. Переслідування і беззаконня проти євреїв стали звичайним явищем. Становище закарпатських євреїв стало гіршим за угорських євреїв [9, с. 294, 297-302].

8 жовтня 1938 р., після Мюнхенської угоди, ПР нарешті отримала автономію. До цього Чехословаччина не надавала самоуправління, оскільки знала про сильні проугорські настрої в регіоні. Так і сталося. Уряд автономії очолив проугорський прем'єр А. Бродій. Однак після його арешту, 26 жовтня 1938 р., уряд ПР переходить під керівництво А. Волошина. У свій час він був директором учительської семінарії Ужгорода, греко-католицьким священником Мукачівської єпархії, головою Християнсько-Народної партії. 30 грудня 1938 р. прем'єр офіційно перейменовує «Підкарпатську Русь» в «Карпатську Україну», при цьому зберігаючи відверту пронацистську орієнтацію [7, с. 180; 9, с. 291]. Явно сподівався на те, що гітлерівська Німеччина буде вкладати інвестиції у розвиток Закарпаття [2, с. 53] і допоможе здобути незалежність.

Загалом, доволі значна частина діячів КУ намагалася продемонструвати Німеччині своє бажання приєднатися до Антикомінтернівського пакту [17].

«Були угорці, були євреї, як ми їх називали «жиди», прихильно ставилися до нашої української ідеї і навіть підтримували... українську свідомість, ідею, сторону», – пригадував Михайло Шваб [16]. Закарпатські євреї, особливо хасиди, дійсно активно підтримали автономію КУ. Під час виборів у Сойм 12 лютого 1939 р. вони одноголосно проголосували за українців, хоча не всі науковці такої думки (Й. Елінек стверджує, що євреї у виборах участі не брали, оскільки не відчували себе бажаними громадянами [9, с. 304]). Свідок подій В. Бірчак писав: «У Буштині бачили ми в рядах походу кілька рядів... жидів: старих і молодих, пейсатих і бородатих, з лямпіонами, що підносили в гору руку і вигукували: Слава Україні!» [2, с. 111, 114].

В. Бірчак і канадський історик Е. Гійдел пояснюють, що єврейські демонстрації лояльності були звичайним «пристосуванством», підтримкою переможців з метою збереження своїх прав [5, с. 179]. «Очевидно, сенсація для закордонних журналістів величезна. – зазначав В. Бірчак. – Для нас – річ зрозуміла: жидів завів у ряди маніфестантів трагізм їхнього положення в Європі, зокрема в Мадярщині, де протижидівські закони з дня на день загострюють [ситуацію], і в парі з цим тривожна віра, що в українській державі їм пощастить. Бо Карпатська Україна одинока з потрібної федерації, що донині не видала протижидівських законів. Фактом є, що карпато-українські жиди із завзятих донедавна мадяронів зробилися нині не менш завзятими українофілами, українськими патріотами з простої калькуляції самозбереження» [2, с. 114].

15 березня 1939 р. в Хусті на урочистому зібранні Сойму було проголошено державну незалежність КУ зі сподіванням на протекторат Німеччини та її допомогу у боротьбі з угорською агресією. Президентом став А. Волошин. Однак держава проіснувала недовго і досить скоро впала під військовим наступом пронацистської Угорщини [7, с. 180; 9, с. 291; 2, с. 147]. Голова держави, не гаючи часу, тікає до Праги, при цьому встигає віддати розпорядження січовикам не чинити опору угорській армії, яке вони не виконали, а поклали голову за незалежність КУ [2, с. 147, 166].

Знищення державності не стало несподіванкою для В. Бірчака, який у своїх спогадах писав, що старше покоління закарпатської інтелігенції було виховане у мадярському дусі. Найбільша угорська меншина мешкала в околицях Ужгорода, Мукачева, Берегова, Севлюша. У 1919 р. закарпатська інтелігенція почала називати себе «руською», «русинами», «карпаторосами», але не була національно свідомою, на відміну від молодого покоління, яке сприймало націоналістичні ідеї, але не мало життєвого досвіду в національній боротьбі. За 19 років перебування у складі Чехословаччини українська інтелігенція не навчилася самоуправлінню. До 1938 р. вона не жила самостійним, політичним життям. Тому учасник подій не вірив у життєздатність КУ, особливо за підтримки Гітлера; сумнівався у тому, що місцева інтелігенція була здатна розбудувати державу, та ще й під чужим диктатом, адже до емігрантів ставилися з недовірою ще за часів Чехословаччини [2, с. 6-7, 18, 62].

КС створена на початку листопада 1938 р. з членів спортивного товариства «Січ» та вояків Української Національної Оборони марно чинила опір угорцям [12, с. 69; 1, с. 46-48], адже вояки були досить молодого віку (у січовики приймали з 17-річного віку), погано або майже не озброєні, без досвіду ведення воєнних дій, фахових старшин [2, с. 64, 74].

Січ складалась з уродженців регіону (місцевих / автохтонів), українських націоналістів-галичан, українських емігрантів з Праги, Відня, Берліна. У свої ряди січовики приймали ідеологічних опонентів (колишніх соціалістів, соціал-демократів, комуністів, інтернаціоналістів тощо). Фактично КС складала «паралельний уряд» КУ і намагалася перебрати на себе більшість військових, поліцейських, безпекових, судових, контролюючих функцій. Команда КС проводила власну політику, відмінну від настанов Праги та українського уряду в Хусті. Рядові січовики (українська націоналістична молодь) мала яскраво виражені античеські та антиугорські настрої, прагнули звільнити КУ від впливу Праги й Будапешта. Ще у січні 1939 р. січовики намагалися встановити свою владу в краї, проголосити диктатуру [2, с. 67-69, 74, 85-86, 107, 123].

Й. Елінек переконаний, що Січ приваблювала не лише галичан, але й звичайних хуліганів і покидьків суспільства. Єдине, що об'єднувало новобранців – це відчуженість від місцевих підкарпатських традицій, націоналістичні і антисемітські погляди. Німеччина збиралася використати січовиків як ударну силу проти

СРСР і як п'яту колону з метою прискорити приєднання КУ до Третього Райху. Січовики відкрито знущалися над євреями, вимагаючи у них гроші, відбираючи власність під загрозою насилля та вбивств, готуючи чорні списки, заставляючи євреїв публікувати оголошення в пресі про перерахування пожертв на різноманітні потреби КС. У Буштині, напередодні входження у регіон угорської армії, січовики зруйнували головну синагогу. Саме тому євреї вітали прихід угорців як визволителів від січовиків [9, с. 302-303].

У спогадах євреїв, які пережили війну та Голокост, саме солдати КС виступають головними організаторами антисемітських акцій. Свідок із Заріччя пригадувала: «До приходу угорців був інший уряд, який називали січовиками. І вони відверто заявили, що хочуть вбити всіх євреїв, що вони хочуть забрати всю єврейську власність... І хто були ці січовики? Це були хлопці з міста, де ми жили. Вони ходили до школи разом з моєю сестрою... Вони збиралися забрати наш дім». Один із січовиків заборонив неєврейській дівчині Ані, погрожуючи зброєю, заходити до їх будинку та запалювати вогонь на Шабат. Пізніше, уже в другій половині 1939 р. Єва відчула, як зростав на Закарпатті антисемітизм в умовах господарювання угорців. За її словами, однокласники почали її уникати, бо вона єврейка [17]. Як об Голлендер теж запам'ятав подібне ставлення до євреїв: «Після 1938 р. стало гірше. Мадяри-військові, жандарми, січовики часто влаштовували нальоти на будинки євреїв. Могли забрати, що сподобалося, могли побити і малого, і старого. Мого діда п'яний січовик хотів зарізати, а коли батько став заступатися – побив його. Січовики часто підбурювали селян проти євреїв, налаштовуючи їх один проти одного, доводили до сутичок» [6].

Самі солдати та офіцери КС у своїх мемуарах підтверджують нелояльне ставлення до єврейської громади Хуста, яку звинувачували у підтримці Угорщини та зраді КУ. Відтак окремі «неблагонадійні» родини були виселені в Мукачеве, і лише після падіння КУ отримали можливість повернутися. За версією одного військового саме євреї видавали селян, які ховали січовиків після боїв з угорцями навесні 1939 р. Зі спогадів Микити Косаківського відомо, що у переслідуванні євреїв КС брала приклад з нацистської Німеччини. «Німці відбирали чужинцям та жидам маєтки, отже і оунівці робили це... І на жидівське питання оунівці дивилися так само, як німецькі нацисти. На Закарпатті оунівці накладали податки на жидівські крамниці («контрибуції»), бо, мовляв, це роблять також німці», –

згадував він. Інший учасник подій описує, як солдати КС фактично реквізували приміщення єврейського театру на власні потреби [17].

Про антиєврейські акції КС писав британський журналіст Майкл Вінч, який перебував в Хусті. Підґрунтям акцій вважав економічне домінування євреїв, яких обклали податками; спекулянтів заарештовували, бізнес конфісковували. Натомість у спогадах учасників КУ відсутні згадки про антиєврейське насильство, а окремі члени КС навіть категорично заперечували не тільки насильство, але й вороже ставлення до євреїв взагалі [5, с. 181].

28 грудня 1938 р. А. Волошин прийняв делегацію закарпатських євреїв у складі 12 осіб, куди входили представники як релігійних, так і сіоністських організацій. Групу очолив відомий політичний діяч Хаїм Кугель. Представники делегації повідомили про свою лояльність до уряду автономії. Навзаєм голова КУ заявив: «Я до жидів, які шанують свою релігію і національність, завжди відносився прихильно. Конституція держави не буде змінена так, щоб не забезпечувала для всіх громадян федеративної республіки однакові права. Ми свій внутрішній порядок, лад, спираємо на конституційний закон, якого ми не змінили й ще не думаємо змінювати. Перед ним кожен громадянин є рівний. А щодо культурних потреб жидівського населення, то вони будуть, по можливості, сповнені... Погоджуюсь із думкою заснування жидівської центральної канцелярії, яка могла б бути зв'язком між владою та жидівським населенням». Проте Ю. Радченко вважає, що обіцянки А. Волошина виявилися лише порожніми політичними деклараціями, які на практиці не були реалізовані, через те, що уряд чи то не схотів, чи то не зміг їх виконати [17]. Проте інший дослідник вважає, що у Севлюші відповідне бюро було створене [9, с. 303].

Відмова змінити конституцію, яка гарантувала усім громадянам рівні права і прагнення створити центральну канцелярію, яка б забезпечила зв'язок єврейських громадян з владою, свідчить про те, що уряд КУ боровся за «електоральні» симпатії єврейського населення і не мав наміру псувати стосунки з відомими релігійними та громадськими діячами. Адже закарпатських євреїв, на відміну від німецьких, не позбавили виборчих прав, а навпаки намагалися включити у політичний процес. Лояльність до євреїв деякі дослідники пояснюють розчаруванням урядових кіл КУ у німецькій «підтримці», яка зводилася до пасивної позиції спостерігача, що не могло бути непоміченим [1, с. 56-57].

На відміну від прем'єра, інші чиновники на різноманітних публічних заходах не стримували своєї антисемітської позиції. Це притому, що уряд КУ офіційно антисемітських законів не видавав. Так, 22 січня 1939 р. в Хусті відбувся мітинг на честь дня Соборності, на якому виступали урядовці КУ, командування КС. На заході взяв слово член Проводу ОУН І. Рогач, який за рік опиниться в групі А. Мельника і після нацистської окупації Києва стане головним редактором періодичного видання «Українське слово», де буде публікуватися чимало антисемітських статей. «Жиди, які живуть на нашій землі і з нашої землі, показали свою ворожість звісткою про приїзд генерала Прхали. Ми це пам'ятаємо», – говорив він. 9 лютого 1939 р. в залі хустського готелю лунали заяви про необхідність боротьби з «московсько-жидівськими агентами большевицького імперіалізму» [17].

М. Колодзінський («Гузар») з військового штабу КС мав яскраво виражені антисемітські погляди і у трактаті «Воєнна доктрина українських націоналістів» (1938) мріяв про загибель єврейської меншини, яку не можливо було денационалізувати [5, с. 179]. «Воєнна доктрина» передбачала часткове винищення «ворожих» меншин. «Чим більше загине жидів під час повстання, тим буде краще для української держави», – висловлювався він [17]. На початку січня 1939 р. активно включився в розбудову збройних сил Закарпаття Р. Шухевич. Під псевдонімом «Борис Щука» увійшов до складу військового штабу КС, отримавши відповідальну посаду старшини для окремих доручень і мобілізаційного референта. До його обов'язків входили питання поповнення Січі військовими кадрами, організація фінансової допомоги та зв'язок із Галичиною [15].

Американсько-ізраїльський історик Раз Сегал у монографії «Геноцид у Карпатах: війна, суспільний розлам та масове насильство, 1914-1945» (Стенфорд, 2016) теж впевнений, що до 1938 р. на Закарпатті майже не відчувалося антисемітизму. Ситуація змінилася з отриманням автономії ПР. У регіон прибуло чимало галицьких чи наддніпрянських націоналістів, які мали досвід погромної агресії. Саме від парамілітарної організації КС євреї й зазнавали насильства протягом п'яти місяців існування КУ. В антиєврейському насильстві брали участь карпаторусини, але головну роль відіграли січовики. Проте найбільше євреї постраждали від угорського великодержавного етнонаціоналізму, який вже на перший план

висунув не політику асиміляції, а політику примусового переселення «неблагонадійних» елементів [5, с. 171-173, 178].

Й. Елінек вважає, що русини по різному ставилися до євреїв в залежності від віросповідання. Римо-католицька церква Угорщини мала відкриту конфронтацію з євреями. Звідси й нелояльність греко-католиків, які підлягали Ватикану, до єврейських сусідів анексованих земель. Греко-католики переважали у містах. Саме там, на його думку, й була відчутна соціально-економічна напруга між євреями і неєвреями. Православні «руські» (росіяни) мали гоніння з боку угорської влади за ідеї панславізму, тому як переслідувана меншість опинилися в тотожній ситуації з євреями, до яких ставилися лояльно. Проугорська місцева інтелігенція сприймала ідеологією антисемітизму, натомість українські націоналісти мали вплив греко-католицьких пасторів Галичини, частина з яких досить дружньо ставилася до євреїв. Однак Елінек стверджує, що попри це, український націоналізм в галицькому варіанті був проникнутий ненавистю до євреїв, що вплинуло на міжетнічні відносини в ПР [9, с. 292-293].

У спогадах чехословацьких вояків відсутні згадки про антисемітизм уряду КУ та січовиків. Тому Б. Балабан і Т. Гайдук вважають, що антисемітизм січовиків значно перебільшений і не відповідає дійсності, адже в статутних документах КС антисемітизм не фігурує і антисемітські гасла на офіційному рівні не проголошувалися. Хоча неофіційно – січовики не до всіх євреїв ставилися лояльно, оскільки керівництво орієнтувалося на гітлерівську Німеччину і знало про нацистський антисемітизм. Тому у газеті «Наступ» (Хуст) – офіційного рупору КС – є чимало передруків з німецьких газет антисемітської риторики, засуджувався економічний вплив євреїв в регіоні, їхнє домінування в торгівельно-фінансовій сфері [1, с. 43, 46-50].

У статті «Вождь Німеччини говорить...» переказувався виступ лідера НСДАП від 30 січня 1939 р.: «В своїй промові канцлер Гітлер торкнувся справи жидівства як руйнуючої сили, що при допомозі комунізму, масонерії і безвольної демократії поступово нищить лад і порядок, який несуть сильні народи, оперті на націоналістичному світогляді». В іншій статті початку березня 1939 р. повідомлялося, що у верховинських селах «всеволодно над багатствами країни панує фірма Ляториця і хмара жидівських визискувачів... Всі простори належать до згаданої фірми... решта, що було кращого і ліпшого,

...позабирали від селян жида, ...які збагатилися на селянській кривді», тому селяни опинилися у безвихідній нужді. Також виходили статті, автор(и) яких були проти створення Єврейської держави на території ЕрецІзраель. У цих публікаціях звучала підтримка арабського націоналізму [17].

Натомість газета «Нова Свобода» (Ужгород-Хуст) – друкований орган Українського Національного Об'єднання (УНО) антисемітської пропаганди не проводила, оскільки друкувала рекламу єврейських підприємців і повідомляла читачів про вбивства євреїв угорськими солдатами чи репресії проти євреїв Ужгорода.

Як зазначають В. Бірчак і січовик Є. Стахів, думки яких частково підтримують Б. Балабан і Т. Гайдук, на території КУ на державному рівні не було прийнято жодних антисемітських постанов, не спостерігалось будь-яких проявів антисемітизму та антиєврейських акцій, оскільки євреї прихильно ставилися до влади. Є. Стахів терор вояків КС проти євреїв заперечив, зазначаючи, що в регіоні не спостерігалось «жодних анти єврейських вибриків». Хоча антисемітизм на побутовому рівні серед січовиків та урядовців все таки фіксувався, але мав поодинокі, не системні випадки [1, с. 58]. Ймовірно через те, що євреї в ієрархії ворогів посідали чи не останнє місце, адже найголовнішими ворогами вважалися місцеві чехи, «мадярофіли», «русофіли / москвофіли» [5, с. 181].

Таким чином, ставлення до євреїв Закарпаття розколело дослідників та свідків подій на три табори – прихильників і противників наявності антисемітської риторики в діяльності КУ та КС, а також тих, хто займає нейтральну позицію. Так, Б. Балабан, Т. Гайдук, Є. Стахів, В. Бірчак констатують, що ані в КС, ані в УНО в базових програмних документах антисемітизму не було. Антиєврейський дискурс можна віднайти на шпальтах «Наступу», але він зовсім непомітний у «Новій Свободі», що лояльно ставилася до євреїв. Випадки антисемітизму спостерігаються лише в «упереджених» спогадах євреїв.

Інші дослідники (Ю. Радченко, Й. Елінек, Р. Сегал) та єврейські свідки подій вважають, що антисемітських проявів було вдосталь і пов'язують їх з діяльністю та світоглядом українських націоналістів – вихідців із Західної України та Наддніпрянщини, де на початку ХХ ст. і в роки національно-визвольних змагань відбулися криваві антиєврейські погроми, які сприяли посиленню антисемітських настроїв на Закарпатті. Помірковано-нейтральна позиція

спостерігається в публікаціях Е. Гйделя, П.-Р. Магочія і Й. Петровського-Штерна, О. Пагірі.

Гласність і відкритість думок дає змогу зрозуміти аргументи різних «таборів», хоча однозначної відповіді на питання щодо ставлення урядовців КУ та січовиків до єврейської громади не дають. Можна лише припустити, що антиєврейські дії січовиків не були офіційно санкціоновані «зверху» керівництвом КУ, оскільки урядовці дотримувалися конституційних прав Чехословаччини щодо «національних меншин». Ймовірно за все, такі заходи чинилися за власної ініціативи керівництва КС, місцевих відділків чи рядових членів відповідно до своїх поглядів та переконань.

Список використаних джерел

1. Балабан Б., Гайдук Т. Карпатська Україна та єврейське питання (жовтень 1938 – березень 1939). Україна модерна: міждисциплінарний науковий часопис. Харків-Львів, 2017. № 24: Єврейські історії українських теренів. С. 41-63
2. Бірчак В. Карпатська Україна: Спогади й переживання. Ужгород: Гражда, 2007. 198 с.
3. Гай-Нижник П. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) 1938-1939 рр. як одна із «розмінних монет» Мюнхенського договору. Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 139. Ч. 1: Історичні науки. С. 48-56
4. Галперт Т. Спогади. URL: <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/10-memories-of-galpert-family>
5. Гйдел Е. Ахіллесова діра [Рец.]: Raz, Segal. Genocide in the Carpathians: War, Social Breakdown and Mass Violence (1914-1945). Stanford University Press, 2016. Україна модерна: міждисциплінарний науковий часопис. Харків-Львів, 2017. № 24: Єврейські історії українських теренів. С. 170-189
6. Голлендер Я. Спогади. URL: <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/12-memories-of-jacob-hollander>
7. Гон М. Євреї на українських землях у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини (1918-1939) / Нариси з історії та культури євреїв України; упор.-ред. Л. Фінберг, В. Любченко. Вид. 3-тє. Київ: Дух і Літера, 2009. С. 162-181
8. Домбровський Д. Польща і Закарпаття (1938-1939). Київ: Темпора, 2012. 280 с.
9. Елинек Й.-А. Карпатская диаспора. Евреи Подкарпатской Руси и Мукачева (1848-1948). Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2010. 498 с.
10. Крайслер Д. Спогади. URL: <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/15-david-lyudvovich-chrysler>
11. Круглов А., Уманский, А., Щупак И. Холокост в Украине: зона немецкой военной администрации, румынская зона оккупации, дистрикт «Галичина»,

Закарпатське в складі Венгрії (1939-1944): монографія. Дніпро: «Ткума»; ЧП «Ліра ЛТД», 2017. 456 с.

12. Магочій П.-Р., Петровський-Штерн Й. Євреї та українці: тисячоліття співіснування. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2016. 316 с.
13. Мошкович І. Спогади. URL: <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/17-ivan-henrich-moskovich>
14. Найбауер І. Спогади. URL: <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/18-memories-of-ignat-naybauer>
15. Пагіря О. Участь Романа Шухевича в подіях у Карпатській Україні (1938-1939). Музей «Територія терору». URL: www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=699
16. Пагіря О. Карпатська Україна у спогадах очевидців (1938–1939). Музей «Територія терору». URL: www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=462
17. Радченко Ю. Забуте насилля: Карпатська Січ та євреї (1938-1939). Україна модерна. URL: www.uamoderna.com/md/radchenko-carpathian-sich/2016
18. Рінгел В. Спогади. URL: <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/20-memories-of-vasiliy-ringel>
19. Ріхтер Ю. Спогади. URL: <https://www.jewish.uz.ua/index.php/destinies/21-memories-of-juli-richter>
20. Raz, Segal. Genocide in the Carpathians: War, Social Breakdown and Mass Violence (1914-1945). Stanford: Stanford University Press, 2016. 196 p.

ЛЕОНІД МОСЕНДЗ НА ЗАКАРПАТТІ У 1938-1939 РР.

Олександр Кравчук,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського;

Костянтин Завальнюк,
кандидат історичних наук,
головний спеціаліст відділу інформації
Державного архіву Вінницької області

Олександр Кравчук, Костянтин Завальнюк. Леонід Мосендз на Закарпатті у 1938-1939 рр.

У статті висвітлюється громадсько-політична, педагогічна та літературна діяльність визначного українського письменника-емігранта, ученого, одного із засновників «празької школи» в українській поезії Л. М. Мосендза на Закарпатті у період 1938-1939 рр. На основі спогадів сучасників, листів поета, показано ставлення Л. М. Мосендза до політичних подій в краї, бачення важливих завдань розбудови державності.

Ключові слова: Л. М. Мосендз, еміграція, Закарпаття, Чехословаччина, автономія.

Oleksandr Kravchuk, Konstantin Zavalnyuk. Leonid Mosendz in Transcarpathia in 1938-1939.

The article covers the socio-political, pedagogical and literary activities of the outstanding Ukrainian writer-emigrant, scientist, one of the founders of the Prague School in the Ukrainian poet L. M. Mosendz in Transcarpathia in the period 1938-1939. The author shows the attitude of L. M. Mosendz towards political events in the province, a vision of importance tasks of building statehood on the basis of contemporary memoirs, poet's letters.

Key words: L. M. Mosendz, emigration, Transcarpathia, Czechoslovakia, autonomy.

Однією з яскравих постатей української культури ХХ ст. був Леонід Маркович Мосендз – талановитий вчений, блискучий поет, прозаїк, літературний критик, публіцист, полум'яний патріот рідного краю. За висловом сучасного українського літературознавця О. Багана, Л. Мосендз «був у нашій літературі, може, найбільшим «європейцем» за стилем, тематикою, характером творчості». Це

точно вловив тонкий глибокий поціновувач мистецтва Є. Маланюк, який писав, що Л. Мосендз був «піонером у своїй тематиці і стилі, особливо в новелах, перекладачем нових шляхів і відкривачем нових обріїв» [10, с. 244].

Сьогоднішній Україні необхідні численні збірки його творів. Потребує дальшого дослідження та уточнення і біографія видатного майстра слова.

Мета статті – висвітити головні аспекти діяльності Л. Мосендза на Закарпатті у 1938-1939 рр.

Леонід Маркович Мосендз народився у м. Могилів-Подільський 8 (20) серпня 1897 р. [4, арк. 170]. Батько Леоніда, Марко Григорович Мосендз, уродженець села Краснопілка Уманського повіту Київської губернії, був управителем поміщицьких маєтностей. Мати, Марія Федорівна (дівооче прізвище – Лясковець) була донькою лісничого з Костополя, що на Волині. Окрім Леоніда, у подружжя Мосендзів було ще двоє синів та донька Валентина [7, с. 6-7].

На формування перших паростків національної самосвідомості юного Л. Мосендза, який зростав у російськомовному середовищі, позитивно вплинуло тривале спілкування з сільською дітворою, розповіді батьків про дядька, засланоного у Сибір за «українство», а також читання «Кобзаря» Т. Г. Шевченка.

Коли Леоніду виповнилося 7 років, несподівано помер його батько. Сім'я була змушена змінити місце свого проживання і переїхала у с. Маньківці Літинського повіту. Тут у 1907-1909 рр. Леонід навчався у двокласному сільському училищі. У 1911-1912 рр. для повторення курсу він відвідував Яришівське двокласне сільське училище (Могилів-Подільський повіт). З 1 серпня 1912 р. Леонід Мосендз – вже серед числа учнів Вінницької учительської семінарії, яку успішно закінчив у січні 1916 р. [5, арк. 44-44 зв.].

Здавалося б, що перед талановитим юнаком відкриваються усі можливості для творчої самореалізації, але полум'я Першої світової війни, яке охопило і Україну, змусило його залишити роботу і взяти до рук замість пера багнет. Перебування в російській армії на Румунському фронті (1916-1917 рр.), а також бурхливі події наступних років розбудили в ньому приховані раніше патріотичні почуття. Сам Л. Мосендз так писав про ці роки: «... до 1918 року я був російським (не малоросійським) патріотом», але «... за 1 місяць з мене був український націоналіст» [22, с. 64-65].

Після розвалу царської армії Л. Мосендз повернувся до мирної праці. Він учителював у невеликому містечку Гнівани над Бугом (нині – місто у Тиврівському районі Вінницької області) [12, с. 29]. Брав активну участь у діяльності місцевого товариства «Просвіта», був її секретарем і бібліотекарем [6, арк. 8].

4 вересня 1919 р. Л. Мосендза мобілізували до армії УНР. 26 жовтня 1919 р. Л. Мосендза, який захворів на плямистий тиф, евакуювали із 2-го Сантранспорту 6 Запорізької дивізії [6, арк. 12 зв.]. Майже місяць після цього поет лікувався вдома. 1 грудня 1919 р. він повернувся до виконання своїх обов'язків у Гніванських нижчій та вищій початкових школах, де викладав фізику та природознавство [6, арк. 12, 28].

Останні архівні згадки про перебування Л. Мосендза в Гнівани відносяться до 25 травня 1920 р. [6, арк. 30]. Далі він продовжив службу в армії УНР (у складі Наливайківського полку 1-ої Запорізької дивізії). Із листопада 1920 р. – в еміграції. На підставі лікарських свідоцтв був комісований із війська. Деякий час працював особистим секретарем міністра народної освіти УНР П. Холодного [12, с. 30]. Згодом осів у польському місті Ченстохова, де працював «у українській біженецькій гімназії», із травня 1921 р. – у Луцьку. Звідти у квітні 1922 р. депортований польською владою за працю у «Просвіті» до українського табору в Каліші. Звідти у травні 1922 р. він вирішив дістатися Чехословаччини [19, арк. 80]. У цей час в Чехословацькій республіці опинилася значна кількість української, білоруської, російської еміграції. Лише протягом 1922 р. у Чехословаччину з польських таборів виїхало 2255 українців – вояків армії УНР [2, с. 47]. Чехословацькі політики вважали еміграцію тимчасовим явищем. Вони очікували еволюцію більшовицького режиму, повернення біженців на батьківщину і вирішили підтримати збереження еміграційного культурно-освітнього і наукового потенціалу. У 1923 р. президент Т. Г. Масарик наголосив, що Чехословаччина вважає за свій обов'язок «зібрати, зберегти й підтримати залишки культурних сил» у еміграційному середовищі. Вважалось, що з поверненням емігрантів до Росії та України там зросте вплив ЧСР, що сприятиме перетворенню Праги на провідний слов'янський центр Європи [16, с. 32]. Суттєво підтримував Т. Г. Масарик українську еміграцію в її науково-культурних спрямуваннях. У 1921-1925 рр. у ЧСР була створена мережа емігрантських навчальних закладів у межах так званої «Російської

допоміжної акції», розпочатої у серпні 1921 р. [15, с. 25]. Завдяки суттєвій підтримці, з початку 1920-х рр. Прага стала важливим центром української еміграції. Як зазначав дослідник міжвоєнної еміграції в ЧСР і сам емігрант С. Наріжний, «Чеський народ правдиво відчув потреби українські й широко запровадив роботу по задоволенню їх. Його допомога досить значна матеріально, не має міри для оцінки її національного значення і для України» [21, арк. 2].

Саме у Чехословаччині Л. Мосендз планував продовжити навчання. 16 червня 1922 р. він приїхав у Подєбради [7, с. 12]. 16 травня 1922 р. у цьому місті була утворена Українська господарська академія (далі – УГА) [18, арк. 53]. Загалом влада Чехословаччини виділяла на її функціонування з 1923 р. щомісячно 70 тис. крон, а видатки на утримання академії в 1922-1931 рр. склали 75 657 101 крон [20, арк. 3, 3 зв., 50]. У Подєбрадах Л. Мосендз завершив матуральні курси (курс реальної гімназії) (1922-1923 рр.) і вступив на фізико-математичне відділення природничого факультету Карлового університету в Празі. Однак, у зв'язку з лікарською заборонаю жити в Празі, залишив там навчання і вступив на хіміко-технологічний факультет УГА, де студіював у 1923-1927 рр. [7, с. 51]. 26 травня 1928 р. отримав диплом інженера-технолога і залишився асистентом при кафедрі професора В. Іваниса, згодом перейшов до політехнічного інституту м. Брно на кафедру професора Р. Вондрачека, де працював у 1929-1931 рр.

13 червня 1931 р. Л. Мосендз захистив в УГА дисертацію на тему «Критичний перегляд методів визначення вогкості у вугіллі» і отримав звання доктора технічних наук [7, с. 116; 13, с. 158]. Л. Мосендз здійснив декілька технічних винаходів. Одним із них було «Регулююче урядження (прилад – авт.) для лещат бюреток Мора». Останнє настільки виявило себе придатним до вжитку, що фірма «V. Viet» у Празі придбала у Л. Мосендза право на виробництво й продаж цього пристрою, а в політехнічному інституті Брно його використовували у лабораторії [13, с. 266]. Уважається також, що Л. Мосендз, можливо, був першим ученим, який розгадав таємницю «важкої води». Дружина поета – М. Мосендзова згадувала, що «Леонід запропонував професору Р. Вондрачкові дистилювати воду «аж до кінця», але професор не дав на це дозвіл, що це зайва праця, яка не має значіння. Шкода! Це дослідження могло би Леонідові принести премію Нобеля» [7, с. 14].

Знайти роботу за спеціальністю в Чехословаччині Л. Мосендз не зміг. У 1931-1937 рр. у різних регіонах ЧСР він працював землеміром на будівництві шляхів, хіміком на цукроварнях. Крім того, він давав приватні уроки російської мови [7, с. 14]. Такі уроки посприяли знайомству Леоніда у 1934 р. в Братиславі з його майбутньою дружиною – Магдалиною Папанковою. Ось яке враження справив поет на дівчину: «Леонід був стрункий і таким залишився всі роки, завжди був акуратно одягнений, по характеру завжди був веселий, оптимістичний, товариський, урівноважений, цікава людина. З його мови ніколи не відчувався песимізм, гіркота долі. Він говорив: «з життям треба битись» і робив це геройськи» [7, с. 14].

У першій половині 1938 р. Л. Мосендз захворів на туберкульоз. Операція в Братиславі у Державній лікарні, догляд у лікарні у Левочі, піклування матері М. Папанкової у Новій Лесні дозволили письменнику подолати хворобу [7, с. 15].

На період 30-х рр. припадають перші видання художніх творів Л. Мосендза. Так, в 1935 р. у Львові вийшла перша його книга – філософське есе «Штайн – ідея і характер», у 1936 р. – автобіографічна повість «Засів» (Чернівці), у 1937 р. – збірник оповідань «Людина покірنا» (Львів).

28 квітня 1938 р. Л. Мосендз отримав чехословацьке громадянство і здобув право працювати в державних школах. Восени 1938 р. східна провінція ЧСР – Підкарпатська Русь (нині – Закарпатська область України) одержала довгоочікувану автономію. Л. Мосендз не міг залишитися осторонь подій у цьому краї. Очевидно, тоді ж він приїхав на Закарпаття.

Відомо, що у цей час Л. Мосендз продовжував активно листуватися, зокрема з Д. Донцовим, В. Іванисом, М. Селешком. Опубліковані листи з М. Селешком – керівником канцелярії Голови Проводу українських націоналістів – дозволяють прослідкувати окремі аспекти ставлення Л. Мосендза до подій у Закарпатті у 1938-1939 рр. та діяльності митця у цей час. Як зауважив Ю. Черченко: «Його характеристики різних політичних сил і історичних персонажів допомагають зрозуміти складність політичної ситуації, що склалася наприкінці 1938 р. на Закарпатті» [23, с. 5]. У листах виявляються й окремі риси характеру самого автора: «людини енергійної, емоційної, здатної робити миттєві, іноді доволі різкі оцінки й висновки. Причому він інколи з часом змінював свої оцінки і характеристики» [23, с. 4].

Л. Мосендз був свідком чехословацької мобілізації на Закарпатті у вересні 1938 р. У листі до М. Селешка він писав: «В добі мобілізації, коли з плачем ішли наші селяни на мобілізацію (багато їх повтікало було в гори) а чеські газети бундючилися, я ані за мак не вірив, що буде війна. Не вірив тому, що знав, що при жадній обставині чехи битися не будуть. Занадто розжерла їхні душі швейковина. Так воно й сталося» [23, с. 8]. Л. Мосендз негативно оцінював діяльність автономного уряду на чолі з А. Бродієм, вказував на неприхильне ставлення окремих місцевих діячів до українських емігрантів, оскільки вони для них «за малими виключеннями є всі емігранти-зайди. На нас дивляться косо і злібно. Дається взнаки виховання мадярсько-чеське: цізінец (з чеської – емігрант – авт.)» [23, с. 8]. У контексті суперечок між емігрантами і окремими місцевими діячами щодо останніх Л. Мосендз висловлювався доволі гостро, про що свідчить один з його листів до М. Селешка [23, с. 9].

Про окремі аспекти перебування Л. Мосендза в Ужгороді, очевидно, у вересні-жовтні 1938 р. залишив спогади У. Самчук: «1938 рік. ... На осінь почулись перші порухи зриву нашого Закарпаття. Хотілося бути при кермі подій і тому у вересні я вже в Ужгороді. Саме в той час перебуває там і Мосендз. Він поки не має певного заняття, але надіється таке здобути. Шляхи зійшлися і знайомство відбулося. Одно з найприємніших, найбагатших і найяскравіших знайомств мого життя. Знайшов надзвичайну, завжди скептично усміхнену людину, що все говорить. Література, мистецтво взагалі, політика і громадське життя – його теми. До більшості людей ставлення неприхильне. На перший погляд, видається це звичайним придиранням, але вслухаючись у підсвідомість такого якраз його наставлення, вичуваєш в тому велике прагнення говорити завжди саму суть правди. Чи робив він себе виїмком з того загального невдоволення? Для повної суверенності своїх звичок і намірів – так. Щоб мати право говорити щось про інших, треба вірити в себе. Однак Мосендз не був тут консеквентним до кінця. Дуже часто доводилось вловлювати і в ньому ті самі гріхи, які він так старанно картав у інших; він їх чув, інколи бачив, не мав сили їх перебороти, тому уникав з ними у тінь, щоб не бачило бодай зайве око... Він в той час щойно вирвався з лабет смерті. Протягом п'ятнадцяти місяців боровся він з найлютішим ворогом людства – туберкульозом і не було багато даних вийти з цієї боротьби переможно. Але він все таки вийшов поки що переможно. Був інвалідом, беручи вище місце при

ході мусів кілька разів перепочивати. Не міг як слід сміятися своїм заразливим, дрібним сміхом, мав інколи сумні очі. ... Не знаю чим це пояснити, але наше знайомство з Мосендзом вийшло нам обом на користь. Ми бачились по два рази денно, проводили довгі години разом і коли я по тижневі залишив Ужгород і їхав до Праги, він сапав з останньої сили не близьку дорогу пішки до двірця в Ужгороді, щоб мене провести. І досі чую міцний, міцний потиск його хоробливо-гарячої долоні, і досі бачу його середнього зросту, в той час вихудлу з блідим відтінком обличчя, постать у вилялялому від сонця гнідоватому плащі і подібному капелюсі ... » [14].

Згадував У. Самчук також про те, що декілька разів бачився з письменником у Хусті [14]. До цього міста Л. Мосендз потрапив після Віденського арбітражу, на початку листопада 1938 р. У Хусті Л. Мосендз працював певний час учителем початкової школи [7, с. 15]. Очевидно, тоді ж Л. Мосендз відхилив пропозицію редагувати щоденну газету «Нова свобода» [23, с. 9, 15].

У грудні 1938 р. Л. Мосендз вже перебував у Сваляві, звідки, зокрема, писав листи до М. Селешка [23, с. 8]. У цей час Свалява була окружних містом, у якому проживало 7 тис. осіб [24, с. 5]. Цікаві враження від Сваляви залишив британський журналіст М. Вінч: «По обидва боки вулиці стояли білі, сірі й голубі одноповерхові будинки того періоду забудови, коли декор цінувався більше, ніж комфорт, хоча то тут, то там були розкидані невеликі сучасні будинки на декілька квартир. Неподалік від вулиці був район із ще передвоєнним житлом для робітників місцевих фабрик та декілька сучасних котеджів з гарними садочками. Було там також чотири білі церкви, – що свідчило радше про релігійну різноманітність, аніж про кількість населення, – та декілька чудових сучасних адміністративних будинків, а також величезна школа, збудована чехами. На пустирищі на околиці міста було приміщення «Сокола», що належало чеському спортивному товариству, – з рестораном і кінозалом. ... Назагал Свалява виявилася більш приємним містом, ніж Хуст. Вона краще спланована, з трьох сторін оточена горами, вкритими лісом» [3, с. 143-144].

Саме до Сваляви було переведено торговельну академію із Мукачева, що згідно віденського арбітражу відійшло до Угорщини. За спогадами дружини поета у Державній торговельній академії в м. Свалява він працював з початку 1939 р. до 15 березня 1939 р. по

договору як професор. «Він радо там викладав і при цьому виховував у своїх слухачів національну свідомість. Я в цім часі викладала в Державній учительській семінарії в Воловці (з чеською викладовою мовою). Тоді ми часто бачились, тому що ці міста були близько від себе» [7, с. 118].

За спогадами У. Самчука, «Під час бурхливого хустського періоду, Мосендз вірний своїй природі. Він скромний учитель сваявської, більш ніж провінційної, гімназії, де він викладає хемію... Живе він у холодній, скромно обстановленій кімнаті і біля нього його дружина. Наша зустріч у тому закутку гір повна ясности. Мосендз ожив, Мосендз сміється, Мосендз пропонує гостину. Він все ще гнівається на тодішній гурток письменників «Говерлю» та на їх журнал, але гнів його цілком виправданий і незлобний. Він хоче чимсь допомогти, він хоче кращого... » [14].

Зауважимо, що за інформацією самого Л. Мосендза, у Сваляві він мав викладати товарознавство [23, с. 10]. В. Іванис згадував, що у цей час «Леонід Маркович написав для своїх учнів підручник товарознавства, який надіслав і мені. Шкільна молодь його полюбила. ...» [8, с. 13].

Уже у січні 1939 р. Л. Мосендз пише М. Селешку про свою освітню і громадсько-політичну діяльність: «Якби ти бачив як молодь горнеться до праці, до науки, до національного чину... Крім свого професорства працюю й у Січі. Знаю, що це найголовніше, найважливіше... Без ідеологічно зпрацьованих і озброєних формацій – нам немає куди й тикатися, бо повториться рік 18 і 19, коли не мали зброї й армії. Чехи дуже заздрісно дивляться на Січ і за жадну ціну не хочуть дати зброю навіть і на вправи. Немає грошей, немає ще й інструкторів. Але справа потрохи налагоджується. Потребуємо, щоб військо, яке буде на Підкарпатті, було лише наше, з нашою старшиною й наш[ою] командною мовою. Потребуємо до служби чеської зараз же, щоб прийняли кількох наших старшин, бодай полковника чи генерала й приділили на Підкарпаття. Щоб військо було наше. ... Ще буде працювати артилерія, але проти завзятости мадярської треба поставити завзятість козацьку. ... Мені все, крім військової справи, здається меншовартісним. В Січі забагато паради й замало діла. Скажу тобі по правді, що там, крім Клемпушів і Романа (Голяна – авт.), мало хто вміє добре працювати. Є там кілька наших хлопців з Галичини. Ті роблять величезну роботу...» [23, с. 12-13]. У листі, написаному у лютому 1939 р., Л. Мосендз також звертає увагу

М. Селешка на необхідність розбудови силових структур: «Скажу тобі, Михайле, що головною нашою потребою зараз є безперечно поміч нам від наших з-за кордону й з Америки. Поміч усякого роду, а головно поміч зброєю. Крім того потребуємо, щоб у першу чергу наша армія була на Підкарпатті територіяльною, ц[еб]т[о] щоб тут були лише наші козаки й старшина. Маємо в чеській армії багато старшин наших: їх треба дати до Хуста. Мусимо мати жандармерію, поліцію. ... » [23, с. 18].

Відносно літературної діяльності Л. Мосендза на Закарпатті, зауважимо, що сам митець 5 листопада 1938 р. у листі до М. Селешка писав: «тепер приправляю цю збірку історіософічних есеїв про вождів. Це є збірка, що присвячена пам'яті Загинувшого» (голови ОУН Є. Коновальця – авт.) [23, с. 7-8]. Дружина поета згадувала: «... Леоніда дуже цікавила ідея о необхідності вождя для народу. Він вибрав з історії одинацять визначних діячів, котрих хотів сполучити в одній книжці за такою чергою: «Вступ, Дон-Кихот, Народження Дон-Кихота, Мойсей-Куш палаючий, Цесар-жереб кинутий, Магомет – Поки вихилявся глечик, Жанна д'Арк, Ян Гус, Гнат Лойола-Ad maiorem gloriam, Наполеон, Мазепа-через шаблю правда!, Лютер, Гарібальді». З цього циклу він вистачив спрацювати лише три постаті: Дон-Кихота, Мойсея і Магомета» [7, с. 120].

Можна припустити, що він також працював над виданою 1939 р. у Львові збіркою новел «Відплата». Як зауважив Б. Кравців, «їх сюжети узяті здебільша з історії західньо-європейського середньовіччя, італійського відродження чи й українського минулого такі як «Птах високого лету», Г'а Рагата, «Євшан-зілля» та інші. В усіх цих новелях виведені постаті суворих, завзятих і вольових людей, готових до кінця всупереч усьому й усім до відплати, до вирівняння своїх рахунків з оточенням і з долею» [7, с. 94-95].

Також, не виключено, що Л. Мосендз продовжував працювати над своїм романом «Останній пророк», часини якого друкувалися у «Вістнику» у 1938-1939 рр. [11, с. 437].

У січні 1939 р. в листі до М. Селешка Л. Мосендз відзначив економічні аспекти свого повсякдення: «Між іншим, єдине чого не відчуваємо на Підкарпатті – це грошових труднощів». Також вказував, що виплачується заробітна плата урядовцям, розвивається торгівля, селяни мають працю [23, с. 15]. Водночас, його продовжували турбувати питання самосвідомості населення: «Чув я від Самчука таку річ: питає він на селі як тепер ведеться, чи краще

ніж за мадярів. А йому відповідають: слава Богу добре, і зарібків більше, і в школі вже хвалити Бога по руськи вчать, лише що українцями мусимо зватися. Але це нічого – привикнемо. Бачиш, яка глибока безодня зовнішньої несвідомости й внутрішнього заспокоєння» [23, с. 15].

Поступово Л. Мосендз став більш виражено оцінювати місцевих діячів. У лютому 1939 р. він писав М. Селешку: «Призначення генерала Прхали (чеха – міністром автономного уряду у Закарпатті – авт.) до нас справді сколихнуло цілим Підкарпаттям. Нарід, весь нарід, незалежно від того чи хоче зватися русинами чи українцями – одностайно став проти чеха. На цьому ґрунті всі об'єдналися. Це добрий показчик несвідомої народньої зрілости, бо наші провідники, маю певні відомости, були охочі на Прхалу погодитися» [23, с. 17]. Поет вважав ситуацію на Закарпатті кращою за становище Наддніпрянщини після «Великої війни»: «За малими виключеннями немає тут тої гульні й розпусти, що були у нас після світової війни. Люди хоч і менше культурні, ніж тодішні, але тверезіші, здоровіші, а головне запалені націоналізмом. Лише потребуємо трохи спокою. ...» [23, с. 18]. Це ж відзначено в останньому закарпатському листі Л. Мосендза до М. Селешка (лютий 1939 р.): «... у нас дуже спокійно. Немає грабунків в містах ані на селах, діти лавами кинулися до шкіл. Я не знаю, що станеться з початком нового шкільного року. Просто думаю, що не вистарчатиме ані помешкань, так страшно горнутья наші до науки, коли перестали вчити по московськи й по чеськи. ...» [23, с. 19].

У березні 1939 р., коли Чехословаччина як єдина держава впала під навалю Німеччини, а Закарпаття окупували війська Угорщини, Л. Мосендз переїхав до Братіслави. Незабаром він підготував нарис про події в Закарпатті. Нарис «Шляхом волі (Стаття про події 1938 р. у Карпатській Україні. 13 квітня 1939)» була відправлена до редакції журналу «Вістник», редагованого Д. Донцовим [11, с. 439].

У Братиславі Л. Мосендз до 1940 р. працював у торговельній академії, евакуйованій із Закарпаття і водночас до завершення Другої світової війни – хіміком у Виноробному інституті Державних дослідних сільськогосподарських інститутів.

Згадуючи про прихід біженців у Михайлівці (Словаччина), лікар М. Качалуба писав: «... Нараз із сусідного відділу несеться хорова пісня:

«Ми з гір, ми з полонин, ми з рідного Поділля,

нас лучить клич один кривавого весілля...
Нехай, нехай горить наш край,
шаліє ворог лютий,
чужий нам страх,
ще й кріс в руках
і дух в стрільця нескутий!»

Ми всі піднесли голови. Це наші студенти Торговельної Академії з їхнім професором Др. Леонідом Мосендзом. Цей не падає ніколи на дусі, він не знає зневіри. Він знає тільки боротьбу (я його пізнав ближче аж в Братіславі). Ця пісня наших юнаків піднесла нас усіх на дусі. Кожний думає: як за тисяч літ мадяри не стерли з лиця Закарпаття нашого національного обличчя, то й тепер не зітруть. Тільки треба бодритися, працювати й молитися. Як підтвердження наших думок, юнаки почали:

- «Боже Великий, Творче Всесильний,
на нашу рідну землю поглянь!
Ми будем вірні Твому завіту,
вислухай нині наших благань!» [9, с. 19].

За спогадами М. Качалуби, «Словацька влада дала можливість нашій Торговельній Академії продовжувати свою діяльність. Молодь наша розпочала навчання. Стравування дістала в ресторані «ІМКА». Де є люди, там настають і захворювання. Вже маю багато пацієнтів, особливо з рядів учнів. Професор Леонід Мосендз заангажував мене за шкільного лікаря і роздобув для нас з Люсею та дітьми харчування також в ресторані «ІМКА» (йдеться про «Young Men's Christian Association» («YMCA») – з англ. – «Християнське товариство юнаків» – авт.) [9, с. 20-21].

Цікаві спогади про евакуацію з Карпатської України залишив П. Стерчо. Він писав, що директор навчального закладу проф. К. Шиналій «дня 14-го березня 1939 року перервав кінцеві письмові іспити моєї класи командою: «Карпатські Січовики! На мій приказ – струнко!» – повідомив про военний наступ мадярських військ на Карпатську Україну і закликав усіх стати в обороні батьківщини» [17, Ч. 25, 9 лютого, с. 2]. Згідно його спогадів, «Подібна драматична сцена відбулася у кожній іншій класі; усі ми навіть не збагнули, коли вже з рушницями в руках почали нашвидку вправи на подвір'ї до тогочасного будинку т. зв. Масарикової школи у Сваляві й стали в ряди «Карпатської Січі». Дівчата разом з хлопцями! І так почалася наша епопея під командою сотника М. Клименка й окружного

команданта «Карпатської Січі» у Сваляві поручника Юрка Шпильки». Серед викладачів, які супроводжували учнів, він згадував і Л. Мосендза [17, Ч. 26, 10 лютого, с. 2].

З спогадами В. Бірчака, «Із Сваляви вийшло 156 учнів і 6 професорів [1, с. 166]. Із учнями та викладачами торговельної академії Закарпаття залишала й майбутня дружина поета М. Папанкова: «Ми відходили пішки, в неприємній березневій погоді, чуючи далеку стрілянину. Ввечері ми десь з бідною переспали. З цілою школою ми повернулись до Братіслави. Слухачі цієї школи після «Одиссії» (Мукачєво, Свалява, Братіслава), нарешті закінчили в 1940 р. свої дворічні студії. ... » [7, с. 118].

Отже, Закарпаття 1938-1939 рр. було важливим періодом у житті Л. Мосендза. Листи поета, свідчення сучасників про його діяльність, є важливим джерелом з історії краю у цей час, показують особливості бачення митцем окремих аспектів життя регіону. Громадсько-політична, педагогічна та літературна діяльність Л. Мосендза у краї потребує подальшого вивчення на основі залучення нових джерел.

Список використаних джерел

1. Бірчак В. Карпатська Україна. Спогади й переживання. Ужгород: Вид. «Гражда», 2007. 200 с.
2. Бойчук М. П., Лякіна Р. М. Українські лікарі закордоном (Польща 1920-1924, Чехословаччина 1922-1940 рр.). К.: Медінформ, 2009. 190 с.
3. Вінч М. «Одноденна держава»: свідчення англійського очевидця про події Карпатської України. К.: Темпора, 2012. 348 с.
4. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО), ф. Д-13, оп. 1, спр. 50.
5. ДАВіО, ф. Д-13, оп.1, спр. 64.
6. ДАВіО, ф. Р-256, оп.1, спр. 419.
7. Завальнюк К. В., Кравчук О. М., Легун Ю. В. Леонід Мосендз у документах епохи. Вінниця: ТОВ «Видавництво-друкарня Діло», 2013. 272 с.
8. Іванис В. Родовід Л. М. Мосендза і його останні листи. Новий Ульм: Вид-во «Українські вісті». 1961. 32 с.
9. Качалуба М. З Моєї Одиссії (Лікарські спогади зі Словаччини). Частина III. Пруденполіс Шерне, 1983. 175 с.
10. Маланюк Є. Леонід Мосендз. *Книга спостережень*. Торонто: «Гомін України», 1962. Т. 1. С. 243-246.
11. Набитович І. Вибрана бібліографія. *XX століття: від модерності до традиції*: зб. наук. праць. Вип. 1. Естетика і поетика творчості Леоніда Мосендза / Ред. колегія: І. Руснак (голов. ред.), О. Баган (заступ. голов. ред.), А. Гуляк та ін. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2010. С. 431-447.
12. Набитович І. Леонід Мосендз – лицар святого Грааля. Творчість письменника в контексті європейської літератури. Дрогобич: Відродження, 2001. 222 с.

13. Наріжний С. Українська еміграція. Прага: «Knihtisk», 1942. Ч. 1. 336 с.
14. Самчук У. Леонід Мосендз. *Свобода*. 1949. № 261. 9 листопада. С. 3.
15. Сладек З. Русская и украинская эмиграция в Чехословакии. *Советское славяноведение*. 1991. № 6. С. 24-36.
16. Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакия: развитие «русской» акции. *Славяноведение*. 1993. № 4. С. 28-38.
17. Стерчо П. Авгутин Кирило Штефан. *Свобода*. 1983. Ч. 25. 9 лютого. С. 2.; Ч. 26. 10 лютого. С. 2.
18. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВОВУ), ф. 3795, оп. 1, спр. 103.
19. ЦДАВОВУ, ф. 3795, оп. 1, спр. 1591.
20. ЦДАВОВУ, ф. 3975, оп. 1, спр. 128.
21. ЦДАВОВУ, ф. 4432, оп. 1, спр. 4.
22. Череватенко Л. «Безодня смерті і безодня життя спіткались на межі...». *Дніпро*. 1990. № 11. С.64-68.
23. Черченко Ю. Листування Леоніда Мосендза з Михайлом Селешком (1938-1939 рр.). *Пам'ятки: археографічний щорічник*. К., 2008. Т. 9. С. 3-23.
24. Kuštek V. Obrázky ze Svaljavy. *Podkarpatská Rus*. 2010. Č. 4. S. 5, 10.

СТЕПАН КЛОЧУРАК – МІНІСТР ОБОРОНИ КАРПАТСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Микола Мушинка,
закордонний член НАН України,
доктор філологічних наук, професор,
Словацька Республіка

Микола Мушинка. Степан Клочурак – міністр оборони Карпато-Української держави.

У статті простежуються основні віхи життя і багатогранної діяльності одного із найяскравіших представників закарпатської політичної еліти Степана Клочурака, який пройшов шлях від одного з керівників Гуцульської Республіки до міністра оборони Карпатської України. Автор, який видав чимало монографій і наукових статей про Степана Клочурака, звертає особливу увагу на його поневіряння по таборах ГУЛАГів.

Ключові слова: Степан Клочурак, Августин Волошин, Карпатська Україна, УНО, Організація Народної Оборони Карпатська Січ, сталінські репресії, ГУЛАГ.

Mykola Mushynka. Stepan Klochurak – Minister of Defense of Carpatho-Ukrainian State.

The article highlights the main milestones of the life and multi-faceted activities of one of the brightest representatives of Transcarpathian political elite – Stepan Klochurak, who walked the way from one of the leaders of the Hutsul Republic to the Minister of Defense of the Carpathian Ukraine. The author, who published a lot of monographs and scientific articles about Stepan Klochurak, pays special attention to his misery at the Gulag camps.

Key words: Stepan Klochurak, Augustine Voloshyn, Carpathian Ukraine, UNO, Organization of People's Defense Carpathian Sich, Stalin's repressions, Gulag.

Життю і громадсько-політичній діяльності Степана Клочурака (1895-1980) я присвятив монографію «*Лицар волі*», яка вийшла в Ужгороді двома виданнями (1995 – 284 с.; 2011 – 448 с.). Двома виданнями появилися і спомини С. Клочурака «*До волі*» (Нью-Йорк, 1976; Ужгород, 2009 мною відредаговані, коштом Г. Москаля). В обох цих виданнях основна увага була спрямована на участь С. Клочурака у Гуцульській республіки (1918-1919), якої він був засновником та президентом. Нині я спробую освітлити участь С. Клочурака в Уряді Карпатської України.

Слід підкреслити, що у міжвоєнний період він був генеральним секретарем Соціал-демократичної партії на Закарпатті та головним редактором її органів «*Народ*» та «*Вперед*», пізніше – засновником

«Українського крила» Аграрної партії на Закарпатті та редактором її органу «Земля і Воля».

У червні 1938 року він перейшов на службу Карпатської України, як редактор її щоденника «Нова Свобода», що був продовженням «Свободи» А. Волошина та «Землі і Волі» С. Ключурака. У вересні 1939 року він разом з А. Волошином їздив до прем'єра ЧСР Мілана Годжі у Прагу з категоричною вимогою надати Карпатській Україні давно обіцяну автономію. Цю вимогу він повторював кілька разів, зокрема після надання автономії Словаччині у жовтні 1938 року. Ця тема постійно резонувала у його статтях у «Новій Свободі». С. Ключурак був автором Маніфесту УЦНР від 21 жовтня 1938 року Урядові ЧСР, що його підписало 55 найвизначніших діячів Закарпаття. З його ініціативи в Ужгороді було засновано напіввійськову молодіжну організацію «Українська Національна Оборона».

28 жовтня 1938 року С. Ключурака було іменовано особистим секретарем прем'єра уряду Карпатської України А. Волошина, з яким він у листопаді 1938 року їздив на горезвісний арбітраж у Відень, згідно з яким Карпатська Україна втратила міста Ужгород, Берегово та Севлюш (Виноградово) з навколишніми українськими селами. Уряд Карпатської України змушений був протягом п'яти днів переселитися у Хуст разом зі всіма установами, включаючи редакцію «Землі і Волі». 1 грудня 1938 року Президент ЧСР Мілан Гаха іменував новий уряд Карпатської України на чолі з А. Волошином, у якому С. Ключурак залишався і надалі секретарем прем'єра. 2 січня 1939 р. року його було іменовано «над комісаром» Уряду. У Хусті він розгорнув широку культосвітню та політичну діяльність. У січні 1939 року він очолив протестні маніфестації проти іменування чеського генерала Лева Прали третім міністром Карпатської України та став засновником *Українського Народного Об'єднання*, від якого його було обрано делегатом Першого Сойму Карпатської України.

6 березня 1939 року президент ЧСР Е. Гаха іменував С. Ключурака міністром господарства третього Уряду Карпатської України. 12 березня новоіменований міністр виступив з програмною промовою, яку транслювали усі радіостанції Чехословаччини. На хустському Соймі Карпатської України С. Ключурака було обрано одним з 32 послів (депутатів) Сойму новоствореної незалежної держави Карпатська Україна. На третьому засіданні Сойму 15 березня 1939 року С. Ключурака було іменовано Міністром оборони Карпатсько-Української держави. Своїм першим указом він

призначив комендантом національної оборони генерала УНР Сергія Єфремова (1893-1966).

16 березня 1939 року новостворену незалежну державу Карпатську Україну з благословення Гітлера окупувала Угорська армія, яка в крові жорстоко придушила оборону Карпатської України – «Карпатську Січ». С. Ключурак разом з Президентом Карпатської України та іншими членами її уряду через Румунію, Югославію та Австрію добрався до Праги, де очолив *Ліквідаційну канцелярію Карпатської України*, основним завданням якої було дбати про житло та заняття майже двадцятьом тисячам біженців Карпатської України. Після виконання завдань Ліквідаційну комісію було ліквідовано, а С. Ключурак зайнявся підприємницькою діяльністю.

14 травня 1945 року органи «Смершу» його арештували і разом з А. Волошином та двома іншими міністрами Карпатської України вивезли літаком у Москву й усіх чотирьох помістили у Лефортівську тюрму. А. Волошин помер після восьмого допиту 19 липня 1945 року, а трьох міністрів «Особое совещание НКВД» засудило на 5-8 років суворої тюрми на Воркуті. Після відбуття повного строку покарання усіх трьох міністрів було повторно засуджено на довічне заслання у таборах ГУЛАГу в Сибіру без права виїзду. Після смерті Сталіна 1953 року і розвінчання його культури М. Хрущовим, С. Ключурак подав кілька заяв у найвищі органи СРСР про зняття з нього заслання і добився звільнення. 18 жовтня 1957 року він прибув до дружини, дочки і двох онуків у Прагу. Оскільки в нього не було жодних документів ні про дванадцять з половиною років ГУЛАГу, ні про громадсько-політичну діяльність у міжвоєнний період, ні про підприємницьку діяльність в часі війни, він, будучи 62-річним, опинився без пенсії. Щоб не бути тягарем для сім'ї, майже до смерті працював робітником підприємства «Геологічні дослідження».

Я з ним познайомився 1957 року і, будучи головним редактором «Наукового збірника Музею української культури у Свиднику», опублікував його спогади про Івана Панькевича. Це була перша його публікація після майже тридцятирічної перерви. Ми стали близькими друзями. Згодом я заохотив його до написання трилогії спогадів «До волі» (кн. 1 – 1895-1919; кн. 2 – 1919-1945; кн. 3 – 1945-1957), обіцяючи опублікувати їх окремими книжковими додатками до «Наукового збірника Музею української культури у Свиднику». Перший том він завершив у 1971 році, коли мене було звільнено з посади головного редактора «Наукового збірника МУК», пізніше і з роботи в університеті. Працюючи пастухом колгоспної худоби в

рідному селі, я уважно відредагував спогади С. Ключурака, а він переписав їх на машинці начисто. Та про їх опублікування у Чехословаччині не могло бути й мови, а про висилку на Захід тим паче. Лише у 1975 році йому вдалося таємно переправити першу книгу споминів своїм колишнім друзям в США. Там друзі не поспішали видати їх, боячись пошкодити авторові. Та він наполягав на виданні, будучи переконаним, що у книзі немає нічого, що би суперечило законам Чехословаччини і навіть Союзівського Союзу. Основна їх ідея – об'єднання Закарпаття з Україною, яке стало реальністю після 1945 року. Між часом він завершив другу книгу (міжвоєнний та воєнний період) і почав працювати над третьою книгою (ГУЛАГ).

У 1987 році у видавництві Карпатського Союзу в Нью-Йорку нарешті появилися спомини С. Ключурака *«До волі»* з передмовою Вікентія Шандора (190 стор.). Один із перших двох примірників, надісланих авторові, перехопила чехословацька цензура – органи Державної безпеки. Для С. Ключурака це видання стало фатальним. У другій половині 1979 року троє працівників чехословацької (советської ?) безпеки провели на його квартирі ґрунтовний обшук, забравши із собою буквально усі рукописи, включаючи машинопису і копії другої книги споминів *«До волі»* та усі матеріали для третьої книги. С. Ключураку пригрозили: *«Якщо ви на Заході опублікуєте бодай один рядок, опинитесь назад у Сибіру. Усвідомте собі, що гуманна советська влада вас не реабілітувала, а помилювала. А це помилювання можна скасувати одним розчерком пера. Через пару днів зайдіть в нашу устанovu на вулиці Бартоломійській, там ми з вами спишемо протокол»*. Коли він з'явився туди, там ні про що не знали, з чого він зрозумів, що це були, працівники советської безпеки. Це прискорило його смерть 8 лютого 1980 року. Після реабілітації С. Ключурака в незалежній Україні мені вдалося роздобути архівну справу *«суду»* над С. Ключураком та його спільниками (320 аркушів), на підставі якої (та його спогадів) мені вдалося написати і видати книги, наведені у вступі, та ряд інших праць про цього справжнього борця за Волю і Незалежність України.

АВТОНОМІЯ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПРОГОЛОШЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Сергій Болдижар,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Ужгородський національний університет;

Василь Мойш,

магістр права,
Ужгородський національний університет

Сергій Болдижар, Василь Мойш. Автономія Підкарпатської Русі як передумова проголошення Карпатської України.

У статті на основі архівних і опублікованих джерел аналізується багаторічна боротьба закарпатських українців за здобуття автономних прав. Автори простежують цей процес з початку жовтня 1938 року, коли перший автономний уряд очолив Андрій Бродій. Значна увага звертається на діяльність І. Парканія, К. Грабара, А. Волошина.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Андрій Бродій, Августин Волошин, Центральна Руська Народна Рада, Соїм Карпатської України, Українське Національне Об'єднання.

Serhii Boldyzhar, Vasyl Moish. Autonomy of Pidkarpatska Rus as a precondition for the proclamation of Carpathian Ukraine.

The article, based on archival and published sources, analyzes the many-year struggle of Transcarpathian Ukrainians for gaining autonomous rights. The authors trace this process from the beginning of October 1938, when the first autonomous government was headed by Andriy Brodii. Considerable attention is paid to the activity of I. Parkanii, K. Hrabar, A. Voloshyn.

Key words: Pidkarpatska Rus, Carpathian Ukraine, Andriy Brodii, Augustine Voloshyn, Central People's Council of Rus, Sojrn of Carpathian Ukraine, Ukrainian National Union.

Після Мюнхенської угоди 30 вересня 1938 року Чехословацька республіка перетворилась в економічне і військово беззахисне державне утворення. У самій республіці значно послабилась влада Празького уряду, що дало можливість політичним силам у Словаччині і Підкарпатській Русі розпочати активну діяльність по встановленню автономного устрою на цих територіях.

Уже 1 жовтня 1938 року Німеччина окупує Судетську область, а протягом наступних кількох днів Польщею було здійснено

окупацію Тешинської області Чехословаччини. Як наслідок 5 жовтня 1938 року президент Чехословацької республіки Едвард Бенеш подає у відставку та емігрує до США, фактичним главою держави стає прем'єр Ян Сирови.

Під час наради лідерів політичних партій Словаччини 6 жовтня 1938 року, на яку були запрошені представники Підкарпатської Русі (А. Бродій, А. Волошин, Е. Бачинський, Ю. Ревай та С. Фенцик), було погоджено ідею перетворення Чехословацької республіки на федерацію, а також поставлено вимоги політичної автономії Словаччини та Підкарпатської Русі.

7 жовтня 1938 року Словаччина отримала автономію на своїй території, а Йозефа Тісо було призначено прем'єром цієї частини Чехословаччини.

Наступного дня на об'єднаному засіданні Першої Русько-української Центральної Ради було «одногосно вирішено домагатися для Підкарпатської Русі тих самих прав, які одержала і одержить Словаччина» [1, с. 144]. Реалізаційним моментом цього засідання стало формулювання вимог статусу цієї території, виражене під час дводенних переговорів з Празьким урядом.

9 жовтня 1938 року А. Бродій заявив, що обидві Народні ради погодилися створити спільний уряд на чолі з ним та проголосив автономію Підкарпатської Русі. Того ж дня прем'єром Сирови було усунуто від виконання обов'язків губернатора Підкарпатської Русі К. Грабара та призначено натомість І. Парканія [2, с. 43]. У результаті 11 жовтня 1938 року був проголошений підкарпатськоруський автономний уряд під керівництвом А. Бродія.

13 жовтня цей уряд приступив до виконання своїх повноважень. Першочерговим завданням для нього було врегулювання територіальних проблем, зокрема вирішення питання кордону між Підкарпатською Руссю і Словаччиною. Він розпочав широку кампанію за приєднання до краю східнославацьких районів (Пряшівщини), заселених переважно русинами-українцями. Але надмірна активність уряду в цьому напрямку відсунула на другий план розв'язання не менш злободенних для Закарпаття проблем – господарсько-фінансових, соціальних, внутрішньополітичних, зокрема боротьбу з угорськими і польськими озброєними групами, які все частіше проникали в край, викликаючи неспокій, хаос і жертви у молодій державі.

Уряд А. Бродія провів всього три засідання. Перше засідання Ради міністрів Підкарпатської Русі відбулося в Ужгороді 15 жовтня 1938 р. На ньому були розглянуті і затверджені основні органи самоуправління, які склалися із 9 міністерств, розподілені функціональні обов'язки між міністрами, а також вирішено вимагати для себе тих же прав, що отримала виконавча влада в Словаччині. На другому засіданні автономного уряду, що відбулося 18 жовтня 1938 року, обговорювалися, насамперед, питання складного міжнародного становища Підкарпатської Русі. У центрі уваги третього засідання кабінету міністрів А. Бродія, яке тривало два дні – 22 і 23 жовтня 1938 р., була внутрішньополітична ситуація в Закарпатті та навколо неї [3, с. 279-280].

Персональний склад уряду мав забезпечувати стан політичної стабілізації на своїй території шляхом примирення проруського і проукраїнського напрямів. Однак діяльність А. Бродія спрямовувалась на критику чехословацької політики та підготовку всенародного плебісциту на Підкарпатській Русі. Треба зазначити, що ідея плебісциту активно пропагувалась угорським урядом, який, сподіваючись на підтримку прем'єра А. Бродія, сподівався в такий спосіб підтвердити бажання жителів Підкарпатської Русі повернутись до складу Угорщини. Однак така політика прем'єра не знайшла підтримки у зацікавлених європейських країнах (зрозуміло, за винятком Угорщини) і привела до звільнення А. Бродія 25 жовтня з посади та призначення прем'єр-міністром А. Волошина, що означало програш угорської дипломатії.

Слід звернути увагу на те, що дані уряди (А. Бродія та А. Волошина) формувалися на підставі конституції Першої Чехословацької республіки від 29 лютого 1920 року, яка передбачала автономію Підкарпатської Русі. Однак внаслідок унітарної концепції Чехословацького уряду право на автономію було реалізоване лише у жовтні 1938 року, як наслідок загострення зовнішньо-політичної ситуації. Уряд Чехословаччини для стабілізації ситуації, що склалася, був змушений піти на поступки, що вилилося в прийняття 22 листопада 1938 року змін до Конституції, які закріпили федеративний устрій держави. Що по суті означало створення Другої Чехо-Словацької республіки, як федерації трьох народів. Саме тоді на державному рівні було закріплено автономію краю.

Юридичною платформою на конституційному рівні стало видання Національними зборами конституційного закону про автономію Підкарпатської Русі (конституційний закон № 328 / 1938),

який набув юридичної сили в день проголошення 25 листопада 1938 року. Прийняттям закону створювалась правова основа для діяльності підкарпатськоруського автономного уряду [4, с. 235].

Конституційний закон про автономію Підкарпатської Русі мав окремі особливості, які відображали політичну ситуацію на цій території. Зокрема, Закон від 22 листопада був прийнятий і набув чинності аж після Віденського арбітражу, унаслідок якого Чехословаччина зобов'язана була віддати Угорщині південну частину Словаччини і південь Підкарпатської Русі з Ужгородом, Мукачевом і Береговом (загалом 12 000 кв.км. русинської і словацької території) [5, с. 33]. Тому територія Підкарпатської Русі вже не відповідала тим межам, у яких вона входила до складу Чехословацької республіки протягом 20-и років. Однак про це в самому законі про автономію ніде не згадується.

Суттєвим положенням закону був параграф, у якому вказувалось, що всі закони та приписи, які суперечать основам цього закону, втрачають силу. Тобто скасовувались усі органи і організаційні заходи, які за 20 років зволікання з боку чехословацьких панівних кіл в питанні введення автономії утворили гібридний тип управління на цій території, що значною мірою відрізнявся від обіцяної і гарантованої автономії, зазначеної в міжнародних договорах.

Законодавча влада належала Сойму Підкарпатської Русі, крім питань, віднесених до компетенції Народних Зборів Чехословацької республіки (прийняття конституційних законів, ведення закордонної політики, здійснення національної оборони, валюти, комунікацій, загального бюджету та податків).

Виконавчу владу здійснював тричлений уряд Підкарпатської Русі, що був відповідальний перед автономним Соймом Підкарпатської Русі.

Після призначення А. Волошина прем'єром автономний уряд проголосив головними своїми завданнями вирішення економічних проблем, здійснення реформи управління та проведення виборів до автономного Сойму. Закордонна політика, гарантом якої мала стати Німеччина, спрямовувалась у напрямку доброго співіснування з усіма сусідніми країнами. Саме ця остання важлива сфера діяльності автономії в даних міжнародних умовах не покладала великих надій на успіх передусім із-за позиції Угорщини, яка виношувала плани анексії краю.

Кабінет міністрів А. Волошина, у свою чергу, не втрачаючи часу заходився будувати українську державність на урізаній території автономного краю. 1 грудня 1938 року новообраний президент Чехо-Словацької республіки Е. Гаха відповідно до конституційного закону № 328 / 1938, затверджує новий уряд Підкарпатської Русі на чолі з А. Волошином та Ю. Реваєм. Користуючись до обрання Сойму широкими повноваженнями, третій уряд Підкарпатської Русі встановлює українську мову державною, всесторонньо зміцнюючи її позиції, а вже 30 грудня 1938 року розпорядженням уряду введено вживання назви краю «Карпатська Україна».

Потягом січня 1939 року припинили свою діяльність чехословацькі органи влади у Карпатській Україні, уряд Чехо-Словаччини видає розпорядження про заборону діяльності існуючих політичних партій у Карпатській Україні у зв'язку з їх «застарілістю». А. Волошин оголошує про призначення виборів на 12 лютого 1939 року, розпуск існуючих політичних партій та створення політичної організації – «Українське Національне Об'єднання» (УНО). 27 січня проводом об'єднання було сформовано список кандидатів у послы (депутати) до Сойму Карпатської України із 32 осіб.

Вибори до Сойму Карпатської України відбулися 12 лютого 1939 р. і стали чи не найважливішою віхою в процесі реалізації автономних прав краю. Їх результат, за свідченням очевидців, «був так надзвичайно успішний..., що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України». Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах (265 тис. чол.), 92,4% проголосували за Українське національне об'єднання. Загалом, на думку фахівців-істориків, «вибори пройшли в спокійній поважній атмосфері», «на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними» [6, с. 93].

На середину березня 1939 року становище Закарпаття стало критичним. Причиною цього стало кілька факторів. По-перше, Німеччина, на яку розраховував уряд Карпатської України як на захисника своїх інтересів, ще на початку березня 1939 року дала свою згоду на окупацію «землі русинів» Угорщиною, чим намагалась розрахуватись з нею за підтримку у справі знищення Чехословаччини. По-друге, у цей час загострилися відносини між чехословацькою адміністрацією та урядом Карпатської України. Вищі офіцери чехословацьких збройних сил на Закарпатті більше думали про свій від'їзд до Чехії, ніж про оборону.

У відповідь з боку керівництва Карпатської України неодноразово звучали голоси про підпорядкування чехословацьких військових підрозділів уряду А. Волошина, а не Празі [7, с. 532]. Це вносило розлад у реальні збройні сили, які б могли протистояти угорському наступу. Тому треба погодитись з думкою професора М. Вегеша про те, що конфронтація посилювалась внаслідок дій обох сторін [8, с. 16].

І на кінець, військова сила Карпатської України – Карпатська Січ, що була створена ще на початку 1930-х років і мала культурно-освітній, а не військовий характер – не готова була до серйозного опору угорській армії. Складаючись, в основному з місцевої молоді, патріотично налаштовані січовики, були готові віддати життя за свою землю, однак не мали необхідного озброєння та військових знань для виконання цієї великої місії.

14 березня 1939 року після оголошення незалежності Словаччини зв'язок з Прагою став проблематичним, що змусило уряд А. Волошина вжити ряд заходів.

Зокрема, цього ж дня А. Волошин направив листа до Праги, у якому повідомляв, що з огляду на проголошення самостійності Словаччини карпатським українцям неможливо залишатись у рамках федеративної Чехословацької республіки, тому уряд Карпатської України проголошує самостійність своєї країни [9, с. 86].

Бажаючи знайти міжнародну підтримку, А. Волошин направляє в Берлін телеграму такого змісту: «Від імені уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною німецького Рейху» [10, с. 213]. Однак замість відповіді угорський уряд спільно з німецьким представником у Будапешті фон Ердманнсдорфом надіслали у Прагу та Хуст ультиматум з вимогою передати Карпатську Україну угорцям. Таким чином, Карпатська Україна залишилась один на один з Угорською державою, за спиною якої стояла широка коаліція держав: Німеччина, Італія та Польща, дії яких схвалювали Англія та Франція.

15 березня угорські війська розпочали повномасштабну окупацію краю, у ході якої січовики спільно з окремими підрозділами чехословацьких збройних сил протягом 5 днів вели тяжкі бої з окупантами в різних частинах регіону, але з ряду об'єктивних обставин змушені бути відступати, зазнаючи значних втрат. Під вечір 18 березня 1939 року угорська армія окупувала всю територію Карпатської України, у краї було встановлено угорський

фашистський режим Горті, чим трагічно завершився ще один етап державності краю.

Захопленням Закарпаття гортівською Угорщиною у 1939 році почався новий етап у правовій історії регіону, основною характеристикою якого стала зміна державного режиму, що проявлявся, насамперед, у переході від державно-правових демократичних засад чехословацького типу до фашистського тоталітарного управління. Фактично, даний п'ятирічний етап став останньою спробою повернути цю територію Угорщині.

Список використаних джерел

1. Магочій П. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород : Карпатський край, 1994. 296 с.
2. Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: у 2-х т. / упоряд. С. Д. Федака. Ужгород: Закарпаття, 2010. Т. 2: Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії. 774 с.
3. Нариси історії Закарпаття: у 3 т. / Ред.кол.: Гранчак І., Балагурі Е., Грицак І., Ілько В., Поп І. Ужгород: «Закарпаття», 1995. Т. II (1918-1945). 665 с.
4. Zbirka zakonov anariadeni republiky Ceskoslovenskej : Zakon č. 328/1938 z 22 novembra 1938. – Praha, 1939. – S.233–238.
5. Hanak W.K. Podkarpatsko-rusinska otazka 1918–1945 / W.K. Hanak.– Praha, 1998. 51 s.
6. Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті: у 2-х томах. Ужгород: Ужгородський держ. ун-т, 1997. Том 2. 198 с.
7. Dejiny statu a prava nazemi Československa v období kapitalizmu (1848–1945). T.2. Bratislava, 1973. 781 s.
8. Вегеш М. М. Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: соціально-економічні та політичні аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Ужгород, 1994. 18 с.
9. Mosny P. Dejiny statu a prava na Slovensku po roku 1918. Košice, 1997. 241s.
10. Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 рр. Торонто, 1965. 288 с.

ВИБОРИ ДО СОЙМУ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Володимир Гиря,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління,
Ужгородський національний університет

Володимир Гиря. Вибори до Сойму Карпатської України.

У статті висвітлюється процес підготовки і проведення виборів до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 р. Автор аналізує тогочасну міжнародну ситуацію, діяльність окремих політичних партій, їх ставлення до політики, яку проводив автономний уряд Августина Волошина. Висвітлюється пропагандистська робота УНО та інших політичних утворень, спроби угорської «п'ятої колони» перешкоджати електоральному процесу.

Ключові слова: Сойм Карпатської України, Августин Волошин, вибори, електоральна діяльність, УНО, листівкова пропаганда.

Volodymyr Hyria. Elections to the Sojtm of Carpathian Ukraine.

The article covers the process of preparation and conduction of the elections to the Sojtm of Carpathian Ukraine on February 12, 1939. The author analyzes the international situation at that time, the activity of concrete political parties, their attitude to the policy, pursued by the Autonomous Government of Augustine Voloshyn. The propaganda work of the UNO and other political entities is highlighted, so as the attempts of the Hungarian "fifth column" to hamper the electoral process.

Key words: Sojtm of Carpathian Ukraine, Augustine Voloshyn, elections, electoral activity, UNO, leaflet propaganda.

Наприкінці 30-х років Чехословаччина була державою, у якій мали можливість вільно функціонувати понад тридцять різноманітних політичних партій та об'єднань. Усі вони представляли два основні напрями – русофільський і народовецький (український). Однією з найбільш впливових була крайова організація Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ), з якою тісно співпрацювали «Об'єднання трудового селянства», «Червоні профспілки», «Лівий фронт» та «Союз друзів СРСР». Усі вони стояли на прорадянських позиціях. Близькою до комуністичної була Соціал-демократична партія, хоча вона так і не пішла на зближення з нею. На яскраво виражених русофільських і проугорських позиціях стояли АЗС і Руська національно-автономна партія. На українських соборницьких позиціях перебували УЦНР, фракція аграрної партії,

Християнсько-народна партія, культурно-освітні організації «Просвіта», «Пласт» та інші. Такий стан справ існував до 25 жовтня 1938 р., коли празький уряд прийняв рішення про розпуск політичних партій.

Незважаючи на таке рішення чехословацького уряду, партії та об'єднання продовжували діяти. Фактично, найбільше від цього постраждали тільки закарпатські комуністи. 25 жовтня 1938 р. віце-губернатор краю А. Бескид видав розпорядження про призупинення діяльності крайкому КПЧ [1, с. 34–35]. 2 листопада 1938 р. начальник ужгородської поліції доповідав у Прагу, що згідно з розпорядженням «були проведені обшуки в секретаріатах і на квартирах керівних діячів партії в Ужгороді, на Радванці і в Доманинцях», у результаті чого «знайдено і конфісковано письмовий матеріал, печатки, посвідчення і партійні значки. Ці речі були забрані в поліцейське управління» [2]. Приміщення крайкому КПЧ були «замкнені й опечатані» [3].

У 1938 р. закарпатських комуністів нараховувалось чотири тисячі (працювали в 261 первинній організації 18 окружних комітетів), а в 1939–1941 рр. вони нараховували тільки 61 чол. Переважна більшість членів крайкому КПЧ емігрували в Радянський Союз [4, с. 123]. А. Волошин не збирався відновлювати діяльність цієї партії, навпаки, у краї посилилась антикомуністична пропаганда. З ініціативи закарпатських націоналістів у Карпатській Україні 10 лютого 1939 р. було утворено «Товариство боротьби з комунізмом». На установчих зборах цієї організації було обрано провід у такому складі: Ю. Перевузік (голова), М. Долинай (заступник), Ю. Химинець (секретар) [5]. «Ціллю товариства, – говорилося в Статуті, – є боротьба з комунізмом і марксизмом на всіх ділянках національного життя і у всіх його формах та ліквідація наслідків большевицько-марксистського виховання. Не може бути прийнята в члени особа, яка належала до товариства, оснований на марксистській ідеології в останніх трьох роках» [6].

Закарпатські комуністи, загалом, негативно ставилися до уряду, очолюваного А. Волошином. «Реваї, волошини, рогачі, росохи з українськими білобандитами – мерзотні зрадники свого народу, які запродались найлютішому ворогові за миску сочевиці, – писав лідер закарпатських комуністів О. Борканюк. – Ці мерзотні слуги Гітлера хочуть гнати закарпатських трудящих у братовбивчу війну проти українського народу, перш за все, проти Радянської України, щоб

допомогти німецьким імперіалістам перетворити українські землі в свою колонію» [7, с. 93]. Звичайно, що в цих словах не було і долі істини. Разом з тим, між комуністами і політиками уряду А. Волошина було чимало спільного, зокрема, спільна боротьба за українську мову, освіту і культуру, участь рядових комуністів у загонах Карпатської Січі тощо. Недоліком комуністів було те, що вину за складність соціально-економічного і політичного становища краю, вони намагалися покласти на владу Волошина, групу Ревая і «українських білоемігрантів» [8, с. 49]. Цим самим вони теж спричинилися до дестабілізації внутрішньополітичного становища Карпатської України.

20 січня 1939 р. уряд Карпатської України, «виходячи зі становища громадського спокою і порядку та з того, що діяльність політичних партій, існуючих в Карпатській Україні (Підкарпатській Русі), яких діяльність була припинена, загрожує громадській (державній) безпеці, вирішив розв'язати і розпустити всі політичні партії, що виявили лояльність до появи вищенаведеного розпорядження чехословацького уряду. Наслідки розв'язання і розпущення політичних партій... наступають зараз після оголошення. Майно розв'язаних політичних партій, що становило їх фонд, буде ліквідовано, а залишок дістається державній скарбниці» [9, с. 50]. Закарпатська преса цей крок уряду розцінила як вияв політичної мудрості: «Політична система Карпатської України не знає партій. Усі політичні партії були розпущені й зліквідовані. Політичне керівництво й провід Карпатської України належить Українській Народній Раді. Це є орган політичної консолідації й концентрації національних сил Карпатської України. Це не є політична партія, хоч і складається з активних людей усіх бувших національно-українських партій. У цьому органі не панує жадна доктрина, тут панує лише українська державотворча ідея...» [10, с. 93]. Такий відхід від демократії урядом пояснювався не зовсім аргументовано: «Народ уже прозрів. Щоб не роз'єдинили його вороги, позбувся всякого партійництва» [11].

Розпускаючи всі політичні партії, А. Волошин дав дозвіл «заложити політичну партію під назвою «Українське Національне Об'єднання» (УНО)» [12]. Приймаючи рішення про розпуск політичних партій, уряд Карпатської України допустився грубої юридичної помилки, адже це означало, що з парламенту і сенату Чехословаччини автоматично виключалися всі депутати розпущених

політичних партій. На думку представника уряду Карпатської України в Празі В. Шандора, «все це можна було здійснити іншим способом. Уряд мав скликати всіх представників політичних партій, їхніх послів і сенаторів, представити їм план, яким способом хоче упорядкувати політичне життя краю та пред'явити їм програму нової політичної партії «Українське Національне Об'єднання». Вони до того мали зайняти своє становище. Політичні партії та їхні представники, посли й сенатори, що прийняли б платформу нової партії, включались би партійно до УНО від імені своїх партій, чим би стали послами й сенаторами нової партії і зберегли б свої мандати в Празі» [13, с. 158]. Становище не врятувало і те, що 6 лютого 1939 р. уряд Карпатської України новим розпорядженням змінив своє попереднє рішення. Зміна полягала в тому, що первісне розпорядження про розв'язання політичних партій не відноситься до аграрної, соціал-демократичної, народно-соціалістичної та християнсько-народної партії. Саме представники названих партій і становили кістяк УНО.

24 січня був іменований центральний провід УНО, який очолив голова УЦНР Ф. Ревай. Інші керівні посади в партії були поділені таким чином: М. Тулик – заступник, А. Ворон – генеральний секретар, І. Рогач – секретар, В. Гренджа-Донський – редактор преси УНО, В. Комаринський – референт пропаганди, М. Бабота і М. Бандусяк – контролери, А. Штефан, М. Бращайко, І. Невицька, С. Росоха, Ю. Пазуханич, М. Долинай, С. Клочурак, В. Лар, Д. Німчук, М. Марущак, Д. Попович, І. Климпуш, М. Гупаловський – члени центрального проводу УНО [14]. З початку свого заснування УНО, за словами В. Гренджі-Донського, почало видавати безліч закликів, які скоріше були наказами [15]. 27 січня 1939 р. центральний провід УНО сформував список кандидатів у послы до Союму Карпатської України, до якого ввійшли 32 особи [16, с. 26]. На думку сучасника, підбір кандидатів був зроблений поспішно і невдало. «Майбутній Союм має розв'язати чимало питань, – писав В. Гренджа-Донський, – має ухвалити низку конче потрібних законів політичного, культурного, фінансового і господарського характеру – а нема тут спеціалістів» [17, с. 168]. Зате переважна більшість із них була членами УНО.

Утворення УНО свідчило про те, що уряд Карпатської України не зміг повністю відмовитися від існування партій. По-друге, це свідчило про певну самостійність української влади, яка

розпорядженням про утворення УНО порушувала попередні рішення празької влади.

Уряд Карпатської України максимальну увагу приділяв пропагандистській роботі, яку детально описав С. Росоха [18, с. 31–40]. Листівкова пропаганда особливо посилилась напередодні виборів до Сойму. Усі листівки закликали голосувати за УНО. В одній із них говорилося: «Тату, не забудь, що 12 лютого (февруара) будемо голосувати... Скажи і мамі, щоб дала свій голос. Тату, не забудь, що листу веде прем'єр-міністр др. Августин Волошин і міністр Юліян Ревай. Уважаймо, щоб не запропастили Рідний Край і тяжко здобуту свободу» [19]. «Громадяни! Українці – Українки!» – твердила інша листівка, – на чолі кандидатки стоять: Батько Прем'єр о. Августин Волошин та міністр Юліян Ревай. Ви вірите цим людям? Так! Кожний має це сказати у неділю 12 лютого 1939 р.» [20].

Необхідно відзначити, що окремі політичні сили зробили свої кандидатські списки до Сойму. Так, зокрема, поступили депутати празького парламенту від колишньої аграрної партії і «Група підкарпатських русинів», але Центральна виборча комісія відмовила їм у цьому [21, с. 128]. Цей акт уряду А. Волошина слід розцінювати як суттєве порушення елементарних демократичних прав місцевого населення. Уряд докладав усіх зусиль, щоб за короткий час переконати населення в необхідності голосувати за УНО, хоча протилежної політичної партії не було, а вибори проходили на безальтернативній основі. Складалося враження, що уряд і найближчим часом не допустить утворення нових партій. Ця ідея проходить червоною ниткою через переважну більшість листівок. «Ти вже об'єднався, говорилося в одній із них, – і ніколи вже більше не смієш розбиватися на партії та групи» [22].

Вибори до Сойму були призначені на 12 лютого 1939 р. Голосування мало проходити на основі Виборчого Закону Чехословацької Республіки, який продовжував діяти на території краю. Зауважимо, що «Легітимаційний листок про вибори» передбачав покарання «як провину тяжкою в'язницею від одного до шести місяців: коли дехто відбирає виборцями листу кандидатів без його виразного дозволу, або коли йому очеркує в листі кандидатів» [23]. Цей запобіжний захід уряду не застеріг від порушень закону про вибори в поодиноких округах.

Очевидець писав, що «результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі

корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України» [24]. Із 92,5% населення, що взяли участь у виборах, 92,4% проголосували за УНО. Вибори пройшли на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними [25]. Бюлетень Пресової Служби Карпатської України так передав враження німецького журналіста: «Мені доводилося переїжджати через багато сіл, у яких маяв білий прапор (тобто, 98% проголосувало за УНО – В. Г.). Я бачив, як селяни з захопленням в очах дивилися на той шматок полотна та гляділи на мене, немов би хотіли сказати: «Видиш нашу гордість, чужинце». Ви повинні гордитися національною свідомістю Вашого простолюддя» [26]. Свідчення очевидців переконують у великому політичному піднесенні, яке було під час виборів. Житель с. Колочава, що на Міжгірщині, М. Шимоня розповідав: «Колочава уся проголосувала за УНО. Стільки було людей, що їх ланцюг в одному кінці села починався, а в другому закінчувався. Все було покрите синьо-жовтими знаменами, і здавалося, що Колочава – одне велике синьо-жовте полотнище» [27]. Подібну ситуацію описали очевидці подій Е. Медвідь, М. Липей, А. Субота, В. Цьока, В. Цех та багато інших. Закарпатці, які проживали в Бельгії, вислали своє привітання, а також просили «приєднати їх голоси» [28]. Необхідно відзначити, що цілий ряд населених пунктів віддали більшість голосів проти УНО. Зокрема, так зробили жителі сіл Іза, Гудя, Вербовець, Смоголовиця, Руські Комарівці, Великі Лази, Буковець, Дусино, Пасіка, Вишня Розтока. Більше двох тисяч голосів проти УНО було зафіксовано в столиці Карпатської України – Хусті. Це є свідченням того, що люди могли вільно висловлювати свою думку. У той же час це доводить, що українська ідея встановлювалася в безкомпромісній боротьбі протилежних одна одній сил.

Згідно з Конституційним Законом № 328 від 22 листопада 1938 р., що узаконював автономний статус краю, передбачалося проведення виборів і Сойму Карпатської України. У ньому так визначалися хронологічні рамки проведення першого крайового парламенту: «Сойм Карпатської України буде вибраний найпізніше в квітні 1939 р. та скликаний в місяць по виборах президентом республіки до міста, яке означить карпато-українська влада» [29]. Уряд А.Волошина планував відкриття Сойму провести в Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е. Гаха сесії на той день не скликав. До цієї урочистої події була навіть випущена спеціальна

поштова марка. Невдалою була також спроба провести відкриття Сойму 9 березня в Хусті. Е. Гаха дозволив скликати Сойм Карпатської України на 21 березня 1939 р., але на прохання А. Волошина він змінив дату на 15 березня. Члени уряду Карпатської України, як правило, звинувачували Прагу у постійному відкладенні Сойму. Однак необхідно відзначити, що згідно з Конституційним Законом від 22 листопада 1938 р. з боку чехословацьких властей юридичних правопорушень не було.

14 березня 1939 р. А. Волошин проголосив самостійність Карпатської України, сповістивши про своє рішення міністерство закордонних справ Німеччини. Представникові при уряді Чехословаччини В. Шандору було запропоновано «виконати акт незалежності в Празі, а ми тут зробимо, що буде треба» [30, с. 269]. На прийняття такого рішення, безперечно, вплинули фактори міжнародного характеру, зокрема, проголошення самостійності Словаччиною і вторгнення угорських військ на територію Карпатської України. Названі фактори свідчили про державний розпад ЧСР. Шістьом засіданням Сойму, які проходили протягом трьох годин одного дня, випала доля бути історичними, бо на них були прийняті історичної ваги документи – про незалежність, державний устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Таємним голосуванням був вибраний президент. Ним став А. Волошин, за якого проголосували всі послы.

Сойм проходив у той час, коли угорська армія вже вторглася на територію Карпатської України. Молода незалежна держава, так і не розпочавши свою діяльність, припинила своє існування. Однак, незважаючи на короткочасність свого існування, саме виникнення Карпатської України як держави ще раз продемонструвало перед усім світом, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом зі своїми братами з Великої України. Це підтверджується «Проголошенням Всеукраїнської Народної Ради до всього українського народу», прийнятим 10 лютого 1939 р.: «Народе Український... кріпко віримо, що у новім великім бою нація Українська героїчно переможе і стане твердою стопою на тисячолітніх горах Золотоверхого, сонцем свободи осяяного, святого Києва!» [31]. Червоною ниткою ідея соборності всіх українських земель проходить у меморандумі делегації Карпатської України до канцлера Німеччини від 24 жовтня 1938 р. «Карпатська Україна, – говориться в ньому, – складова частина території українського

народу. Тому її населення усвідомлює свої обов'язки, що постають перед ним у даний момент не лише стосовно своєї країни, але також стосовно всього українства» [32]. Однак цим намірам не суджено було збутися.

Список використаних джерел

1. Росоха С. Сойм Карпатської України. Вінніпег, 1949; Львів: Меморіал, 1990.
2. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), Ф. 3, Оп. 4, Спр.12, Арк. 1.
3. Там само, Арк. 2.
4. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ужгород, 1993.
5. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 4, Спр. 12, Арк. 3.
6. Там само, Арк. 4.
7. Болдижар М. Названа праця.
8. Росоха С. Названа праця.
9. Там само.
10. Болдижар М. Названа праця.
11. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 5, Арк. 5,6.
12. Там само, Арк. 7.
13. Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда»; Карпатський Союз, 1996.
14. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 6, Арк. 8.
15. Там само, Спр. 13, Арк. 168.
16. Маркусь В. Приєднання Закарпатської України до Радянської України. 1944–1945. К., 1992.
17. Гренджа-Донський В. Щоденник. Твори. Т. VIII. Вашингтон, 1987.
18. Росоха С. Названа праця.
19. Нова свобода. 1939. 15 лют.
20. Там само, 1939. 25 лист.
21. Худанич В. І., Боднар В. Л. Карпатська Україна в 1938–1939 рр. *Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.»*. Ужгород, 1992.
22. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 3, Спр. 64, Арк. 163.
23. Там само, Арк. 64.
24. Там само, Ф. 4с/18, Оп. 1, Спр. 34, Арк. 1.
25. Там само, Ф. 17, Оп. 2, Спр. 376, Арк. 1.
26. Там само, Ф. 3, Оп. 3, Спр. 64, Арк. 163.
27. Вегеш М., Туряниця В. Августин Волошин (1874–1945). Бібліографічний покажчик. Ужгород, 1994.
28. Там само.
29. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 4, Спр. 12, Арк. 4.
30. Шандор В. Названа праця.
31. ДАЗО, Ф. 3, Оп. 2, Спр. 32, Арк. 4.
32. Там само, Оп. 3, Спр. 14, Арк. 1.

УГОРСЬКИЙ І ПОЛЬСЬКИЙ ТЕРОР У КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ

Микола Вегеш,
завідувач кафедри політології і державного управління,
доктор історичних наук, професор,
Ужгородський національний університет

Микола Вегеш. Угорський і польський терор у Карпатській Україні.

У статті аналізується антиукраїнська пропаганда та агітація гортистської Угорщини проти Карпатської України напередодні Другої світової війни. Автор акцентує на активізації проугорської «п'ятої колони», яка протягом усього міжвоєнного періоду намагалася дестабілізувати внутрішньополітичне становище Чехословаччини і Карпатської України. Особливе її посилення припадає на 1938-1939 роки, коли Карпатська Україна пройшла своєрідну еволюцію від автономії до здобуття повної незалежності. Чимало місця відводиться координації терористичних акцій угорських і польських диверсантів, які вели неоголошену «гібридну війну» проти молоді української держави в Карпатах.

Ключові слова: Карпатська Україна, Августин Волошин, державотворчі процеси, угорські та польські терористи, проугорська «п'ята колона», диверсанти.

Mykola Vehesh. Hungarian and Polish terror in Carpathian Ukraine.

The article analyzes the anti-Ukrainian propaganda and agitation of the Horthy Hungary against Carpathian Ukraine on the eve of the World War II. The author focuses on the activation of the pro-Hungarian “fifth column”, which during the entire interwar period tried to destabilize the political situation in Czechoslovakia and Carpathian Ukraine. Its particular strengthening took place in 1938-1939, when Carpathian Ukraine has undergone a peculiar evolution from autonomy to full independence. The article also pays attention to the coordination of the terrorist actions of the Hungarian and Polish saboteurs who conducted an unannounced “hybrid war” against a young Ukrainian state in the Carpathians.

Key words: Carpathian Ukraine, Augustine Voloshyn, state-building processes, Hungarian and Polish terrorists, pro-Hungarian “fifth column”, saboteurs.

Історія Карпатської України ґрунтовно досліджується вітчизняними вченими починаючи з 1990 року, коли побачили світ перші наукові праці, написані на основі архівних джерел. Хоча з того часу пройшло майже тридцять років, однак дослідники продовжують робити спроби дати відповіді на маловивчені сторінки славної і трагічної історії Карпато-українського державотворення. Йдеться

також про цілеспрямовані й добре організовані в 1938-1939 роках акції угорських і польських диверсантів, метою яких була дестабілізація Чехословаччини і Карпатської України. Невідомі раніше архівні джерела ввели до наукового обігу сучасні дослідники Ю. В. Славік, В. З. Ухач, П. М. Лепісевич [1]. Заслуговують особливої уваги монографії та статті молодого, але вже добре відомого в наукових колах, Олександра Пагірі [2]. Кожна його праця є новим словом у вивченні проблеми використання Польщею і Угорщиною терору проти населення Карпатської України. Величезний фактичний матеріал міститься на сторінках фундаментальної монографії польського історика Даріуша Домбровського, яка нещодавно побачила світ в Україні [3]. Її прорецензували українські дослідники [4]. Приємно, що дана проблематика знайшла своє відображення в деяких захищених в Україні дисертаційних дослідженнях [5].

Позиція Німеччини щодо Карпатської України змусила уряд Угорщини дещо призупинити свої агресивні плани. Однак це не свідчило, що вона відмовилася від свого наміру організувати вторгнення в Закарпаття. Будапешт «в даний час, – писав угорський посол в Польщі А. Хорі міністру закордонних справ Угорщини К. Кані, – вважає можливим досягнути своїх цілей з допомогою дипломатичних засобів» [6]. Польща теж, хоч її збройні сили були готові до ведення бойових дій по всьому фронту, зрозуміла, що «воєнне втручання... в значній мірі зашкодило б справі, ніж принесло б їй користь» [7]. Угорщина продовжувала покладати надії на те, що «русинський уряд... попросить нас увести угорські війська з метою підтримання порядку на ще зберігшійся русинській території» [8]. Від Польщі вимагалось тільки «підсилити дії диверсійних загонів», а на випадок «операції в Русинській області угорський генеральний штаб просив тільки підтримки з боку одної польської дивізії» [9].

Під час зустрічі 5 жовтня 1938 р. у Варшаві угорського та польського керівників МЗС І. Чакі та Ю. Бека було досягнуто попередньої домовленості щодо співпраці двох держав у проведенні спільної саботажно-диверсійної операції на території Карпатської України для якнайшвидшого приєднання цього краю до складу Угорщини і встановлення спільного польсько-угорського кордону в Карпатах. 10 жовтня у Варшаві відбулися польсько-угорські переговори, під час яких начальник польського генерального штабу В. Стахевич пообіцяв, що польська сторона почне таємну диверсійну

акцію на території Закарпаття після відповідних дій з угорського боку. Одночасно між Варшавою та Будапештом розпочався обмін розвідувальними даними про український рух у Підкарпатській Русі [10].

Угорські приготування до вторгнення на територію Карпатської України не припинялися ні на мить. М. Козма зробив запис у своєму щоденнику 17 листопада 1938 р.: «20-го вночі русинська область все ж буде нашою» [11]. Добре розуміючи, що окупація Закарпаття угорськими військами приведе до встановлення спільного польсько-угорського кордону, Німеччина рішуче виступила проти агресії. 18 листопада 1938 р. Е. Верман висвітлив перед угорським керівництвом позицію Німеччини, яка вважала «подібний крок з угорського боку ризикованим», який може призвести до серйозних ускладнень. Е. Верман нагадав, що «новий чехословацько-угорський кордон був встановлений рішенням Віденського арбітражу на основі національного принципу» [12]. Вслід за цим надійшли німецька й італійська ноти міністру закордонних справ Угорщини К. Кані [13], на які Будапешт відповів меморандумом від 22 листопада 1938 р. Згідно з ним Угорщина була готова до співробітництва з Німеччиною, а її уряд заявив про намір вступити до антикомінтернівського пакту [14] і вийти з Ліги Націй. Отже, спроба Угорщини окупувати Закарпаття 20 листопада 1938 р. закінчилася для неї повним крахом. Необхідно було шукати інші шляхи. Угорський посол в Польщі А. Хорі 25 листопада 1938 р. виклав свої думки з приводу взяття «Русинської області... шляхом закриття всіх до єдиного шляхів сполучення при допомозі підривних акцій. Шляхом пропаганди підготувати населення до плебісциту і одночасно енергійними дипломатичними акціями створити необхідні для цього умови» [15].

Політика Німеччини стосовно Карпатської України, зокрема її реакція на спробу окупації краю Угорщиною, зробила великий політичний резонанс в Європі. Складалося враження, що Третій Рейх дійсно хоче використати Карпатську Україну як П'ємонт для об'єднання навколо неї всіх українських земель. 6 грудня 1938 р. Д. Ллойд Джордж у розмові з І. Майським висловив думку, що «план Гітлера полягає в тому, щоб забрати «коридор» і Сілезію, відторгнути від Польщі її українську частину та приєднати її до Закарпатської України та створити з цих двох частин васальну Українську державу на зразок Чехословаччини. Такою є найближча мета. У більш

далекому майбутньому, можливо, Гітлер думає здійснити акцію проти Радянської України». Подібні думки висловили представники міністерства закордонних справ Великобританії. Начальник французького генерального штабу генерал М. Гамлен вважав, що «найбільш вірогідною і найближчою метою німецької експансії буде Україна». Французький посол Франції в Німеччині Р. Кулондр писав 15 грудня 1938 р. міністру закордонних справ Ж. Бонне: «В оточенні Гітлера говорять про таку операцію, яка повторила б у більш широких масштабах операцію в Судетах: проведення в Польщі, Румунії і СРСР пропаганди за надання незалежності Україні... І центром руху стане Закарпатська Україна... Таким чином, Чехословаччина... служить рейху у вигляді тарана для пролому воріт на Сході» [16].

Безперечно, ідея створення соборної України на базі Закарпаття зароджувалась в Берліні. Однак існували також і інші міркування з цього приводу. На думку народного комісара закордонних справ СРСР М. Литвинова, «галас навколо української проблеми створений, чесно кажучи, не так німецькою пресою, як пресою інших країн, зокрема Великої Британії та Франції. Цілком можливо, що всім цим керували з Берліна» [17]. На глибоке переконання повноважного представника СРСР у Франції Я. Суріца, «Бонне і його оточення зітхнуть з полегшенням, якщо німці справді нападуть на Україну» [18]. Галас, піднятий європейською пресою з приводу Карпатської України, у деякій мірі насторожив Угорщину й Польщу. Будапешт був готовий піти на будь-які жертви, щоб тільки одержати дозвіл Берліна на повну окупацію Закарпаття. 27 грудня 1938 р. міністр закордонних справ Угорщини І. Чакі повідомив угорські місії у Вашингтоні, Парижі і Лондоні про намір вийти з Ліги Націй [19].

Варшава теж побоювалась, що Карпатська Україна «може одного дня розвинутися в огнище такої тривоги для Польщі, що польський уряд буде примушений взяти до уваги втручання, яке може призвести до дальших комплікацій. Це головна причина, чому Польща змагає до спільного кордону з Угорщиною» [20].

Якщо раніше Угорщина акцентувала увагу Німеччини на необхідності встановлення польсько-угорського кордону, то на початку 1939 р. вона заявила про потребу приєднати Закарпаття з економічної точки зору. І. Чакі в листі до угорського посла в Німеччині Д. Стояї 26 лютого 1939 р. писав: «Поясніть (Німеччині – М. В.), що Карпатська область має для нас важливе значення не для встановлення спільного з поляками кордону, а тому, що ми не хочемо

допустити винищення лісів так званим українським урядом. Таким чином, ми прагнемо не до заволодіння Карпатським хребтом, а до того, щоб Русинська область до верхнього кордону лісів входила до складу Угорщини» [21]. Тобто, Закарпаття розглядалося в Будапешті як сировинна база, складова частина Угорщини, яка тимчасово відірвана від святостефанської корони. Заступник міністра закордонних справ Угорщини Я. Вернле повідомляв І. Чакі, що І. Ріббентропу «до цих пір... здавалось, що ми добиваємось Русинської області з політичних мотивів, і він не знав, які життєво важливі інтереси зв'язують нас з краєм» [22].

Протягом усього міжвоєнного періоду Чехословаччина підтримувала дружні стосунки з Югославією. Що стосується Угорщини, то вона постійно намагалася з допомогою питання про національні меншини ізолювати Чехословаччину від її союзників – Югославії і Румунії. Чехословацько-югославські відносини зазнали відчутного удару після Мюнхенської конференції, коли, фактично, настав кінець існуванню Малої Антанти як політичного союзу Чехословаччини, Югославії і Румунії. Окремі балканські країни порізному відчули на собі наслідки Мюнхена. Що стосується Югославії, то вона все більше ставала об'єктом відкритого натиску з боку фашистської Німеччини. Необхідно погодитись з міркуванням В. Шандора, що «у період першої республіки Карпатська Україна відіграла поважну стратегічну роль як зв'язок до держав Малої Антанти – Румунії та Югославії. У новім укладі сил вона втратила своє первісне значення» [23].

Не дивлячись на такі зміни у світовій політиці, уряд Югославії рішуче виступав проти угорських зазіхань на Закарпаття. Це стосується і югославської періодики. «Населення цього краю, – повідомляло «Време», – не хоче вертатися під мадярське панування, яке лишило сумні спомини. Підкарпатські українці запевняють свої права в союзі з чехами і словаками» [24]. Уряд Югославії вимагав, щоб Німеччина та Італія не підтримували ідею спільного угорсько-польського кордону [25]. Югославський щоденник «Політика» підтримав прихильну позицію Румунії щодо Карпатської України [26]. Ставлення народів Югославії до Закарпаття видно із статті «Серби, хорвати й словінці з нами!», опублікованій на сторінках «Нової свободи» [27].

Румунія, як і Югославія, лояльно ставилася до Карпатської України, принаймні до тих пір, поки існувала федеративна

Чехословаччина. Не випадково А. Волошин, переконавшись у безнадійності захисту Карпатської України власними силами, здійснив спробу домовитися з урядом Румунії про приєднання краю до неї. Мотивація була така: у Румунії проживають українці – наші рідні брати. Румунія постійно звинувачувала Угорщину, яка проводила шалену радіопропаганду стосовно Закарпаття. Зовнішньополітичний курс Румунії полягав у наступному: лояльність румунського уряду до Чехословаччини; бажання зберегти з нею нормальні економічні та політичні взаємини; неприхильність до військового посилення Угорщини; недовір'я до запевнень Будапешта щодо Трансільванії; небажання брати участь у політичних комбінаціях, спрямованих проти Німеччини.

Румунія до кінця виконувала союзницькі зобов'язання щодо Чехословаччини. Доказом цього є підписання договору про поставки кукурудзи в гірські райони Закарпаття. Однак це не означало, що румунський уряд не мав інтересів до Чехословаччини. Як тільки стало відомо, що ЧСР перестала існувати як держава, Румунія висунула свої вимоги. Посол Угорщини в Румунії Л. Бардоші повідомив І. Чакі, що 16 березня 1939 р. міністр закордонних справ Румунії Г. Гафенку «послався на свої попередні повідомлення про те, що румунський уряд до останніх подій змінив свою позицію, яку він займав в Галаці в питанні про Русинську область. Румунія також має свої інтереси на русинській території. Це відноситься до прикордонних сіл, населених румунами, і до території, через яку проходить залізнична лінія Мараморош-Сигет-Коломеа» [28].

Міжнародне становище Карпатської України значно ускладнювали безперервні напади угорських і польських терористів. Ще у вересні 1936 р. відбулася зустріч Гітлера з регентом Угорщини М. Горті, яка «започаткувала пізнішу співпрацю німецько-угорських політичних і військових сил» [29]. Однак на перших порах Берлін не давав згоду на відкриту інтервенцію і угорський уряд обмежився засиланням терористичних груп на міста і села Карпатської України.

1 жовтня 1938 р. прем'єр-міністр Угорщини Б. Імреді таємно доручив колишньому міністру внутрішніх справ М. Козмі сформулювати диверсійні загони для підривної роботи на Закарпатті. «В половині одинадцятої, – писав М. Козма в своєму «Щоденнику», – мене викликав Імреді і попросив взяти на себе політичне керівництво акцією в Русинській області, здійснення пропаганди там і керівництво повстанцями. Він прийняв усі мої пропозиції і погодився

на використання, якщо цього вимагатиме обстановка нелегальних і насильницьких засобів» [30]. Разом з І. Геяшем М. Козма створив «гвардію обірванців» («Саботчопот») у складі 600 чоловік [31]. Ще у вересні 1938 р. терористичні угруповання почав створювати С. Фенцик. Банди чорносорочечників сформувалися у Берегові, Мукачеві та Радванці. Окремі їх загони, до яких також залучали вихованців «Руського скауту», очолювали С. Крайняк, Б. Балецький, В. Реберка.

М. Козма був переконаний, що ведення «малої війни» слід доручити будь-якому «колишньому атаману розбійницької ватаги» [32]. Щось подібне читаємо в «Щоденнику» В. Гренджі-Донського: «Негайне вирішення русинського питання настільки важливе з точки зору майбутнього Угорщини, що заради цього я готовий піти на будь-який ризик, якщо потрібно, то стати до стінки» [33]. Діяльність терористичних загонів М. Козма розглядав винятково в альянсі з поляками. «Я запропонував Імреді, – писав він 4 жовтня 1938 р., – щоб Чакі, я чи хто-небудь інший негайно вилетів у Варшаву для безпосереднього обговорення з поляками політичної сторони питання, для організації зустрічі наших людей, які досягнуть польського кордону, для обговорення питання про розміщення і можливе використання направленою сюди загону в 100-200 чоловік – чисельність залежить від бажання польської сторони...» [34].

4 жовтня 1938 р. в с. Вашарошномень, що за 45 км від кордону з Карпатською Україною, стали зосереджуватись угорські диверсійні формування, укомплектовані з новобранців, резервістів, добровольців. За підрахунками українського історика О. Пагірі, на середину місяця чисельність цих формувань досягла 6 тисяч чоловік, які були поділені на 18 батальонів по 300 осіб у кожному. Також поблизу Кішварди було створено спеціальну групу «С» під командуванням С. Валеріана у складі 300 чоловік, яка складалась зі спеціалістів із підривної, диверсійно-саботажної, партизанської і терористичної роботи [35].

Пропозиція М. Козми була схвально зустрінута у Варшаві. 7 жовтня 1938 р. посол Угорщини в Польщі А. Хорі повідомляв міністра закордонних справ країни К. Каню, що поляки «рекомендують негайно почати широкий саботаж в Русинській області... Я домовився про подібні акції з польського боку – з допомогою агентів. Але до цих пір поки я не зможу послатися на серйозні акції саботажу з угорського боку, усі мої зусилля виявляться

марними» [36]. Польський генеральний штаб активно включився в роботу. 10 жовтня 1938 р. угорський воєнний аташе в Польщі Б. Лендсел доповідав начальнику генштабу Угорщини, що «в Мукачево й Ужгород під керівництвом офіцера будуть направлені, як мені здається, солдати дійсної служби в цивільному одязі. Чисельний склад загонів буде відповідати нашим планам... По інших дорогах вони направлять в Русинську область патрулі, які складатимуться із добровольців, з метою здійснення вибухів та інших підривних дій. Польська сторона активізує свою діяльність, коли угорські підривні загони розгорнуть бойові операції. Для координації дій вони просять щоденно інформувати їх про обстановку» [37].

Поява угорських терористів зафіксована в першій половині жовтня 1938 р. У щоденнику В. Гренджі-Донського є такий запис: «вчорашнього дня, ранком о 4-ій годині, у нашій країні з'явилися малярські терористи. Біля станції Беня напали на боржавський залізничний міст, вбили одного вояка, що там був на сторожі, пошкодили міст екразитом і напали на потяг число 1108. Вбили також начальника станції, ограбили подорожніх, кілька наших вояків полонили і відвели з собою. Подалися в берегівські винниці та ліси» [38]. Першу появу угорських терористів В. Гренджа-Донський відносить до 10 жовтня 1938 р. Аналогічної точки зору притримується також П. Стерчо: «Вночі з 9-го на 10-го жовтня 1938 р. перша група «Рондьош Гарди» приїхала до пограничної місцевости Тарпи, а звідти через зв'язок мукачівського мадаря Мікловша Ерделі перейшла кордон на річці Боржаві і вдерлася в Карпатську Україну» [39]. Українські вчені О. Довганич, З. Пашкуй і М. Троян вважають, що перші угорські терористи в складі 12 чоловік з'явилися на території Закарпаття 5 жовтня 1938 р. [40]. Однак архівних документів, які б підтверджували цей факт, не виявлено.

Із зашифрованої телеграми міністра закордонних справ Угорщини К. Кані послу в Польщі А. Хорі видно, що станом на 12 жовтня 1938 р. угорцям «вдалося закинути в Русинську область приблизно 750-800 чоловік. Після сутичок і актів саботажу, що мали місце вчора і позавчора, чехи буквально наглухо закрили кордон» [41]. За підрахунками О. Пагірі, з 6 до 24 жовтня невеликі угорські диверсійні групи по 10 осіб здійснили 11 рейдів на 8 км углиб території Закарпаття, атакуючи підрозділи чехословацької армії та знищуючи об'єкти комунікації [42]. 14 жовтня 1938 р. угорські терористи були вдруге зафіксовані в околицях Берегова. У сутичці з

ними загинув чеський жандарм А. Риган, родом із села Дубриничі [43]. Однак своєчасно надійшло підкріплення й терористи змушені були відступити. Урядова газета «Нова свобода» повідомляла про появу 300 озброєних терористів поблизу Мужієва [44], а 21 жовтня 1938 р. поблизу Волівця [45].

Напади угорських терористів почастишали після Віденського арбітражу. Командуючий 12 чехословацької дивізії доповідав, що 3 листопада 1938 р. «між 3 і 5 годинами відбувся напад терористів на с. Косино... По терористах було відкрито вогонь з автоматичних пістолетів і кулеметів, використано ручні гранати. Під час нападу загинув четник-аспірант... Терористи використовували кулі «дум-дум» [46]. Того ж дня угорці повторили напад, у ході якого були поранені п'ятеро чехословацьких прикордонників» [47]. 4 листопада два терористи відкрили вогонь у Косинському Верху. Вони були озброєні ручними гранатами і автоматичними пістолетами. Під час перестрілки три чехословацькі прикордонники отримали легкі поранення. 5 і 6 листопада знову зафіксовані збройні інциденти на угорсько-чехословацькому пограниччі, у ході яких один чеський воїн був важко поранений. 9 листопада угорські терористи, озброєні автоматичними пістолетами і ручними гранатами, здійснили новий напад на чехословацьких прикордонників у Косині. У сутичці загинув чеський жандарм і п'ятеро чоловік були поранені [48]. 11 листопада загін із двадцяти угорських терористів був атакований чехословацькими військами в районі с. Підгоряни. Чехословацька сторона втрат не мала [49]. 17 листопада відбито напад тридцяти угорських терористів поблизу Страбичова. 21 листопада вони з'явилися в Малому Давидкові, а 22 листопада в Шаланках чехословацькими прикордонниками були затримані два терористи, озброєні кулеметом і автоматичними пістолетами.

25 листопада 1938 р. почалася перестрілка в районі с. Хлумець, південніше Ужгорода. Того ж дня угорських терористів було обстріляно поблизу Ракошина [50]. Наступного дня були затримані кілька «затятих терористів» на чолі з Міхалом Гімро [51]. Угорські терористи ще не раз з'являлися в цьому селі. Начальник мукачівського окружного управління доповідав 28 листопада 1938 р. Президії крайового управління в Хусті, що «цивільне населення зробило напад на охорону 4/86 роти, розміщеної в дворі угорської школи в Ракошині, стріляли із автоматичних пістолетів» [52]. Напад організували Тор Бака Іржі, Тор Бака Йозеф, Мольнар Ян, Олександр

Тар, Штефан Теза Тор, які були запідозрені в тому, що зв'язані з угорськими терористами в Мукачеві. Під час спроби втекти, троє терористів були вбиті. Слідство встановило, що в Ракошині була організована місцева дільниця «Сабатчопот», яка підтримувала тісні зв'язки з Мукачевом і одержувала звідти зброю [53].

Протягом грудня 1938 р. озброєні угорські терористи регулярно здійснювали напади на населені пункти Карпатської України. 6 грудня під час перестрілки з чехословацькими прикордонниками загинув один терорист в с. Богдан [54]. 7 грудня тридцять терористів з Ужгорода напали в с. Довге. По них було відкрито вогонь з кулеметів і рушниць, використано гранати. Втративши одного чоловіка вбитим, вони відступили в ужгородському напрямку. 8-9 грудня по закарпатських прикордонних пунктах було відкрито вогонь з території, окупованої Угорщиною. Жертв не було. 10 грудня зафіксовано новий напад на с. Довге, а 12 грудня – на с. Горяни. Під час нападу шістьох терористів на населені пункти Вербовець і Олешник 13 грудня був важко поранений чехословацький прикордонник, якому довелося ампутувати ногу. З боку терористів втрат не було. 21 грудня перестрілка з терористами в Радванському лісі тривала до світанку. 23 грудня терористи здійснили напад на с. Горяни, а 24 грудня – на с. Барвінкош. 25-29 грудня угорські літаки кілька разів пересікали повітряний простір Чехословаччини, однак до нападу справа не дійшла [55]. 30-31 грудня група угорських терористів здійснила кілька нападів на с. Макарієво [56]. Один із них детально описала «Нова свобода»: «Чотири малярські терористи ввійшли до хати й питали чи в хаті не мешкають фінанси. Переглянули цілу хату, але так нічого не найшли. Зразу як вийшли з хатчини, кинули 6 ручних гранат, потому зачали стріляти 20 хвилин. На вистріли малярських терористів відповіла наша сторожа СТОС (прикордонні підрозділи – М. В.) вистрілами з легкого кулемета» [57].

В. Комаринський, який очолював відділ преси і пропаганди в уряді Карпатської України, писав до Президії міністерства внутрішніх справ: «Голошу, що в останніх днях знову починають занепокоючу роботу на границях малярські терористи, не є то родовиті терористи маляри, але се є з одної сторони утікачі-дезертири з нашої армії, а з другої сторони прихильники Др. Фенцика, Бродія і Демка, які втекли з нашої території до Мукачева... є таких людей в Мукачеві около 300» [58]. Отже, йдеться про терористичні загоны, які

почали формуватися на захопленій Угорщиною закарпатській території. Згідно з даними чехословацької служби безпеки, 1 січня 1939 р. в Ужгороді перебувало 6000 терористів, готових до проведення диверсійних акцій на території Карпатської України [59].

5-6 січня 1939 р. «мадярські терористи самі організували інцидент і напали на нашу пограничну сторожу. Ведучим цих терористів був колишній поліцейний інспектор Білик Ференц, далі Басараб Ференц, Чулак Тодор і Шелебі Міклош. Басараб, Чулак та Шелебі переступили границю біля Підмонастиря – вони мали намір зайняти чехословацьку пограничну сторожу і наступати далі... Терористів, організованих до цього нападу було 350, майже усі мадяри, з них 50 походило прямо з Мукачева, інші з околиці» [60]. Подібні події мали місце в околицях Ужгорода. На прикордонну сторожу напала група угорських терористів на чолі з Іштваном Калмаром. Необхідно відзначити, що більшовицька газета «Правда» відмічала на своїх сторінках «найменші сутички, що в цей час проходили на нових чехословацьких кордонах на території Закарпаття» [61].

Великий бій мав місце 6 січня 1939 р. в с. Росвигово. Терористів нараховувалось від 200 до 250 чоловік. Бій тривав дві години, опісля чого терористи повернулись на свою територію. Чехословацькі прикордонники втратили одного фінансового стражника, одного четника, шестеро були поранені, а семеро пропали безвісти. Які мали втрати терористи – з'ясувати не вдалося [62]. 16 січня «напали мадярські терористи на сторож СТОС коло Барвінкоша. Було 60-80 осіб. По них вистрілено від Баранинець із важкого й з легких кулеметів. Натовп переступив демаркаційну лінію, а то 1 км у напрямі на Баранинці. На нашій стороні були ранені два поліцейські» [63]. Аналогічні сутички мали місце 2 січня 1939 р. в с. Барбово [64]. 7 січня терористи напали на чехословацький підрозділ СТОС у Кам'яниці [65].

Угорські терористичні загони постійно поповнювалися новими людьми. При цьому використовувалися різні методи, нерідко примусові. «За достовірними свідченнями, – лл повідомляв начальник севлюшського окружного управління Президію управління Підкарпатської Русі, – угорці і далі зараховують в особливі формування «Сабатчопот» і навчають осіб, завербованих на тутешній території, демобілізованих вояків і біженців з цієї території, яких хочуть використати для того, щоб викликати безпорядки на

нашій території. Так було з'ясовано, що 14 листопада 1938 р. в с. Вишній Шард у цьому окрузі прийшли два угорські вербувальники Вилмош Пап і Лайош Югас, які, як вони сказали, були уповноважені угорськими властями завербувати на тутешній території 500 чоловік для угорського війська. Далі було з'ясовано, що багато молодих людей, між ними біля 30 призовників, які в цьому році повинні вступити на військову службу, утекли в Угорщину, де їх взяли на військове навчання. Демобілізований вояк Вамош із Севлюша розповідав тут, що угорські солдати били його за те, що він відмовлявся вступати в так звані «Сабатчопот» [66]. «У селі Хлумці, – доповідав місцевий начальник жандармерії, – Вінце Гортвай та його 10-ти літній син... переписували по хатах осіб... При складанні списку Гортвай питає людей, чи визнають вони себе угорцями, у випадку позитивної відповіді селяни самі записували своє ім'я в список. Мету проведення перепису Гортвай нікому із записаних не сказав» [67].

Британський журналіст Гендерсон писав, що в «околиці Шаланки, 12 миль на схід від Берегова, чехословацька армія взяла в полон 297 угорських терористів, у тому числі 26 офіцерів, 62 підофіцерів, одного аспіранта, чотирьох чехословацьких громадян мадярської національності, а решта були мадярські ревізіоністи. Зібрані в них документи вказували на те, що терористи були вислані генштабом міністерства війни. Допит терористів доказав, що полонені були зібрані і вишколовані в Кішварді близько Тешбанда, і є під командою поручника Іштвана Геяша... В Рутенії є розсіяних коло 2000 мадярських терористів...» [68].

Станом на 10 лютого 1939 р. угорські терористи 22 рази здійснювали напади на кордони Карпатської України [69]. Відзначимо, що це тільки ті сутички, у яких брала участь Карпатська Січ. Директор поліції Карпатської України Ю. Білей, даючи інтерв'ю газеті «Нова свобода», заявив, що «у самому Хусті наші українські хлопці зловили двох мадярських терористів» [70]. Рядові терористи всіляко заохочувались і нагороджувались своїми керівниками. «Терорист одержує денно 3,5 пенге, за напад 50 пенге» – повідомляла «Нова свобода» [71]. Доказом масовості терористичних нападів на Карпатську Україну є той факт, що Державною прокуратурою у Великому Березному станом на 25 лютого 1939 р. було ув'язнено 345 угорських терористів [72]. Після оголошення амністії, їх всіх відпустили [73].

У жовтні 1938 р. зафіксовано польських терористів. «У міжвоєнний період територія Закарпаття була регіоном, за яким влада Польщі спостерігала з особливою увагою. – писав польський історик Д. Домбровський. – Така зацікавленість була ініційована, насамперед, геополітичною роллю, яку відігравали ці землі після Першої світової війни» [74]. Варто погодитись із твердженням ученого, що «нелюбов до Чехословаччини у міжвоєнний період відчувалася по обидва боки кордону. Причини небажання вирішити взаємні конфлікти можна шукати як у Варшаві, так і у Празі. У тридцяті роки на взаємні суперечки накладалися амбіції архітекторів закордонної політики сусідів. Не було таємницею, що президент Бенеш і міністр Бек не симпатизували один одному. Обидва прагнули вибитися у лідери центральноєвропейських країн і таку ж роль відводили своїм державам» [75].

Польські війська, як і угорські, не маючи офіційної згоди Гітлера на вторгнення до Карпатської України, вирішили обмежитися терористичними акціями. 27 жовтня польські диверсійні групи здійснили спробу висадити в повітря міст поблизу Жорнави [76], а наступного дня напали на міст у Вучковому [77]. У бою з ними загинув чеський жандарм Калчік та кілька закарпатців, зокрема І. Лой. У с. Торунь польські терористи вбили синевириця І. Костя. Однак ці перші терористичні випадки не слід розцінювати як поодинокі спроби підірвати стабільність внутрішньополітичного становища Чехословаччини й Карпатської України. Архівні джерела, уведені до наукового обігу вже згадуваним польським дослідником Д. Домбровським, свідчать про чітку військово-диверсійну операцію, що цілеспрямовано проводилась польськими спецслужбами і ввійшла в історію під кодовою назвою «операція Лом».

Майор Едмунд Харашкевич, який був призначений керівником акції «Лом», виділяв у ній наступні основні етапи: 1) приготування (з 7 до 22 жовтня 1938 року); 2) бойово-диверсійні дії (з 22 жовтня до 12 листопада 1938 року); 3) партизансько-диверсійні дії (з 17 до 27 листопада 1938 року); 4) закінчення дій (з 28 листопада до 31 грудня 1938 року) [78]. Майор Фелікс Анкерштайн виділив три цикли проведення диверсійної операції: 1) підготовчий (до 20 жовтня 1938 року); 2) організація та здійснення диверсійних дій на Підкарпатській Русі разом з бойовими загонами з Розлуча та партизанськими загонами, негайно мобілізованими за допомогою Стрілецького союзу (з 20 жовтня до 10 листопада 1938 року); 3) організація і формування

партизанських загонів, їх підготовчі дії в очікуванні наказу на виконання акції та завершення усієї акції (з 5 листопада до 10 грудня 1938 року) [79]. Д. Домбровський у своїй монографії наводить склад польського командування акцією «Лом» у Карпатській Україні: майор Фелікс Анкерштайн, псевдонім «Мальський» – командуючий; капітан Ян Мельчарський, псевдонім «Бонецький» – заступник командуючого, комендант табору в Розлучі та бойової організації; капітан Александер Ромішовський, псевдонім «Флоріан» – оперативний офіцер; майор Владислав Новоженюк, псевдонім «Новий» – командуючий східною диверсійною підгрупою (Стрий – Долина – Калуш); капітан Юліан Борткевич, псевдонім «Бачинський» – командуючий західною диверсійною підгрупою (Турка – Леско – Санок); капітан Владислав Гуттри, псевдонім «Гродзький» – керівник розвідки в Карпатській Україні [80]. Останній, який в Ужгороді, прикривався дипломатичним паспортом, «починаючи з 12 жовтня 1938 року регулярно оглядав комунікаційні мережі поблизу Великого Березного, Перечина, Ужгорода, Сваляви та Середнього. Отримані матеріали про об'єкти, які підлягали знищенню (лінії електропередач високої напруги, мости, лінії зв'язку), він відправляв дипломатичною поштою капітану Мельчарському» [81].

10 листопада 1938 р. Пресова служба Карпатської України повідомляла, що польські терористи «затягнули до Польщі Ярослава Весецького, Вячеслава Ракоса і Ціріса, членів прикордонної сторожі, про яких й досі невідомо, чи живуть» [82]. «Нова свобода» повідомляла, що «фінансова дирекція в Хусті, посередництвом влади Карпатської України, дипломатичною дорогою домагатиметься, щоб польські уряди випустили на волю наших оборонців границь» [83]. У ніч з 18 на 19 листопада 1938 р. «кількадесят польських терористів в околиці Нижніх Верецьок (Нижніх Воріт – М. В.) напали на нашу прикордонну сторожу. По перестрілці прогнано їх у напрямку польської границі. Терористи полишили одного мертвого і кілька ранених» [84]. Напади польських терористів були зафіксовані 2, 3, 13, 15, 16, 18, 19, 22 листопада 1938 р. Постраждали жителі прикордонних з Польщею сіл Торунь, Присліп, Н. Студений, Синевирська Поляна [85].

Д. Домбровський вважає, що найбільш трагічним моментом акції «Лом» була операція, здійснена під керівництвом підпоручика Владислава Вольського. Диверсанти останнього зненацька атакували у ніч з 15 на 16 листопада 1938 року поблизу села Прислоп. На місці

загинули три диверсанти, ще одного закатували чехословацькі жандарми. На місці сутички загинули Владислав Гурницький, Владислав Гоффман та Адам Міхалкув. Останньою фатальною смертельною жертвою акції став, за припущенням польської сторони, її командир... Долі загиблих точно не були встановлені. Відомості про їх смерть дійшли до організаторів акції «Лом» завдяки інформаторам на території Карпатської України. Місця їх поховання, найімовірніше, так і не були встановлені [86]. 18 листопада 1938 року в сутичці з чехословацькими військами загинули капітан Клепацький, Роман-Юзеф Карпінський та Вавжинець Урбаняк. За повідомленням чехословацьких спецслужб загін польських диверсантів чисельністю до 100 осіб обстріляв (і закидав гранатами) будинок пошти у Торуні та пост жандармерії. Бій тривав від 02.00 до 04.30 ранку 22 листопада 1938 року. Поляки повернулися після підходу сил підтримки з Волового. Під час повернення група підірвала невеликий дорожний міст поблизу раніше знищеної пошти. Хоча у ході більш ніж двогодинного бою було підірвано близько ста гранат, людських жертв не було зафіксовано [87].

Із телефонограми угорського посла в Польщі А. Хорі міністру закордонних справ Угорщини К. Кані від 9 листопада 1938 р. випливає, що поляки мали сумнів з приводу звуження боротьби проти Чехословаччини тільки до терористичних акцій. «Питання про Русинську область, – писав А. Хорі, – слід вирішити швидко і самим корінним чином. Можливо, що ми можемо досягти цілі виключно з допомогою повстанських загонів. Але що відбудеться, якщо вони будуть розгромлені? Чи влаштує нас констатація того факту, що наші спроби не вдалися? Не виключено, що наші повстанські акції будуть відбиті ударом по регулярних угорських військах» [88]. 25 листопада 1938 року генерал Владислав Лангнер видав наказ про розформування партизанських загонів. Протягом декількох днів добровольців мали звільнити і відправити додому, а до початку наступного місяця необхідно було повернути на місце обладнання, зброю та обмундирування. Непотрібний кадровий персонал і рядовий склад мали повернутися до місць дислокації. До 10 грудня 1938 року потрібно було закінчити усі розрахунки і звіти. Після отримання 25 листопада 1938 року наказу генерала Лангнера майор Анкерштайн наказав завершити акцію «Лом» [89]. Однак необхідно погодитись із висновком Д. Домбровського, «що інформація про завершення акції надійшла пізно, наказ генерала Лангнера не міг бути одразу втілений

у життя. Чехословацькі документи стверджують, що останні польські атаки тривали з 26 до 28 листопада 1938 року. Їх жертвою став один митник, який загинув неподалік від Синевирської Поляни» [90].

Терористичні акції завдавали великої моральної і матеріальної шкоди. Лише польські терористи станом на 25 листопада 1938 р. завдали збитків на суму 277500 кч. [91]. Жителі с. Торунь повідомляли свій уряд, що «дня 5.XII наклали терористи екразит (вибухівку – М. В.) під нотарський уряд (убиток 3400 кч. Частково покрився на 1500 кч.), але 22.XII уряд знову був з усіх сторін обстріляний терористами протягом 2 год. В будову кинули 3 гранати – шкода 5 тис. кч.» [92]. Майже після кожного їх нападу були людські втрати. Тільки за кілька днів листопада 1938 р. на польсько-чеському пограниччі загинули «3 вояки, 2 четники, 1 фінансовий стражник, 1 піднотар, 2 дітей» [93]. 28, 29 і 31 листопада польські терористи тричі здійснювали напади на с. Вучкове. Січовиками були затримані особи польської національності Богдан Сенчак та Рудольф Пес [94]. Ці та інші факти знайшли відображення в доповідних записках працівників чехословацької служби безпеки. У них фіксувались озброєння, фінансування та рівень військового вишколу терористів [95]. Напади польських терористів не припинялися також у січні-лютому 1939 р. Так, на с. Присліп «напало 10 польських терористів і зайняли пошту. Будинок пошти збомбардували ручними гранатами і забили поштового урядника Калину. Разом з мужем своїм боронила пошту пані Калинова. Шматки гранати розірвали їй груди і голову» [96].

Карпато-українська влада, даючи відповідь на ноти протесту польського посла, у яких її звинувачували у сприянні антипольській пропаганді на території краю, постійно наводила факти руйнівної діяльності польських терористів. 13 листопада 1938 р. у Нижньому Студеному, при переході кордону був вбитий терорист, при якому знайшли «пістоль со значком «Церба», коробочку на сигарети, шкіряний пулярес, в нім 50 кч., 1 пол. Злотий і 15 польських грошей» [97]. 15 листопада 1938 р. у затриманих польських терористів відібрали «ручні гранати польського зразку, годинниковий механізм..., запальники з надписом «Краків», польські сигарети, шоколад» [98].

23 листопада група закордонних журналістів відвідала закарпатські села Вучкове, Торунь, Присліп, Синевирську Поляну, які найбільше постраждали від польських нападів. До складу цієї делегації входив також німецький консул Г. Гофман, який «усе

оглянув, сфотографував не тільки місця нападів, але і речі та зброю терористів, яку залишили на місцях» [99]. 27 листопада 1938 р. «Нова свобода» повідомляла: «Влада Німеччини сьогодні вислала ноти мадярській і польській владам, у яких... протестує проти висилання терористів польським генеральним штабом з Осмолоди на Карпатську Україну» [100]. Керівництво чехословацьких спецслужб високо оцінювали рівень підготовки командирів польських диверсійних груп. Згідно з їх донесеннями, «багато терористичних акцій були проведені енергійно і професійно, а їх командування мало достатньо сміливості, щоби проникати глибоко на нашу територію на декілька днів. Усі групи діяли дуже самовіддано, опікуючись хворими та пораненими». За оцінками чеських дослідників, польські диверсійні та бойові операції в Карпатській Україні були значно успішнішими за угорські [101].

За підсумковим звітом майора Анкерштайна в результаті польських диверсійних дій на території Карпатської України було знищено (або пошкоджено) 12 автомобільних мостів, одну греблю, телефонний комутатор та будинок пошти. В одному місці були пошкоджені залізничні колії та лінії електропередач високої напруги. У 27 місцях були пошкоджені телефонні лінії. Ці дії викликали повний безлад і навіть паніку в рядах чехословацьких жандармів, військових підрозділів та прикордонних служб у північній, гористій, частині Закарпаття. За даними командуючого акцією «Лом», втрати неприятеля становили 23 вбитих, 15 поранених, 20 полонених, доставлених на територію Польщі, та 5 полонених, роззброєних і відпущених на місці. Втрати з боку учасників акції становили 11 загиблих (з них 8 вбитих та 3 розстріляних) і 7 поранених. Три особи (з них двоє поранених) потрапили у полон, а ще три – зникли безвісти [102]. Однак ці дані важко вважати точними. Має рацію, безперечно, Д. Домбровський, коли стверджує: «До усієї наданої інформації як про власні втрати, так і про втрати неприятеля слід ставитися дуже обережно, оскільки вона відрізняється від зведень, складених чехословацькою стороною. Не відомо також, чи точним є список польських втрат. У зведеннях II відділу Головного штабу немає даних про долю провідників, які не були зареєстровані як учасники акції, їхня функція часто залежала від поставлених завдань. Здається, що дехто був зацікавлений лише у позитивному результаті акцій, часто відмовляючись від участі у небезпечних або ризикованих операціях...» [103]. Загальний баланс фінансових втрат на акцію

«Лом» становив приблизно 250 тисяч злотих [104]. Незаперечним є факт, що «гібридну війну» Польщі в Карпатській Україні не вдалося приховати. Влада Чехословаччини оприлюднила інформацію на цю тему, яка потрапила до закордонної преси, що суттєво ускладнювало тогочасні чехословацько-польські відносини. Головне, чого добивалася польська влада – встановлення спільного угорсько-польського кордону, але цього наприкінці 1938 року досягти не вдалося. Це буде зроблено тільки в березні 1939 року, коли гортистські війська повністю захоплять територію Карпатської України.

Необхідно відзначити, що чехословацький уряд приділяв значну увагу захисту кордонів краю. Нерідко проводились спільні бойові операції загонів СТОС і Карпатської Січі по знешкодженню терористичних груп. У ході такої операції ліквідували групу Йозефа Према [105]. Така ж доля спіткала угруповання Ернеста Берзевітці. Були взяті в полон 24 старшини, 62 підстаршини і понад 200 рядових терористів. Страждали не тільки населені пункти, де проживало винятково українське населення. Активізувалися напади угорських терористів на румунські села Марамороша. Активну позицію займав «Орден хоробрих», який ще в 1920 р. заснував М. Горті. Із багатьох організацій цього плану найгіршу репутацію мали так звані «вільні загони», які очолював уже згадуваний Геяш [106]. Основним завданням цих банд було знищення неугорського населення на цій території, а їх програма була викладена в брошурі Дечо Чаба, опублікованій у 1939 р. У ній говорилося, що угорська нація є найяскравішим представником монгольської пануючої раси, яка знає тільки перемогу, і в жилах якої кипить кров Атілли, Арпада і Чінгісхана [107]. «Я не чекаю, – писав Д. Чаба, – коли прийде помста. Не чекаю! Я нищу кожного волоха, який мені з'явиться на дорозі. Кожного знищу! Я не зволікатиму. Запалю вночі села – волоські села. Поріжу шаблею все населення, отрую усі колодці і навіть знищу дітей у колисках, взагалі знищу цих нелюдів! Не буде ні для кого винятку!» [108]. Один із лідерів партії «схрещених стріл» Мивау ще у 1938 р. наголошував, що «націонал-соціалізм Угорщини має як ціль забезпечити перевагу Угорщини по всій течії Дунаю» [109].

Серед терористичних банд особливо небезпечним був загін, який очолював Нодь Мігалі «з підрозділу Унгвар» [110]. Він, як і його підопічні, добре володів українською та румунською мовами. Напади угорських терористів тримали в постійному страхі місцеве населення.

Зафіксовані численні випадки, коли люди втікали на територію Румунії, зокрема до Тиргу-Муреша. Становище погіршилося ще більше, коли ця територія була окупована Угорщиною. Архівні документи свідчать про постійні репресії проти місцевого населення, у яких активну участь брали терористи [111]. Зафіксовані факти знущання над людьми, що не володіли угорською мовою [112]. У відповідь мали місце протести проти фашистського режиму, зокрема у Великому Бичкові [113]. Отже, банди терористів проникали також до Мараморошу, де проживало румунське населення.

Робилися спроби посилити прикордонні війська. В. Комарницький пропонував «усі сторожі... конечно скріпити, а то: на відтинку межі Залужом і Мукачевом о 30 людей, а між селом Старим Давидковом і Чомонником о 20 людей» [114]. Встановилися нормальні взаємини коменданта волівських січовиків С. Фігурою з чехословацькими прикордонниками. Були укріплені сторожові загони в селах Торунь, Присліп, Синевирська Поляна. «В половині листопада, – пригадував Г. Яворенко, – прибули до Торуня січовики під командою... інженера Волянського. У тому часі склад гарнізону вагався між 20 і 25 людьми... Поділено гарнізон на три групи... Кожна група числила по 6-7 людей, маючи лиш по одному крісові і револьверові та 6 гранат на групу. Терористи, мабуть поінформовані місцевими шпигунами і своєю розвідкою про наш приїзд, не відважувалися більше нападати на околиці, які ми захищали» [115]. Однак з останнім твердженням важко погодитися. Хоча напади польських терористів не були такими масовими, однак вони не припинялися.

Оголошувалися додаткові набори до жандармерії. 5 лютого 1939 р. «Нова свобода» опублікувала оголошення, у якому повідомлялось, що «до жандармерії Карпатської України буде прийнято більше жандармів на пробу» [116]. Умови прийняття до жандармерії були наступні: «має краєву приналежність до Карпатської України; є бездоганний, повноправний та душевно спосібний; переступив 21, а не досяг 35 року життя; є нежонатий або бездітний вдовець; є тілесно сильний і здоровий та є найменше 165 см високий; знає досконало українську мову в слові і письмі; докаже, що має найменше скінчену народню школу; має військове вишколення, виконав військову службу зі зброєю, на протязі найменше такого часу, який військовий закон приписує для нормальної прецензійної служби. До прохання (просьби) треба приложити проголошення, підписане двома

свідками, що на випадок прийняття до жандармерії, зобов'язується кандидат служити в жандармерії чотири роки» [117].

За нашими підрахунками, тільки в лютому-березні 1939 р. написали заяви з проханням зарахувати їх до жандармерії 278 чоловік [118]. Виявляли таке бажання навіть представники інтелігенції. М. Буксар, який працював вчителем у с. Завосино (округ В. Березний), писав: «Нині вся безпека нашої молоді держави є в руках жандармерії, а якраз в кадрі жандармської старшини нема синів українського народу, яких так треба для удержання безпеки супроти ворогів активних по границях, так пасивних – пропаганди» [119]. У такій формі відбувався процес українізації жандармерії. Хоча, необхідно відзначити, що проходив він досить повільно. Станом на лютий 1939 р. «усіх жандармів у Карпатській Україні є біля 900, з того українців 106» [120]. Були випадки преміювання людей, які затримали терориста. 17 листопада 1938 р. начальник канцелярії Президії Карпатської України М. Лацанич видав наказ про всенародне ознайомлення населення з рішенням уряду про «виплачення нагороди за зловлення чужих терористів» [121]. У лютому 1939 р. будь-якій людині, яка «беспечностовим органам передасть або визрадить агента-провокатора, або терориста з чужої держави, буде виплачена нагорода 500 кч.» [122].

Уряду Карпатської України за порівняно короткий відрізок часу вдалося переконати населення в необхідності всенародного захисту кордонів краю. Житель с. Синевирська Поляна І. Лобода писав у листі до батька: «Ти, няньку, стій на своєму місці і борони наші границі від мадярів, а ми тут в околиці будемо уважати на наших зрадників та безпощадно нищити польських бандитів... Поодинокі польські бандити в день ховаються у наших лісах, а вночі роблять своє диявольське діло» [123]. Загони самооборони були створені у всіх без винятку селах, які межували з Польщею.

Незважаючи на вжиті заходи по боротьбі з нападами угорських і польських терористів, А. Волошин добре розумів усю їх небезпеку. Саме з цієї причини він видав наказ про тимчасове закриття кордонів. У ньому, зокрема, говорилося: «В цілі забезпечення спокійного проведення виборів... запираю з негайною правосильністю всі демаркаційні лінії до Королівства Мадярщини й до Республіки Польської. Це запертя... триватиме до дванадцятої години понеділка 13 лютого 1939 р.» [124]. Напади терористів не припинялися з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. В. Гренджа-Донський писав, що вони

«стероризували і перестрашили народ» [125]. А. Волошин заявив, що «виправи терористів не є в інтересі доброго сусідського співжиття та що є діянням рішучо незвичайним в історії міжнародних зносин» [126]. Змушений він був також визнати, що «Карпатська Україна не в силі відбити їх напади» [127]. Після вторгнення гортистських військ на територію Карпатської України терористи масово вливалися до угорської армії й брали безпосередню участь у репресіях не тільки проти карпатських січовиків, але й мирного населення краю.

Список використаних джерел

1. Славик Ю. В. Репресії угорського окупаційного режиму в Карпатській Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Історія». Вип. 2 (33). 2014. С. 40-50; Ухач В. З. Карпатська Січ – Збройні сили Карпато-Української держави (Сучасна історіографія). *Збірник наукових праць з актуальних проблем економічної науки*. 2016. С. 59-62. Ухач В. Карпато-Українська держава в сучасній вітчизняній історіографії (Вибрані аспекти). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Історичні науки». Вип. 25. 2016. С. 195-200; Лепісевич П. М. ОУН у розбудові Збройних сил Карпатської України (1938-1939 рр.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 23-33.
2. Пагіря О. Карпатська Січ: військове формування Карпатської України: науково-популярне видання. К.: Темпора, 2010. 152 с.; Пагіря О. Роман Шухевич у Карпатській Україні (1938-1939). *Український визвольний рух*. Львів, 2007. Збірник 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. С. 171-185; Пагіря О. «Іх там нет» по-польськи: як Польща Карпатську Україну дестабілізувала. *Українська правда*. 2019. 17 лютого; Пагіря О. Угорський терор в Карпатській Україні навесні 1939 року. Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору»; Пагіря О. Польський терор у Карпатській Україні. 1938-1939. Меморіальний музей тоталітарних режимів «Територія Терору».
3. Домбровський Даріуш. Польща і Закарпаття. 1938-1939. Київ: Темпора, 2012. 392 с.
4. Вегеш Микола. Карпатська Україна і польські терористи [Рец.: Домбровський Даріуш. Польща і Закарпаття: 1938-1939. К.: Темпора, 2012. 392 с.]. *Актуальні проблеми політичної науки*. Випуск третій. Ужгород, 2018. С. 220-228; Вегеш М. М., Віднянський С. В. Рецензія на монографію Д. Домбровського Польща і Закарпаття: 1938-1939. Київ: Темпора, 2012. 392 с. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 27. Відп. ред. С. В. Віднянський. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. С. 363-373.
5. Токар Маріан Юрійович. Становлення і розвиток політичних партій Закарпаття в 1919-1939 рр. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність 07.00.01 – історія України. Ужгород, 2004; Буковський Іван Васильович. Утворення і діяльність військових формувань Карпатської України (1938-1939). Дисертація на

- здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2004; *Греченюк Надія Іванівна*. Східна Галичина і Закарпаття: Проблеми суспільно-політичних взаємин (1918-1939 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність 07. 00. 01 – історія України. Ужгород, 2008; *Ситник Олександр Миколайович*. Розвиток ідеологічних концепцій і напрямків в Україні (від початку ХІХ століття до 1939 року). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Спеціальність 07. 00. 01 – історія України. Ужгород, 2010; *Гиря Володимир Іванович*. Закарпаття та вплив угорського фактора на його політичний розвиток між двома світовими війнами (1918-1939 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність 07. 00. 01 – історія України. Ужгород, 2010. Див. також: Ринажевський Б. М. Становлення національної державності в Закарпатті (1918-1939 рр.). Автореферат дис. ... кандидата юрид. наук. Львів, 2004. 19 с.; Свідерська Н. Ю. Українське питання в політиці держав Європи напередодні Другої світової війни (вересень 1938 – вересень 1939 рр.). Автореферат дис. ... кандидата іст. наук. Львів, 2001. 20 с.
6. Венгрия и Вторая мировая война: Секретные дипломатические документы по истории кануна и периода войны. М.: Наука, 1962. С. 134.
 7. Там само.
 8. Там само. С. 135.
 9. Там само.
 10. Пагіря О. Карпатська Січ: Військове формування Карпатської України. С. 14.
 11. Венгрия и Вторая мировая война. С. 136.
 12. Там само. С. 140.
 13. Там само. С. 140-142.
 14. Там само. С. 142-143.
 15. Там само. С. 144.
 16. Документы и материалы кануна Второй мировой войны. Т. 1. Ноябрь 1937 – декабрь 1938 г. Из архива Министерства Иностранных Дел Германии. М.: Политиздат, 1981. С. 267.
 17. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. С. 472.
 18. Документы и материалы кануна Второй мировой войны. Т. 1. Ноябрь 1937 – декабрь 1938 г. Из архива Министерства Иностранных Дел Германии. С. 270.
 19. Венгрия и Вторая мировая война. С. 147.
 20. Документы и материалы кануна Второй мировой войны. Т. 2. Январь – август 1939 г. М.: Политиздат, 1981. С. 11.
 21. Венгрия и Вторая мировая война. С. 156.
 22. Там само. С. 158.
 23. Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. Ужгород: МПП «Гражда» – Карпатський Союз, 1996. С. 218.
 24. Вегеш М. Карпатська Україна: Документи і факти. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2004.
 25. Нова свобода. 1938. 15 жов.
 26. Там само. 29 жов.

27. Там асамо. 3 жов.
28. Венгрия и Вторая мировая война. С. 158.
29. Химинець Ю. Закарпаття – земля української держави. Ужгород, 1992. С. 89.
30. Венгрия и Вторая мировая война. С. 108.
31. Співак Б. І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930-1945 роках. Львів, 1963. С. 256.
32. Там само. С. 257.
33. Гренджа-Донський В. Щоденник. Твори. Т. VIII. Вашингтон, 1987. С. 220.
34. Венгрия и Вторая мировая война. С. 109.
35. Пагіря О. Названа праця. С. 71.
36. Венгрия и Вторая мировая война. С. 112-113.
37. Там само. С. 113.
38. Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 23.
39. Стерчо П. Урядова координація операцій мадярських і польських терористів у Карпатській Україні в 1938-1939 рр. *Державність*. 1993. № 1. С. 15-24.
40. Довганич О. Д., Пашкуй З. А., Троян М. В. Закарпаття в роки війни. Ужгород: Карпати, 1990. С. 14.
41. Венгрия и Вторая мировая война. С. 113.
42. Пагіря О. Названа праця. С. 72.
43. Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 28.
44. Нова свобода. 1938. 20 жов.
45. Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 34.
46. *Vojensky Historicky Arhiv. Praga. i. s. 5349.*
47. Там само.
48. Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 73.
49. *Vojensky Historicky Arhiv. Praga. i. s. 5349.*
50. Державний архів Закарпатської області (далі – ДАЗО). Ф. 3. Оп. 32. Спр. 32. Арк. 1-3.
51. Там само. Спр. 44. Арк. 1.
52. Там само. Ф. 211. Оп. 1. Спр. 42. Арк. 20.
53. Там само. Спр. 43. Арк. 20.
54. *Vojensky Historicky Arhiv. Praga. i. s. 5349.*
55. Там само.
56. ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 1.
57. Нова свобода. 1939. 12 січ.
58. ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 1.
59. *Vojensky Historicky Arhiv. Praga. i. s. 5349.*
60. Нова свобода. 1939. 3 лют.
61. Гранчак І. М., Поп І. І. Закарпаття в чехословацько-радянських відносинах періоду Другої світової війни. *Carpatica*. Ужгород, 1993. С. 221.
62. *Vojensky Historicky Arhiv. Praga. i. s. 5349.*
63. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 56. Арк. 5.
64. Там само. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 1.
65. *Vojensky Historicky Arhiv. Praga. i. s. 5349.*
66. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 73. Арк. 18.
67. Там само. Ф. 43. Оп. 1. Спр. 73. Арк. 18.

68. Teroarea hortisto-fascista in nord-vestul Transilvaei. Bucuresti, 1985. С. 155.
69. Нова свобода. 1939. 25 лют.
70. Там само. 21 лют.
71. Там само. 3 лют.
72. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 17. Арк. 3; Нова свобода. 1938. 16 жов.
73. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 17. Арк. 1.
74. Домбровський Даріуш. Названа праця. С. 7.
75. Там само. С. 8.
76. Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 44.
77. Там само. С. 71-72.
78. Домбровський Даріуш. Названа праця. С. 147.
79. Там само. С. 148.
80. Там само. С. 157.
81. Там само. С. 155.
82. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 8.
83. Нова свобода. 1939. 18 лют.
84. Там само. 1938. 28 лист.
85. Там само. 20, 25 лист.
86. Домбровський Даріуш. Названа праця. С. 197-198.
87. Там само. С. 203.
88. Венгрия и Вторая мировая война. С. 133.
89. Домбровський Даріуш. Названа праця. С. 204.
90. Там само.
91. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 65. Арк. 1.
92. Там само. Ф. 4с/18. Оп. 1. Спр. 45. Арк. 1.
93. Там само. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 65. Арк. 1.
94. Vojensky Historicky Arhiv. Praga. i. с. 65735/38
95. Archiv Ministerstva Zahranicnih Veci. Praga. i. с. 2012.
96. ДАЗО. Ф. 3. Оп. №. Спр. 159. Арк. 9.
97. Нова свобода. 1938. 25 лист.
98. Там само. 20 лист.
99. Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 87.
100. Нова свобода. 1938. 27 лист.
101. Домбровський Даріуш. Названа праця. С. 208.
102. Там само. С. 206.
103. Там само.
104. Там само. С. 217.
105. Стерчо П. Названа праця. С. 17.
106. Teroarea hortisto-fascista in nord-vestul Transilvaei. Bucuresti, 1985. С. 49-52.
107. Там само. С. 39.
108. Там само.
109. Arhivele Cluj-Napoka M.I. nr 546. vol. 282. p. 290-291.
110. Teroarea hortisto-fascista in nord-vestul Transilvaei. Bucuresti, 1985. С. 204.
111. Arhivele Cluj-Napoka M.I. nr 546. vol. 282. p. 65.
112. Там само.
113. Там само. р. 181.
114. ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 1.
115. Карпатська Україна в боротьбі. Відень, 1939. С. 102.

116. Нова свобода. 1939. 5 лют.
117. Там само.
118. ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 1-320.
119. Там само. Спр. 87. Арк. 1-2.
120. Нова свобода. 1939. 2 лют.
121. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 43. Арк. 2
122. Там само. Арк. 3.
123. Нова свобода. 1938. 20 лист.
124. ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 6.
125. Гренджа-Донський В. Названа праця. С. 108.
126. ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 2.
127. Там само. Оп. 3. Спр. 156. Арк. 1.

СИСТЕМА ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ МІКЛОША ГОРТІ В УГОРЩИНІ (1920-1939 РР.)

Олександр Бертолон,
заступник голови Правління
ГО «Асоціація політологів та міжнародників УжНУ»,
Ужгородський національний університет

Олександр Бертолон. Система політичного режиму Міклоша Горті в Угорщині (1920-1939 рр.).

У статті аналізується модель політичного режиму в Угорщині протягом 1920-1939 рр. Цей період характеризується авторитарним режимом на чолі з харизматичним лідером Міклошем Горті. Кожен інститут режиму функціонував з іменем Горті. Регент персоніфікував іститут влади, від імені якого діяли усі ті, хто наділявся частиною або часткою публічної влади. Парламент фактично був позбавлений прерогатив контролю за політикою держави. Державна влада повністю зосереджувалася в руках виконавчої гілки, яка була наділена функціями нормотворчості. Однак спостерігалися деякі елементи демократизму, зокрема автономія особи й суспільства в неполітичних сферах та відмова від тотального контролю над суспільством.

Ключові слова: політична система, Міклош Горті, авторитарний режим, Сан-Стефанівська корона, Регент, Угорське королівство.

Oleksandr Bertolon. System of the political regime by Miklosh Horti in Hungary (1920-1939 YY.)

This article analyses the model of the political regime in Hungary during 1920 – 1939. This period is characterised by the authoritarian regime headed by a charismatic leader Miklosh Horti. Every institute of the regime functioned from Horti's name. The Regent personified the institution of power, on whose behalf all those who were endowed with a part or share of public authority acted. Parliament was actually deprived of the prerogative of controlling the state policy. State power was fully concentrated in the hands of the executive branch, which was endowed with functions of rule-making. However, there were some elements of democracy, in particular the autonomy of individuals and society in non-political spheres and the rejection of total control over society

Key words: Political System, Miklos Horti, Authoritarian Regime, St. Stephen's Crown, Regent, Hungarian Kingdom.

У сучасній політичній науці аналіз політичних режимів минулого та сьогодення залишається однією з актуальних тем дослідження. На сьогодні багато експертів продовжують надавати перевагу авторитарному правлінню, вважаючи його стабільним і надійним. Авторитарний політичний режим, характеризується

зосередженням державної влади в руках однієї особи чи групи осіб, або в одному її органі.

Прикладом авторитарного режиму можна вважати політичну систему, яка утворилася в Угорщині з обранням парламентом у 1920 році регентом Міклоша Горті, який став загальнонаціональним харизматичним лідером. Актуальність ретельного дослідження режиму М. Горті постає через те, що за радянський період впливовою була думка ототожнювати його із фашистською диктатурою.

Мета статті – охарактеризувати основні риси і методи авторитарного правління в Угорщині за часів регентства М. Горті; проаналізувати будову політичної системи та роль Регента в ній; визначити чинники, які вплинули на трансформацію режиму; охарактеризувати діяльність політичних сил та їх вплив на формування суспільної думки.

При підготовці дослідження було розглянуто широке коло джерел та наукової літератури як вітчизняної, так і угорської з даної тематики. Зокрема, була розглянута праця відомого угорського історика, політолога Г. Бенчіка «Northy Miklos», а також праці відомого радянського історика А. Пушкаша. Політична система цього періоду аналізувалася такими вітчизняними та іноземними істориками і політологами як І. Ромшіча Е. Гергей, І. Гранчак, Д. Немеш та іншими науковцями.

Після першої світової війни Австро-Угорська монархія припинила своє існування. На її теренах утворилось кілька незалежних держав. Уперше після битви під Могачом в 1526 р. Угорщина стала цілком незалежною державою. Після угоди між лівими силами країни 21 березня 1919 р. Угорщина була проголошена Радянською республікою, яка протрималася 133 дні і була силою знищена сусідніми державами. Після бурхливих політичних змін у країні, лідери держав Антанти та аристократична еліта країни зажадали політику «сильної руки».

У 1920 р. в Угорщині було відроджено королівство як форма державного правління, хоча престол залишався вакантним. Основним мотивом відродження монархії стало те, що більшість політичної еліти Угорщини вважали Сан-Стефанську корону єдиною можливістю для правового претендування на відокремлені внаслідок Тріанонського мирного договору землі, а також те, що значна частина еліти залишалася прихильна до Габсбургів і монархічних традицій [4, с. 111].

Переможці війни заборонили Угорщині відродження династії Габсбургів на троні, тому за погодженням із угорською елітою була ведена «тимчасова» регентська посада, на яку і було обрано М. Горті [2, с. 78]. Утворилась специфічна для зовнішнього світу політична система, яку тоді з гумором називали «королівством без короля», на чолі з «моряком без моря» [6, с. 132].

За своїми правовими функціями Регент став фактичним королем держави, він володів усіма королівськими правами, крім надання шляхетського титулу. М. Горті отримав право відтермінувати початок роботи Національних Зборів, а також розпускати їх, зберіг за собою пост головнокомандуючого армією, але його основними функціями стали представництво країни перед зовнішнім світом, призначення і прийом послів. У порівнянні із періодом «дуалізму» суттєво була знижена роль вищого законодавчого органу – Держаних зборів. Із 1927 р. він за структурою став двопалатним: із нижньою і верхньою палатою. Основна законодавча функція відводилась нижній палаті – Національним зборам. Нижня палата обиралася на загальнонаціональних виборах, але виборче законодавство забезпечувало постійну перемогу правлячої партії.

Існував майновий і освітній ценз на право голосу, а також у провінціях тривалий час голосування було відкрите, що в жодному випадку не могло забезпечити вільні і демократичні вибори. У верхню палату, крім обраних членів, входили духовні та світські представники та особи, яких делегував сам М. Горті [6, с. 135]. Уряд формувався особисто прем'єр-міністром, із узгодженням кандидатур міністрів з Регентом. Уряд був підзвітним і відповідальним перед М. Горті. У відставку кабінет йшов за наказом Регента, або за рішенням більшості Національних зборів. За період між 1920-1944 рр. працювало дванадцять кабінетів, особливо почастишали зміни урядів із другої половини 30-х років у зв'язку з посиленням в Угорщині фашистського руху [6, с. 136].

Період М. Горті за хронологічною ознакою можна поділити на три різні періоди: 1) 1920-ті роки, ера «консолідації». Відчувався зовнішньополітичний вплив переможців війни на формування подій у країні. В Угорщині домінувала ліберально-консервативна ідеологія, створена ще за часів «дуалізму» відповідно за сприяння великих землевласників та капіталістів, це фактично була реставрація монархічного періоду 1870 – 1900 років. Даний етап позитивно вплинув на розвиток парламентаризму в країні; 2) 1930-ті роки. Цей

період характеризується посиленням співпраці між фашистською Італією та нацистською Німеччиною і зростанням їх впливу на політику в Угорщині. Починається відхід від консервативної ідеології до правого радикалізму, посилюється антисемітизм та пропаганда ревізії кордонів; 3) 1939 – 1944 рр. Участь держави у Другій світовій війні [5, с. 142-143].

Ера «консолідації» (1921-1931 рр.) пов'язана з іменем трансильванського графа, який очолював уряд у цей період Ішваном Бетленом [9, с. 146]. Саме цей майстерний, з консервативними поглядами політик, не позбавлений і ліберально-реформаторських якостей, став генеральним архітектором політичної системи, що отримала назву «гортізм». Після розгрому Радянської Угорщини І. Бетлен першочерговим завданням уважав повернення законності і встановлення правопорядку. Будучи реалістом і тверезомислячим політиком, він усвідомлював необхідність забезпечення внутрішньої стабільності країни, у цілях консолідації. Він висловився також за необхідність, відновлення християнських ідеалів. Йому вдалося певною мірою укріпити законність, громадський порядок, розширити гарантії свободи особи. Проте це не набуло такого масштабу, який існував країнах розвиненої буржуазної демократії [1, с. 192].

Соціал-демократи ж домовилися з І.Бетленом про свою легальну діяльність та сформували власну фракцію у парламенті. Найбільшою популярністю вони користувалися в столиці Будапешті і до середини 30-х років були найбільшою опозиційною партією в законодавчому органі. Легальним існуванням опозиційних політичних партій при режимі М.Горті підкреслювалася ліберальний характер системи перед Заходом, але ці партії були суттєво обмежені у своїй діяльності, прийти до влади вони не мали жодного шансу [8, с. 157]. Основною провладною партією була «Християнсько-національно єднальна» або як коротко її називали партія «Єдності». Вона була утворена в 1922 р. в результаті об'єднання двох найбільших партій які були обрані до Національних зборів. Партія служила оплотом більшості для уряду І.Бетлена в роки «консолідації» [7,с. 47].

На середину 20-х років в Угорщині закріпилась система влади, яка в багатьох своїх рисах була схожою на попередню до 1918 р. Влада знову зосереджувалася в руках традиційних правлячих кіл – аристократії, землевласників, великих капіталістів. За рахунок революції і «Тріанону» змінилися методи реалізації влади: знизилась роль парламенту, з'явилась цензура в пресі, посилювались

антиліберальні тенденції. Офіційна ідеологія режиму дістала назву «християнсько-національної». Під «християнським» малося на увазі, що вона була «неєврейська і не ліва», а «національна» означало вимогу повної ревізії кордонів і відтворення історичної Угорщини [8, с. 142]. Консолідуюча система на середину 20-х вивела економіку з кризи в якій вона опинилася після закінчення війни. Але уже 1930 р. «Велика депресія» досягла й Угорщину. І.Бетлен змушений був подати у відставку. Так закінчується період стабільності, консолідації і розпочинається поступовий рух вправо до фашистського політичного режиму [5, с. 163].

Початком 30-х років правлячі кола Угорщини були занепокоєні погравленням робітничого руху під час економічної кризи і вимагали жорстких авторитарних методів управління, що М.Горті теж підтримав, призначивши новим прем'єр-міністром Дюлу Гомбоша, відомого своїми ультраправими ідеями. Д.Гомбош своїм прикладом державної моделі вважав фашистську Італію Б.Муссоліні. У своїй програмі під назвою «Національний робітничий проект» всім суспільним класам обіцялося покращення життєвого рівня, але воно було за своїм змістом відверто популістським документом. Під чудовими гаслами ховалася страшна ідея перетворення Угорщини на фашистську диктатуру. Прем'єр-міністр ставив перед собою дві основні цілі: розгромити соціал-демократів і профспілки, а також поміняти в апараті управління стару гвардію І.Бетлена, яка залишалися на ключових посадах, на відданих йому людей. Але йому так і не вдалося втілити свої ідеї, оскільки нашттовхнувся на серйозний опір з боку консервативних кіл та організованого робітничого руху і все ж таки основна причина невдачі полягала в не підтримці Регентом М.Горті радикальної політики Д.Гомбоша [9, с.269].

На кінець 30-х років «єврейське питання», все більше висувається на перший план серед невирішених проблем. Це було пов'язано з появою на політичній арені багатьох радикально налаштованих політичних партій, серед них найвпливовішою стала партія «Схрещених стріл» (Нілашисти), на чолі якої стояв «харизматичний лідер» Ференц Салаші, який пізніше під час радянського наступу, буде проголошений вождем угорської нації. З 1939 р. партія стала найбільшою опозиційною силою в парламенті [8, с. 172-173]. Партія вимагала визнати єврейство окремою расою, а також заборонити членам угорської нації одружуватися з євреями. У

програмі партії зазначено про утворення «Робітничої держави», яка змусить єврейство покинути Угорщину [7, с. 426].

Щоб зупинити збільшення популярності «Нілашистів», влада прийняла два закони «Про єврейство в Угорському королівстві». Перший обмежував діяльність тільки тих, які сповідували єврейську віру в економічному, культурному житті, а другий, більш пізній, поширювався і на тих, які за походженням були євреями, тобто носив расовий характер. Режим вважав, що «єврейське питання» – це те поле простору, де можна піти на поступки вимогам «нілашистів» та німців [6, с. 173]. З піднесенням крайніх правих, пішов на спад лівий рух в Угорщині. Хоча Комуністична партія Угорщини в 1935 р. на Комінтерні заявила про об'єднання антифашистських сил, але ніякої політичної ваги не мала в країні, аж до закінчення війни [1, с. 16].

Регент М.Горті, який міг врятувати Угорщину від катастрофи теж вагався між консерваторами і радикальними правими, що проявилось в частих змінах урядів в період між 1936-1939 рр.

При аналізі вище наведених фактів чітко прослідковуються основні риси побудови авторитарного режиму. Регент персоніфікував іститут влади, від імені якого діяли усі ті, хто наділявся частиною або часткою публічної влади. Парламент фактично був позбавлений прерогатив контролю за політикою держави. Державна влада повністю зосереджувалася в руках виконавчої гілки, яка наділена була функціями нормотворчості. Виборча система була пристосована до потреб особистої влади. Рекрутування політичної еліти відбувалося шляхом призначення згори. Однак спостерігалися деякі елементи демократизму, зокрема автономія особи й суспільства в неполітичних сферах, відмова від тотального контролю над суспільством, відсутність загальнообов'язкової ідеології. Існувала багатопартійність, діяли громадсько-політичні організації, проводилися вибори до предствницьких органів влади.

Список використаних джерел

1. Желицки Б.Н. Регент Венгрии Миклош Хорти (1868-1957). *ННИ*. 1996. №2. С. 173-196; №3. С. 195-213.
2. Немеш Д. Венгрия в годы конрреволюции 1919-1921. Пер. с венг. М.: Наука, 1966. 527 с.
3. Политические системы СССР и стран Восточной Европы 20-60-е годы. М.: Наука, 1991. 254 с.

4. Пушкаш А. И. Венгрия в годы второй мировой войны. М.: Наука, 1966. 527 с.
5. Bencsik G. Horthy Miklos. Bp.: Magyar Mercius kiado, 2003. 285 о.
6. Bihari P. A 20 szazad tortenete. Bp.: Honlap kiado, 1999. 356 о.
7. Gergely J. Magyarorszagi part programok 1919-1944. Bp.: ELTE: Eotvos kiado, 2003. 504 о.
8. Romsics I. Magyarorszag tortenete a XX szazadban. Bp.: Osiris kiado, 2005. 668 о.
9. Karsai E. A budai Sandor palotaban tortent 1919-1941. Bp.: Tancsics kiado, 1964. 564 о.

УЧАСТЬ АКТИВІСТІВ «СОЮЗУ ПІДКАРПАТСЬКИХ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТІВ» У ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЯХ 1938- 1939 рр.

Костянтин Куцов,
аспірант кафедри археології, етнології та культурології,
Ужгородський національний університет.

Костянтин Куцов. Участь активістів «Союзу підкарпатських українських студентів» у політичних подіях 1938-1939 рр.

У статті на основі архівних та опублікованих джерел висвітлено участь членів Союзу Підкарпатських Українських Студентів у політичних процесах 1938-1939 років. Автор аналізує політичну діяльність студентів напередодні надання Підкарпатській Русі автономного статусу та їх участь у політичному житті безпосередньо у період карпато-українського державотворення. При цьому вказано також на деякі деструктивні факти, якими супроводжувалася політична діяльність членів організації.

Ключові слова: студенти, політична діяльність, Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Чехословаччина

Kostiantyn Kutsov. The activists' of the «Union of Subcarpathian Ukrainian Students» participation in the political events in 1938-1939.

The article focused on members' of «Union of Subcarpathian Ukrainian Students» participation in political processes in years 1938-1939 based on archival and published sources. The author analyzes the political activity of students on the eve of granting autonomous status to Subcarpathian Rus (Carpatho-Ukraine) and their participation in political life directly during the period of the Carpatho-Ukrainian statehood. It also mentions some destructive facts that accompanied the political activities of the members of the organization.

Key words: students, political activity, Subcarpathian Rus, Carpatho-Ukraine, Czechoslovakia.

Період перебування Закарпаття (Підкарпатської Русі) у складі Чехословаччини, крім багатьох трансформацій суспільного життя, був часом утвердження національної ідентичності його населення. Саме у цей період підкарпатські русини почали виходити з-під впливу багаторічної мадяризації та консервативних панславістських тенденцій і усвідомлювати себе українцями. Логічним завершенням даного процесу стало Карпато-Українське державотворення кінця 1938 р. – початку 1939 р. Основна ж роль у процесі «творення» українського Закарпаття належала громадським організаціям. Для старшої інтелігенції це була «Просвіта», для дітей та школярів –

«Пласт». Для студентської ж молоді, яка, здобуваючи освіту у чехословацьких високих школах, прагнула з часом прислужитися рідному краю, такою організацією став Союз Підкарпатських Українських Студентів (далі – «Союз»).

1938-й був вісімнадцятим роком з часу заснування «Союзу». За цей досить тривалий період товариство зуміло не лише вистояти, переживши кілька організаційних й фінансових занепадів, а й помітно еволюціонувати, як у структурному плані, так і в питанні національно-мовної орієнтації. Початком 1929 р. (раніше за переважну більшість старших народовецьких об'єднань Підкарпатської Русі) організація остаточно прийняла українську національну платформу та в офіційному діловодстві перейшла на український фонетичний правопис. Саме тоді консервативну назву «Союз Підкарпатських Руських Студентів» змінила нова – «Союз Підкарпатських Українських Студентів», що цілком відповідала національним стремлінням членів товариства. І хоча легалізувати зміни чехословацький уряд не дозволив, нова назва впродовж майже всього подальшого часу активно вживалася у внутрішній документації «Союзу», зокрема – у протоколах його зборів та засідань правління. Еволюція ідентичності супроводжувалася поступовою політизацією діяльності товариства, що остаточно відбулася у першій половині 1930-х рр. Яскравим підтвердженням цього стало створення при «Союзі» часопису «Пробоем» (грудень 1933 р.), який невдовзі перетворився на фактичний орган Організації Українських Націоналістів, що у той час нелегально діяла у ЧСР, і під вплив якої товариство дедалі більше потрапляло. Промовистими свідченнями цього були й ініційовані та проведені «Союзом» націоналістичні форуми – Другий з'їзд народовецької молоді (Мукачево, 1 липня 1934 р.), що був одним із наймасовіших заходів у Закарпатті міжвоєнного часу, та Конгрес українського високошкільного студентства (Ужгород, 28 червня 1936 р.) [17, арк. 31, 56]. На початок 1938 р. вплив на членів «Союзу» збоку ОУН був уже настільки відчутним, що прихильність когось із них до інших політичних сил прирівнювалося до порушення товариської дисципліни та викликала осуд збоку колег. Яскравим прикладом цього був інцидент, який мав місце на членських зборах організації 26 березня 1938 р. Тоді редактор «Пробоем» Степан Росоха (1908-1986) вимагав виключення з лав «Союзу» двох молодших студентів за їх співпрацю з «крайніми соціалістами». І хоча до виключення

інакодумців тоді не дійшло, багато «союзівців» висловилися на підтримку такої пропозиції [17, арк.82-83].

Націоналістична орієнтація «Союзу», серед іншого, стала причиною того, що на засіданні правління організації 13 березня 1938 р., попри юридичні перешкоди, категорично було поставлено питання про зміну її назви на таку, яка б відповідала його дійсному спрямуванню. Як один із варіантів тоді пропонувалося перейменувати товариство на «Центральний Союз Закарпатських Українських Студентів». Але згодом, розуміючи невеликі шанси легалізації такого перейменування, студенти усе ж зійшлися на думці домогтися затвердження назви «Союз Підкарпатських Українських Студентів», яка вже тривалий час використовувалася *de facto* й була достатньо відомою серед української громадськості не лише ЧСР, а й за її межами. Змінений статут організації було схвалено загальним зборами 15 травня [17, арк. 79, 88]. Окрім зміни назви, суттєвим доповненням у ньому стала поява ще одного провідного напрямку у діяльності товариства – військового вишколу [21, арк. 26]. Це свідчило, що «союзівці» адекватно оцінювали геополітичні реалії, і в разі початку війни бажали бути до цього готовими.

Указана причина також змушувала лідерів «Союзу» активізувати роботу зі створення у Підкарпатській Русі організації народної оборони, розраховану на ширші верстви молоді, а не лише студентство. Відзначимо, що опосередковану роботу в цьому напрямі С. Росоха розпочав ще кількома роками раніше шляхом створення молодіжних націоналістичних осередків, які формально діяли як гуртки передплатників «Пробоем». Відомо, зокрема, що станом на 1937 р. гуртки «пробоевиків» діяли серед студентів-«союзівців» та молодих робітників у Празі, Братиславі та Брно, учнів Мукачевської торгівельної академії та Хустської гімназії, а також серед молоді кількох підкарпатських сіл. Як згадував пізніше сам С. Росоха, крім матеріальної підтримки часопису, завданням гуртків було «вишколення своїх членів в ідеології українського націоналізму» [11, с.60-61]. А вже навесні 1938 р. поліція зафіксувала стрімке створення гуртків «Пробоем» (у звіті їх було названо «фашистськими») у Киблярях, Анталовцях, Гайдоші, Руських Комарівцях та інших селах поблизу Ужгорода [6, арк.29]. За твердженням С. Росохи, у червні він закликав членів «Союзу» під час канікул продовжувати створення таких осередків по містах і селах Підкарпатської Русі, аби згодом об'єднати їх у крайову організацію національної оборони [11, с. 60].

Окрім цього, на засіданні правління «Союзу», що відбулося 18 червня 1938 р., організація зобов'язала кожного свого активіста «під час вакацій (...) вести як найширшу участь у громадянським життю» [17, арк. 91].

Участь «союзівців» у політичному житті в цей час дійсно ставала дедалі активнішою. Зокрема, ще 5 червня 1938 р. група офіційних представників товариства зустрілася із делегацією «Карпаторусского Союза Америки» (дана делегація, очолювана русофілом Олексієм Геровським (1883-1972), прибула до Чехословаччини кінцем весни 1938 р., її задекларованою метою було створення у Підкарпатській Русі об'єднаного фронту боротьби за автономію). Аудієнція відбулася у братиславському готелі «Carlton». «Союз» представляли активісти його братиславської філії Василь Гудяк (1910-?), Євген Дзямка (1913-?) та Василь Івановчик (1912-1995), а також Степан Росоха, як уповноважений пражської централі. Щоправда, від результатів зустрічі студенти не були у захваті. «Вражіння від нарад не дуже захоплюючі, хоч американці говорили з союзівцями по-українськи», – повідомив невдовзі «Пробоем» [13, с. 91].

А впродовж наступних місяців деякі активісти «Союзу» взяли активну участь у масових громадсько-політичних заходах, безпосередньо у Підкарпатській Русі. Що суттєво – присутність «союзівців» та виголошені ними промови вносили у ці акції відчутну долю радикалізму. До прикладу, промовляючи від імені організації на конгресі «Учительської громади» в Ужгороді (3 липня 1938 р.), Степан Росоха заявив, що ідеальним розвитком подальших подій для української націоналістичної молоді Підкарпатської Русі є возз'єднання з українцями по інший бік Карпат, які у свою чергу повинні бути звільнені з-під польського гніту. Заява викликала невдоволення присутнього на зборах поліцейського інспектора та спричинила занепокоєння серед організаторів заходу, які поспішили позбавити молодого промовця слова [7, арк. 90-91]. Не менше уваги поліції привернув й виступ Росохи на зборах Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради, що проходили 4 вересня 1938 р. у Народному Домі «Просвіти» в Ужгороді. Тоді, різко засудивши дії чехословацьких політиків та урядовців стосовно українського руху в краї, промовець завершив свій виступ словами: «Ми, молоді, мусимо докласти всіх зусиль, аби наша політика у нашому Закарпатті стала частиною загальноукраїнської політики» [5,

арк. 97]. Подібні заяви з боку молоді, безперечно, спонукали старших лідерів проукраїнського табору до більш рішучих дій. Але, водночас, вони змушували чехословацьку владу сумніватися у підтримці підкарпатськими українофілами ідеї цілісності держави, що за тогочасних міжнародних обставин набувала дедалі більшої актуальності.

Повертаючись до зборів Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради 4 вересня 1938 р., відзначимо, що, за даними деяких дослідників, тоді троє провідних «союзівців» (абсолювент теології Іван Рогач (1913-1942) та вже згадувані Василь Івановчик і Степан Росоха) були обрані до новго керівництва Ради [15, с.12]. А одразу по завершенні зібрання за їхньою ініціативою у тому ж приміщенні відбулися установчі збори організації, що отримала назву «Українська Національна Оборона» (далі «Оборона»). Характерно, що більшість молодих людей, які увійшли до її керівництва, були чинними або недавніми активістами «Союзу». Зокрема, головою був обраний Василь Івановчик (у недавньому минулому – голова брatisлавської філії «Союзу»), заступником голови і референтом з організаційних питань – Іван Рогач, секретарем – Степан Росоха, а одним із членів правління – Юрій-Всеволод Шпилька (1910-?), який теж свого часу очолював філію «Союзу» у Братиславі. 17 вересня у керівництві відбулися деякі персональні ротації: Степан Росоха став головою, Василь Івановчик – організаційним референтом, а посаду скарбника обійняв колишній голова «Союзу» Адальберт Гелетка (1907-1992) [6, арк.81-82].

Офіційно «Оборона» позиціонувалася, як політична організація, а її ідеологічною платформою, що цілком логічно, був проголошений український націоналізм [9]. Сам С. Росоха згадував, що створював її «на основі статусу політичних партій, які не потребували статутів, затверджених міністерством внутрішніх справ» [11, с.76]. Фактично ж це була міліарна структура: при ній був створений неофіційний «генеральний штаб», куди ввійшли кілька професійних військових з числа українських емігрантів, а деякі члени організації невдовзі отримали вогнепальну зброю [11, с. 77; 10, с. 5]. Протягом місяця осередки «Оборони» були створені в інших населених пунктах краю. У цьому процесі теж помітну участь брали «союзівці». До прикладу, недавній секретар Братиславської філії «Союзу» Василь Шпак (1908-?) очолив осередок у Іршаві [15, с. 18]. При цьому, як і під час попередніх публічних акцій, не обходилося без конфліктів із

правоохоронними органами, які іноді навіть оберталися кривавими трагедіями. Так, 4 жовтня на установчих зборах «Оборони» у Королеві на Тисою радикальні висловлювання члена «Союзу» Юрія Купчика (1911-1938) спровокували сутичку із жандармами. У результаті студент отримав важкі поранення, від яких наступного дня помер у Севлюській лікарні [8, арк. 141].

Паралельно із розбудовою «Оборони» С. Росоха зайнявся створенням її друкованого органу. Початково він мав намір перебрати позапартійну газету «Українське Слово», яка виходила в Ужгороді ще з 1932 р. На це, зокрема, погоджувався й власник видання – адвокат Михайло Брацайко (1883-1969). Але категорично проти був інший співробітник редакції – викладач Ужгородської гімназії Володимир Бірчак (1881-1952). «Проф. В. Бірчак поставився більш як ворожо до перебрання мною видавництва і радше лишив його загинути, як передати «пробоевикам», – пригадував С. Росоха [11, с.77]. У свою чергу, В. Бірчак згодом переконував, що не хотів, аби газета фінансувалася із зовнішніх джерел, а пропонував видавати її з пайових внесків (як і це робилося й до того), проте вже за участі молоді, на що сама молодь не погодилася [1, с.32-33]. До цього додамо, що у попередні роки редагований Росохою «Пробоем» неодноразово у досить зухвалій формі критикував консерватизм Бірчака та відверто глузував із його поміркованості, що також не могло не позначитися на результатах перемовин. Незважаючи на невдачу, С. Росоха 23 жовтня розпочав в Ужгороді випуск газети «Наступ». Її перший номер вийшов, як додаток до «Нової Свободи», а наступний – вже як самостійне видання, орган «Оборони».

А тим часом у краї відбувалися стрімкі політичні зміни. 11 жовтня офіційна Прага затвердила перший автономний уряд Підкарпатської Русі на чолі з Андрієм Бродієм (1895-1946). До нього увійшли представники русофільського та проукраїнського таборів. При чому останні були у суттєвій меншості. Проте вже 26 жовтня кабінет Бродія був розпущений, а він сам за звинуваченням у проугорській діяльності – заарештований. Того ж дня новим прем'єром став о. Августин Волошин (1884-1945). Указані події відбувалися в умовах жорсткого міжнародного тиску, спровокованого урядом Угорського королівства, який ще початком жовтня висунув до Чехословаччини територіальні претензії щодо земель, заселених етнічними угорцями (йшлося передусім про Підкарпатську Русь та частину Східної Словаччини). Ці домагання

підтримали Німеччина та Італія. Територіальний спір мав вирішити німецько-італійський арбітраж, засідання якого було призначено на 2 листопада у Відні. Того дня до Відня прибув і о. А. Волошин, але до роботи арбітражної комісії допущений не був. Міжнародна обстановка спровокувала збурення й серед карпатоукраїнського студентства. Аби продемонструвати солідарність із урядом Волошина 29 жовтня 1938 р. чотиричленна делегація «Союзу», очолювана студентом-природничником Юрієм Кене (1916-1944) відвідала розташовані у Празі амбасади Німеччини, Італії, Румунії та Югославії, де студенти висловили свій протест стосовно можливого приєднання Карпатської України до Угорщини [13, с. 106]. Тоді ж представникам дипломатичних місій було вручено спеціальний меморандум, у якому, апелюючи до історичних фактів, студенти стверджували, що «підкарпатські українці є частиною 45 мільйонного українського народу»; також, посилаючись на дані офіційної статистики та чинні міжнародні договори, вони доводили, що ймовірно приєднання краю до Угорського Королівства – необґрунтоване і порушує принципи міжнародного права. «Як відомо, Мадярщина і Польща ведуть спільно сильну акцію на міжнародному політичному полі про прилучення Підкарпаття до Мадярщини і тим створення спільного кордону. При сій нагоді ми підкарпатські українські студенти в імени цілої нашої молодії генерації як найрішучише протестуємо проти прилучення Підкарпаття до Мадярщини (підкерслено авторами документа – К. К.), тому що це всеціло противиться засадам мюнхенського договору (...). Накінець, протестуємо проти прилучення Підкарпаття до Мадярщини, тому що це противиться волі нашого підкарпатського українського і цілого українського народу, який хоче жити самостійно» [19, арк. 2].

Цікаво, що разом із Ю. Кене, який у той час виконував функції фактичного голови «Союзу», меморандум підписав студент-правник Павло Теняк (1915-?). Той ще донедавна був у числі найактивніших членів русофільського товариства «Возрождение», проте у новій ситуації остаточно усвідомив хибність своєї попередньої діяльності. Трохи згодом про зміну поглядів студент оголосив публічно. У «зреченні» він відкидав напади колишніх соратників та недоброзичливців про переорієнтування з кон'юнктурних міркувань, а ствержував, що дійшов до цього закономірним шляхом, поступово усвідомивши відірваність русофільства від капатоукраїнського

народу [14]. Подібні думки були у той час характерними й для багатьох інших представників розчарованої русофільської молоді.

Як відомо, ні дипломатичні зусилля уряду о. А. Волошина, ані, тим більше, згаданий вище студентський меморандум, не вплинули на тогочасних доміантів Європи. Отож 2 листопада 1938 р. рішенням Віденського арбітражу значна частина Підкарпатської Русі (включаючи Ужгород, Мукачево, Берегово) була приєднана до Угорського королівства. Автономний уряд змушений був переїхати до Хуста і до 10 листопада вивести майно урядових структур, освітніх закладів та соціальних структур на територію, що залишилася під чехословацькою юрисдикцією. За твердженням безпосередніх учасників подій, у ті дні студенти-«союзівці» (зокрема, ті, які перебували в лавах «Оборони») взяли найактивнішу участь у процесі евакуації майна автономного уряду та проукраїнських громадських об'єднань, а також у їх безпосередньому захисті від нападів місцевих мадяронів [4, с. 48, 54-55; 10, с. 5]. «Може, ніхто не носить на серці справу евакуації так, як д-р Степан Росоха, цей ентузіаст і провідник молоді, що разом зі студентами підкотив рукави і виносять, що тільки можуть», – написав 6 листопада у своєму щоденнику письменник Василь Гренджа-Донський [4, с. 52]

У листопаді-грудні 1938 р. активісти «Союзу», які вже завершили університетські студії, були долучені до створення та діяльності структур, які репрезентували уряд Волошина у столиці ЧСР. Зокрема, колишній голова «Союзу» Вікентій Шандор (1907-2003) почав керувати офіційним представництвом автономного уряду в Празі, а посади радників при ньому обійняли «союзівці» старшого покоління: Василь Качуровський (1905-2000), Василь Бора (1907-1984) та вже згаданий Адальберт Гелетка. Ще один колишній голова організації Михайло Русинко (1906-?) очолив щойно створену українську редакцію чехословацького радіо, його заступником працював інший недавній активіст організації Омелян Штефан (1912-?), а дикторкою стала чинна «союзівка», студентка празької Вищої технічної школи Марія Ігнатишин (1916-?) [20, с.146, 245]. Важливі посади у цей час дійсні члени «Союзу» обійняли і в урядових структурах безпосередньо на території автономії. До прикладу, уже неодноразово згадуваний І. Рогач став особистим секретарем прем'єр-міністра, студент медицини Юліян Гутник (1916-1985) виконував у канцелярії прем'єра функції зв'язкового між різними міністерствами, студент-агроном Петро Бедей (1908-?) обійняв

посаду урядово комісара на деревообробному підприємстві «Бантлін» у Перечині [12, с. 31]. До того ж чимало інших важливих посад, включаючи – шефів міністерств та начальників окружних урядів, у цей період обійняли саме представники молодого інтелігенції, чия громадянська позиція сформувалася саме у студентські роки у лавах «Союзу». Як пригадував згодом В. Шандор, у листопаді 1938 р. о. А. Волошин особисто звертався до нього із проханням рекомендувати фахівців із числа колишніх «союзівців» для роботи в урядових та господарських структурах автономії [20, с. 100].

Разом з тим, далеко не всі діячі «Союзу», які у той час перебували на території Карпатської України, охоче йшли на державну службу. До прикладу, той самий С. Росоха тривалий час не подавав прохання на працевлаштування в структурах автономного уряду через зайнятість громадськими справами. Так, початком грудня він відмовився від зроблених особисто прем'єром пропозицій очолити крайову референтуру соціальної опіки над молоддю та представництво карпато-українського автономного уряду в Братиславі, однак погодився на менш престижну посаду керівника відділу позашкільної освіти у міністерстві шкільництва [11, с. 77-81]. Проте вже за місяць цей студентський лідер знову повністю поринув у політику – 18 січня 1939 р., як представник молоді, він увійшов до центрального проводу партії «Українське Національне Об'єднання» (УНО), а невдовзі був включений до її кандидатського списку і в цій якості брав найактивнішу участь у агітаційній кампанії; 12 лютого Росоха був обраний депутатом Сойму Карпатської України, а у перший і останній день його роботи (15 березня) – одним із віце-спікерів (до слова, депутатами сойму були обрані ще четверо молодих людей, які свого часу пройшли через лави «Союзу») [4, с. 121, 148].

Окрім роботи в урядових структурах, члени «Союзу» у цей час брали найактивнішу участь у багатьох громадсько-політичних ініціативах, які реалізовувалися у Карпатській Україні. Зокрема, на установчих зборах «Українського Національного Об'єднання» І. Рогач був обраний одним із його секретарів [4, с. 116]. Помітною була участь «союзівців» й у створенні «Товариства боротьби з комунізмом» (Хуст, 9 лютого 1939 р.) – студенти празької Вищої технічної школи Антон Романець (1917-?) та Єлизавета Кузьма (1911-?) виступили із вітальними промовама на установчих зборах, а студент-правник Василь Кузьмик (1916-1942) обійняв у правлінні новоствореної організації посаду пропагандиста (він же у цей час

редагував двотижневик «Народна Воля», що виходив як додаток до «Наступу») [3]. На участі членів «Союзу» у створенні та діяльності Організації Народної Оборони «Карпатська Січ», що теж була активною, зупинятися не будемо, позаяк вона досить детально висвітлена у науковій та мемуарній літературі.

Про діяльність деяких «союзівців», які у 1938-1939 рр. перебували на державній службі, керівництві УНО та інших громадсько-політичних організацій, існує неоднозначна думка. Розрізнені факти їх зверхнього ставлення до влади автономії та старших політиків наводили у своїх мемуарах свідки тих подій [1, с. 57-59; 20, с. 212-213], про протистояння націоналістичної молоді та керівництва автономного уряду говорять й сучасні дослідники [2, с. 236; 15, с. 32]. У спогадах та працях істориків чимало написано й про ймовірні причини такого стану справ. На нашу думку, до них слід додати банальний «конфлікт поколінь» та нігілістичне ставлення молодих націоналістів до старших політиків, вироблене ще у попередні роки.

До слова, далеко неоднозначною у цей час була й політична активність членів «Союзу», які на рубежі 1938-1939 рр. залишалися у Празі. Ще 23 жовтня 1938 р. там була створена філія ПР(У)ЦНР. Її засновниками виступили карпатоукраїнські організації, які діяли у чехословацькій столиці: «Союз», Товариство Українських Католицьких Студентів та пражська філія «Просвіти» (обидві організації у цей час теж перебували під майже абсолютним контролем «союзівців»), а також колишнє товариство «Робітнича академія». Користуючись більшістю, студенти обрали головою філії свого представника Дмитра Криванича (1916-?) та обійняли у ній більшість керівних посад (31 жовтня, посередництвом С. Росохи, повноваження правління філії були затверджені керівництвом ПР(У)ЦНР). Однак лідерство студентів не визнали робітники й старші члени ради, очолювані інженером Петром Красноносом (1901-1983). Як наслідок, практично вся діяльність філії звелася до з'ясування стосунків між групами Криванича і Красноноса (єдиною конструктивною акцією можна вважати спільний візит 30-членної делегації студентів та робітників до міністра внутрішніх справ ЧСР 18 листопада, під час якого делегація «домагалася офіційного признання назви для Закарпаття: Карпатська Україна» [13, с. 106]). Зважаючи на це, уже 11 грудня, з наказу керівництва ПР(У)ЦНР та автономного уряду, філія була реорганізована [18, арк.1-2, 29, 36-37].

Ще один приклад тогочасної деструктивної поведінки «союзівців» наводив у своїх «Споминах» В. Шандор. Він згадував, як у другій половині січня 1939 р. до празького представництва автономного уряду навідалася група студентів на чолі із секретарем «Союзу» Федором Гайовичем (1919-1942). Виступаючи від імені «УНО в Празі» та апелюючи до «державного інтересу», вони вимагали негайного звільнення членів представництва та призначення на їх місце самих себе [20, с. 205].

Підсумовуючи тему нашого дослідження, звернемо увагу на активну участь членів «Союзу» у діяльності «Українського допомогового комітету збігцям з Карпатської України», створеного у Празі буквально у перші дні після окупації Карпатської України (20 березня 1939 р.). «Союз» разом із іншими карпато-українськими організаціями Праги був у числі засновників цієї структури. Від моменту заснування Комітету офіційний представник «Союзу» Антон Романець був обраний його секретарем, а 22 березня 1939 р. до складу виконавчого вибору цієї організації були кооптовані ще троє «союзівців». Саме завдяки зусиллям Комітету чимало політичних емігрантів Карпатської України впродовж наступних місяців змогли легалізуватися у Протектораті Чехія та Моравія, отримати на перший опомогу у працевлаштуванні [16, арк. 5-6, 11, 48].

Отже, до доленосних подій карпато-українського державотворення «Союз», що на той час набув помітних ознак громадсько-політичного об'єднання, дійшов підготовленим, як організаційно, так і ідеологічно. Саме тому активна участь його членів у тогочасних політичних процесах була цілком закономірною. У період із червня 1938 р. по березень 1939 р. політична активність «союзівців» проявилася у багатьох формах: участь у консультаціях щодо надання Підкарпатській Русі автономного статусу, публічні виступи на масових політичних заходах, створення політичних та мілітарних організацій, робота в урядових структурах тощо. Разом з тим, брак досвіду, молодечий нігілізм та деякі інші суб'єктивні якості нерідко вносили у політичну діяльність активістів «Союзу» деструктивну складову.

Список використаних джерел

1. Бірчак В. Карпатська Україна (Спомини і переживання). Ужгород: Гражда,

2007. 200 с.
2. Вегеш М.М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Карпати, 2004. 432 с.
 3. Великий день в Столиці Карпатської України. *Наступ*. Хуст, 1939. 16 лютого. С. 2.
 4. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади. Ужгород: Закарпаття, 2002. 516 с., іл.
 5. Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), ф. 2. Оп. 1. Спр. 309. 131 арк.
 6. ДАЗО, ф. 2. Оп. 1. Спр. 311. 86 арк.
 7. ДАЗО, ф. 2. Оп. 2. Спр. 759. 97 арк.
 8. ДАЗО, ф. 1606. Оп. 3. Спр. 480. 150 арк.
 9. Ідеологія «Української Національної Оборони». *Наступ*. Ужгород, 1938. 27 жовтня. С. 1
 10. Кардашинець І. Спогад про надзвичайні роки. *Свобода-Svoboda*. Джерсі-Сіті, 2009. 27 лютого. С. 5, 16.
 11. Росоха С. Спомини: Події і люди на моєму життєвому шляху. Торонто-Ужгород: Мистецька лінія, 2001. 92 с.
 12. Сидор-Чорторийський М. Мандри життя (Анабаза) в Карпатську Україну. Нью Йорк: Вид-во Чорторийських, 1975. 160 с.
 13. Студентський вісник. *Пробоем*. Прага, 1938. № 7-8. С. 91-92, № 9-12. С. 106-107.
 14. Теняк П. Поворот до свого народу! (Слово в особистій і громадянській справі). *Свобода-Svoboda*. Джерсі Сіті, 1939. 24 січня. С. 2.
 15. Худанич В. Світове Братство Карпатська Січ. – Ужгород: Гражда, 2005. – 292 с.:іл.
 16. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України), ф. 3988. Оп. 1. Спр. 1. 85 арк.
 17. ЦДАВО України, ф. 4392. Оп. 1. Спр. 2. 94 арк.
 18. ЦДАВО України, ф. 4465. Оп. 1. Спр. 33.75 арк.
 19. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 269. Оп. 1. Спр. 897. 11 арк.
Шандор В. Спомини. Т. I: Карпатська Україна 1938-1939. – Ужгород: Гражда, 1995. – 390 с.
 21. Národní archiv v Praze. F. 820. Kart. 43. Inv. č. 265. 41 list.

ПРОЯВ ЖІНОЧОЇ АКТИВНОСТІ У ВІЙСЬКОВО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Інгрід Абрамович,

бакалавр політології,

Ужгородський національний університет

Інгрід Абрамович. Прояв жіночої активності у військово-політичному житті Карпатської України.

Участь жінок в українських визвольних змаганнях у Карпатській Україні у 1938–1939 роках – це одна з героїчних і славних сторінок історії Закарпаття, про яку мало хто знає. Поряд із чоловічими відділами в структурі Карпатської Січі на рівноправних засадах функціонували також і жіночі – звались вони «Жіноча Січ».

Ключові слова: Карпатська Україна, Жіноча Січ, січові відділи, структура Жіночої Січі, референт, героїчні жінки.

Ingrid Abramovych. Manifestation of female activity in the military and political life of Carpathian Ukraine.

The women's participation in the Ukrainian liberation struggles in the Carpathian Ukraine in 1938-1939 is one of the heroic and glorious pages of the history of Transcarpathia, about which few people know. Along with men's departments in the structure of the Carpathian Sich on equal terms, women also functioned and they were called «Women's Sich».

Key words: Carpathian Ukraine, Women's Sich, Sich's departments, structure of Women's Sich, referent, heroic women.

У ході розбудови автономної Карпатської України жіночий рух потребував нової організаційної форми, яка дала б можливість розширити вплив на більшу частину незаангажованого жіноцтва краю. На першому з'їзді Карпатської Січі 4 грудня 1938 р. у Хусті в «рамках військово-організаційної розбудови ОНОКС було передбачено створити в складі Ради (штабу) окрему референтуру жіночих відділів та заснувати організацію «Жіноча Січ» [3].

На початку 1939 р. у газеті «Наступ» було оголошено про появу в структурі Ради ОНОКС Головної референтури жіночих відділів Карпатської Січі на чолі з учителькою Стефанією Тисовською та відповідних референтур при окружних та районних командах. Вони організовували осередки «Жіночої Січі» на місцях. Заступником команданта «Жіночої Січі» і водночас організаційним референтом

стала Марія Химинець, яка ще наприкінці 1938 р., перебуваючи у Відні, склала детальний план організації та діяльності жіночих відділів ОНОКС.

Водночас було опубліковане звернення Головної Команди Карпатської Січі до свідомого українського жіноцтва із закликом долучатись разом із чоловіками до боротьби за утвердження української державності, вступати до лав Січі, організовувати жіночі січові відділи в населених пунктах Карпатської України, вишколювати місцевих провідниць та організаторок січового руху, започатковувати районні та окружні референтури, протистояти ворожій агітації та пропаганді в пресі, проводити культурно-просвітницьку та національну роботу, поширення українських часописів та брошур, проведення лекцій, виховувати дітей в національному дусі.

Після відповідного заклику в пресі протягом січня 1939-го у багатьох містечках і селищах Карпатської України до осередків Жіночої Січі вступали жінки та дівчата. Невдовзі Жіноча Січ стала масовою організацією закарпатського жіноцтва.

Важливим напрямком у підготовці жіночих відділів Карпатської Січі стало проведення інструкторських та вишкільних курсів на різних рівнях організації. 18 січня 1939 р. референтура «Жіночої Січі» Ради ОНОКС видала інструкції для проведення тритижневих курсів із підготовки організаторок та провідниць жіночих відділів Карпатської Січі, що мали відбутись із 1 по 22 лютого 1939 р. «Кожна окружна команда мала делегувати на курси по три кандидати. В інструкції були зазначені вимоги до кандидатів (середня освіта, активна діяльність на національно-культурній чи громадській ниві)» [1]. Для підготовки провідниць Жіночої Січі з середини лютого до початку березня у Хусті організували інструкторський курс, де навчалось 54 жінки з усіх куточків автономного краю. До програми вишколу входили такі предмети: історія та географія України, обов'язки січовичок, загальноосвітня праця, гігієна, боротьба з неписьменністю, плекання чистоти літературної мови, пошанування материнства, виховання та опікування дітьми, санітарний вишкіл, фізичне виховання (спорт), стройова підготовка («впоряд»), розвідка. 19 лютого близько трьох тисяч січовичок прибули до столиці краю, щоб взяти участь в урочистому марші вулицями міста з нагоди II краєвого з'їзду Карпатської Січі. У кінці лютого січовички організовували художні вечори та вистави, розповсюджували

українську літературу, допомагали незаможним закарпатським родинам.

Січовички шили однострої (чоловічі та жіночі), національні та січові прапори. «Головним її елементом був відкритий китель, виготовлений з високоякісної бавовни сіро-зеленого (інколи сіро-голубого) кольору з двома кишнями знизу та шкіряним ременем. Світла сорочка з темною краваткою надавали січовичці елегантного вигляду. До комплекту однострою також входили шапка-«мазепинка» без дашка, яку спереду прикрашали синьо-жовтою стрічкою, бавовняна спідниця нижче колін, панчохи та туфлі. Дуже часто елементи уніформи замінювались частинами традиційного жіночого одягу того часу, наприклад вишитою сорочкою, спідницею чи кофтою цивільного крою» [4].

Були також зв'язковими та розвідницями: передавали вказівки та накази Головної команди в окружні та місцеві осередки. Чимало дівчат працювало на радіотелеграфній і телефонній службі, забезпечуючи зв'язок між командами ОНОКС. Здобували інформацію про розташування чехо-словацьких військ і плани чехо-словацького військового командування в краї. У Хусті Жіноча Січ створила окремий відділ Червоного Хреста, де працювали також професійні лікарі. У домівці Жіночої Січі влаштували лазарет для поранених у боях із чехо-словацькою армією у ніч із 13 на 14 березня 1939 року. Допомагали бійцям і на полі бою. Відомо, що групу дівчат із Жіночої Січі угорці розстріляли 16 березня 1939 року під час боїв на Хустському напрямку.

Жіноча Карпатська Січ – героїчна сторінка української історії Закарпаття. Це перший досвід жінок Закарпаття в державотворчих змаганнях Карпатської України, коли «з пригнобленого рутена» закарпатські українці під проводом Президента Карпатської України Августина Волошина спромоглися на власну державу. Жіноча Карпатська Січ та її провідниці – приклад служіння нації та державі. Незважаючи на те, що жінки виконували у Карпатській Січі переважно допоміжні функції, їхня роль була незамінною та вкрай важливою для нормального функціонування військового формування Карпатської України. Своєю самовідданою та жертвовною участю в обороні незалежної Карпатської України січовички засвідчили велику любов до рідного краю та готовність умирати за свободу.

Список використаних джерел

1. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами: Матеріали до історії суспільно-політичних відносин: У 2-х ч. Ужгород, 1993.
2. Белень М. Карпатська Україна в портретах: Науково-популярне видання. Ужгород, 1998.
3. Росоха С. Сойм Карпатської України: В 10-ліття проголошення самостійності. Львів, 1991.
4. Крип'якевич І. Історія України. Львів, 1991.

ПРИКОРДОННИК ВАСИЛЬ ПОПИК – ЗАХИСНИК КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Андрій Світлинець,
директор історико-краєзнавчого
музею Іршавської об'єднаної територіальної громади

Андрій Світлинець. Прикордонник Василь Попик – захисник Карпатської України.

У статті, яка написана на основі раніше не опублікованих спогадів очевидців і активних учасників подій, простежується життєвий шлях і діяльність прикордонника Василя Попика – захисника Карпатської України. Автор акцентує на маловідомих фактах оборонних боїв Карпатської Січі проти угорських загарбників у 1938-1939 рр. (на прикладі історії сучасного Іршавського району Закарпатської області).

Ключові слова: Василь Попик, Карпатська Україна, Карпатська Січ, Іршавщина, Чехословацька Республіка, жандармерія, прикордонники.

Andriy Svitlynets. Border guard Vasyl Popyk – defender of the Carpathian Ukraine.

The article, which is written on the basis of previously unpublished memoirs of eyewitnesses and active participants in the events, researches the life and activity of the border guard Vasyl Popyk, a defender of the Carpathian Ukraine. The author makes an accent on the little-known facts of the defensive battles of the Carpathian Sich against the Hungarian invaders in 1938-1939 (on the example of the history of the modern Irshava district of Transcarpathian oblast).

Key words: Vasyl Popyk, Carpathian Ukraine, Carpathian Sich, Irshava region, Czechoslovak Republic, gendarmerie, border guards.

У кожної людини своя доля і кожен по життю несе свій хрест. Хтось залишає на довгі роки по собі добрий слід у людській пам'яті, а хтось по смерті йде в небуття. На життєвому шляху цього чоловіка було набагато більше темного, ніж світлого, але важкі випробування не згубили в ньому головне, що дав нам Творець – людське єство. Напевне, саме тому і живе про нього добра пам'ять серед людей, а найкращою подякою від нащадків і буде дана публікація.

13 березня 1911 у селі Суха в багатодітній родині сільського дяка Попика Василя та Гецько Ганни народилася восьма дитина – хлопчик, якого нарекли Васильком. Початкову освіту отримав удома, бо батько був, як на той час, доволі грамотною людиною. Але щоб мати офіційний документ, то заочно вчився у народній школі села

Іршава. Сім'я жила скромно і, щоб прогодувати родину, усі працювали. Василь, маючи 15 років від роду, уже у 1926 році наймається працівником у фірму «Акціонерний Господарський Промисел деревообробної спілки» у с. Довге. Спочатку працював, як лісний дозорець, потім приймальником дерева, а пізніше писарем-рахівником [I. 1. Арк.1.].

1 жовтня 1931 року призваний на дійсну строкову службу до чехословацького війська [I. 2. Ст.1.]. Тут, за допомогою Чехословацького Червоного Хреста, заочно закінчує 4 класи державної школи в Іршаві (1934 р.) та горожанську школу в Хусті (1935 р.). Відомо, що на 1935 рік служив у 9 роті т. зв. «Румунського» 45 піхотного полку, який дислокувався у м. Хуст [I.3. Арк.1.]. Отримавши відповідну освіту, у званні чотаря в 1937 р. переводиться до прикордонної фінансової школи м. Ужгорода, по закінченні якої направляється на охорону кордонів Чехословацької республіки. Свою службу розпочав у прикордонному загоні, що дислокувався у селі Чома Берегівського району. Тут бере активну участь у боях проти угорських терористів, зокрема 21 травня 1938 року організував захист ділянки кордону під час нападу угорських найманців. Також 4 жовтня 1938 року вміло керував прикордонним патрулем при спробі збройної терористичної атаки, зумівши відбити напад без єдиної втрати зі свого боку, чим заслужив повагу серед товаришів по службі і місцевого населення [I. 5. Арк. 1.]. Відомо, що брав участь у боях на Шаланецькій горі (біля с.Шаланки Виноградівського району) та лісах Берегівщини під час ліквідації диверсійного загону. Саме тоді було знищено 17 терористів та угорських вояків [I.1. Арк.1.].

У результаті Віденського арбітражу і переділу території Підкарпатської Русі невеличке українське село Шаркадь (теп. Горбок), що на Іршавщині, стає прикордонним селом, оскільки кордон пройшов всього за 350 метрів від крайніх хат. 8 листопада 1938 року сюди переводиться чехословацький загін фінансів (STOS), командиром якого був поручик Трчка. Вони зайняли будинок школи, а навчання проводилося на околиці, за селом.

Між прикордонниками та місцевими жителями склалися добрі товариські стосунки. Загін січовиків, який очолював учитель місцевої школи, уродженець Східної України Гриць Руденко, активно співпрацював із прикордонниками і допомагав патрулювати місцевість [II. 1. Ст. 36]. У вільний від служби час вони часто

зустрічалися, співали українських пісень. Василь Попик пізніше тепло згадував про них і називав «приятелями»².

15 березня 1939 року, о 6 годині ранку, угорські солдати почали атаку на прикордонників. Але ті були попереджені заздалегідь і приготувалися до відсічі. Замасковані біля крайніх хат кулеметні позиції підпустили ворогів на коротку відстань і відкрили прицільний вогонь на знищення. До них долучилися інші бійці загону та січовики, і за короткий час вороги відступили. Бій тривав всього одну годину, але результати були вражаючими – нападники втратили 9 убитих, 18 поранених та 11 полонених. Зі сторони оборонців ніяких втрат не було. Після бою січовики разом із селянами допомогли зібрати зброю, позносити вбитих та поранених. До Іршави відправили два вози трофейної зброї та полонених, яких переправили до Хуста [II. 1. Ст. 37]. Маючи інформацію, що чехословацьке військо спішно покидає територію Карпатської України, командир прикордонного загону наказав готуватися до евакуації і після обіду вся група, не чекаючи повторного наступу, покинула село. В Іршаві вони об'єдналися із прикордонним загonom STOS «Лалово» і через Сільце відбули до Хуста [II. 2. Ст. 46].

Уже в Іршаві командир відпустив додому місцевих прикордонників і Василь Попик з невеличким загonom чехословацьких солдат 17 березня добрався до Довгого. У селі місцеві мадярони та євреї, чекаючи на прихід угорського війська, вивісили на церкві та державному маєтку угорські прапори. Попик наказує їх зірвати та знищити [I. 1. ст. 1]. Уже вдома, чекаючи на можливий обшук, Василь вирішує піти до сільської школи і там, у класному приміщенні, таємно, нікому нічого не кажучи, ховає свій карабін.

Уже через тиждень, напередодні Великодня, Попика та іншого прикордонника з Лукова Повха Антона заарештовують і відправляють до іршавської в'язниці, де піддають тортурам. Але вони відрікалися від усіх звинувачень, твердячи, що участі в бою не брали і всю вину звалювали на чехів. Намагаючись доказати їхню вину, другого дня після Великодня їх повезли до Шаркаді, де в місцевій школі провели очну ставку. Завдячуючи вчителю Варфоломію Гаджезі та місцевим жителям, які заступилися за ув'язнених, слідство не змогло доказати їх вину і арештованих випустили на волю.

² Спогади Попик М.В., 1954 р.н., жителя с. Суха, 186. Записано 02. 2009 р.

21 квітня у помешканні Василя Попика троє жандармів роблять обшук, а самого господаря знову заарештовують і відправляють до в'язниці у Дебрецені. Закінчилося все тим, що не маючи проти Попика ніяких доказів і, враховуючи його досвід роботи та добру, як на той час освіту, Василеві після численних перевірок запропонували працювати угорським службовцем. Не маючи іншого вибору, він дає згоду і 30 грудня 1941 року призначається угорським фінансом та направляється на службу до міста Гойдубесерменю (околиця Дебрецена). Але невдовзі історія зі схованим карабіном отримала неприємне продовження. Якось угорський жандарм, будучи по справах у школі, зайшов до класного приміщення. Тут випадково заглянув у нішу в стіні, де і знайшов зброю. Негайно заарештували директора школи, але він, і справді не знаючи про сховану гвинтівку, все заперечував. Маючи підозру, що цей карабін міг належати колишньому чеському прикордоннику Попику, жандарми арештовують його брата Юрія, стару матір та дружину Анну. Усіх піддають тортурам, але так нічого і не добившись і не отримавши доказів, відпускають. Попика також заарештовують і відправляють до будапештської в'язниці, де він попадає під військовий трибунал. Але органи слідства нічого доказати не змогли і його повертають на попереднє місце роботи, де він знаходиться під постійним таємним наглядом³. Перебуваючи на угорській службі, Василь Попик залишається чесною і порядною людиною. Житель с. Суха, нині покійний Роман Юрій, пригадував, що його та ще декількох молодих хлопців угорці вивезли на примусові роботи. У місті Гойдубесерменю вони випадково зустріли Василя Попика і, коли той довідався, куди їх везуть, виклопотав для них якусь довідку та відправив назад додому⁴.

З наближенням фронту Попик тікає додому і переховується аж до приходу червоної армії. Коли село було визволене від угорців, Василь, радіючи, що нарешті прийшла своя українська влада, вивішує на церкві жовто-блакитний прапор. Нотаріус із Кушниці довідавшись, що у Сухій Попик вивісив український прапор, негайно прибуває у село і наказує Василеві його зняти. А потім уже подружньому тихцем розповів, яку «свою українську владу» принесли за Карпати визволителі.

³ Спогади Сабадоша І.В., 1926 р.н., жителя с. Приборжавського, вул. Центральна, 149. Записано 08.2008 року.

⁴ Спогади Попик М.В., 1954 р.н., жителя с. Суха, 186. Записано 02. 2009 р.

3 листопада 1944 р. наказом командуючого 4-м Українським фронтом генералом Петровим утворено чехословацьку прикордонну службу. 15 грудня 1944 р. Попика приймають до цієї структури і, враховуючи його знання та досвід, призначають командиром загону у с. Петрово [І. 5. Арк.1], а у вересні 1945 р. переводять у селище Рейценгейм Окрес гора Святого Севастіана у Судетах, де прослужив до 10 січня 1946 року. Після демобілізується і, як репатріант, повертається додому [І. 6. Арк..1].

1 березня 1946 р. прийнятий на службу в Іршавський райфінвідділ на посаду дільничного інспектора та ревізора. Здавалося б життя знову налагоджується. Але на Василя чекали нові випробування. Уночі, з 8 на 9 вересня 1947 р., на будинок, у якому мешкав Попик з сім'єю, зробили напад 14 бандитів із т. зв. банди Пилипа. Весь одяг, харчі та 8 тис. рублів, які зібрав від людей і тимчасово тримав у себе, було забрано. Крім цього, нападники спалили дерев'яний хлів [І. 2. Ст.1-2].

11 листопада 1948 р. на підставі фальшивих звинувачень Попик був заарештований радянськими органами і після короткого суду, на підставі ст. 58 II ч. КК УРСР засуджений на 8 років примусових робіт з конфіскацією майна та на 3 роки з поразкою у правах. У судовому вирокі записано, що підсудний, будучи інспектором окружного фінансового відділу, злісно ухилявся від держпоставок і заборгував державі 25 кг. м'яса та 120 літрів молока. Крім того, його маєток (тобто господарство) є досить заможним і відноситься до куркульських дворів. Як авторитетна і грамотна людина в селі, Попик своїми діями привів до зриву планів держпоставок у цілому селі Суха. Суд не прийняв до уваги, що підсудний був пограбований бандитами і на даний час не міг виконати поставленого йому плану і в результаті виніс відповідне рішення. Усе майно було конфісковано, оцінено в суму 20.920 рублів та розпродано [І. 7. Ст.1-3]. Уся сім'я опинилася на вулиці.

Строк відбував у Іркутських таборах спочатку на лісоповалі, а пізніше, як грамотного, його перевели на табірну пошту. Маючи добрі стосунки з ув'язненими, зумів передати на волю скаргу-листа, якого вдалося відправити за кордон. (Є припущення, що його відправили корейці, яких звільнили із заслання). Лист потрапив до ООН, а звідти його переадресували у Москву, потім Київ та Ужгород. Справу доручили адвокату Волосу, який на місці все досконало вивчив і підтвердив, що Попик заарештований незаконно. У

підтримку Попика підписалося 25 жителів села, включаючи рідню, керівників кушницького та довжанського ліспромхозів, керівництва та членів сільської ради⁵. У результаті кримінальну справу переглянули і на підставі рішення Іршавської райпрокуратури від 15 грудня 1952 року та Верховного Суду УРСР від 27 лютого 1953 р. Попика Василя Васильовича було достроково звільнено із зняттям судимості [І. 8. Ст.1]. На той час це був безпрецедентний випадок!

Повернувшись додому, знову влаштовується на попередню роботу в районний фінансовий відділ, де пропрацював до 1970 року. Перед виходом на пенсію більше року пропрацював у Красноярському краї робітником по сплаву та обліковцем лісу у організації «Богучанліс».

Помер 25 вересня 1983 року, похований на цвинтарі села Суха.

Список використаних джерел

І. Приватний архів Андрія Світлинця

Автобіографія від 21 серпня 1966 року. 1 арк.

Справка Сухівської сільської ради (копія). Без дати. 4 стор.

Свідоцтво про надійність від 30.03.1935. 1 арк.

Свідоцтво (удостоверення) сільського народного комітету с. Чома від 25 жовтня 1945 року. 1 арк.

Прохання про приписку (поставлення) на харчовий пайок групи прикордонників від 16 лютого 1945 р. 1 арк.

Повідомлення про відправку поїзда репатріантів на Закарпатську Україну. 4 вересня 1945 р. 1 арк.

Приговор от 14 декабря 1948 года (копия). 2 арк.

Заява про повернення незаконно конфіскованого майна. 7 травня 1970 року. 1 арк.

ІІ. Монографії, статті

Кобаль М. В. Спогади про події березня 1939 року в селі Шаркадь (нині Горбок) Іршавського району Закарпатської області. *Іршавщина в контексті державотворчих процесів Карпатської України*: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 70-ти річчю проголошення незалежності Карпатської України (м. Іршава, 25 лютого, 2009 р.). Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009. 64 с.

І. Поп, П. Петрище, І. Ліхтей. «Рота STOS рапортує...». *Карпатський край*, травень-серпень, 1995, №5-8 (111), річник 5-й, ст. 42-46.

⁵ Спогади Попик М.В., 1954 р.н., жителя с. Суха, 186. Записано 02. 2009 р.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА ТА БОЇ 15 БЕРЕЗНЯ 1939 РОКУ В СПОГАДАХ МИХАЙЛА ГУЛЯНИЧА

Олексій Шафраньош,
аспірант кафедри політології і
державного управління, Ужгородський національний університет,

Олексій Шафраньош. Карпатська Україна та бої 15 березня 1939 року в спогадах Михайла Гулянича.

Описано період Карпатської України 1938-1939 років на основі спогадів очевидця, закарпатця, учителя історії із села Велика Копаня Виноградівського району Закарпаття Михайла Гулянича (1924-2018). Будучи учнем Хустської гімназії, у 1939 році Михайло Гулянич став свідком бойових дій між обронцями Карпатської України та угорськими військами. Також охарактеризовано період встановлення окупаційного режиму Угорщини на території Карпатської України в 1939 році. Крім цього, описано характерні особливості соціального, культурного життя на території центрального Закарпаття в 20-30-х роках ХХ століття.

Ключові слова: Карпатська Україна, окупація, Угорщина, Красне поле, Карпатська Січ, Михайло Гулянич.

Olexiy Shafranyosh. Carpatho-Ukraine and battles on March 15, 1939 in the memoirs of Mykhailo Gulianych.

The period of the Carpathian Ukraine of 1938-1939 is described on the basis of the memoirs of the Transcarpathian eyewitness, teacher of history from the village of Velyka Kopanya of the Vynohradiv district of Zakarpattia, Mykhailo Gulianych (1924-2018). As a student of the Khust Gymnasium, in 1939, Mykhailo Gulianych witnessed fighting between the Carpatho-Ukrainian forces and Hungarian troops. The period of establishment of the occupation regime of Hungary on the territory of the Carpathian Ukraine in 1939 is also described. In addition, the characteristic features of social and cultural life in the central Transcarpathia in the 20-30's of the twentieth century are described.

Key words: Carpatho-Ukraine, occupation, Hungary, Chervone Pole, Karpatska Sich, Mykhailo Gulianych

Для розуміння історії Закарпаття в період 20-30-х років ХХ століття, подій Карпатської України важливе значення мають спогади очевидців знаменних подій для всієї української історії минулого століття. На жаль, з кожним роком все менше залишається з нами тих людей, які були живими свідками буремних подій 1938-1939 років. Пропонований матеріал базований на спогадах

закарпатця, вчителя історії із села Велика Копаня Виноградівського району Закарпаття Михайла Гулянич (1924-2018).

Михайло Юрійович Гулянич народився в селі Велика Копаня 24 серпня 1924 року. Був членом організації «Пласт», яка на той час діяла у Великій Копані. Навчався у Хустській гімназії, потім здобув вищу історичну освіту. Брав участь у створенні семирічної школи в селі Мала Копаня, де працював учителем. Згодом учителював у Великій Копані, потім працював директором школи. З Михайлом Юрійовичем автор познайомився 15 березня 2015 року, на той час він був чи не єдиним жителем села, який добре пам'ятав історичні події 1939 року, зокрема став свідком боїв між карпатськими січовиками та угорськими військами.

Як зазначає Михайло Гулянич: «15 березня 1939 року ми йшли до школи. Їздила машина, яка забирала дітей із сіл. Добиралися також ми поїздом, ішли на залізничну станцію села Велика Копаня, сідали у вагон та їхали до Хуста. Але цього дня поїзд не приїхав. Ми з моїм другом верталися додому і побачили, як по дорозі з Виноградова їдуть угорські військові на мотоциклах. При дорозі у центрі села біля пошти була криниця з водою, і до тої криниці вела викладена каменем доріжка. Угорський солдат зійшов до тої доріжки з мотоциклом, зняв кулемет і почав стріляти. А в той час із магазину йшов січовик із Виноградова на прізвище Гичка. Він йшов із рушницею та з хлібом. Якраз біля сучасної сільради жив один чоловік, там була хата, господарські прибудови, хлів. На поді цього хліва стояло сіно. Січовик по драбині хотів піднятися до хліва, але впав застрелений. Йому було близько 30 років.

Пам'ятаю, 14 березня ввечері на Копанській залізничній станції йшли учні учительської семінарії Виноградова, співаючи «Ще не вмерла Україна», «Ой, у лузі червона калина» та інші січові й народні пісні. В нас, у Хустській гімназії, а також у Копані люди часто віталися між собою «Слава Україні». В той час Копаня була на високому рівні українського розвитку. Тут у нас був командир січовиків Іван Бігун, були й інші січовики. Загинув за межами Великої Копані наш односелець Іван Біловар, він був учителем у Грушові. Там же вбили мадари при наступі й сільського священика» [6]. Основний супротив угорським окупантам здійснювали формування Карпатської Січі, яка була заснована в листопаді 1939 року [3, с.230]. Чимало молодих хлопців записувалися до Карпатської Січі із Великої Копані, навколишніх сіл. Після боїв місцеві мешканці намагалися ідентифікувати полеглих та належним чином їх поховати.

Чимало поховань збереглося до нашого часу, зокрема й у Великій Копані, на одному з сільських цвинтарів: «Там три поховання, але я не знаю їхніх прізвищ, пам'ятаю тільки, що вони були вбиті на Копанській залізничній станції, а мешканці села поховали їх. Ці хлопці були родом не з Копані. Згодом селяни Юрій Неймет та Андрій Шеверя, вже за часів угорської влади, встановили пам'ятні надписи на цих могилах. На території сільської винниці, в сільському районі Черebene, мадяри вбили чоловіка з Олешника, потім ще й над тілом поглумилися. На території залізничної станції було 5 чоловік, їх усіх мадяри вбили. Крім січовиків, там був ще один копанський чоловік на прізвище Мочарник, він загинув разом із ними» – розповідав Михайло Гулянич [6].

У ході запеклих боїв на Красному полі, як зазначає доктор історичних наук, професор Микола Вегеш, загинуло близько 230 січовиків, чеських воїнів і добровольців. Втрати угорців: становили убитими близько 160 чоловік і близько 400 чоловік одержали поранення. У боях по лінії фронту від Королева до Хуста угорці взяли в полон багато чехів і 450 січовиків, серед яких було чимало галичан [2]. Щодо наступу угорців Михайло Гулянич згадував також: «Ціла армія по цій дорозі, через центр села. Під Хустом, на Красному Полі, вони зустріли найзапекліший спротив. Людей із Копані вже тоді мадяри забирали на примусові відновлювальні роботи, оскільки міст через Тису та багато інших комунікацій було підірвано. Після боїв майже всі січовики були заслані в тюрму. Більшість із них була в Кривій, тепер Хустський район. Там були колишні чеські казарми, які угорці облаштували під тюрму. Були й такі, що потрапили до виправних закладів і до Дебрецена. Взагалі, були вони скрізь по Угорщині» [6].

Уже у період окупації теми Карпатської України, збройного спротиву в розмовах між собою люди намагалися обходити: «Ніхто нічого не говорив. Люди намагалися уникати цих тем розмови, була така атмосфера, що боялися наслідків, переслідування. Я на той час у Великій Копані бував менше, оскільки жив на квартирі і навчався в Хустській гімназії. Молодих хлопців 18–19 років забирали у «Левенти» – молодіжну воєнізовану організацію. Угорці вже в час війни 1944 року, коли Радянська армія активно наступала на території України, взяли мене до трудового лагера, ми змушені були будувати траншеї, протитанкові рови. Багато забрали таких хлопців, як я, моїх однолітків – з 1924, 1925 та 1926 року народження. У той час із Копані забрали також усіх євреїв. Пам'ятаю, зібрали угорці їх в іудейській

синагозі, а наших хлопців поставили вартовими. Потім відправили в Угорщину чи куди вже там, по концентраційних таборах» [6].

Загадував Михайло Гулянич також і суспільні взаємини, які були в переддень збройної боротьби 1939 року, зокрема відношення місцевих селян до впровадження автономії Карпатської України. «У нас восени 1938 року перед церквою в урочистій обстановці відбувалося освячення українського прапора. Була зроблена спеціальна площадка, зібралось багато людей, і відбулося освячення. Священика звали Дмитро Попович, він також був директором греко-католицького інтернату «Алумнеум» у Хусті» [6]. Щодо відносин із чехами, то Михайло Гулянич зазначає: «По-різному було. Була чеська жандармерія – не менше 8 жандармів. Була в Копані і чеська школа, туди ходили декілька моїх знайомих. Там навчалися також діти чеських службовців та євреїв, яких було на той час у селі близько 300 чоловік. Загалом у Копані проживало більше 750 чоловік» [6].

Також, незважаючи на переважну підтримку українського руху, були й ті, які підтримували прихід угорців. «Здебільшого це були люди старшого віку. Була така ситуація, що один брат – Юра Фурик – підтримував угорців, навіть, казали, килим простелив на землю перед вступом військ, а інший – Василь – був січовиком. Це рідні брати. Загалом українська ідея переважала, але слід розуміти, що і пластунами, і січовиками були грамотні люди, які здобули освіту. Більшість із селян, якщо й мали якусь освіту, то це були два–чотири класи початкової школи. Люди жили одноосібним господарством, вони не думали нічого, крім нього» [6].

Щодо соціального, економічного життя, Михайло Гулянич зазначає, що в період 20-30-х років ХХ століття село все ж було заможним: «Усі мали землю, незважаючи на майновий розподіл. Хто був бідніший, той працював, орав на землі коровами, хто багатший – волами, ну і заможніші люди – вже конями. Євреї наймали людей, які б займалися сільським господарством на їхній землі. Велика Копаня була багатим селом, часто було так, що з навколишніх сіл, із Широкого (на той час називалося Великий Шард) і Раковця, люди в пошуках заробітку йшли до нас на сільськогосподарські роботи, отримували гроші – 5 корун на день, харчування, так і жили» [6].

В 30-х роках ХХ століття в Хусті, Великій Копані була активною українська національна діяльність: «Хуст був досить прогресивним, гімназія в нас була дуже гарна, таку ще пошукати треба. Її збудували в 30-х роках. А я в 37-му вступив до неї. Але й Велика Копаня була достатньо розвинутим селом. Я вже говорив, що в нас діяла військова

січова організація, була друкарня, нею займався вчитель Микола Вайда, він був редактором крайового часопису «Карпатська молодь». Діяла в селі й організація «Пласт», я був її учасником, багато моїх однолітків теж належали до неї. Здебільшого це була молодь від 15 до 20 років. Ще навіть пам'ятаю пластунські пісні та гімни:

...Ми діти сонця і весни,
Ми діти матері-природи!
До нас шумить зелений бір.
В ліси, поля, до вольних гір,
На ясні зорі, тихі води!
Гей, юнаки! Гей, пластуни!
Життя – не жарти, не казки,
А праця, бурі і негоди!

Ми в «Пласті» часто ходили в ліс, гори, у нас були спеціальні місця, де ми збиралися. Так, наприклад, була така місцина «Панський лаз»; щоб до неї потрапити, слід від дороги на Виноградів піднятися вверх, через ліс, до кінця села. При чехах також відкрилася у нас «Просвіта», що було дуже позитивним для освіти молодого покоління», – зазначив Михайло Гулянич [6].

Список використаних джерел

1. Бірчак, В. Карпатська Україна : спомини й переживання. Прага: Нація в поході, 1940. 91 с.
2. Вегеш М. Велич і трагедія Карпатської України. *Дзеркало тижня*. URL: https://dt.ua/SOCIETY/velich_i_tragediya_karpatskoyi_ukrayini.html
3. Вегеш М. Карпатська Україна. Документи і факти. Ужгород: Карпати, 2004. 432 с.
4. Гренджа-Донський В. С. Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. 516 с.
5. Стерчо П. Карпато-українська держава : до історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 роках. – Львів: За вільну Україну, 1994. 288 с.
6. Шафраньош О. Я пам'ятаю цей день – 15 березня 1939 року. «Срібна Земля». URL: <http://sz.uz.ua/istoriya/istoriya-zakarpattya/376-ya-pam-yatayu-tsej-den-15-bereznya-1939-roku.html>

НА ШЛЯХУ ДО ДЕРЖАВНОСТІ: КАРПАТСЬКА УКРАЇНА (1938-1939) ІЗ ВІСІМДЕСЯТИРІЧНОЇ ВІДСТАНІ

Іван Шинкар,

кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри філології та суспільних дисциплін,
Карпатський інститут підприємництва, Хуст

Іван Шинкар. На шляху до державності: Карпатська Україна (1938-1939) із вісімдесятирічної відстані.

У статті зроблена спроба виявити деякі характерні чинники, які привели до трагедії Карпатської України (1938-1939). Показано місце і роль Карпатської України у вітчизняному та загальноєвропейському історичному контексті. Простежуються важливі етапи короткочасного існування української державності.

Ключові слова: Карпатська Україна, національна свідомість, січовики, Соїм, українська державність.

Ivan Shinkar. On the way to statehood: Carpathian Ukraine (1938-1939) from the age of eighty.

The article attempts to identify some of the characteristic factors that led to the tragedy of the Carpathian Ukraine (1938-1939). The place and role of Carpathian Ukraine in the national and European historical context are shown. The important stages of the short-term existence of Ukrainian statehood are traced.

Keywords: Carpathian Ukraine, national consciousness, Sichovy, Soym, Ukrainian statehood.

Хай наша кров, страждання наші, жертви
Нащадкам нашим стануть заповітом
Візьми мене! Дозволь за тебе вмерти!
Вплести моє життя в вінок Твого безсмертя!
Моя ти доле, Україно, мій ти світе.

Зеновій Красівський

У березні 2019 року минає 80 років від того радісного, героїчного і трагічного, історичної ваги моменту, коли найбільш скривджена і, здавалося, вже і самим Богом призабута, гілка українського народу здригнула і здивувала увесь світ, проголошуючи 15 березня 1939 року свою самостійну Карпато-Українську Державу.

Що досягнуто за не цілих шість місяців існування української автономної державності, заслуговує на подив. Це феномен історії! «Народ збудивсь зо сну!» – як співається в пісні. Закарпаття ожило, його народна свідомість перетворилася в державно-політичну. Хто пригадує сам, або хто чув від інших, чи останнім часом вже почав читати про ці незабутні часи усвідомлює собі, який це був здвиг, підйом! «Яка краса відродження країни» [3] – слід повторити Олеся також щодо цього малого клаптику української землі.

15 березня 1939 року з трибуни Союму звучали піднесені слова: «Наша Земля стає вільною, незалежною та проголошує перед цілим світом, що вона була, є й хоче бути УКРАЇНСЬКА. І коли б навіть нашій молодій Державі не суджено було довго жити, то наш Край залишиться вже назавжди УКРАЇНСЬКИЙ, бо нема такої сили, яка могла б знищити душу, сильну волю нашого українського народу» [5, с. 67].

Першим Президентом незалежної Карпатської України став Августин Волошин, прем'єр-міністром – Юліан Ревай. Союм визнав державною мовою українську, затвердив державний гімн і державний прапор із синього та жовтого кольорів.

Того ж дня Угорщина вступила на територію щойно проголошеної незалежної держави. Сили були нерівні, невелика кількість січовиків і загонів самооборони не могли протистояти регулярним угорським військам. Закарпаття знову стало розмінною монетою у планах великих держав.

Крім багатьох подій, що викликають різні переживання, згадаймо тільки одну – вибори до першого українського Союму Карпатської України. Це було справжнє самовизначення закарпатських українців на користь своєї хати, своєї волі і правди! (більше 90% – за український вибір).

Проте найбільш автентичним актом самовизначення закарпатських українців був акт збройного спротиву Карпатської Січі проти угорських окупантів, які дістали доручення від нацистської Німеччини окупувати край. Ніхто тоді, навіть добре озброєна чехословацька армія не збиралася чинити опір агресії. Це зробили січовики! Де ж тоді була чеська армія, що була покликана боронити цілісність кордонів ЧСР? Де був генерал Прхала, нібито міністр уряду Карпатської України? Як повівся генерал Сватек, що одного дня ехидно пообіцяв Волошинові, що вийде зі своїми вояками, танками і гарматами на фронт проти угорських агресорів, а другого дня втік до Румунії, передаючи саме румунам цінну модерну зброю, що її

відмовився дати до диспозиції уряду Карпатської України і Карпатської Січі?

Герої абсурду, карпатські січовики, кров'ю ратифікували акт проголошення самостійності і власним життям ствердили волю закарпатських українців, куди їм іти і де їм бути. Не важливо, скільки їх впало в обороні Закарпаття, не будемо сперечатися про число жертв, але для життя народу важливо, що у вирішальних моментах він став до боротьби, хоч і нерівної, і не сплямив своєї честі.

Ми не знаємо більшості їх імен, тому що вмирили вони у вогні боротьби, часто далеко від батьківського дому. Їхню боротьбу угорська, польська, та радянська пропаганда обливала, фальсифікувала, замовчувала. Сьогоднішнє молоде покоління українців мало що знає про ті події, про мету тієї боротьби. Прикриваючи правду про свої злочинства, угорська окупаційна влада, а за нею й радянська, зробили все можливе, щоб переконати світ у тому, що ніякої боротьби не було. Ідеали Карпатської України було свідомо розтоптано і спаплюжено.

Хочеться наголосити не на жертвах, а на жертвовності. Герої йшли на муки, страждання, смерть, але з вірою в свою велику місію у справі побудови Української держави. Вони розуміли, що без зброї, з нечисленним військом їм не встояти проти окупанта. Але боролися і вмирили.

80 років – достатній час, щоб з будь-яких історичних подій зробити висновки.

Карпатська Україна як одна із останніх спроб створення української державності у нові часи – це та рана, яка ще довго болітиме, і не лише закарпатським українцям. Раз тому, що вона стала лише маріонеткою в руках сильніших сусідів. І по-друге, тому, що ідеали її були свідомо розтоптані, спаплюжені: вона не принесла бажаного визволення своєму народу, не стала і тим джерелом звідки цілюща вода могла розлитися по всій Україні.

З гордістю можна твердити, що саме Карпатська Україна була першою державою в Європі, що виявила спротив Гітлерові. У той же день, коли 15 березня 1939 року о годині 5-й ввечері Гітлер в'їздив до Праги без найменшого опору чехів, мадярського союзника Гітлера Карпатська Січ привітала зі зброєю в руках.

Треба з усією рішучістю стверджувати, що збройна боротьба Карпатської Січі, у якій взяли участь, крім закарпатців, сини і дочки усіх земель Соборної України в обороні своєї рідної держави, ще раз засвідчила перед усім світом, що український народ ніколи не

зречеться своїх природних і Богом даних прав бути господарем на своїй, потом і кров'ю зрошеній землі.

Отже, Карпатська Україна 1938-1939 р. – доленосна подія в житті всього українського народу. Невеликому Закарпатському краю судилось відіграти вагому роль в історії українського державотворення. Навіть короткотривале існування цієї держави стало символом національних прагнень всього українського народу. Адже певні події, а також вчинки окремих людей можуть переважити навіть наступ численної армії і вдихнути нове життя в національну ідею. Таким видається постання Карпатської України, яка заявила на весь світ про наміри українців жити у самостійній соборній державі.

Карпатська Україна як держава проіснувала недовго, проте заявила світові про волелюбність українського народу, залишила свій слід в українській історії. Підтвердила, що Закарпаття є українською землею, а українці цього краю – невід'ємною частиною великої української нації.

Сьогодні незалежна Україна гідно вшановує провідників Карпатської України. Зокрема, в Ужгороді встановлено пам'ятник Президентіві А. Волошину, пам'ятний знак на Красному Полі, де відбулась битва січовиків з угорськими гонведами, іменами діячів Карпатської України названо вулиці і площі, школи й інститути.

Список використаних джерел

1. Вегеш М. Карпатська Україна: Документи і факти. Ужгород: Карпати, 2004. 432 с.
2. Вегеш М., Токар М., Басараб М. Карпатська Україна в контексті українського державотворення: навчальний посібник. Ужгород: Карпати, 2008. 256 с.
3. Виступ на Соймі Карпатської України (відео). URL: [www.hainuzhnyk.in.ua/doc2/1939\(03\)15.seim_karp.ukr.php](http://www.hainuzhnyk.in.ua/doc2/1939(03)15.seim_karp.ukr.php).
4. Гренджа-Донський В. Щоденник. *Твори: У 12 т. Т. VIII*. Вашингтон: Карпатський Союз, 1987.
5. Олесь О. *Твори: У 2-х т.* Київ: Дніпро, 1990.
6. Пап М. Карпатська Україна у планах Гітлера і Сталіна в роках 1938-1939. *Культура українських Карпат*. Ужгород: Гражда, 1994. С. 211-215.
7. Скаврон Б. Розстріляна держава. *Галицький кореспондент*. Івано-Франківськ. 2009. 19 березня.
8. Стерчо П. Карпато-Українська держава. Львів: За вільну Україну, 1994. 287 с.

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ НА СТОРІНКАХ ПІДРУЧНИКІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Ігор Мазило,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України та філософії,
Вінницький національний аграрний університет

Ігор Мазило. Проблеми історії Карпатської України на сторінках підручників вищої школи.

У статті відображені основні проблеми становлення Карпатської України через їхню інтерпретацію на сторінках підручників вишів. Також відображена еволюція поглядів дослідників української історії на визначну подію в політичному житті Закарпаття 30- 40-х років ХХ ст.

Ключові слова: Карпатська Україна, автономія, сойм, історики, підручник, Августин Волошин.

Ihor Mazulo. Problems of the history of Carpathian Ukraine on the pages of university textbooks.

The article describes the main formation problems of the Carpathian Ukraine through their interpretation on the pages of higher educational institutions. It also reflects the evolution of the views of traditional history researches on a significant even in the political life of Transcarpathia of 30 -40 years of roth century.

Key words: Carpathian Ukraine autonomy Sejm historians textbook Augustine Volosyin

Європейські події 1938 року вплинули на політичний статус чехословацьких східних територій. Внаслідок Мюнхенської кризи Підкарпатська Русь отримала автономію. Відбулося це в часи напружених відносин з Прагою і територіальних втрат на користь Угорщини, але було досягнуто мети – існувало самоврядування. У березні 1939 року депутати Союму проголосили Карпатську Україну. Ці події отримали різну інтерпретацію на сторінках вишівських і шкільних підручників.

В «Нарисах Історії України» А. Жуковський, О. Субтельний відобразили розвиток подій на Закарпатті після мюнхенського договору чотирьох держав 29 вересня 1938 року, вибори до Сому Карпатської України 12 лютого 1939 року та проголошення 15 березня 1939 р. її самостійності, прийняття конституції і обрання Августина Волошина Президентом. Але в цей час почалася окупація краю Угорщиною [1, с.113]. О. Субтельний у книзі «Україна. Історія» робить висновки із недовгого існування Карпатської України,

констатуючи: «Виникнення карпато-української автономії було чимось парадоксальним. Серед усіх західноукраїнських земель цей регіон був найменш розвинутим у соціально-економічному, культурному й політичному відношеннях. Однак саме на цій території був досягнутий певний рівень самоврядування. Незважаючи на свій короткий вік, уряд Карпатської України мав вплив аналогічний впливові українських урядів періоду 1917 – 1920 рр. й сприяв перетворенню великої частини населення краю, особливо молоді, на національно свідомих українців [2, с. 390].

Дещо іншої думки щодо причин виникнення державності на Закарпатті автори вишівського підручника «Історія України» (1997), стверджували, «...що наприкінці 30-х років центр західноукраїнського національного життя тимчасово перемістився до Закарпатської України, на терені якої змагалися три головні варіанти розвитку подій: чехословацький, угорський, врешті – орієнтація на існування окремої держави – Карпатської України» [3, с. 305]. Подібну думку поділяє і професор С. Кульчицький, констатуючи на сторінках редактованого ним підручника: «Непростою складалася доля Закарпатської України. Після приєднання її у 1918 р. до Чехословаччини соціально-економічне становище карпато-українців (русинів) поліпшилося. Селяни одержали додаткові земельні наділи. Значно зросла кількість шкіл та культурних товариств, у яких вільно звучала рідна мова. Розгорнулася діяльність прогресивних сил краю. Вони виступили за розширення демократичних прав, досягнення справжньої автономії, за подальший розвиток української культури, запровадження в усіх урядових установах української мови [4, с. 218 – 219].

Широка канва політичного розвитку чехословацьких східних земель у 1938 – 1939 рр. наведена в «Історії України» за редакцією професора Б. Лановика (Тернопіль, 1998) та «Історії України» (Львів, 1996). Автори останнього видання констатують: «Утворення української автономії в Закарпатті справило враження в Галичині. Багато молодих людей нелегально переходили кордон і вливалися в збройні загони закарпатців. До Генерального штабу Карпатської Січі увійшли оунівці Роман Шухевич, Михайло Колодзінський, Зенон Коссак. Два останні загинули в боях з ворогом» [5, с. 283]. Правда, деякі історики визнають, що «стосунки між галичанами і закарпатцями склалися нелегко, оскільки перші перебували під впливом націоналістичної пропаганди, слабо розбиралися у місцевих

умовах, а тому, ставилися до всіх русинофілів і москвофілів як до зрадників. Хустський уряд подразнювали претензії галичан на лідерство. Він вважав, що після двадцяти років чехословацького врядування підкарпатські українці досягли більшого ступеня зрілості, ніж галичани. Міністр Юлій Ревай любляв казати: «Звичайно говорять, що сонце сходить зі сходу, цим разом зійде від нас» [6, с. 200].

У наступне десятиріччя в підручниках з політичної і національної історії поряд з описом подій, які передували становленню Карпатської України, уже надані біографічні відомості про Августина Волошина. Так, у виданні «Державні, політичні та громадські діячі України. Політичні портрети» є розширена, наскільки дозволив формат видання, характеристика його діяльності. Дізнаємося, що «... він не був професійним політиком. Студював у богословській семінарії в Ужгороді. У 1919 р. сприяв виходу Закарпаття зі складу Угорщини. У 1920 р. – член Тимчасового автономного управління Підкарпатської Русі... У 1925-1935 рр. – депутат чехословацького парламенту... З накопиченням досвіду та зростанням політичного авторитету підвищувалася його роль у державному будівництві в краї... 15 березня 1939 р. Перший сейм Карпатської України проголосив республіку на чолі з президентом А. Волошином» [7, с. 319-320].

Цікаві факти з біографії останнього подані у вишівському підручнику під редакцією Ю. А. Мицика, О. Г. Бажана і В. С. Власова. Дізнаємося, що він народився в сім'ї греко-католицького священика. Закінчив в Ужгороді гімназію. Навчався у вищій педагогічній школі в Будапешті та на теологічному факультеті університету. Був висвячений на пастирське служіння у 1897 р. На сторінках цього підручника, в окремому розділі, подано опис подій на Закарпатті, які передували становленню державного утворення – Карпатської України. Автори підручника констатуючи факт проголошення держави Карпатської України вперше дали ідентичний опис її державної символіки (герб, на якому зображений ведмідь на червоному півполі, а на іншому півполі – синьо-жовті смуги і тризуб з хрестом; синьо- жовтий прапор і гімн «Ще не вмерла Україна»). Також, описані мужній захист воїнами «Карпатської Січі» рідної землі й найтрагічніші бої поблизу м. Хуст на Красному Полі [8, с. 426 - 427].

У підручнику В. Литвина, у розділі «Карпатська Україна» досить детально показані передумови виникнення держави на Закарпатті, перебіг політичного життя в краї, яке було доволі активним. Він єдиний з авторів, який констатував факт розпуску автономним урядом Карпатської України 20 січня 1939 р. усіх політичних партій, крім Українського національного об'єднання. Автор дійшов висновку, «... що УНО ставала державною партією, а Українська національна рада – органом вищої влади. Такі радикальні зрушення в політичному ладі не мали нічого спільного з конституцією Чехословаччини. Отже, незважаючи на формально автономний статус Карпатської України у складі Чехословацької федерації, вона фактично функціонувала як незалежна держава. Незалежність її зумовлювалася безсиллям чеського уряду» [9, 546]. Автори вишівського підручника Н. М. Савченко і М. К. Подольський також констатують факт проголошення незалежної держави – Карпатську Україну на засіданні сейму в Хусті 15 березня 1939 р. і, навіть більше, стверджують, «... що національною армією мала стати «Карпатська Січ» [10, с. 380].

Список використаних джерел

1. Жуковський А., Субтельний О. Нариси історії України. Львів: Вид-во наукового товариства ім. Т. Шевченка, 1993. 231 с.
2. Субтельний О. Україна. Історія. Київ: Либідь, 1993. 720 с.
3. Верстюк О., Гарань О., Гуржій О. Історія України. Київ: Альтернативи, 1997. 416 с.
4. Кульчицький С. В., Коваль М. В., Лебедєва Ю. Г. Історія України. Підручник для 10 класу середньої шк. Київ: Освіта, 1998. 288 с.
5. Зайцев Ю. Історія України. Львів: Світ, 1996. 471 с.
6. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної нації ХІХ – ХХ ст. Київ: Генеза, 1996. 360 с.
7. Державні політичні та громадські діячі України. Політичні портрети .Кн. 1. Київ: Інюре, 2002. 474 с.
8. Мицик Ю. А., Бажан О. Г., Власов В. С. Історія України. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 594 с.
9. Литвин В. Історія України. Підручник. Київ: Наукова думка, 2006. 726 с.
10. Савченко Н. М., Подольський М. К. Історія України: модульний курс. Київ: «Іннос», 2006. 542 с.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА ТА КОНТИНУЇТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Михайло Савчин,

доктор юридичних наук, професор, директор
НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права,
Ужгородський національний університет

Михайло Савчин. Карпатська Україна та континуїтет української державності.

Розкривається природа здобуття державності Карпатської України через призму доктрини конституціоналізму. За методологічну основу служить принцип континуїтету та права на самовизначення і сецесію. Проаналізовано реалізацію права на сецесію Карпатської України у світлі доктрини правозахисної сецесії. Державність Карпатської України визначено через критерії Конвенції Монтевідео, яка на той час найбільш адекватно визначала їх з доктринальної точки зору. Зроблено висновок, що Карпатська Україна заклала одну із цеглинок у підвалини континуїтету Української державності, що зафіксовано у Преамбулі Конституції України.

Ключові слова: Карпатська Україна, конституціоналізм, континуїтет, право на самовизначення, сецесія.

Mykhailo Savchyn. Carpathian Ukraine and continuity of Ukrainian statehood. The nature of obtaining statehood of the Carpathian Ukraine through the prism of the doctrine of constitutionalism is revealed. The methodological basis this papers is the principle of continuity and the right to self-determination and secession. The implementation of the right to secession of Carpathian Ukraine in the light of the doctrine of the remedial secession has been analyzed. By the criteria of the Montevideo Convention the statehood of the Carpathian Ukraine is determined which at that time most adequately defined them from the doctrinal point of view. It is concluded that Carpathian Ukraine has laid one of the brick in the foundations of the continuity of the Ukrainian statehood which is enshrined in the Preamble of the Constitution of Ukraine.

Key words: Carpathian Ukraine, constitutionalism, continuity, right to self-determination, secession.

Вступ, або Карпатська Україна у фокусі конституціоналізму.

Донедавна тема Карпатської України була своєрідним табу на загальнонаціональному рівні серед правників. Якщо ще історики цю тему досліджували доволі докладно, то юридичні аспекти Карпатської України викликали певну фрустрацію серед академічної юридичної спільноти. Пам'ятаю, що навіть був наказ № 355/7

Міністерства юстиції від 15 квітня 2009 р. про проведення ювілейної конференції на тему «Український конституціоналізм від доби УНР – ЗУНР і Карпатської України до сучасності» [1], але у зв'язку з протидією на найвищому рівні вока була скасована. А ваш покірний слуга був включений у склад Оргкомітету як заступник його голови. Та й термін «конституціоналізм» протягом тривалого періоду був також своєрідним табу для української правничої науки. Але часи вже змінилися й ідея раціоналізації влади шляхом її обмеження, оскільки така має служити забезпеченню прав людини, стала вже загально визнаною.

З юридичної точки зору події, пов'язані із Карпатською Україною слабо проаналізовані, вони носять переважно описовий характер, а не характеризують ті позиції з певних постулатів юридичної науки та процедур наукових досліджень у сфері правознавства, зокрема з точки зору конституціоналізму та поширених на той час доктринальних положень стосовно інституційної спроможності держав і реалізації права на самовизначення (наприклад, справи про Аландські острови). Дослідження, на жаль, уже покійного, Ігоря Мазурка [2] є недостатнім і воно вже стосується періоду окупації Закарпаття гортіївською Угорщиною (1939-1944), а це вже фактично інше питання.

Насамперед, йдеться про акт агресії проти Чехословаччини, яка згідно із Мюнхенським арбітражем була розподілена між нацистським Райхом, Польщею та Угорщиною. Тут також слід мати історичний контекст та рішення Всенародних зборів угорських русинів 21 січня 1919 р. у Хусті, оскільки право у цьому відношенні знає континуїтет (наступність).

Цей контекст пов'язаний із конституціоналізмом як системою обмеження влади та гарантіями прав людини, серед яких у зв'язку із нашим предметом дослідження є право на самовизначення, зокрема право на сецесію.

Далі, зазначений історичний контекст має конкретний зміст, оскільки з юридичної точки зору в аналізований період вже були вироблені прецеденти як вирішувати такого роду проблеми – Ліга Націй розглянула справу про Аландські острови, була ухвалена Конвенція Монтевідео, на якій було сформульовано критерії державності, актуальні і по цей час.

Насамкінець, я не пригадую, щоб у вітчизняній доктрині права Карпатську Україну розглядали через призму установчої влади, а це

має ключове значення для конституціоналізму та розуміння статусу цього державного утворення.

1. Феномен Карпатської України в контексті установчої влади та інституційної спроможності державності.

На момент Віденського арбітражу вже було сформульовано модерне розуміння інституційної спроможності держави. Тому тут не слід говорити про якийсь анахронізм, тобто накладання сучасного концепту державності на події 1938-1939 років. Це не має наразі жодного відношення щодо факту юридичного визнання Карпатської України. Водночас це також свідчення того, що історичні події, зокрема історії права, слід інтерпретувати, виходячи із світового контексту і не бути зв'язаними лише регіональною самотністю, цього недостатньо.

Політичні заходи та їхнє юридичне оформлення мають знайти апробацію у положеннях доктрини. Такою доктринальною і праксеологічною основою я розглядаю Конвенцію Монтевідео про права і обов'язки держав 1933 року, яка стосується подій, пов'язаних із Карпатською Україною, що мають характер *soft law*, тобто м'якого права, яке не мало зобов'язального характеру, але служить взірцем для ухвалення певних рішень. Конвенція Монтевідео розглядала держави як рівноправні суверенні одиниці з постійним населенням, визначеної кордонами територією, урядом та здатністю укладати міжнародні угоди [3]. Тут справа навіть не в регіональному, американському характері конвенції, як те, що це правовий акт, у якому правосуб'єктність певної спільноти як держави пов'язувалося з можливістю уряду ефективно управляти певною територією.

Таким чином, йшлося про можливість створення ефективно діючого уряду на певній території, який би міг боронити права і свободи місцевого населення. Питання полягало у здатності забезпечити життєздатність відповідного державного організму.

Правові підстави для визнання права на самовизначення у формі створення нової держави мають бути достатньо обґрунтованими і мати характер *conditio sine qua non*. На думку Аллена Бюкенена та Лі Бачгейта, такі умови мають служити крайнім засобом відстоювання прав меншин і не посягати на життєздатність існуючої держави [4, с. 5]. Насправді, усе вимірюється здатністю певної спільноти ідентифікуватися та створити життєздатні інститути публічного урядування. Йдеться про базові речі – можливість створювати сталий уряд на засадах верховенства права, який би

відстоював права людини та міг ефективно контролювати та управляти територією.

Як свідчить аналіз подій, пов'язаних із територіальними домаганнями нацистського Третього Райху, чинна на 1938 р. політична коаліція Центральна Українська Народна Рада доволі оперативно відреагувала на них. Попри наявний мілітарний потенціал Чехо-Словацької Республіки повз увагу ЦУНР не пройшли заяви нацистського уряду від 23 травня 1938 р. про буцімто відсутність територіальних домагань до ЧСР з боку Райху. Уже 29 травня 1938 р. ЦУНР оголосила до чехословацького уряду вимогу щодо реалізації положень Сен-Жерменського договору та Конституції про запровадження в краї автономії. Загалом, можливість держави захистити права національних менших є також свідченням інституційної спроможності держави. Натомість відсутність таких механізмів у ЧСР було підтверджено подальшою логікою подій.

Мені складно говорити про внутрішні приводні паси подальших подій, оскільки ЧСР мала доволі потужний мілітарний та управлінський потенціал. У мене є робоча гіпотеза, пов'язана із інституційною пам'яттю та фантомними болями ще з часів поразки під Білою горою богемців від імперців у ході Тридцятилітньої війни, внаслідок якої Богемія найбільше постраждала (втрата 2/3 населення, знищення більшості поселень та втрата економічного потенціалу). Мені здається, що чехи не хотіли допустити подібного кровопролиття та втрат економічної інфраструктури в умовах дипломатичної ізоляції з боку міжнародних гарантів, посилення нацистського іредентизму щодо Судетів та наявності підривних організацій, які користувалися підтримкою більшості населення у Судетах.

Подальші події, пов'язані з Мюнхенською угодою та Віденським арбітражем, засвідчили поступовий розпад державності ЧСР. Вони стали каталізатором створення 8 жовтня 1938 р. автономного уряду Ради Міністрів Підкарпатської Русі під проводом Андрія Бродія, затвердженого чеським урядом 11 жовтня. Однак з точки зору інституційної самостійності заходи уряду Бродія не відповідали природі права на самовизначення – не є перехід у склад іншої держави певної спільноти правом на самовизначення. Воно є іредентизмом, не більше, і не менше. За іредентизм, власне, Бродія було усунуто з посади 26 жовтня.

Попри не визнання чеським урядом новопроголошеної назви автономії Карпатська Україна, вона набула популярності. Водночас

рішення першого Віденського арбітражу від 2 листопада 1938 р. доволі істотно підірвало економічні, соціальні та культурні зв'язки, оскільки міста Ужгород, Мукачево і Берегово із навколишніми місцевостями південного заходу краю відійшли до Угорщини. Це не могло вплинути на інституційну спроможність автономії, яка ще продовжувала перебувати у складі вже істотної усіченої ЧСР.

Таким чином, існування Центральної Русько-Української Народної Ради стало інституційною основою для континуїтету між стремліннями населення краю мати власну автономію в складі Чехо-Словацької Республіки. Її створення було заходом для забезпечення ідентичності населення краю в умовах потенційної загрози анексії краю з боку Угорщини, у якій був впливовим іредентистський рух. Натомість у цих умовах у Карпатській Україні поступово сформувалися механізми установчої влади її народу і вже перед реальною загрозою угорського вторгнення та розпаду чехословацької державності було певне бачення розв'язання проблеми.

2. Сецесія та інституції Карпатської України

До подій, пов'язаних із розпадом ЧСР у зв'язку із Мюнхенським договором та Віденським арбітражем, уже була сформульована правова основа розуміння права на сецесію.

Зокрема, у справі про Аландські острови Рада Ліги Націй ухвалила висновок, згідно з яким права на самовизначення відповідно до вимог міжнародного права не означають автоматичного права певних «національних груп» на одностороннє відділення. Водночас Ліга Націй не повністю виключала можливість сецесії Аландських островів. При цьому було взято до уваги, що шведській меншині, яка складала більшість населення островів, гарантовано мовні та культурні права, а також наявність територіальної автономії шведської меншини у Фінляндії. Тим більше, що у результаті розгляду цієї справи Фінляндією було розширено автономні права шведської меншини.

Попри різне бачення проблеми сецесії через призму національного суверенітету та територіальної цілісності держави слід визнати, те що визнання сецесії (відокремлення) як одне з прав меншин піддає сумніву монополію державної влади і верховенство права держави. Це базується на припущенні, що субдержавні утворення мають форму суверенітету за умовчанням (*form of quiescent sovereignty*), який може бути активований за певних умов. Це суперечить традиційному уявленню про вічність як структурний елемент державних конституцій і проти суверенітету як суто

неподільного та відображає тенденцію до розмивання меж між сферами конституційного та міжнародного права [6, с. 482].

У ліберальній традиції стверджується, що всі держави певною мірою нелегітимні, теоретично всі вони можуть бути справедливо скасовані. Але це було б непрактично, тому особи, які складають державу, повинні вирішити, з якою несправедливістю вони готові миритися [7, с. 19]. З цієї точки зору слід ставити питання, наскільки держава пригнічує своїх громадян, що служить джерелом її дезінтеграції та колапсу.

Право на сецесію у модерному прочитанні обґрунтовується у праці Альтузія «Політика» (1643 р.), у якій було закладено сучасне розуміння засади субсидіарності та теорії федералізму на основі згоди певних колективів підкорятися суверену – суб'єкту, наділеному верховною владою. Сьогодні поширені дві основні теорії сецесії – первинних прав та поновлення прав. У *теорії первинних прав* націоналістична доктрина (Маргаліт, Раз, Стюарт Мілль) ґрунтується на ідеї забезпечення прав на ідентичність етнічної спільноти як «культурно гомогенної спільноти», а демократична доктрина – апелює до реалізації прав політичної спільноти до створення незалежної держави. У демократичній теорії сецесії виділяють доктрину вибору, яка обґрунтовує ідею формування колективної автономії на основі індивідуальної автономії.

Теорія поновлення прав або правозахисна сецесія (*remedial secession*) заснована на припущенні про добре функціонуючу, ліберальну демократію, що забезпечує справедливу процедуру досягнення колективних і індивідуальних рішень щодо політики уряду. У разі порушення таких демократичних засад та вимог процедури, сецесія служить засобом поновлення справедливості.

У випадку із Карпатською Україною ми маємо ситуацію реалізації права на самовизначення закарпатців у формі автономії до встановлення нацистським Третім райхом протекторату Богемія і Моравія та сецесію у зв'язку із розчленуванням ЧСР між Третім райхом та його ситуативними союзниками на той час – Польщею та Угорщиною.

Тяглисть такого процесу слід вести із рішення Всенародних зборів угорських русинів у Хусті від 21 січня 1919 р., які ухвалили рішення про приєднання до Української Народної Республіки. У силу обставин, що виразили слабку інституційну спроможність УНР, згідно із положеннями Сен-Жерменського договору як Підкарпатська Русь Закарпаття ввійшло у склад ЧСР [8].

Таким чином, у силу потенційної загрози з боку гортіївської Угорщини, з юридичної точки зору, населення тогочасної Підкарпатської Русі реалізовувало право на сецесію. Цей висновок ґрунтується та сторічному економічному, політичному та культурному гнобленні Закарпаття у складі Угорського королівства. Подальші події і їх логіка загалом лише підтвердили побоювання жителів Закарпаття про подальше гноблення з боку Угорщини, яке з точки зору колективної ідентичності жителів краю було нестерпним, оскільки порушувало базові економічні, політичні та культурні права українців-русинів краю, які на той час складали і сьогодні складають його переважну більшість.

Тут стоїть питання про інституційну спроможність Карпатської України. Насамперед, така вимірюється з економічної точки зору. Тут були певні логістичні і транспортні перепони, пов'язані із розірванням комунікацій краю згідно із рішенням Віденського арбітражу, за яким Ужгород, Мукачево і Берегово разом із суміжними територіями були анексовані Угорщиною. Водночас логістика хоча була утруднена, але все ж таки налагоджена іншими шляхами краю.

З точки зору побудов інститутів влади, які мають незалежно вирішувати внутрішні питання та питання національної оборони, то ресурси Підкарпатської Русі були реально обмежені [9, с. 57]. До проголошення незалежності Карпатської України інституціональна структура Підкарпатської Русі була імплементована звісно у побудову влади ЧСР. Після рішення Віденського арбітражу, який започаткував колапс ЧСР, Підкарпатська Русь використала правозахисну сецесію у силу загрози окупації влади з боку гортіївської Угорщини. Усе впиралося в інституційний потенціал новопроголошеної Карпатської України чинити військовий спротив переважаючим збройним силам Угорщини. У свою чергу, угорський іредентизм [10, с. 77-78] не припускав жодної можливості права на самовизначення українців-русинів краю. Подальші події після анексії Карпатської України лише довели, що поліцейськими та адміністративними заходами Угорщина забезпечила заходи щодо її інкорпорації до складу королівства. Зокрема, встановлення військові адміністрації (діяла до липня 1939 р.) та репресії щодо учасників збройного опору угорській окупації краю [11] є свідченням, що в трагічні дні березня 1939 р. було здійснено невдалу спробу *remedial secession* жителями краю проти гортіївської Угорщини.

У подальшому події, пов'язані із спробою створення Карпатської України, стануть важливим складником континуїтету

Української державності та закладуть підвалини сучасної незалежної України.

Висновки, або Значення феномена Карпатської України для становлення незалежності України

В умовах розчленування ЧСР реалізація закарпатцями правозахисної сецесії та утворення власної державності впиралося в обмежені інституційні структури та ресурси. У Європі міжвоєнного періоду для інституційної спроможності держав вирішальну роль відігравав професійний бюрократичний апарат та армія. Водночас, як справедливо відзначав Карл Шмітт, парламентська демократія перебувала у кризовому стані [12, с. 155-258]. За законами публічного менеджменту за таких обставин вирішальну роль відіграє публічна адміністрація, яка через регуляторні акти намагається врегулювати повсякденне життя. Приблизно те ж саме відбувалося і в Підкарпатській Русі у складі ЧСР.

Ситуація змінилася після Мюнхенських домовленостей, які започаткували фактичний колапс ЧСР. Якщо ж говорити про період ще ЧСР, то вибори до парламенту ЧСР на території Закарпаття відбулися дещо пізніше, у 1924 році. А вибори до Сойму Карпатської України – місцевої легіслатури були вперше проведені лише після оголошення автономії краю у 1938 р. Ці події відбувалися на фоні нелегких переговорів щодо розмежування кордонів між Підкарпатською Україною та Словаччиною. Однак найбільш гострим питанням був вибір альтернатив щодо плебісциту або міжнародного арбітражу щодо статусу Закарпаття у складі ЧСР, що власно стало причиною падіння Ради міністрів Підкарпатської Русі Андрія Бродія, проугорського політика. Сама атмосфера виборів до Сойму, що відбулися лише 12 лютого 1939 р., засвідчила про посилення авторитаристських тенденцій та крайню ступінь мобілізованості краю на тлі потенційної загрози повної окупації з боку гортіївської Угорщини.

Події, пов'язані із проголошенням незалежності Карпатської України та ухваленням Конституційного закону число I, стало кульмінацією процесу і практичним втіленням правозахисної сецесії в умовах остаточного розпаду Чехо-Словацької республіки. Цей державницький акт відображав тяглість самоідентифікації переважної більшості жителів краю, що підтвердилося і спротиву проугорських інтенцій Андрія Бродія на посаді глави крайого автономного уряду за заміни його кабінетом Августина Волошина,

так і результатами виборів до Сойму Карпатської України. Саме події щодо становлення Карпатської України є однією із цеглинок сучасного конституційного порядку України, згідно з яким «Верховна Рада України від імені Українського народу..., спираючись на багатотисялітню історію українського державотворення та на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення», прийняла 28 червня 1996 р. Конституцію України.

Список використаних джерел

1. Наказ Міністерства юстиції України № 335/7 від 15 квітня 2009 р.
URL: <http://old.minjust.gov.ua/news/19975>
2. Мазурок Ігор (2010) *Правове становище Закарпаття у 1939-1944 рр. (історико-правове дослідження)*. Ужгород: Карпатська вежа.
3. <https://www.britannica.com/event/Montevideo-Convention>
4. Allen Buchanan (1991) *Secession: The Morality of Political Divorce from Fort Sumter to Lithuania and Quebec*. Boulder, Colo.: Westview Press.
5. Lee C. Buchheit, (1978) *Secession: The Legitimacy of Self-Determination*. New Haven: Yale University Press.
6. Michel Rosenfeld, Andras Sajó (Eds.) (2003), *Comparative Constitutional Law*, Oxford University Press 482.
7. Robert W. McGee. (1994) Secession Reconsidered. *Journal of Libertarian Studies*. Fall 19.
8. Енциклопедія історії України. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Vsenarodni_zbory
9. Бедь В. В. (2002) Політико-правове становище Закарпаття у складі Чехословацької республіки (1919 – березень 1939 рр.). 7 *Науковий вісник УжНУ. Серія: Історія* 57.
10. Мазурок І. О. (2010) Політична система гортистської Угорщини: історико-правовий аспект. 48 *Держава і право* 77-78.
11. Славик В. Ю. (2014) Репресії угорського окупаційного режиму в Карпатській Україні (весна 1939 р.). 2(33) *Науковий вісник УжНУ. Серія: Історія* 40-50.
12. Шмитт К. (2000) *Политическая теология. Сборник*. Москва: КАНОН-пресс-Ц 155-258.

ПРАВОВИЙ СТАТУС УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДЕРЖАВНОЇ / ОФІЦІЙНОЇ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Вікторія Туряниця,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави,
Ужгородський національний університет;

Василь Туряниця,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загальної педагогіки
і педагогіки вищої школи,
Ужгородський національний університет

Вікторія Туряниця, Василь Туряниця. Правовий статус української мови як державної / офіційної: історія і сучасність.

На основі аналізу нормативно-правової бази УНР, ЗУНР, Карпатської України та незалежної України розкрито еволюцію правового статусу української мови як державної / офіційної, з'ясовано суть юридичних термінів «державна мова», «офіційна мова» та їх трактування. Акцентовано увагу на використанні політиками правового статусу мов у поліетнічній Україні як інструменту маніпуляцій у досягненні власних цілей та можливих небезпечних наслідків для держави.

Ключові слова: українська мова, правовий статус мови, поліетнічна держава, державна мова, офіційна мова, реалізація, стан.

Victoria Turyanitsya, Vasily Turyanitsya. The legal status of the Ukrainian language as a state / official: history and modernity. Based on the analysis of the regulatory framework of the UPR, ZUNR, Carpathian Ukraine and independent Ukraine, the evolution of the legal status of the Ukrainian language as a state / official is revealed, the essence of the legal terms “state language”, “official language” and their interpretation are revealed. Attention is focused on the use by politicians of the legal status of languages in a multi-ethnic Ukraine as a tool for manipulating their own goals and possible dangerous consequences for the state.

Key words: Ukrainian language, legal status of language, polyethnic state, state language, official language, realization, state.

Постановка проблеми та її зв'язок із теоретичними та практичними завданнями. Мова будь-якого народу – це особлива, специфічна та багатоаспектна субстанція. Тому й ставлення до мови, до визначення її правового статусу, особливо в поліетнічній і поліконфесійній державі, має бути виваженим, переконливим, усвідомленим і безболісним для всіх спільнот суспільства, стати

запорукою безпеки держави, її розквіту та забезпечення прав і свобод людини і громадянина, враховуючи при цьому природне право, правовий звичай, історичні традиції і досвід демократичних країн та напрацювання в цьому напрямі вітчизняного і міжнародного законодавства.

Актуальність теми дослідження полягає безпосередньо у двох аспектах: теоретико-правовому розумінні та практичному розв'язанні. Вирішення правового статусу мов у новоутворених державах і особливо інституту державної / офіційної мови є надзвичайно важливим і складним завданням в цілому і зокрема для України. Адже дана проблема надзвичайно чутлива і одночасно небезпечна, що може спровокувати дестабілізаційні процеси в суспільстві та призвести до сепаратизму, розколу суспільства та втрати державності.

У незалежній молодій поліетнічній державі Україна не припиняються дискусії з приводу правового статусу мов. Ця проблема є складовою національної ідеології, породжує політичні інтриги, соціальні конфлікти, міжетнічні протистояння, прояви сепаратизму та загрози знищення державності в сучасний час глобалізаційних процесів та геополітичних прагнень у світі з порушенням норм міжнародного права, що вносить дискомфорт у правове регулювання суспільних відносин як на внутрідержавному, так і на міжнародному рівнях.

Формування правового інституту державної мови в новоутворених поліетнічних країнах було і залишається однією з гострих проблем. Даному інституту при його створенні притаманні здебільшого риси прагматичної політики, а не державотворення.

Стан досліджуваної проблеми. Ця проблема ще не була предметом комплексного аналізу – від її зародження, розвитку та сучасного стану вітчизняного законодавства щодо правового статусу української мови як державної / офіційної на етнічних українських землях. Це перша спроба такого підходу. Зазначимо, що окремих її аспектів торкалися науковці при дослідженні інших проблем. Серед них І. Бойко, М. Вегеш, В. Гончаренко, Н. Єфремова, В. Кульчицький, І. Лісна, Б. Тищик, П. Усенко та інші.

Мета дослідження полягає в триєдиному завданні:

1. Розкрити трактування сутності юридичних термінів «державна мова» і «офіційна мова» в Україні та інших державах.

2. Проаналізувати законодавство та його еволюцію щодо забезпечення правового статусу української мови як державної / офіційної мови на етнічних українських землях, що входили до складу інших держав та сучасної України.

3. Акцентувати увагу на конституційному статусі української мови як державної / офіційної в незалежній Україні та використання правового статусу мов політиками як інструменту досягнення своїх цілей та вказати на небезпечність маніпуляцій щодо статусу мов у поліетнічній державі та ймовірних наслідків, що випливають з цього.

Виклад основного матеріалу. Протягом багатьох століть етнічні українські землі були в складі різних державних утворень – від імперій до демократичних держав, а саме: царської Росії, імперії Габсбургів, згодом дуалістичної Австро-Угорщини, Польщі, Румунії, першої Чехословацької Республіки, новоутвореної імперії більшовиків марксистів-ленінців – Союзу Радянських Соціалістичних Республік. У таких умовах важко було вибороти демократичний правовий статус української мови. Українська мова припинялася, піддавалася репресіям, заборонялася державами-гнобителями українського народу. Вона не мала повноправного державного статусу в країнах, до складу яких входили землі українців.

Такі заходи неминуче вели до асиміляції українців та відомої тези «немає мови – немає нації». Утрата мови взагалі та функцій, які вона виконує, зокрема: гносеологічну, когнітивну, номінативну, культурологічну, експресивну і головне – ідентифікаційну, котра є засобом ототожнення особистістю приналежності себе до певної етнічної спільноти у часі і просторі. Ця функція консолідує націю і є одним із головних чинників державотворення і розвитку держави.

Надання українській мові державного статусу було одним із головних завдань українського народу, його мислителів та державних діячів. Статус державної мови, наданий українській мові із забезпеченням прав мов національних меншин на законодавчому рівні, бере свій початок від 24 березня 1918 року, коли був ухвалений Центральною Радою УНР Закон про державну мову в банківській та торговій сферах. У ньому, зокрема, зазначалося, що «всякого роду написи, вивіски тощо на торговельно-промислових, банкових та подібних закладах і конторах повинно писатися державною українською мовою», а «мовою у діловодстві має бути державна українська» [1, с. 51]. А закон, ухвалений Радою Міністрів УНР 8

серпня 1918 року, вимагав обов'язкове навчання української мови і літератури, історії та географії України «по всіх середніх хлоп'ячих і дівочих загальноосвітніх професійних, комерційних і інших школах, учительських семінаріях та інститутах, а також духовних семінаріях» із зазначенням кількості тижневих годин [2, с. 71].

Аналогічні закони були прийняті Західноукраїнською Народною Республікою та Карпатською Україною. Ювілеї цих державних утворень український народ відзначав у 2018 році і відзначатиме в цьому році.

Продовженням закріплення статусу української мови як державної / офіційної на законодавчому рівні стали закони ЗУНР, яка була проголошена Українською Національною Радою і узаконена 13 листопада 1918 року. Правда, динамічному процесу розбудови нової держави, як і Підкарпатській Русі (Карпатській Україні), перешкождали післявоєнна криза та зовнішньополітичні загрози.

На перших порах в ЗУНР залишалися чинними австрійські закони, котрі врегульовували мовні відносини в республіці. Поняття «державна мова» і «крайова мова» в законодавстві Австро-Угорщини мали суттєву різницю. Статус державної належав німецькій та угорській мовам, що використовувалися у відносинах із органами центральної влади. Крайова мова була засобом спілкування з органами місцевого управління відповідного краю, на які поділялася дуалістична монархія.

Незважаючи на демократичний характер положень, зокрема, статті 19 Австро-Угорської Конституції 1867 року, яка проголошувала, що всі народи держави рівноправні, і кожен має право берегти та розвивати свою національну мову [3, с. 24], Дунайська імперія 5 червня 1869 року спільною постановою кількох міністерств крайовою мовою в Галичині визнала польську мову, що йшло в розріз із інтересами українців у плані правового інституту державної мови – української, що не відповідало інтересам ЗУНР.

13 лютого 1919 року УНР ухвалила Закон «Про основи шкільництва на Західній Області Української Народної Республіки», який констатував, що урядовою мовою та мовою викладання в усіх державних школах є українська мова [4, с. 220].

Правове регулювання мовних відносин у новоутвореній республіці забезпечив Закон Української Національної Ради від 15 лютого 1919 року «Про уживання української мови у внутрішнім і зовнішнім урядуванні державних властей і урядів, публічних

інституцій і державних підприємств у Західній області Української Народної Республіки». Параграфи 1 і 2 Закону зазначали: «Державною мовою на західній області УНР є мова українська», і «цю мову вживають у внутрішнім і зовнішнім (зовнішнім. – Авт.) урядуванню всі державні власті і уряди, публічні інстанції і державні підприємства» [5, с. 92].

Розпорядженням Секретаріату освіти від 23 лютого 1919 року передбачалося скасування обов'язкового вивчення польської і німецької мов в усіх школах з українською мовою викладання. Залишалася можливість їх вивчення в середніх школах як необов'язкових предметів. У державних і приватних школах з недержавною українською мовою викладання вводилося навчання української мови як обов'язкового предмета – у народних школах із третього року навчання, в усіх інших – з першого року навчання [6, с. 8].

Надання у ЗУНР українській мові статусу державної базувалося на правових традиціях: при утворенні однонаціональних держав державною мовою ставала мова нації; у багатонаціональних державах правовий статус державної мови юридично закріплювався за мовою більшості автохтонного населення, тобто мовою титульної (державотворчої) нації.

З метою ефективного використання і поширення української мови як державної 18 березня 1919 року було видано «Розпорядження для урядовців в державній адміністративній службі». Як зазначають дослідники, для реалізації правового статусу української мови і поширення сфери її функціонування на телеграфі було введено українську мову і азбуку [7, с. 259].

15 березня 1939 року Урядом (Соймом) Карпатської України були ухвалені два закони – «Закон число 1» і «Закон число 2», які мали статус конституційних. Першим законом, що мав 8 статей, проголошено нове державне утворення – Карпатську Україну (ст.1, 2, 3), надано українській мові у новій державі статус державної (ст.4), затверджено державний прапор і герб (ст.5 і 6), а також гімн (ст.7), який, до речі, сьогодні є гімном незалежної України. Закон вступав у силу одразу після його прийняття [8, с.76]. Однак реалізувати його не дала окупація, а згодом і анексія Карпатської України Угорщиною.

Зауважимо, що передував даному закону в плані визнання української мови як державної новознайдений документ, що вводиться в науковий обіг, - «Розпорядження Уряду Підкарпатської

Русі» від 25 листопада 1938 року за №23. У ньому, зокрема, зазначено, що державною мовою в країні «установлена мова українська (малоруська)», а «всі урядники на державній та громадській службі в урядовім листуванні, а також у зносинах із патентами (сторонами) практично мають знати українську літературну мову, вимову та її правопис» [9, арк.2]. Крім цього, з метою однаковості на державній службі в опануванні і вільним володінням українською мовою працівникам у цьому документі рекомендовано літературу з мовознавчих питань – праці І. Огієнка, граматики української мови, загальні словники та спеціальні – правничий, техніко-термінологічний, ботанічний, музичний, правописний, ділової мови, лікарський та інші. Зверталася також увага і на наукові праці, що незабаром будуть видані. Даний зміст Міністерству культу, шкіл і народної освіти продублювало у листі від 23 грудня 1938 року [10, арк.1].

Влада проявила оперативність у виданні даного розпорядження, воно було ухвалене на третій день після прийняття Чехословацькою Конституційного закону від 22 листопада 1938 року № 328, що надавав Підкарпатській Русі статусу автономії [11].

Конституційні Закони, прийняті Соймом, змінили державно-правовий статус Підкарпатської Русі, яка була складовою Чехословацької держави, і стала незалежною державою. Це було найвищим проявом волі населення відповідно до права на самовизначення, а також державно-політичним актом, котрий засвідчив, що український народ є народом державотворчим. Це один із прикладів багатовікового прагнення і боротьби українців за встановлення своєї державності зі своєю мовою – з її правовим статусом державної / офіційної. При цьому зауважимо, що деякі сучасні угорські науковці та їх прихильники на Закарпатті свідомо замовчують і уникають незручних для них фактів щодо історії мовного законодавства Угорщини про заборону русинської / української мови на теренах краю, який перебував у її складі до 1918 року, а також не задоволені статусом української мови як державної в усіх сферах життєдіяльності сучасної України.

Коли б їм і політиці Угорщини сьогодні в плані мовного законодавства України був притаманний симптом загостреного почуття справедливості, можна б із цим миритися, але він підмінений синдромом фантомного болю за втратою великої Угорщини, її відродження в межах до Першої світової війни, а мова тут один із

засобів реалізації імперських планів. Така хвороба діагностується і в інших сусідніх країнах – Польщі та Румунії. Ці країни забувають, що вони є членами Євросоюзу і НАТО. Ці дві структури і є для них запобіжником, щодо реалізації імперських намірів. Та найбільше це стосується Російської Федерації. Особливо це яскраво в недипломатичній і неправовій формі проявили країни-сусіди з прийняттям Закону України «Про освіту», убачаючи в його мовних нормах порушення прав етнічних спільнот. Це є сьогодні замаскована повзуча політика експансії – реалізація імперських амбіцій. Процес цей визрівав роками, а сьогодні він набрав гібридних форм, де складовою є і статус державної мови.

З того часу, практично, не відбулося суттєвих змін щодо правового статусу української мови як державної/офіційної. Тільки напередодні своєї незалежності Україна в 1989 році на конституційному рівні закріпила статус української мови як державної. Стаття 10 Конституції України закріпила українську мову як єдину мову, що має статус державної: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» [12].

Закріплення на конституційному рівні статусу української мови як державної / офіційної викликало занепокоєння не стільки в представників російської нації, як у зросійщених покручів-політиків, маргіналів, українофобів у так званій «російськомовній» когорті, яка не є носієм російської літературної мови і культурних історичних надбань, бо її не знає і спілкується суржилом, убачаючи себе при цьому носієм «русского мира» і не усвідомлює до кінця справжньої суті цього поняття.

Прав без обов'язків не буває. І одним із них є знання громадянином мови народу, на землі якого він проживає, якщо хоче, щоб ця країна йому була рідним домом. Беззаперечно, що надання російській мові статусу офіційної (читай державної) звузило б функції української в ролі державної. Такий статус двомовності в Україні, якого прагнуть деякі політики і їх незначна частина прихильників, призвів би, навіть, до втрати державності. Тому запровадження двомовності на державному / офіційному рівні, якого прагнуть деякі політики сьогодні, аргументуючи свою позицію прикладами інших країн, не враховуючи їх історію, безпідставні. Про це засвідчують спеціальні дослідження. І не потрібно політикам

безпідставно говорити про порушення прав людини, використовуючи щораз мову напередодні чергових виборів різного роду, як інструмент досягнення своїх меркантильних цілей, забуваючи при цьому про державотворення.

Неоднозначне сприйняття, розуміння та тлумачення в суспільстві першої частини статті 10 Конституції України призвело до розгляду її Конституційним Судом за поданням народних депутатів щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі у навчальних закладах України.

Саме з цією метою у грудні 1999 року Конституційний Суд України прийняв рішення про офіційне тлумачення ч.1 статті 10 Конституції України. Суд ухвалив, що положення ч.1 статті 10 треба розуміти так:

Під державною (офіційною) мовою розуміється мова, якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу спілкування у публічних сферах суспільного життя. Конституцією України статус державної мови надано українській мові (ч. 1 ст. 10). Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено у Преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, складає абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі.

Публічними сферами, у яких застосовується державна мова, охоплюються, насамперед, сфери здійснення повноважень органами законодавчої, виконавчої та судової влади, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування та інших сфер, які (ст.ст.103,127,148 Конституції України) відповідно до ч. 5 ст. 10 та п. 4 ч. 1. ст. 92 Конституції України визначаються законами.

Поняття державної мови є складовою більш широкого за змістом та обсягом конституційного поняття «конституційний лад».

Володіння державною (українською мовою) є однією з обов'язкових умов для зайняття відповідних посад.

Українська мова як державна мова є обов'язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування та в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (ч. 5 ст. 10 Конституції України).

Поряд з державною мовою при здійсненні повноважень місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого

самоврядування можуть використовуватися мови національних меншин у межах і порядку, що визначаються законами України.

Виходячи з положень статті 10, мовою навчання в дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних та вищих державних і комунальних закладах України є українська мова.

Щодо гарантування застосування мов в Україні в державних і комунальних закладах поряд з українською мовою відповідно до ч. 5 ст. 53 Конституції України та законів України в навчальному процесі можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин [13].

До речі, рішення Конституційного Суду України є обов'язковим до виконання на території України, воно також остаточне і не може бути оскарженим. Прикро, що ті, хто прагне найвищої влади в Україні, не знають і не розуміють положень вітчизняного законодавства або його свідомо ігнорують, зневажають і порушують, не можуть бути будівничими держави, управляти нею. Виявляється, що на сьогодні в молодій державі визначеного і закріпленого державного / офіційного статусу української мови на конституційному рівні мало для її повноцінного функціонування в усіх сферах суспільного життя, а тому необхідно створити реально діючий механізм та на законодавчому рівні забезпечити юридичну відповідальність за порушення даної норми Конституції України та використання й надалі мови як інструменту боротьби за владу в передвиборчих кампаніях, що створює в поліетнічній Україні атмосферу міжнаціональної ненависті, сепаратизму та нестабільності. Прикладом у цьому плані може слугувати рішення Сенату США 1998 року, коли на вимогу представників іспанської частини населення розглядалося мовне питання. Сенат заявив: інтереси всього суспільства є вищими інтересів його частини.

Незважаючи на те, що правовий статус української мови як державної/офіційної був закріплений на конституційному рівні, однак він був зігнорований пізніше прийняттям Закону «Про засади державної мовної політики, який ухвалено із порушенням Регламенту Верховної Ради України і діяв до лютого 2018 року.

Це не стільки суто українських правовий парадокс, як свідоме знищення української мови як державної / офіційної. Незважаючи на звернення громадських діячів і експертів, окремих членів Координаційної ради з питань застосування української мови в усіх сферах суспільного життя України при Міністерстві культури

України щодо антиукраїнської суті даного закону, як інструменту русифікації та загрози національній безпеці України, він в супереч правовим нормам існував протягом майже 6 років. І, знову, тільки рішенням Конституційного Суду України він був відмінений у 2018 році як такий, що прийнятий з порушенням. Суд визнав його неконституційним.

Висновки. Вітчизняне законодавство про правовий статус української мови як державної/офіційної бере свій початок із часу Української Народної Республіки, а саме: від 24 березня 1918 року з прийняттям Центральною Радою України закону про запровадження української мови у банківській і торговій сферах. У такому статусі вона була закріплена 15 листопада 1919 року Західною Українською Народною Республікою та Карпатською Україною 15 березня 1939 року. І тільки напередодні своєї незалежності в 1989 році Україна на конституційному рівні закріпила статус української мови як державної/офіційної.

У чинному вітчизняному законодавстві немає різниці між поняттями «державна мова» і «офіційна мова». Вони на сьогодні тотожні, однозначні в своїй суті, змісті й трактуванні. Тому не треба ними зловживати при власній інтерпретації, що призводить до маніпулювання поняттями, особливо політиками напередодні виборів.

Шлях визнання правового статусу української мови був довгим і тернистим. Причин було чимало як об'єктивних, так і суб'єктивних. Однак прагнення української нації до своєї соборності і незалежності, утворення демократичної правової держави із власною рідною мовою, мовою, що має мати статус державної, збулася. Український народ на цьому шляху поборов чимало перепон, у тому числі і ті, які нинішні сусіди-держави на законодавчому рівні знищували мову українців. На жаль, і в нинішній незалежній і суверенній Україні апологети п'ятих колон створюють проблеми навколо статусу державної / офіційно мови у нашій державі як на внутрідержавному, так і на міжнародному рівнях.

У різних державах сутність юридичних термінів «державна мова» та «офіційна мова» можуть означати одне і те ж поняття, тобто бути ідентичними або синонімами як це є в Україні. Отже, це є основна мова відповідної країни. Щодо терміна офіційна мова, то йому притаманні інші ознаки і різні значення в деяких країнах. Виходячи із суті понять цих термінів у вітчизняному законодавстві,

їх використання в усній і письмовій формах має трактуватися відповідно до нього.

Мова в руках недалекоглядних політиків, скоріш за все політиканів і недержавотворців, часто стає засобом, інструментом нищення України, її державності та спричинення мовних війн із сусідніми державами. На законодавчому рівні необхідно заборонити використання статусу мов політикам, політичним партіям та різного роду громадським організаціям у передвиборчих кампаніях, щоб раз і назавжди позбавити можливості спекуляції і маніпулювання, політичного та ідеологічного впливу як із середини, так і ззовні на поліетнічне суспільство України, що значно посилить позиції української держави та остаточно змінить розклади сил на геополітичній арені.

Ураховуючи довгий складний і важкий шлях української мови до правового статусу державної / офіційної сьогодні необхідно прискорити прийняття Верховною Радою України нових законів про статус мов корінних народів, етнospільнот та національних меншин, котрі проживають в українській державі. На законодавчому рівні варто чітко визначити суть двох останніх термінів, оскільки вони не мають однозначного трактування ні в національному законодавстві, ні в європейському. Однак вони істотно різняться за суттю. Таке неоднозначне трактування призводить до маніпуляцій. Настав час відкинути вже й заяжену мовну сполуку «політична доцільність» і бути державотворцем у своїй країні, думати про стабільність у суспільстві, про зміцнення і процвітання держави.

Всебічний розвиток і функціонування української мови як державної / офіційної в усіх сферах суспільного життя на всій території незалежної і суверенної України, зміцнення її консолідуючої ролі як засобу збереження держави потребують і сьогодні на державному рівні її захисту, допомоги та забезпечення додержання конституційних гарантій. Саме з цією метою був виданий у 2018 році Указ Президента України [14]. У ньому визнано за необхідне вжиття невідкладних заходів щодо зміцнення державного статусу української мови та створення єдиного культурного простору України. Указ зобов'язує Кабінет Міністрів України у двомісячний строк розробити та затвердити державну цільову програму на 2018 – 2028 роки, та механізмів її захисту, розвитку та функціонування в усіх сферах суспільного життя. Прикро констатувати, що «Концепція Державної цільової програми

забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя до 2028 року» розроблена, але й на сьогодні ще не затверджена, хоча це один із пріоритетів Середньострокової дії Уряду. Саме на цій цільовій програмі обласні та Київська міська державні адміністрації мають розробити відповідні регіональні плани заходів і забезпечити їх правову реалізацію.

Українська мова як єдина державна / офіційна має стати мовою міжетнічного спілкування і порозуміння в суспільстві. Адже кожен громадянин будь-якої держави повинен з метою самореалізації і толерантного співжиття в полікультурному середовищі вільно володіти державною мовою. Саме так у світовій практиці відбувається врегулювання даної проблеми, що особливо притаманна новоутвореним державам.

Статус української мови в державі Україна має стати наріжним каменем в її системі національної безпеки, незалежності, суверенітету та консолідації суспільства.

Список використаних джерел

1. Закон Центральної Ради про державну мову (березень 1918 р.). *Хрестоматія з історії держави і права України*. Т. 2. Лютий 1917р. – 1996 р. за ред. член кор. Акад. прав. наук України В. Д. Гончаренка. К.: Ін.Юре. 1997. 800 с.
2. Там само. Закон «Про обов'язкове навчання української мови і літератури, а також історії та географії України в середніх школах».
3. Нye Н.-P. Das politische System in der Habsburgermonarchie. Konstitutionalismus, Parlamentarismus und politische Partizipation. / Hans-Peter Nye. Praha : Karolinum nakladatelstvi Univerzity Karlovy, 1998. 260 s.
4. Закон «Про основи шкільництва на Західній Области Української Народної Республіки» від 13 лютого 1919 року. *Західно-Українська народна республіка 1918–1923. Документи і матеріали*. Т. 2. ІваноФранківськ: Лілея-НВ, 2003. 584 с.
5. Закон Української Національної Ради від 15 лютого 1919 року «Про уживання української мови у внутрішнім і зовнішнім урядуванні державних властей і урядів, публічних інституцій і державних підприємств у Західній області Української Народної Республіки». *Національні відносини в Україні у ХХ ст.: збірник документів і матеріалів*. К.: Наукова думка, 1994. 558 с.
6. Заряджене в справі тимчасових змін научних плянів. *Вістник Державного Секретаріату освіти і віроісповідань*. Ч. 1. Станиславів, 1. марта 1919. Друк Е. Вайденфельда, Станиславів. Річник I. 50 с.
7. Тищик Б.Й. Західно Українська Народна Республіка (1918 - 1923). *Історія держави і права*. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.

8. Закони Карпатської України 1939. *Енциклопедія історії України*. К. : Наукова думка, 2008. Т. 5. 586 с.
9. Державний архів Закарпатської області, Ф. 18. Оп. 3. Спр. 75. Арк. 2.
10. Держархів Закарпатської обл., Ф. 109. Оп.1. Од. зб. 219 «Циркуляр Міністерства про навчання вчителями і службовцями української мови й термінології, повідомлення Празької оццадної каси про випуск нових бланків, відповідь Дирекції пошти і телеграфів у Хусті про новий текст штемпелів». 4 аркуші.
11. Ústavní zákon ze dne 22. listopadu 1938 č. 328/1938 Sb. z. a n., o autonomii Podkarpatské Rusi // <https://www.noveaspi.sk/products/lawText/1/7386/1/2>.
12. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. ст. 141.
13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) від 4 грудня 1999 року № 10-рп/99 // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>
14. Указ Президента №156 / 2018 від 31 травня 2018 року «Про невідкладні заходи щодо зміцнення державного статусу української мови та сприяння створенню єдиного культурного простору України» // <https://www.president.gov.ua/documents/1562018-24258>

«ТВОРИМ ПАТРІОТИЧНУ МОЛОДЬ» ЯК ОДИН ІЗ НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАПОВІТІВ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

Володимир Тарасюк,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри журналістики,
Ужгородський національний університет

Володимир Тарасюк. «Творім патріотичну молодь» як один із національних заповітів Августина Волошина.

У статті на прикладі журналістської діяльності А. Волошина розглянуто тему патріотичного виховання молоді. На основі публікацій автора звернуто увагу на важливість піклування про юнаків та дівчат у національному дусі. Зроблено висновок про вагомий внесок діяча у справу підготовки вірних Батьківщині синів і дочок із числа юні та актуальність таких публікацій у наші дні.

Ключові слова: молодь, преса, патріотичне виховання, національна свідомість, держава.

Volodymyr Tarasiuk. «Create a patriotic youth» is one the national wills of Avhustyn Voloshyn.

This article reveals the topic of patriotic education of youth based on the example of journalistic activity of Avhustyn Voloshyn. Attention is drawn to the importance of caring about youth in nation's way. We conclude about the importance of the contribution by Avhustyn Voloshyn in preparing faithful young people of the motherland and the importance of such publications nowadays.

Key words: youth, press, patriotic education, national consciousness, state.

Сучасні українські реалії, які наскрізь пронизують різні види воєн, потреба за таких складних умов зберегти державний суверенітет і, зрештою, як писала Л. Костенко, «бути відкриттям для світу, а не морально ущербним народом в абераціях чужих віддзеркалень» [9, с. 19] дедалі більше фокусують увагу на проблемі виховання національно свідомої молоді. Щоб успішно розв'язувати це питання, важливо звертатися до історичного досвіду, до тих часів, коли з'являлися перші паростки незалежності, і юнаки та дівчата активно їх підтримували.

У контексті сказанного особливо вагомим є період Карпатської України. Значення акту її проголошення, як зазначила О. Мишкіна, «дуже велике: Акт не лише відіграв неабияку роль у процесі консолідації українців у розшматованій державі, становленні самосвідомості всієї нації, а й став однією зі сходинок на шляху до

цілковитої незалежності нашої Батьківщини» [10]. Тим паче, що паралелі із сучасністю напрошуються безпосередньо. Не випадково М. Вегеш переконує: «Сьогодні важко писати про Карпатську Україну, бо постійно наштовхуєшся на думку, що пишеш про теперішній час. Пишеш про Карпатську Січ й бачиш перед собою «небесну сотню», яка прийняла смерть за Україну. У 39-му захисники Карпатської України показали поставу гідності, бо не хотіли бути рабами на своїй землі, а в ці дні, коли твориться сучасна історія України, революція гідності поклала кінець диктатурі, сподіваємося, що назавжди» [2].

Отож важливо вивчати значимий із погляду національних інтересів історичний досвід тих діячів, котрі творили молоду державу. Зокрема, і її президент А. Волошин. Притому він залишив вагомий слід у журналістській діяльності і саме засобами преси порушував надзвичайно широке й актуальне коло питань: від проблем освіти, культури, історії, релігії, духовності, друкарської й газетно-журнальної справи до проблем державотворення, партійності, міжнаціональних відносин і міжнародної політики.

Злободенність тем, які автор пропонував на розгляд читачам у закарпатській періодиці, глибина їх розкриття вказують на те, що А. Волошин був добре ерудованою та поінформованою людиною, розумів вагомість серйозного занурення в суть головних процесів із життя краю та світу, потужного впливу друкованого слова на маси. На основі написаного журналістом є підстави стверджувати про його неабияку загальну та фахову підготовку. Сказане вагомо ілюструють і публікації, які стосуються виховання юні в національному дусі, усвідомленням її ролі в суспільстві.

Так, у ряді праць А. Волошин наголошував, що молодь є тією рушійною силою, без якої годі й уявити майбутнє процвітання країни. Він особливо підкреслював: краще життя вдасться забезпечити лише за активної життєвої позиції юнаків і дівчат. Притому, відстоюючи у своїй діяльності інтереси рідного краю, його корінного населення, глибоко був переконаний: забезпечити процвітання своїй землі можуть лише істинні патріоти. І вони повинні любити Вітчизну не як уявну абстракцію, а в усій різноманітності її складових. Скажімо, у часописі «Пчілка» у другій половині 1920-их років А. Волошин помістив невеликий роздум під назвою «Любим наш край». Зворушливо, тепло звучать його рядки, спрямовані закликком перш за все до молодого покоління читачів:

«Прекрасна ти, свята наша Верховино!

Високі верхи Карпат, урожайні долини, бистрі потоки и тиха, глибока, широка Тиса, багато зароснуті полонини и прикриті садами и винницями низші холми. – Красна ви и милі нам...

Любім наш край, святу нашу Верховину!» [4].

У редакційному зверненні до читачів у згаданому виданні автор також зазначав: «Природа дуже красна и богата. Она виховує и питає» [7]. Тому, на думку А. Волошина, потрібно якомога краще пізнавати природу. І робити це необхідно з раннього дитинства.

Діяч закликав на красі й багатстві рідного краю виховувати нове покоління, формувати в його душах високі естетичні прагнення. Їх журналіст підтверджував особистим життям. Недаремно в одній із публікацій часопису «Учитель» зазначалося, що хоч А. Волошин «жииє в городі, а зато не забуває за солом'яні стріхи, за поточок, де он проживав молоді літа» [1].

Але сама по собі любов до малої й великої батьківщин не виникне лише з однієї чиеїсь волі чи бажання. Таке почуття важливо засівати в душах. Із цих міркувань журналіст приділяє увагу питанню нагальної потреби повсякденного виховання підростаючого покоління. В одному з номерів газети «Свобода», яку очолював А. Волошин, у публікації без підпису зазначалося: «...коли людина позбавлена патріотичних почувань та сильної волі, то її можна вже тоді легко потягти при помочи матеріальних середників куди тільки захочеться» [12]. А назва публікації «Творім патріотичну молодь» сповна постає і як один із національних заповітів А. Волошина.

Виступаючи на з'їзді руської молоді, діяч особливо наголошував на тому, що антинародні сили намагалися «вирвати» з молодих душ чи не найголовніше – святу віру, без якої немає ні громадянських чеснот, ні людських ідеалів [11]. Щоб не допускати подібного, необхідно активно заохочувати юнаків і дівчат до громадсько-політичної праці. Особливо корисним є залучення юнацтва до роботи в окружні й сільські організації. Нове покоління потрібно наполегливо готувати до суспільної діяльності, щоб було розуміння важливості й суті загальнонаціональної справи, чітких орієнтирів у тих непростих загальносуспільних процесах, які відбуваються повсякдень. Саме такий гарт дозволяє займати правильну життєву позицію. Потрібно й, наприклад, відвідуванням Божої служби в церкві, згуртуванням під синьо-жовтими прапорами гідно відповідати на агітаційні провокації ідеологічних

супротивників на свідомо навчену молодь і потрібно робити ставку в національних змаганнях. Саме ідейно загартованому юнацтву А. Волошин відводив вирішальну роль у розбудові української державності. Він уважав, що потрібно активніше замінювати старших політиків на місцях і до фізичної та духовної праці на благо свого народу, насамперед, залучати молодих людей. У статті «Наша задача» автор писав: дорослих важко «зреформувати» для участі в новій справі, а тому піднесення всіх сфер народного життя потрібно здійснювати через виховання дітей, реорганізацію шкільної системи [6].

Як педагог із багаторічним стажем А. Волошин особливий акцент ставив на розвитку системи освіти. Цій темі присвячено ряд наукових і публіцистичних статей у пресі. Однією з найпомітніших праць діяча є публікація в газеті «Підкарпатська Русь» під назвою «Бесіда на анкеті о шкільній реформі дня 11 апріля 1929 року в Празі». Порушуючи важливі питання освітянської галузі, автор укотре наголошує, що в справі виховання підростаючого покоління школа має «викликати моральний і народний дух» [3]. Що це означає, певною мірою автор розшифровує в праці «Славянизм і наш народний культурний напрям». Зокрема, А. Волошин переконує: школа повинна довести дитину «до розуміння свого народнього генія, своєї рідньої, так багатой, так гнучкой формами, так розвиненої мови, її літератури, своєї історії і своїх звичаїв» [8].

Для успішної праці на ниві патріотичного виховання потрібно залучати прогресивні, державницьки налаштовані громадські й дитячі організації, дбати про педагогічні кадри, добре продумати систему навчально-виховного процесу, приділяючи увагу й самостійній праці учня. Вагоме слово в справі національного піднесення серед шкільників разом із батьками повинні робити вчителі. На думку А. Волошина, вони є тією силою, яка повинна вести за собою «молодшу генерацію». Уцілому дитина повинна розвиватися гармонійно – однаковою мірою важливий як духовний, так і фізичний розвитку. Тому у своїх працях публіцист закликав вступати до християнських гімнастичних товариств популярного тоді сокільського руху, активно займатися спортом, тобто повнокровно приділяти час і тілесному вихованню. Саме духовно й фізично загартована молодь, за А. Волошином, здатна забезпечити державі надійне майбутнє, поповнити ряди справжніх патріотів.

Турбота діяча про всебічний розвиток молодого покоління

виявлялася й у приділенні уваги поступу дитячої та молодіжної преси. Підтвердженням сказаного є праця журналіста у часописі «Пчілка». Це видання його творці адресували насамперед дітям і юнацтву із тією ж благородною місією-метою – «творити патріотичну молодь». Журнал прагнув виховувати читачів у патріотичному дусі, залучати їх до активного суспільного життя, прищеплювати потяг до знань. У статті «На порозі 8-го річника «Пчілки» А. Волошин-редактор зазначав: «Наш народ доб'єся до добробуту, если молодь виросте в народній свідомості і живій культурній праці, если полюбить добру книжку і добру новинку і так понесе плоди знання і кращого життя по під кожду руську стріху» [5]. Тому діяч докладав зусиль, щоб молодь ще й долучалася до читання часописів, літератури. У згаданій «Пчілці» систематично вміщувалися матеріали, які наголошували на великому суспільному значенні книжки, газети. Журнал уміщував конкурси на кращі публікації, щоб у такий спосіб збагатитися новими дописувачами. Насамперед із числа молоді.

Аналіз приведених, а також інших праць А. Волошина дає підстави твердити, що він упродовж свого свідомого життя неослабну увагу приділяв патріотичному вихованню молоді, яка завжди є майбутнім держави, дбав про гармонійний розвиток дітей та юнацтва. Публікації журналіста, спрямовані на учнівство, особливо актуальні тепер, коли Україна знаходиться на перехідному етапі свого розвитку й у нашому суспільстві лише формуються сучасні концепції творення національно згуртованих, відданих Батьківщині юнаків і дівчат. А з огляду на воєнні події на сході держави, публіцистика А. Волошина за розглянутою тематикою ще більше лишатиметься злободенною.

Зважаючи на ті молодіжні проблеми, які сьогодні виникають через недостатню увагу з боку суспільства до молоді, потрібно більше покладатися на історичний досвід у пошуках розв'язання наріжних питань. Праці А. Волошина можуть слугувати в цій справі добрим прикладом для наслідування, а назва однієї зі згаданих публікацій – «Творім патріотичну молодь», яка, наголошувалося, з'явилась в очолюваній діячем газеті «Свобода», може ефективно слугувати справді національним заповітом президента Карпатської України для подальших поколінь українців.

Список використаних джерел

1. Агій Ф. Стиль. Учитель. 1925. ЧЧ. 3-4. 30 квітня. С. 69.

2. Вегеш М. Захисники Карпатської України показали поставу гідності, бо не хотіли бути рабами на своїй землі. URL: <https://zakarpattyua.net.ua/News/121312-Mykola-Vehesh-Zakhysnyky-Karpatskoi-Ukrainy-pokazaly-postavu-hidnosti-bo-ne-khotily-butyu-rabamy-na-svoii-zemli>.
3. Волошин А. Бесіда на анкеті о шкільній реформі дня 11 апріля 1929 року в Празі. Подкарпатська Русь. 1929. Ч. 8-9. Жовтень-листопад. С. 176.
4. Волошин А. Любим наш край. Пчолка. 1928. Ч.1. Вересень. С. 9.
5. Волошин А. На порозі 8-го рочника «Пчолки». Пчолка. 1929. Ч. 1. Вересень. С. 2.
6. Волошин А. Наша задача. Свобода. 1925. Ч. 1. 15 січня. С. 1.
7. Волошин А. Од редакції. Пчолка. 1924. Ч.1. Січень.
8. Волошин А. Славянизм і наш народний культурний напрям. Наша школа. 1936. Ч.8. Жовтень. С. 7.
9. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала// Костенко Л. Гуманітарна аура нації. Геній в умовах заблокованої культури. Равненіє на трибуну. Ніч державності / За загальною редакцією Л. Івшиної. Видання друге. Бібліотека газети «День» «Україна Incognita». К.: ПрАТ «Українська прес-група», 2014. С. 11-39.
10. Мишкіна О. Проголошення Карпатської України самостійною державою. URL: <https://blogs.korrespondent.net/blog/users/3247738-proholoshennia-karpatskoi-ukrainy-samostiinoui-derzhavoui>.
11. Промова посла А. Волошина дня 7.VII.1929 на з'їзді руської молоді. Свобода. 1929. Ч. 29. 18 липня. С. 2.
12. Творім патріотичну молодь // Свобода. 1938. Ч. 19. 17 травня. С. 1.

ЕНЦИКЛОПЕДИЧНЕ ТА ЗМІСТОВЕ НАПОВНЕННЯ ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІХ АНТРОПОНІМІВ ТВОРІВ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА

Анастасія Вегеш,
кандидат філологічних наук, доцент
кафедри української мови,
Ужгородський національний університет

Анастасія Вегеш. Енциклопедичне та змістове наповнення літературно-художніх антропонімів творів Августина Волошина.

У статті здійснено аналіз літературно-художніх антропонімів п'єс «Маруся Верховинка», «Без Бога ні до порога» та оповідань «Паленка-загуба», «Народна свідомість», «Анцька освідомилася» Августина Волошина. Розкрито енциклопедичне та змістове наповнення літературно-художніх антропонімів, внутрішню структуру найменувань. Проаналізовано семантико-функціональні особливості антропонімів як компонентів художньо-образної системи творів. З'ясовано, що джерелом творення назв персонажів п'єс і оповідань є традиційна карпатоукраїнська антропонімія.

Ключові слова: апелятив, доонімне значення, ім'я-символ, літературно-художній антропонім, ономастика, персонаж, розмовний варіант.

Anastasia Vehesh. Encyclopedic and content filling of the proper names of the literary heroes in the works of Avhustyn Voloshyn

The article analyzes the proper names of the literary heroes in the plays "Marusia Verkhovynka", "Without God No Threshold" and short stories "Palenka-Zahuba", "People's Consciousness", "Anzka Understood" written by Avhustyn Voloshyn. It also reveals the encyclopedic and content filling of the proper names of the literary heroes, its internal structure of names. The article also analyzes the semantic-functional features of the proper names of the literary heroes as components of artistic-figurative system in the works. It is revealed that the source of creation of the characters names in plays and short stories is the traditional Carpatho-Ukrainian anthroponimia.

Key words: appellative, pre-onym meaning, name-symbol, proper name of the literary hero, onomastics, character, spoken variant.

Августин Волошин займає вагоме місце серед визначних людей Закарпаття. Президент Карпатської України присвятив своє життя боротьбі за політичні права і державне самовизначення закарпатців. «Внесок Августина Волошина як професійного педагога, теоретика й практика педагогічної думки, а відтак – як організатора культурно-

освітнього руху в Закарпатті упродовж перших чотирьох десятиріч ХХ ст. важко переоцінити» [5, с. 5].

Минає 80 років з дня проголошення Карпатської України. За роки незалежності видано багато книжок і статей, що присвячені цим подіям, але у кожній із них присутня світла постать Августина Волошина, який відіграв важливу роль в історичному процесі краю.

Багато сказано про Августина Волошина як політика (Й. Баглай, О. Богів, М. Болдижар, М. Вегеш, С. Віднянський, І. Гранчак, Г. Демян, О. Довганич, В. Задорожний, В. Лемак, Р. Офіцинський, Г. Павленко, О. Пагіря, І. Поп, В. Сергійчук, Ю. Сливка, М. Токар, П. Федака, С. Федака, І. Хланта, В. Худанич), педагога (В. Гомоннай, М. Зимомря, М. Кляп, М. Кухта, Г. Розлуцька, В. Туряниця), публіциста (О. Мишанич, В. Тарасюк, П. Чучка), релігійного діяча (В. Басараб, В. Бедь, О. Мишанич), мовознавця (Ю. Балєга, Н. Вигодованець, Б. Галас, В. Німчук, І. Сенько, П. Чучка, Н. Ференц, Ю. Юсип), письменника (В. Габор, М. Зимомря, О. Ігнатович, О. Мишанич, Н. Ребрик, П. Чучка).

Нашу увагу привернули художні твори Августина Волошина. «Його численні твори – вірші, оповідання, п'єси, художні оповіді не належать до великої літератури. Це – типово просвітянська творчість, адресована конкретному, реально існуючому в той час читачеві» [8, с. 23], який тягнувся до світла знань, шукав корисного і повчального. О. Мишанич писав, що Волошину не вдалося «повністю реалізувати своє небуденне творче обдарування» письменника через просвітянську роботу та рутинність місцевого церковно-релігійного життя [8, с. 28]. Та, попри все, його твори мали великий попит серед широких верств населення. Вони були доступними для читання, написані легко, порушували важливі проблеми краю. «Необхідно відзначити, що А. Волошин у 20 – 30-х роках вважався заслуженим авторитетом у драматургії. Не випадково В. Гренджа-Донський, представляючи різні літературні жанри краю того часу, відносив до провідних драматургів одного А. Волошина. І він мав рацію. Історична драма «Фабіола» ставилася не тільки на закарпатській сцені, але й у Празі. А. Штефан писав, драма «Маруся Верховинка» – найкраща дотеперішня карпато-українська драма» [2, с. 353].

У поле зору нашого дослідження потрапили назви літературних героїв деяких творів А. Волошина.

Вивченню літературної антропоніміки присвятили свої праці такі відомі ономасти, як Ю. Карпенко, М. Карпенко, Л. Белєй,

М. Мельник, Л. Масенко, Г. Лукаш, Т. Гриценко та ін. В ужгородській школі з художньої ономастики прийнято використовувати термін літературно-художній антропонім на позначення «назва героя», тому у нашому дослідженні будемо його використовувати.

Метою нашої статті є аналіз літературно-художніх антропонімів у п'єсах А. Волошина «Маруся Верховинка», «Без Бога ні до порога» в оповіданнях «Паленка-загуба», «Народна свідомість» та «Анцька освідомилася». Наше завдання – з'ясувати енциклопедичне та смислове навантаження літературно-художніх антропонімів, їх функціонування у творах.

П'єса «Маруся Верховинка» вийшла у світ в Ужгороді 1931 року. Олекса Мишанич зазначав, що «Маруся Верховинка» є закарпатським варіантом «Наталки Полтавки». Прослідковується любовний трикутник: Вернер – Маруся – Петрівський. Вся дія розгортається навколо Марусі Тисовської, яка відстоює рідномовну школу і просвіту для села [8, с. 26].

Назви для своїх героїв А. Волошин запозичає з реальної антропонімії. На перший погляд видається, що їм притаманна лише номінативна функція. Та насправді письменник активно використовує внутрішню форму імен та прізвищ, семантику їх твірної основи. Автор активізує первинне значення власної назви, конотативний компонент значення виступає на перший план.

Спробуємо дослідити літературно-художні антропоніми творів, удаючись до контекстуального аналізу та описового методу.

Літературно-художній антропонім Маруся Верховинка привертає увагу тим, що автор поєднав розмовне найпоширеніше ім'я Маруся з прізвищем, яке вказує на територіальне походження героїні.

Ім'я Маруся оспіване в піснях і легендах українців. Перлина українського епосу – дума «Маруся Богуславка» зачарувала багатьох. Це ім'я неодноразово для своїх героїнь вибирали українські письменники. Воно ставало назвою багатьох їх творів: повість «Маруся» Григорія Квітки-Основ'яненка, історична драма «Маруся Богуславка» Нечуя-Левицького, роман «Маруся Богуславка» Івана Багряного, п'єса «Маруся Верховинка» Августина Волошина, історичний роман у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко, роман «Маруся» Василя Шкляра.

Тому можна вважати, що ім'я Маруся – ім'я-символ, характеристичний та оцінний потенціал якого вже сформованим запозичується з давніших літературних творів. Такі імена-символи, як зазначав Л. Белей, є «похідними одиницями, мають сталі, закріплені онімічне значення, що ґрунтується на характеристично-експресивному потенціалі твірному, первинного ЛХА» [1, с. 86].

За словником імен Л. Скрипник та Н. Дзятківської дізнаємося, що Маруся (Марія, Маріанна) означає «та, що чинить спротив, відмовляється, заперечує»; може мати ще одне значення – «бути гірким – гірка», а також «кохана, бажана» [8, с. 158]. У словнику українських імен І. Трійняка, крім значення «непокірна», знаходимо ще й «вперта» [10, с. 212].

Доонімне значення імені повністю розкривається у тексті п'єси. Маруся протиставляється корчмареві Гершку та писарю Вернеру, які хочуть заснувати в селі «панську» школу, де б учили дітей «образованим язиком». Молода вчителька чинить їм опір: *«Тепер ви хочете поробити з нас москалів, завівши тут панську школу... А завтра ці пізніше кого з нас маєте зробити – поляків чи німців?.. Але ми не гандлярі, й нам того не потрібно: хоч би ви тут десять шкіл мадярських ці москальських, ці інших поставили!»* [4, с. 300 – 301].

Героїню не вдається приборкати ні Вернерові, ні спровокувати Гершкові: вона справді непокірна і вперта. Вернер, напевно, тому й полюбив Марусю, що вона *«просто і умная девушка і всьо совершенно понимаю і нікому не даю обідети себя»* [4, с. 302]. Гершко теж знає вдачу Марусі; *«А я вам знову скажу, що це ні до чого – я її добре знаю: коли раз даю сказала – як одрубала»* [4, с. 304].

Життєво активна Маруся приваблює молодь, односельчан. Молодий кооператор Іван Петрівський, якого любить Маруся, каже: *«Вона не з тих, що дала зобити себе»* [4, с. 319]. П'яниця Михайло Русин захоплюється її позицією, її вчинками. Він задоволений, що Маруся присадила при всіх Гершка: *«От вона вам вчитала, як капраль на екецирці! Молодець Маруся! Молодець верховинка наша!»* [4, с. 301]. Для Михайла вона не просто Маруся, вона – верховинка наша. Саме в уста Михайла Русина автор укладає розуміння того, що Маруся своя, вона знає проблеми верховинського люду, є національно свідомою.

У романі в віршах «Маруся Чурай» Ліна Костенко пише про Марусю: *«Ця дівчина не просто так, Маруся. Це – голос наш. Це – пісня. Це – душа»* [7, с. 87]. Ці гарні слова влучно характеризують і

Марусю Верховинку. Вона не тільки гарно співає, а є виразником народної душі, її голосом. І знову підтвердженням цього є слова Михайла Русина: *«Треба, панночку, знати панну Марусю... Це вам не Марійка ци якась Гафійка, – це наша славна Маруся – верховинка...»* [4, с. 317]. *«Ну, але Маруся, – то правдива верховинка! Не дасть на правду наплювати!»* [4, с. 326].

Значний характеристичний потенціал закладений і у прізвиську Верховинка. Дівчина з таким «впертим» іменем – уродженка Верховини. Тому Михайло радить прославляти Верховину, *«що родить нам таких славних та завзятих Марусь, як панна Тисовська»* [4, с. 328]. Донедавна ми мали відомих героїнь, що отримували найменування за територіальною ознакою: Богуславка, Полтавка, а тепер маємо і Верховинку.

Варто зазначити, що п'єса «Маруся Верховинка» вийшла під псевдонімом «Андрій Верховинський». Автору, напевно, до душі був такий псевдонім, бо він уособлював рідну сторону, був такою збірною назвою, що у поєднанні з іменем відчитувалась як мужній (доонімне значення імені Андрій) верховинець. У А. Волошина були й інші псевдоніми: «А. Іванович», криптоніми «А.И.В.», «А.В.», «В» та найвідомішим був псевдонім «Андрій Верховинський» [3, с. 307].

З тексту дізнаємося, що повне ім'я Марусі – Марія, але так її ніхто не називає. Лише Вернер (чужинець, пристосуванець) звертається до неї за іменем та іменем по батькові Марія Пйотровна «чудернацькою мовою», як каже Маруся. Промовистим є ім'я по батькові – Петрівна. Адже ім'я Петро у перекладі з грецької мови означає «скеля», «камінь» [10, с. 292]. Виходить гарне поєднання: Маруся (непокірна), Петрівна (скеля) і Верховинка – непокірна скеля Верховини. Ось такі перли закладені в літературно-художньому антропонімі, не перли – скарби. Не випадково Михайло радить батькові Марусі: *«Та бережи доньку, як зіницю в оці: маєш скарб, а не дітину!..»* [4, с. 329].

Не можна оминати доонімне значення прізвища Тисовська. Воно теж промовляє. В основі прізвища може бути гідронім Тиса, або назва хвойного дерева тис. Як ми знаємо, ріка Тиса тече на Закарпатті, дерево тис покриває гори Карпати. Це все має стосунок до території, де живе носій прізвища, виходить, що у прізвищі Тисовський закладена територіальна (регіональна) ознака. Хоча ми не можемо заперечувати того, що прототипом Марусі могла бути

реальна особа Стефанія Тисофська – головний Референт жіночих відділів Карпатської Січі, учителька.

Цікавим є фольклорне звертання *голубко*. Так звертається до Марусі її батько, називає її і доброю, і ласкавою за те, що вона хотіла «розігнати, пустити» горе батька «на болота, на води – най собі пливе безвісти!...». Маруся піклується про нього, як пташка про діточок: «*Ідім, ідім, солодка донько... Ти співуча моя пташко... Розумна, як і мама твоя була...*» [4, с. 312]. Як бачимо, для батька вона солодка, а для недругів вона буде гіркою. Апелятивне звертання *голубко* використовує також наречений Іван: «*Даруй, голубко, – я такий зденервований! Знаю я тебе дуже добре, серденько моє, знаю твоїй розум, твою ідейність і завзятість...*» [4, с. 314]. Для нього вона і кохана, і жадана, як тлумачить словник.

Привертає увагу літературно-художній антропонім Михайло Русин. В образі Михайла, як і у його найменні уособлюється весь русинський народ – карпатські українці. А. Волошин удало поєднав ім'я Михайло («рівний богові» [9, с. 236]) з етнонімом русин. Гершко боїться Михайла, бо він критикує його, один із селян каже: «*Михайла Русина Бог несе*».

Одним з найбільш відомих засобів формування семантики літературно-художніх антропонімів є асоціація. Читач легко може розшифрувати семантику, бо асоціації літературно-художнього антропоніма прямо пов'язані зі значенням апелятивної основи.

Михайло Русин гордий, мудрий, веселий, але самотній. Гершко називає його приблудою, хоча сам Михайло каже, що він «*перекотиполе: повіяв вітер – і покотилося, поки десь зачепиться...*» [4, с. 309]. Для Марусі Михайло є позитивним, гарною людиною. У розмові з Марусею Петрівський каже: «*Що йому! Живе, як той небесний птах! Не сіє, не жне й не збирає в житниці: що заробив – пропив і горенька мало*». На що Маруся відповідає: «*Сумління чисте, тому й співає, як безжурний птах... Весела, гарна людина: шкода, що застарий, а то можна було б приучити до чогось кращого...*» [4, с. 315].

Контекст п'єси допомагає додатково емоційно оцінити носія літературно-художнього антропоніма. Не випадково саме в уста Михайла-п'яниці, Михайла-русина автор укладає слова правди про Марусю, про Верховину. Прізвище героя етнонімного походження, воно є збірною назвою русинів-українців. За історико-етимологічним словником П. Чучки дізнаємося, що угорці так називали всіх

«карпатських українців». Крім цього, пише П. Чучка, прізвище походить від «етноніма русин, завдяки якому європейці Середньовіччя протиставляли східних слов'ян варягам. У новіші часи, зокрема і в період стабілізації прізвищ, автохтонні закарпатці (долиняни) етнонімом русин прозивали пришельців із Гал, тобто власне бойків і гуцулів» [11, с. 494].

Позитивною етимологією наділені літературно-художні антропоніми, що називають простих селян: Микола Мудрий, Павло Горняк, Федор Петрович. Це звичайні люди, неграмотні, їх легко обдурити, напоївши, але вони віруючі, добрі. Прізвища та імена героїв мають характеристичний потенціал. О. Мишанич писав, що «А. Волошинові йшлося про освіту, релігійність і високу моральність на селі, викорінення пияцтва і впровадження нових форм культурно-громадського життя» [7, с. 26]. Усе це було характерним для просвітянської літератури.

У п'єсі «Без Бога ні до порога» маємо дещо інший напрям, тут «уже не має тієї гостроти, актуальності і життєвого нерву, що бачимо у «Марусі Верховинці». Тут те саме закарпатське село 30-х рр., у якому живуть статечні, богобоязні господарі, яких обплутує корчмар; навколо тиняються сільські п'янички. Та молодь бажає жити новому, тягнеться до освіти, байдужіє до церкви. Провідна ідея п'єси – релігійно-моралізаторська, всіма засобами стверджується, що «без Бога ні до порога» [8, с. 27].

Герої цієї п'єси мають також традиційні імена: Анна, Василь, Іван, Михайло, Олена, Петро. Варто зазначити, що у п'єсі «Маруся Верховинка» не натрапляємо на називання за іменем та іменем по батькові, як і у п'єсі «Без Бога ні до порога».

Як зазначає О. Ігнатович, «характери дійових осіб і їхнє значення у п'єсі «прив'язані» до прізвищ, які, у свою чергу, започатковані Святим Письмом: Павловичі і Петровичі – добрі селяни, котрі беруть участь у розбудові села (прізвища утворені від імен Павло і Петро, якими були названі апостоли, що від них зародилася віра у Римі)» [6, с. 145].

Майже всі літературно-художні антропоніми є промовистими, у п'єсі розкривається їх первісне значення. Проаналізуємо деякі з них.

Петро – брат Олени – впертий, непохитний, твердий, як камінь. За словником імен І. Трійняка знаємо, що це ім'я у перекладі з грецької мови означає «скеля», «камінь» [10, с. 292]. Але впертість його проявляється в тому, що за своєю вченістю, він забув про душу,

про Бога. Сестра Олена каже про нього: «...нема правдивої вченості без побожності. Добра мало з того, пане корчмарю, такі люде тільки про себе дбають, бо їх серце каменіє без Бога» [4, с. 334]. «Невже ви не бачите чим він став? Студений до віри, до рідних, до людей взагалі. В нього одна думка: лиш про себе, про те, щоб зробитися паном і жити в розкошах» [4, с. 342]. «Про Петра нема що вже й казати: хіба грім серед безхмарного дня вдарить з неба, щоб він став побожним» [4, с. 354]. Кажуть, крапля камінь довбе, такою краплею була сестра Олена, яка зуміла переконати брата не їхати до великого міста. Уникнувши автомобільної катастрофи, Петро стає кооператором, повертається до Бога. Петро вдячний Олені, адже вона об'єднала серця Анни і його «в однім погляді на світ, людей і життя, одною теплотою побожних почувань», вірою в Бога.

Найпозитивнішим героєм у п'єсі є Олена – донька заможних господарів, яка виховувалася у Сестер Василянок і тепер «впливає на своє оточення». За словником імен І. Трійняка дізнаємося, що ім'я Олена в перекладі з грецької мови означає «світло», «сяйво», «полум'я смолоскипа» – світла, осяйна» [10, с. 265]. Тільки така дівчина зі світлим іменем могла проповідувати релігійні істини: «Все діло в ласці Божій: Господь покарає, Господь і вознесе всякого, хто звернеться до нього» [4, с. 369].

Напевно, А. Волошин вдивлявся в етимологію імен, бо поєднання двох героїв Олени і вчителя Світлуна не є випадковим. Світлун учить дітей, несе світло знань для верховинців. Його прізвище утворене від апелятива світлий, або ж від імені Світлик. Як зазначає П. Чучка, походить «від давньослов'янського імені, яке давали дітям за зовнішньою ознакою» [11, с. 506]. Але у цьому літературно-художньому антропонімі неприємні асоціації викликає суфікс –ун. Напрошується думка про те, що денотат чимось подібний до Світлика, але не зовсім світлий. Можливо, це є своєрідним натяком на те, що вчитель Світлун, як і Петро, спочатку зневажливо ставився до релігії, та під впливом світлої душі Олени повернувся до заповітів предків. Олена про вчителя каже: «А от учитель... Наче й побожний чоловік, але...іноді мені здається, що це в нього так, між іншим для годиться, як то кажуть, а іноді – що вона, тая побожність, у нього лише на всяк випадок: вона, мовляв, не шкодить на землі, а там, по смерті, гляди й справді щось є, й можуть притягти до відповідальності, коли тут зовсім забуде Бога» [4, с. 354]. Олена

постійно виправляла життєві помилки Світлуна, випромінювала світло, тепло, любов, а він тягнувся до неї: *«Під впливом отих ваших уваг і вашого прикладу особистого я відминився душою й серцем, воскресивши в них заложену ще в дитинстві моїми батьками (най з Богом спочивають!) побожність і свідомість того, що все – від Бога, що без Бога ні до порога. В цій вірі я почав вести й веду своє життя й шкільну працю та громадську працю...»* [4, с. 370].

Цікавим, на наш погляд, є поєднання імені та прізвища героя: Іван Світлун. Ім'я Іван у перекладі з давньоєврейської мови означає «божа благодать», «дар богів» [9, с. 61]. У буквальному розумінні літературно-художній антропонім Світлун Іван розшифровується як «світла Божа благодать».

У цій п'єсі, як і у «Марусі Верховинці», знаходимо найменування сільських п'яниць, правда, тут вони без імен, фігурують тільки прізвища Софилканич і Мудранинець. Софилканич вміє гарно говорити, особливо тоді, коли просить вибачення у людей за те, що брехав на пана вчителя. Говорить – як на сопілці грає (не випадково – Софилканич). А Мудранинець лиш підтакує, мудро киваючи головою. Це прізвище могло утворитися від антропоніма Мудрий, а ще, як зазначає П. Чучка, від «бойківського апелятива мудрак – «мудрагель», «хитрун» [11, с. 401]. Оці *«запіяки і безхарактерники»* навертаються на *«путь правди і добра, побожного життя»* [4, с. 368].

Верховинське село часів А. Волошина не можна уявити без корчми та її господаря. В обох п'єсах серед українських літературно-художніх антропонімів виділяються єврейські власні імена. Корчмарі зображуються хитрими, скупими, ненажерливими. Вони, як павуки, обплутували простих селян залежністю від оковитої. У п'єсі «Маруся Верховинка» виділяється корчмар Гершко Давидович, а у п'єсі «Без Бога ні до порога» – Іцько Ціперович.

В оповіданнях «Паленка-загуба», «Народна свідомість» та «Анцька освідомилася» натрапляємо на літературно-художні антропоніми різної структури, але всі вони є регіональними за походженням, усі входять до українського літературно-художнього антропонімікону. Якщо у п'єсах ми фіксували офіційні найменування, то в оповіданнях знаходимо розмовні варіанти імен та родичівські прізвиська. Подання імен у різноманітних інтерпретаціях (від офіційних форм до улесливо пестливих) сприяє створенню тематичного поля, відіграє конструктивну роль у передачі людських

взаємин, відтінків офіційності, фамільярності, вікових оцінок та інших характеристик.

Серед репертуару імен виділяємо традиційні (Іван, Калина, Олена) та варіанти імен з регіональними особливостями (Анця, Гафа, Марька, Панько, Палага (Палаженька), Федька, Штефко). В оповіданні «Паленка-загуба» ватажок Іван Дуб має кілька варіантів імені: Іван, Іванко, Іванцьо, Івась. На лагідно-пестливе ставлення персонажів один до одного вказують такі форми звертання: Палаженько солодка (солоденька), жоно Божа, жоно чесна і Божа, що є характерним для жителів Верховини.

А. Волошин майстерно послуговується й андронімами – називаннями жінки за чоловіком. Андроніми, утворені словотворчими морфемами -их, -ка, притаманні здебільшого жінкам старшого покоління і мають експресивне забарвлення, виражають поважне ставлення до адресата: стара Іваниха, стара Онисиха, стара Проданиха, стара Ковалька, босурканя Годричка.

Поміж загальноновживаних назв трапляються і прізвища, що є популярними для регіону, де відбуваються події: Дуб, Коваль, Король, Кость, Продан. Усі вони зафіксовані у словнику «Прізвища закарпатських українців» П. Чучки [11].

В оповіданні «Паленка-загуба» привертає увагу літературно-художній антропонім Дуб Іван. Власна назва є промовистою, має значний характеристичний потенціал. Персонаж з таким прізвищем і високий, і статечний, і міцний, і гарний, і сильний. Зразу напрошується асоціація з могутнім дубом: хлоп, як дуб. Івана вибирають ватажком у полонину, про що читаємо в оповіданні: *«По довшій нараді вибрали Івана Дуба, цікавого і відважного легіня, котрий і з медведем в полонині бився, за ватажска»* [4, с. 455]. Та не судилося Іванові ватажити. Через горілку він став дебоширом, убив Бабишина, втратив чорнооку Анцю, став розбійником. Шкода, що таку красу і силу згубила оковита (паленка).

Жертвою пияцтва став також персонаж Семьон Бабишин. У героя дещо незвичне ім'я для цього регіону, воно є характерним для російської антропосистеми. Але Бабишин – покруч, п'яниця, відлюдок. Про нього автор каже: *«Одним із таких несовісних і свій руський народ, і своє рідне село нелюблячим чоловіком був Семьон Бабишин»* [4, с. 462]. В основі його прізвища, за П. Чучкою, лежить апелятив баба або антропонім Баба, крім цього, місцевий український апелятив бабей (бабич), що означає «бабій, пліткар» [11, с. 41]. А ми

знаємо, що Бабишин у корчмі оббрівував і вчителя, і священика. Для нього той був чесним чоловіком, «з котрим би мож було погарчик паленки випити».

В оповіданнях, як і в п'єсах, серед найменувань верховинського люду натрапляємо на єврейські назви: Абрум, Іцько, Мошко, Сурця, Шльома.

Цікавим, на наш погляд, є літературно-художній антропонім Скалицький з оповідання «Анцька освідомилася». На перший погляд видається, що в основі прізвища є апелятив скала, та насправді герой не послідовний та твердий у своїх переконаннях, він вміє пристосовуватися до зміни в суспільстві. Його *«дідо був колись Русином, але отець і він уже цілком помадярилися і дома говорили вже лише по-мадярськи. Вже лиш прізвисько «Скалицький» згадувало їх руське походження. ...Але прийшов кінець світової війни. Часи змінилися. Панство Скалицьких скоро натягло на себе маску Русинів. Пан Скалицький, як полонений в Росії, навчився по-московськи, і, по перевероті вернувшись додому, стався одним із загоріліших крикунів автономії Русинів»* [4, с. 472]. Тому, напевно, не апелятив скала лежить в основі прізвища, а апелятив скалка (колючка). Герой, розмовляючи по-московськи, ранить рідну мову, є скалкою, що впливається в народно розмовний пласт, калічить його.

Отже, для відповідної номінації та характеристики персонажа використовується як загальноживана, так і діалектна лексика з різною семантикою.

Як бачимо, А. Волошин дбайливо добирає літературно-художні антропоніми, що відповідають реаліям зображуваного періоду. Вони привертають увагу своєю формою та внутрішнім змістовим наповненням. Назви літературних героїв допомагають у створенні образів та характерів, виконують різні функції, викликають емоції у читача та вказують на авторське ставлення.

Список використаних джерел

1. Белей Л. О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX – XX ст. Ужгород: Патент, 1995. 120 с.
2. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. Львів – Хуст: ЗУКЦ, 2004. 414 с.
3. Вегеш М. М., Кляп М. І., Тарасюк В. Ю., Токар М. Ю. Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України. Ужгород: Карпати, 2005. 464 с., іл.

4. Волошин А. І. Вибрані твори / упорядкування, вступна стаття та примітки О. В. Мишанича. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. 528 с., іл.
5. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин: До 120-річчя від дня народження видатного громадського, культурного та церковного діяча України. Слупськ – Ужгород, 1994. 100 с.
6. Ігнатович О. П'єса Августина Волошина «Без Бога ні до порога»: християнські цінності у вимірах часу. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наукових праць. Випуск 23 / Відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2018. С. 144 – 148.
7. Ліна Костенко: Навчальний посібник-хрестоматія / Ідея, упорядкування, інтерпретація творів Григорія Ключека. Кіровоград: Спєпова Еллада, 1999. 320 с.
8. Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. Вступна стаття / Волошин А. І. Вибрані твори / упорядкування, вступна стаття та примітки О. В. Мишанича. Ужгород: ВАТ «видавництво «Закарпаття», 2002. С. 5 – 30.
9. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей : Словник-довідник. [ред. В. М. Русанівський]. 3-те вид., випр. К.: Наукова думка, 2005. 335 с.
10. Трійняк І. І. Словник українських імен. К.: Довіра, 2005. 509 с.
11. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. 704 +XLVIII с.

ПОЕТИКА НАЗВИ РОМАНУ-РЕПОРТАЖУ «СОНЦЕ З ЗАХОДУ» УЛАСА САМЧУКА

Ірина Руснак,
доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури і компаративістики,
Київський університет імені Бориса Грінченка

Ірина Руснак. Поетика назви роману-репортажу «Сонце з Заходу» Уласа Самчука.

У статті розглянуто поетику назви роману-репортажу «Сонце з Заходу» (1949) Уласа Самчука. Письменник віддавав перевагу глибоко символічним назвам. Декодувати заголовок твору допомогли неатрибутовані в тексті екфрази політичних плакатів Михайла Михалевича на карпатоукраїнську тематику. У виборі назви для роману У. Самчука надихнув політичний плакат «Слава Україні!» із зображенням сходу сонця. Назва кодує важливі для національного буття українців смисли і віру автора в неодмінне постання незалежної Української Держави.

Ключові слова: Карпатська Україна, Улас Самчук, Михайло Михалевич, роман-репортаж, поетика назви, екфраза, політичний плакат.

Iryna Rusnak. Poetics of the title of the novel «Sun from the West» by Ulas Samchuk.

The article deals with the poetics of the title of the novel «Sun from the West» (1949) by Ulas Samchuk. The writer preferred deeply symbolic titles. The ecphrasis of the political posters of Mikhailo Mikhalevich on the Carpatho-Ukrainian theme helped to decode the title of the novel. The political poster «Glory to Ukraine!» with the image of the rising sun inspired the writer in choosing the title for the novel. The title encodes important meanings for the national existence of Ukrainians and the author's belief in the indispensable appearance of an independent Ukrainian state.

Key words: Carpathian Ukraine, Ulas Samchuk, Mikhail Mikhalevich, novel-report, poetics of the title, ecphrasis, political poster.

Серед художніх творів про події 1938–1939 років у Карпатській Україні роман-репортаж «Сонце з Заходу» (1949) Уласа Самчука займає особливе місце вже тому, що автор був безпосереднім учасником і свідком тих подій. Ще 1937 року він увійшов до складу створеної О. Ольжичем Культурної Референтури Проводу Українських Націоналістів і очолив секцію митців, письменників і журналістів. Головним завданням секції були відчити рефератів на актуальні теми дня і видання ідеологічно-виховної літератури. У. Самчук

співпрацював з багатьма членами ОУН, які в швидкому часі за завданням організації прибули на Закарпаття для виконання важливого завдання з підготовки постановня тут Незалежної Української Держави. У його оточенні були Анатоль Демодовгопільський, Іван Ірлявський, Михайло Михалевич, Микола Чирський, Роман Шухевич та інші побратими. Саме вони, як і автор твору, стануть прототипами головних персонажів роману-репортажу, над яким У. Самчук почав працювати напередодні Другої світової війни, а завершив наприкінці 1940-х років. Видати роман-репортаж окремою книжкою не вдалося, тож єдиною на сьогодні його публікацією є газетний варіант, запропонований офіційним органом Українського Народного Союзу в США – газетою «Свобода» (Нью-Йорк). Спробу реконструювати історію написання і видання твору авторка цієї розвідки зробила в одній зі статей [4], в іншій – проаналізувала його жанрові особливості, дослідила, хто саме був прототипами головних персонажів [3]. У пропонованій статті в центрі уваги перебуватиме поетика назви роману-репортажу.

Улас Самчук надавав особливого значення назвам художніх творів. Прискіпливу увагу до називання потверджує його репліка щодо роману «Сад Гетсиманський». В одному з листів до Ю. Шереха, високо оцінюючи художню вартість твору Івана Багряного, прозаїк зауважив: «Найбільше разить мене приший кобилі хвіст – назва, що нічим у творі не виправдовується» [6, арк. 2]. За різними джерелами можна простежити, як У. Самчук ішов від робочого до остаточного імені своїх романів. Кожного разу доконечний варіант залежав від того, які функціональні тенденції автор обирав як пріоритетні – внутрішні чи зовнішні, текстові чи метатекстові. Як правило, письменник віддавав перевагу назвам з переважанням внутрішніх функцій, які найчастіше мали символічне значення («Месники», «Гори говорять!», «Темнота», «На твердій землі», «Віднайдений рай» тощо), рідше – інтригуюче («Чого не гоїть огонь»). Саме такі заголовки повинні були ефектно передавати суть авторського задуму.

Назва роману-репортажу цікава передовсім грою слів, оскільки у вічі впадає її оксюморонність. У природі сонце і дароване ним світло з'являються на сході, тоді як на заході вони зникають за обрій. Заголовок, в основі якого лежить противенство, імпліцитно окреслює основну тему роману-репортажу, визначає його головну сюжетну лінію і дає можливість зрозуміти авторську концепцію. Однак усе це залишатиметься прихованим до моменту ознайомлення із самим

текстом, оскільки значення назви реципієнт зможе розкодувати тільки після прочитання твору.

На перший погляд, «Захід» можна потрактувати як одну зі складових цивілізаційної опозиції «Схід – Захід», що завжди перебувала в центрі історіософських роздумів У. Самчука. Однак на початку роману головний герой приїздить до Хуста, що перетворився 1938 року на офіційний центр Карпатської України. Тож оксюморон у заголовку визначає діалектичний зв'язок у художньому світі автора солярного мотиву і найбільш західного українського регіону – Закарпаття.

Декодувати назву роману-репортажу допоможуть політичні плакати Михайла Михалевича, неатрибутовані екфрази яких трапляються в тексті твору. З-поміж усіх плакатів майстра-гравера письменник обрав два, описи кожного з яких подав двічі. Ось, скажімо, екфрази плаката без назви із зображенням юнака-змієборця: 1. «<...> здоровенні плакати, що висіли по мурах з гадами семиголовими, яким стинає голови мечем січовик у мазепинці» [8, ч. 10, с. 2]; 2. «На паравані, що відділяє кухню, знані плакати, зі знаними семиголовими гадами» [8, ч. 28, с. 2]. Гранична стислість екфрази відповідає основним малярським прийомам, серед яких домінантами є великий розмір зображуваного і його навмисно спрощене представлення. Описи плаката «В своїй хаті своя правда» в романі-репортажі теж небагатослівні: 1. «Дійшли до паркану, на якому навіть у темноті видно, як висять і повільно мають плакати. Це ті, на яких на троні сидить жінка, а перед нею з піднятими руками задавакувато проходять хлопці з впертими лобами в січових мазепинках» [8, ч. 17, с. 2]; 2. «Та сама на троні жінка і ті самі хлопці в мазепинках з піднесеними руками. Над тим великий напис: «Слава Україні!»» [8, ч. 20, с. 2].

Описи вуличних артоб'єктів виконують у романі-репортажі особливу функцію. За допомогою кількох екфраз письменник, з одного боку, відтворює культурно-історичні реалії й мистецьку обстановку епохи: плакати були своєрідною емблемою Карпатської України, що впливала на уяву й емоції гуцулів, увиразнювала їхню національну тожсамість, формувала громадянську свідомість. Характери і долі багатьох краян співвідносилися із семантикою зображених «хлопців з впертими лобами в січових мазепинках» [8, ч. 17, с. 2]. З іншого боку, прагнення відтворити вже існуючу мистецьку реальність породжує символічну глибину авторських

інтерпретацій графічних артефактів, які вказують на ще один плакат М. Михалевича – «Слава Україні!», опису якого в романі-репортажі немає. Це графічне агітполотно було опубліковано газетою «Нова Свобода» після виборів до Союму Карпатської України в лютому 1939 року [1]; його глибокий символічний зміст має важливе значення для розуміння назви роману-репортажу У. Самчука.

Плакат «Слава Україні!» оформлено за всіма правилами політичних агіток. Навмисний примітивізм, лаконізм кольору, великоформатне зображення – все це посилює агітаційну спрямованість твору. Увагу привертають символи, які надають плакату глибокого емоційного навантаження і смислу: силует Карпатських гір (прикметна ознака краю), прапори з контурами бойових тризубів із центральним зубом-мечем (знак боротьби за українську державність, справедливої помсти ворогам, офіційний символ ОУН) і схід сонця (ознака життєвої сили і відродження, яка виростає до символу відродження Української Держави). Плакат указує на місце, дату і формат події: посередині викарбувано «12.ІІ», на одному з прапорів видніються відсотки. Усе це промовистий знак: 12 лютого 1939 року обрано законодавчий орган автономного Закарпаття – Союм Карпатської України, більшість голосів у якому отримали представники з єдиного списку Українського Національного Об'єднання (УНО). Ця політична сила твердо дотримувалася національно-державної орієнтації. Плакат був зрозумілим і доступним найширшим верствам населення Карпатської України.

У. Самчук добре знався на художніх агітках, він був блискучим публіцистом, з-під пера якого наприкінці 20-х – на початку 30-х років вийшло кілька десятків агітаційних оповідань-фейлетонів у газеті «Сурма». Це допомогло митцеві професійно оцінити графіку М. Михалевича, визначити стильові домінанти його творчості, які в сучасному мистецтвознавстві кваліфікуються як примітивізм. У романі читаємо: «Недолужні плакати, дубові і страшно прості, але вони, коли б були січені на камені, дуже добре замінили б примітивне мистецтво з-перед тисячі років. Це древні речі, такі, як наша планета» [8, ч. 17, с. 2].

Велика ймовірність, що саме політичний плакат «Слава Україні!» із зображенням сходу сонця надихнув У. Самчука у виборі назви для роману, яка кодує важливі для національного буття смисли, а також віру автора в неодмінне постання незалежної Української

Держави, першим вістуном якої, на його переконання, була Карпатська Україна. Українське сонце незалежності сходило на Заході.

Образ сонця в романі-репортажі наскрізний; у тексті він з'являється двадцять три рази й, обростаючи додатковими відтінками смислу, поглиблює підтекст. Денне світило хоронить у собі активну природну силу, щодня пробуджуючи Карпатський край до нового життя. Воно є найтоншим орієнтиром часу – рухом сонця по виднокругу вимірюється тривалість доби і пір року. Сонце виступає однією з географічних координат Карпатської України («<...> синій, мов шовк, простір між сонцем та землею» [8, ч. 44, с. 2]), символізує життєву силу героїв, їхні духовні пориви й устремління, запал серця і любовну пристрасть.

Однак найвагомим у романі-репортажі є асоціювання небесного світила зі свободою, відродженням українського духу, правом народу мати місце під сонцем, правом будувати власну Державу: «Ми вітаємо нашу воскреслу надію – славному Україні за Карпатами! Ми вітаємо сонце, що зійшло нам з заходу!» [8, ч. 69, с. 2]. Сонце наподібнюється силі, котра спроможна розтопити лід стуманілості краю, здолати віковічні невірство і темінь люду, пробудити його до гідного життя у власній державі. У романі-репортажі цей поступальний процес перетворюється на глибоку метафору національного пробудження Верховини. У фінальній живописній картині роману сонце разом з іншими небесними світилами є знаком світла. Така символіка органічно вписується в авторську комунікативну стратегію, породжує в реципієнта глибоке переконання у благословенному завершенні описуваних подій: «Тисячу дев'ятсот тридцять дев'ять! <...> над Чорногорою, над верхами Говерлі, Петроса, Попа Івана повільною стопою ступає передвісник першого дня. Ці люди живуть і бачать. Їм це дано. Вічне сонце позвольна відхиляє завісу світла, а за ним Сотворитель, що творив перший день» [8, ч. 76, с. 2]. Фінальна частина роману-репортажу була дещо скорочена письменником в остаточному варіанті, очевидно, з метою економії площі газетного підвалу, де друкували роман-репортаж. Але у довоєнній публікації уривка вона більш розлога і символічна. Тут закодоване глибоке переконання тодішнього проводу ОУН, що Українська Незалежна Держава постане спочатку саме на західних українських землях, а звідти поширяться на інші українські простори: «А над Чорногорою, над

шпилями Говерли, Петроса, Попа Івана повільною, але певною стопою ступає передвістник першого дня. Ще не видно його осяйної постаті. Лиш світло його смолоскипа повільно розсипається над білими велетнями, за спиною яких місце, з якого зводиться величне, вічне сонце. Воно має лиш одне джерело, з якого восходить. Місце вказане перстом самого Бога. «Звідсіль ти родиш новий день, – промовив йому Сотворитель у перший день свого творіння. – Сюди будуть звернені очі всіх, що їм докучила темнота. Лик всіх храмів буде звернений до джерела твого народження. Молитви всіх сердець будуть нестися тобі назустріч. І горе блудному, який твого сходу чекатиме з протилежного боку землі моєї».

Так сказав Сотворитель. Амінь!.. Благословен хай буде! Повертаємо очі туди, звідки входить повільно осяяний огнем неба день... Новий, перший день Нового року» [7, с. 46].

У. Самчук був переконаний: маєстатний державницький порив Карпатської України не був марним. Постановля Самостійної Соборної Української Держави, хоча й відсувалося на невизначений час, все ж мислилося як непогрішима істина новітньої доби.

Висловлені в романі-репортажі «Сонце з Заходу» ідеї не втратили своєї актуальності і в наші дні, коли Україна в зударі з імперськими зазіханнями лицемірного ворога веде новітню борню за збереження свободи, незалежності і соборності. Проблеми, перед якими українство стояло напередодні Другої світової війни, залишаються актуальними і в наші дні. Як злободенно звучать такі ось міркування Самчукових персонажів: «Скільки вони витрачують грошей, щоб витанцювати тут для нас нову війну...» [8, ч. 49, с. 2]; «<...> тепер і є мода нападати без оголошення війни» [8, ч. 13, с. 2]; «Нема ніякого спокою. З Європи спокій вигнано» [8, ч. 26, с. 2]; «У наш час, товаришу, нічого не виключене. Навіть таке, що ціла Європа вилетить у повітря. Це час магнетичних бур в ідеологіях» [8, ч. 50, с. 2]; «<...> ми повинні твердо і незрушно стати ногою в самому центрі Європи» [8, ч. 28, с. 2]; «Європа, що творить певну систему думання, це матір буття, до якого мусимо і ми не тільки кордонами, тілом, але й духом святим належати» [8, ч. 52, с. 2]; «Україна мусить бути свобідною» [8, ч. 76, с. 2].

У тексті твору немає опису березневої трагедії Карпатської України, але латентно героїчний пафос відчувається мало не на кожній сторінці. Він породжений у художньому світі роману-репортажу героїкою самої дійсності, колосальним національним

здвигом, що охопив усю Карпатську Україну. Звитяжне наставлення карпатських січовиків, керованих націоналістичною елітою міжвоєнної доби, суголосне з героїкою нашої сьогоденності. Часопис «Пробоем» свого часу писав: «<...> героїство цих хлопців не мало ефектації <...> Ті юнаки незагартовані в боях, майже діти, були як втілення великої Ідеї. Їх серця були переповнені від щастя, якому куля не була в стані перешкодити. У самій їх вірі в перемогу правди була вже правда і перемога, а цю віру допомогло їм відкрити в собі мистецтво. <...> Жили ще волею людей, що хочуть вмерти за життя Ідеї. Вони тоді вже були втіленням Ідеї, легендою, уже Летючою Естрадою у леті неземнім. Їм слава!» [2, с. 119]. Подвиг тих окриленних Ідеєю Незалежної Української Держави вояків повторили наші сучасники, котрих з трепетом іменуємо Небесною сотнею і котрі в своєму вічному «леті неземнім» бережуть українське майбутнє.

Список використаних джерел

1. Див.: *Нова Свобода (Хуст)*. 1939. Ч. 33.
2. Лад В. Рефлексії з мистецького життя Карпатської України. *Пробоем: Місячник культури (Прага)*. 1939. 20 вересня. Ч. 12(70). С. 118–119.
3. Руснак І. Жанрові особливості й прототипи роману «Сонце з Заходу» Уласа Самчука. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*: зб. наук. пр. (філол. науки). Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. № 12. С. 65–75.
4. Руснак І. Історія написання і видання роману «Сонце з Заходу» Уласа Самчука: спроба реконструкції. URL: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/309>
5. Руснак І. Поетика тревелогу «Вражіння з подорожі по Європі» (1939) Володимира Бльондиненка. *Філологічний дискурс*. 2018. Вип. 7. С. 171–187. URL: <http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24837/>
6. Самчук У. *Лист до Ю. Шереха від 20 лютого 1951 р.* Відділ рукописних фондів і текстології Інституту Літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. Ф. 195. Од зб. 869. Арк. 2.
7. Самчук У. Новий рік у Хусті. *Пробоем: Місячник культури*. Річник VII. 1940. Лютий. Ч. 2 (79). С. 36–46.
8. Самчук У. Сонце з Заходу: Роман. *Свобода (Нью-Йорк)*. 1949. Ч. 07–76. Посилаючись на це видання, число вказуватимемо в дужках.

«СТАТЬИ И СТИХИ НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОГО И ПРОФАШИСТСКОГО ХАРАКТЕРА»: АНАЛІЗ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ АНДРІЯ ПАТРУСА-КАРПАТСЬКОГО

Василь Міщанин,

кандидат історичних наук, доцент кафедри
модерної історії України та зарубіжних країн,
Ужгородський національний університет

Василь Міщанин. «Статьи и стихи националистического и профашистского характера»: анализ криминальной sprawy Андрия Патруса-Карпатского.

У статті досліджуються репресії радянської влади другої половини 1940-х рр. проти діячів Карпатської України на прикладі кримінальної справи закарпатського письменника і перекладача Андрія Патруса-Карпатського (1917-1980), якого в 1948 р. було засуджено (за надуманими звинуваченнями) на 25 років ув'язнення. Автор описує роботу слідчих, здійснення допитів, очних ставок, указує на моральний тиск на заарештованого. Розглянуто також тривалий процес звільнення письменника з-під варти у період реабілітації жертв політичних репресій у колишньому СРСР (1956 р.) і посмертної реабілітації А. Патруса-Карпатського на початку 1990-х рр.

Ключові слова: Андрій Патрус-Карпатський, письменник, кримінальна справа, радянська влада, Карпатська Україна, слідчі, арешт, допит, засудження, репресії.

Vasyl Mishchanyn. «Articles and poems of nationalist and profashistic character»: analysis of criminal matter of Andriy Patrus-Karpatsky.

The article deals with the repression of Soviet power in the second half of the 1940s against the people of Carpatho-Ukraine on the example of the criminal case of Transcarpathian writer and translator Andriy Patrus-Carpathian (1917-1980), who was convicted in 1948 (under fictitious allegations) for 25 years imprisonment. The author describes the work of investigators, the conduct of interrogations, eye rates, points to the moral pressure on the arrested. Considered also the long process of release of the writer from custody during the rehabilitation of victims of political repressions in the former USSR (1956) and posthumous rehabilitation of A. Patrus-Carpathian in the early 1990's.

Key words: Andriy Patrus Carpathian, writer, criminal case, Soviet power, Carpatho-Ukraine, investigators, arrest, interrogation, condemnation, repression.

Про життя і творчість Андрія Патруса-Карпатського написано вже чимало. У часи «розвинутого соціалізму» його персоні

знайшлося місце в українських радянських енциклопедіях [1; 2] та письменницьких довідниках [3]. Нині його творчість також є предметом досліджень літературознавців [4], істориків [5], вивчається у школах [6]. Як відзначила Н. Ференц: «У творчому доробку А. Патруса-Карпатського були злети, здобутки, були, як і в кожного поета, вірші-одноденки. Не судилося йому відчувати атмосфери свободи й демократії у вільній Українській державі. Пішов із життя 19 квітня 1980 р. Якби доля дарувала йому хоча б півтора десятиліття, якби мав можливість відійти від канонів соціалістичного реалізму, очевидно, написав би він не одну книжку поетичних творів найвищого гатунку» [4].

Народився Андрій Михайлович Патрус 29 березня 1917 р. в с. Теремля, на Закарпатті (кол. Австро-Угорщина). У 1928 році закінчив місцеву початкову школу, а в 1930 році – дворічну сільськогосподарську школу. Цього ж року вступив до Хустської гімназії, із якої був у 1935 р. виключений із-за приналежності до підпільної комсомольської групи. У 1937 р. переїхав до Мукачева і там екстерном закінчив реальну російську гімназію.

У 1934 р. ужгородська москвофільська газета «Наш путь» надрукувала перший вірш молодого поета «Мой клич». Його вірші, оповідання, памфлети (під різними псевдонімами – Сірий, Гранчак, Карпатський) друкують такі видання як «Карпато-русское слово», «Русский народный голос», «Карпатська правда», «Календар Карпатської правди», «Голос молоді», окремі чеські журнали та газети [7].

У свої двадцять років поет випустив збірку «Плетью по совести» (1937), у якій окрім віршів про природу, кохання, присутні й твори на соціально-політичну тематику. У 1938 р. в Нью-Йорку вийшла книжка з віршами, поемами і оповідання «Рідний край кличе».

У період буремних подій 1938-1939 рр. А. Патрус-Карпатський порвав з москвофільством, бере активну участь у розбудові незалежної преси, стає трибуном Карпатської України [4]. У січні 1939 р., він працював у редакції газети «Русский народный голос» (Хуст), а з лютого до 16 березня 1939 р. літературним редактором у газеті «Нова свобода» [8, с. 499].

Після окупації Карпатської України Угорщиною, з середини березня по травень 1939 р. перебував на особливому обліку угорських властей (тричі на тиждень мав відмічатися в жандармерії). 29 вересня 1939 р. виїхав на Західну Україну. Ось як дослідники описують ці

події: «Андрій Патрус пішки подолав Карпати разом із двома односельцями (село Теребля Тячівський район) наприкінці вересня 1939 року. Оскільки процес опанування новим кордоном для НКВС СРСР щойно розпочався, він був заарештований аж у місті Долина, нині Івано-Франківської області та підданий інтенсивному допиту 17 жовтня 1939 року. Протримавши три місяці у в'язниці міста Камянець-Подільський, А. Патруса звільнили. Йому вдалося довести свою причетність до комуністичного руху (мав при собі комсомольський квиток і квиток члена Комуністичної партії Чехословаччини), отримавши відповідне підтвердження з Москви через Міжнародну організацію допомоги революціонерам. Приступив до праці за фахом у районній та обласній періодиці («Червоний кордон» і «Форпост соціалізму» м. Камянець-Подільський [9, с. 30]. Та, найімовірніше, визволення А. Патруса-Карпатського сталося за сприяння закарпатських політичних емігрантів, зокрема О. Борканюка та чехословацької секції Комінтерну [8, с. 500].

З перших днів нападу гітлерівської Німеччини на СРСР (26 червня 1941 р. А. Патрус-Карпатський добровільно вступив до Червоної армії. Закінчивши курси удосконалення командного складу (КУКС), воював у чині техника-інтенданта на Південно-Західному фронті. У жовтні 1941 р. під час відступу з України в районі Лохвиці був поранений, а через місяць під Богодуховом контужений. Після цього тривалий час перебував на лікуванні. Улітку 1942 р., при формуванні Чехословацького армійського корпусу, як громадянин цієї країни, був направлений в розпорядження генерала Свободи.

У травні 1945 р. за рішенням ЦК КП (б)У направлений на роботу в редакцію газети «Закарпатська правда» [10, с. 346]. Згодом його обирають відповідальним секретарем Закарпатського відділення Спілки письменників України. У 1946 р. з'являється його збірка з символічною назвою «Одної матері ми діти».

Але 15 квітня 1947 р. А. Патруса-Карпатського було арештовано в Києві і етаповано до Москви. Звинувачення стосувалися здійснення злочинів проти СРСР. Головні пункти звинувачення стосувалися того, що в період Карпатської України 1938-1939 рр. він «систематично співробітничав у фашистсько-націоналістичній пресі», а також шпигунська діяльність, коли працював «у 1942-1943 рр. у Чехословацькій військовій місії в СРСР» [11, с. 76; 12, с. 47].

Особлива нарада 11 грудня 1948 р. оголосила йому суворий вирок – 25 років тюрми. Працював у шахтах Воркути лісорубом і електропилищиком в Озерлагу, а у вільний від роботи час знайомив в'язнів з історією та літературою. Написані потай вірші, стали основою рукописної книжечки «Голуба далечінь» [7].

У грудні 1956 р. А. Патрус-Карпатський був звільнений з-під варти. У зв'язку з реабілітацією було поновлено його членство в СПУ. Він продовжує писати в умовах штучно насадженого творчого методу «соціалізму». Виходять його книжки «Що в серці найсвятіше» (1958), «Іду життям» (1960), «Бескиде, відродо моя» (1961), «Колиска орлина» (1963), «Малиново квітнуть ялини» (1966), «Чорт на мотоциклі» (1966), «Терези часу» (1967), «Верховина» (1978) [4].

Що ж послужило причиною арешту і засудження талановитого поета? Для цього слід пам'ятати, в яких умовах відбулося затримання і арешт А. Патруса-Карпатського. З одного боку, Закарпаття лише нещодавно стало складовою частиною Радянської України. У краї активно проходять процеси радянзації. За словами Л. Капітан: «У тоталітарній державі комуністичного зразка, яким був Радянський Союз практично до самого кінця свого існування, відповідно до засад його побудови, уніфікації й одержавленню підлягали практично усі сфери життя. Очевидно, що таким теоретичним засадам відповідала й комуністична модель організації літературного процесу в СРСР та УРСР (інших союзних республіках)» [5, с. 63]. З другого боку, сталінський режим взявся за проведення «викривально-очищуючої» кампанії в межах СРСР задля посилення свого контролю над інтелігенцією. На Закарпатті ці процеси злилися в один.

Нав'язувані постулати соцреалізму не завжди сприймалися місцевими письменниками. Однією з перших жертв сталінського режиму в 1947 р. став перший голова обласної спілки письменників А. Патрус-Карпатський, якому пригадали «темні» сторінки його біографії часів Карпатської України [13, с. 309].

У Державному архіві Закарпатської області знаходиться двотомна кримінальна справа А. Патруса-Карпатського. Вперше її матеріали використав О. Довганич, при написанні дослідження «Трагічна доля поета. Патрус-Карпатський Андрій Михайлович», опублікованої у другому томі книги «Реабілітовані історією» [8, с. 499-505]. Ми спробуємо також проаналізувати «Дело № 604. По обвинению гр-на Патруса-Карпатского А. М. Начато 12 октября 1947 г. – окончено 22 ноября 1948 г.» (Статті звинувачення кілька разів

перекваліфіковувались – В. М.). Для автентичності, правильного усвідомлення і сприйняття реалій того часу документи цитуватимемо мовою оригіналу. Справа складається з двох томів. Перший том налічує 330 аркушів, другий 298, а також кількох вклеєних у них конвертів із фотографіями заарештованого, вилучених при арешті друкованих матеріалів.

Постанову на арешт підготував начальник відділу 2 головного управління МДБ СРСР підполковник (Лаліашвілі), узгодив начальник 2 головного управління МДБ СРСР генерал-майор (Пітовранов), затвердив (10 вересня 1947 р.) заступник міністра державної безпеки генерал-лейтенант (Огульцов), санкціонував (11 вересня 19467 р.) заступник генерального прокурора СРСР генерал-лейтенант юстиції (Вавілов). У ній указувалось, що А. Патрус-Карпатський «до сентября 1939 года проживал в Закарпатской области, где был связан с украинскими националистами и при их содействии после образования «автономной» Закарпатской Украины в составе Венгрии получил должность редактора газеты «Новая Свобода»» [14, арк. 1-2]. Газету перетворив в «профашистский националистический орган, в котором выступал лично, как автор многочисленных статей и стихов, восхвалял гитлеровский режим и призывал украинский народ к созданию самостоятельного государства под протекторатом Германии» [14, арк. 2].

Друге звинувачення стосувалось шпигунської діяльності А. Патруса-Карпатського на території Радянського Союзу. Указувалось, що наприкінці вересня 1939 р. А. Патрус-Карпатський нелегально перейшов кордон, був заарештований, але через брак доказів, наприкінці грудня 1939 р. звільнений. Після прибуття в м. Куйбишев на початку січня 1942 р. відвідав начальника чехословацької місії в СРСР генерала Г. Піку, був прийнятий на роботу і разом «занимались шпионской деятельностью». Нібито А. Патрус-Карпатський «собирал сведения о деятельности компартии Чехословакии и в частности об отношении КПЧ к вопросу о будущем чехословацкой республики и Закарпатской Украины о чем информировал Пика и Цибере» [14, арк. 3].

У постанові на обрання міри запобіжного заходу вказана стаття, за якою звинувачувався А. Патрус-Карпатський – 58^{п.1а.}. Відповідно до кримінального кодексу РСФРР вона звучить: «Измена родине, т.е., действия, совершенные гражданами СССР, его государственной независимости или неприкосновенности его территории, как то:

шпионаж, выдача военной или государственной тайны, переход на сторону врага, бегство или перелет за границу караются – высшей мерой уголовного наказания – расстрелом с конфискацией имущества, а при смягчающих обстоятельствах – лишением свободы на срок десяти лет с конфискацией имущества» [15, с. 36]. Щоправда стаття 28 загальної частини розділу «О мерах социальной защиты...» вказувалося, що «Лишение свободы ... по делам о шпионаже, вредительстве и диверсионным актах (ст. ст. 58^{1а}, 58⁶, 58⁷, 58⁹ настоящего Кодекса) – на более длительные сроки, но не выше 25 лет» [15, с. 16].

Затримання і арешт відбувся в Києві 12 жовтня 1947 р. При обшуці у А. Патруса-Карпатського було вилучено пістолет ТТ з набоями, блокнот із записами (222 с.), авторські збірки «Однієї матері ми діти» (104 с.), «Батьківщина кличе до бою» (55 с.), «Плетью по совести» (38 с.), рукопис «Дві доли» (74 с.), «Карпатська соната» (39 с.), підшивки газет «Карпаторуське слово» (119 с.), різноманітні записки, посвідчення тощо. Загалом у «Протоколі обшуку» зафіксовано 24 пункти вилучених речей [14, арк. 6-6 зворот]. Уже 15 жовтня 1947 р. А. Патруса-Карпатського спецконвоем доставили із Києва до Москви [14, арка. 7]. 25 лютого 1948 р. здійснено обшук помешкання А. Патруса-Карпатського в Ужгороді по вул. Добрянського 1, кв. 6. Слідчі додатково вилучили офіційні документи, записники, листи, фотографії, окремі рукописи. Загалом список вилучених речей становить 27 пунктів. [14, арк. 13-13 зворот]. 15 березня 1948 р. обшуки були здійснені у с. Теремля, у родичів письменника (І. І. Патруса, О. П. Мідяник, В. В. Патруса): «Ввиду того, что при обыске ничего обнаружено не было, поэтому описи и изъятия не производились» [14, арк. 17].

18 жовтня 1947 р. в Москві в Лефортовській тюрмі розпочалися допити заарештованого. Слідчий Соколов відразу ж взявся за свою справу: «Вы арестованы за совершенные вами против Советского Союза преступления. Вам предлагается дать правдивые показания о совершенных вами преступлениях». А. Патрус-Карпатський заперечив: «Никаких преступлений против Советского Союза я не совершал. Поэтому показывать об этом мне нечего» [14, арк. 24].

На перших допитах слідчого цікавили відносини А. Патруса-Карпатського з угорською владою, причини втечі до СРСР, вступ до КПЧ і виключення з партії тощо. Слідчий вміло вів перехресні допити. Він добре знав матеріали справи про перехід А. Патрусом-

Карпатським радянського кордону в 1939 році. Мабуть, аргументи підозрюваного на своє виправдання не переконали майора.

25 жовтня 1947 р. старший слідчий слідчого відділу 2-го головного управління МДБ СРСР майор Соболев у постанові про звинувачення А. Патруса-Карпатського написав: «Будучи ворождебно настроєн к существующему СССР строю, занимался антисоветской националистической агитацией и по заданию иностранного государства проводил шпионскую работу против Советского Союза» [14, арк. 42].

У цей же день проведено черговий допит заарештованого. Додалася ще одна стаття звинувачення 58¹⁰ КК РСФРР: «Пропаганда или агитация, содержащие призыв к свержению, подрыву или ослаблению Советской власти или к совершению отдельных контрреволюционных преступлений, а равно распространение или изготовление или хранение литературы того же содержания влекут за собой – лишение свободы на срок не ниже шести месяцев» [15, арк. 42]. Ці ж дії в умовах військового стану передбачали розстріл або оголошення «врагом трудящихся».

Слідчий чітко фіксував у відповідях А. Патруса-Карпатського на питання про період 1938-1939 рр. «рецидивы национализма» [14, арк. 43-44]. Це стосувалося його роботи в газеті «Нова свобода», яка «издавалась отделом печати при националистическом правительстве Волошина и выражала политику этого правительства», а статті Андрія Патруса «соответствовали требованиям редакции» [14, арк. 50-51].

Черговий протокол допиту зафіксував звинувачення А. Патруса-Карпатського в публікаціях у «Новій свободі» статей про вибори, молодь, Хуст, вірша «Карпатська січ», написання рецензії на книгу І. Ірлявського «Голос срібної землі» тощо. До кримінальної справи долучено власноруч написаний арештованим список творів опублікованих у «Новій свободі» з грудня 1938 по березень 1939 р. [14, арк. 87-90].

Другий блок звинувачень стосувався перебування А. Патруса-Карпатського в СРСР, його співпраці із чехословацьким генералом Гелеодором Пікою, який, на переконання слідчих, співпрацював з британською розвідкою.

На думку сучасного історика Томаша Якла, із пражського військово-історичного інституту, одним з головних завдань генерала Піки в СРСР був пошук новобранців для чехословацьких військових

частин. З лютого 1942 р. в Бузулуці підполковник Людвік Свобода формував Чехословацький батальон. Громадян Чехословаччини випускали із тюрем і таборів з умовою, що вони вступають до Чехословацького корпусу.

Саме в цей час Геліодор Піка дізнається всю правду про ГУЛАГи. Нині виявлені і розсекречені карти цих таборів складених генералом. Г. Піка збирав інформацію про табори, щоб розпочати з радянськими властями переговори про звільнення чехословацьких громадян. Йому вдалось домогтися звільнення кількох тисяч своїх співгромадян. По різних таборах і тюрмах виявлено загалом близько 10 тисяч підкарпатських русинів і 250 чехів и словаків. Деякі чеські історики вважають, що саме правда про ГУЛАГи вартувала життя Геліодору Пікові у червні 1949 р. [17].

У справі А. Патруса-Карпатського знаходиться копія «Справка по материалам архивного агентурного дела № 300564 «ФЕРМА»». По ньому проходили Г. Піка, К. Томан, Я. Парнікарж, І. Мохачек. На одному з допитів Г. Піка сказав: «...Так как я очень часто разговаривал с Берри / резидент английской разведки в Москве / обо всех актуальных вопросах, допускаю, что я информировал его о количестве карпатских украинцев и тех условиях, в каких они содержатся в лагерях...» [16, арк. 192]. Слідчі припускали, що Г. Піка міг контактувати і отримувати інформацію від жителів Закарпатської України, проте генерал на допитах нікого не назвав.

Про свою співпрацю з чехословацьким генералом, зокрема збір матеріалів про становище карпатських русинів у СРСР, на одному з допитів підтвердив А. Патрус-Карпатський: «Во исполнение этого задания, путем опроса карпатороссов, возвратившихся из лагерей военнопленных и мест заключения, я собирал данные о положении в лагерях и составлял тенденциозные донесения. В этих донесениях преувеличенно указывалось, что на территории Советского Союза в лагерях и тюрьмах находится, якобы, более 15 тысяч карпаторусских эмигрантов, что они содержатся в невыносимо тяжелых условиях, используются, якобы, на изнурительных работах, голодают и массово умирают от истощения... Все мои сообщения Пикой направлялись в Лондон» [14, арк. 201]. У записі бачимо певні оціночні судження і заяви, про які міг не знати допитуваний: «тенденциозные донесения», «преувеличенно указывалось», «направлялись в Лондон».

До першого тому кримінальної справи № 604 долучено копії протоколу допитів П. Цібере, якого А. Патрус-Карпатський просив

щоб той «апеллював ко всім общественным и правительственным органам» [14, арк. 292] про становище арештованих земляків у Радянському Союзі. До того ж 22 жовтня 1948 р. між звинуваченими А. Патрус-Карпатським та П. Цібере проведено очну ставку, яка тривала понад три години [14, арк. 310-330].

Протягом слідства, яке тривало більше року, А. Патруса-Карпатського неодноразово викликали на допит. Спробуємо встановити кількість допитів підозрюваного письменника. У кримінальній справі маємо дві «Довідки про виклик на допит А. Патруса-Карпатського» у 1947-1948 роках [16, арк. 153, 163]. До кримінальної справи долучено також протоколи (оригінали або машинописні копії) частини проведених допитів. Проте не всіх.

Провівши перехресний аналіз, можемо стверджувати, що протягом слідства А. Патрус-Карпатський викликався на допит 76 разів. У кримінальній справі ми нарахували 31 протокол допиту. Загальний час проведений у кабінеті слідчого, відповідно до записів на протоколах, і часових межах вказаних у «Довідках...» склав біля 265 годин. Середня тривалість допиту становила 3 години 47 хвилин.

Найактивніше працювали слідчі в перші дні після доставки затриманого у в'язницю. Так, зіставляючи дані наявних протоколів і «Довідок», можемо констатувати, що за другу половину жовтня 1947 р. було проведено 16 допитів. По два допити на день здійснено 17, 23, 24 та 29 жовтня. 7 допитів закінчилося далеко за північ. Цим робився посилений психологічний тиск на підозрюваного. Слідчому вдалося морально зламати А. Патруса-Карпатського. Із-за гнітючого психологічного стану підозрюваного 10 листопада 1947 р. слідчий підполковник Соболев направляє його на судово-психологічну експертизу [14, арк. 71]. «Розслідування» справи призупинили.

10 січня 1948 р., після обслідування із заключенням, що «душевными заболеваниями не страдает в отношении инкриминируемым ему преступлений – вменяем», А. Патруса-Карпатського знову повернули до Лефортівської в'язниці і відновили ведення справи за двома статтями КК РСФРР 58^{1а}-та 58¹⁰. [14, арк. 75]. Допити продовжилися. Змінився і слідчий. Замість майора Соболева справу перебирає капітан Ожерельєв.

З відновленням слідства у січні 1948 р. було проведено 15 допитів (наявні 4 протоколи); у лютому 1948 р. – 20 допитів (4 протоколи). Далі інтенсивність допитів спадає: березень 1948 р. – 5; квітень,

травень – по 2; липень 1948 р. – 2; серпень 1948 р. – 2; вересень, жовтень, листопад – по 1.

Нерідко допити велися вночі. 22 із зафіксованих 76 допитів завершилися долеко за північ. Як писав згодом у клопотанні про звільнення А. Патрус-Карпатський: «После четырех суток лишения сна я подписывал любые бумаги, только бы поспать хоть час, хоть полчаса» [16, арк. 131].

Бачачи безвихідь, А. Патрус-Карпатський погоджується зі всіма звинуваченнями. Перераховуючи публікації у «Новій свободі», він пише: «Выше головы» – первая корреспонденция-заявление, в котором я заявил о выходе из «русского лагеря» и переходе в лагерь украинский. В этом заявлении содержалось также обращение к закарпатской молодежи «русского направления» последовать моему примеру т.е. фактически поддерживать украинско-немецких националистов» [14, арк. 87].

Другий том кримінальної справи умовно можна поділити на кілька груп: додаткові, супроводжувальні і завершальні матеріали слідства 1947-1948 рр., документи, які стосувалися звільнення А. Патруса-Карпатського з ув'язнення 1954-1956 рр. та завершальна реабілітаційна документація 1991-1992 рр.

До першої групи відносимо оригінали і копії протоколів допитів свідків: земляка-закарпатця М. Мацканюка, односельчан І. Салея, Ю.Куцина, М. Даруда, однокамерника І. Зайдіна, жінки Т. Патрус-Карпатської. Тут же міститься характеристика з редакції газети «Радянська Україна», довідка про соціальне становище, огляд архівно-слідчої справи № 3785 про перехід кордону, постанови про долучення до справи речових доказів (Лист А. Патруса-Карпатського до УНО від 4 березня 1939 р., окремі номери «Нової свободи» з надрукованими віршами і статтями А. Патрус-Карпатського та їх переклади на російську мову), постанови на продовження терміну слідства, протокол про закінчення слідства, звинувачувальний висновок.

У звинувачувальному висновку до А. Патруса-Карпатського застосували ст.58⁴ «Оказание каким бы то ни было способом помощи той части международной буржуазии, которая не признавая равноправия коммунистической системы, приходящей на смену капиталистической систему, стремится к ее свержению, а равно находящимся под влиянием или непосредственно организованным этой буржуазией общественным группам и организациям, в

осуществлении враждебной против Союза ССР деятельности...» та 58^{б ч 1} «Шпионаж, т.е. передача, похищение или собиране с целью передачи сведений, являющихся по своему содержанию специально охраняемой государственной тайной, иностранным государствам, контрреволюционным организациям или частным лицам...» [15, арк. 38-39]. Обидві статті кримінального кодексу РСФРР, враховуючи міру злочину, передбачали покарання від 3 років з конфіскацією майна до «высшей меры социальной защиты».

Звинувачувальний висновок складено в Москві 26 листопада 1948 р. Його підписали майори Ожерельєв, Мотавкін, а завізували полковник Зіменков, генерал-майор Тітовранов. У ньому слідчі і керівництво МДБ вважали вину А. Патруса-Карпатського доведеною і пропонували Особливій нараді при МДБ СРСР застосувати до заарештованого 20 років виправно-трудоих таборів. 11 грудня 1948 р. Особлива нарада при МДБ СРСР засудила А. Патруса-Карпатського на 25 років ВВТ. Він був засланий у табір м. Тейшет Іркутської області [16, арк. 120, 122, 290].

Після смерті Й. Сталіна розпочинається процес звільнення і реабілітації незаконно засуджених. 3 травня 1954 р. А. Патрус-Карпатський написав скаргу про неправильне засудження в Раду Міністрів СРСР. Відповіді не отримав. 4 квітня 1955 р. письменник пише повторну заяву на ім'я першого секретаря КПРС. Далі ще кілька заяв у різноманітні інстанції. Нарешті справа рушила з місця. «У своих жалобах Патрус-Карпатский заявляет, что следствие по его делу велось необъективно, с применением незаконных методов ведения следствия. Путем избиения, угрозы оружием следователи Соболев, Ожерельев и начальник следственного отдела Зименков добивались от него того, что он подписывал любые бумаги» [16, арк. 127], – писав 14 листопада 1955 р., направляючи справу до повторного вивчення, член Центральної комісії помічник головного військового прокурора полковник юстиції М. Максимов.

При новому розгляді справи здійснено допити членів КПЧ М. Климпотюка, С. Борканюк, С. Вайса, зроблено нові запити до УМВС і УКДБ в Закарпатській області, які відписали про відсутність якихось нових компроматів на А. Патруса-Карпатського. До справи, долучили вірш «Мы орлы» написаний у часи, коли письменник перебував на русофільських позиціях і опублікований у газеті «Наш путь» у 1936 році.

9 січня 1956 р. слідчий Слідуправління КДБ при РМ УРСР майор Власов направив газетні публікації «Нової свободи», долучені до справи, на літературну експертизу, яка мала відповісти на два головні питання: «I. Определить политическое и идеологическое направление газеты «Новая свобода» II. Каково политическое и идеологическое содержание опубликованных в газете «Новая свобода» статей и стихов Патрус-Карпатского Андрея Михайловича» [16, арк. 197]. Зрозуміло, що «Нову свободу» визнали «буржуазно-націоналістическою», а творчість письменника «следует рассматривать в русле деятельности буржуазно националистических партий» [16, арк. 201, 205]. До справи підшиті й агентурні дані, т. зв. лист письменників «З корінням викорчувати буржуазно-націоналістичний чортополох» з критикою творчості А. Патруса-Карпатського, опублікований у «Закарпатській правді» після його арешту, в грудні 1947 р. [18, с. 7], довідка з архівно-особистісної справи Патруса Андрія Михайловича.

Ураховуючи суспільно-політичні зміни в СРСР, при повторному розгляді справи письменника, ті ж самі матеріали справи вже трактуються по-іншому: «Из приобщенным к делу в качестве вещественных доказательств статей Патруса-Карпатского, помещенных в газете «Нова свобода» в 1938-1939 гг. Видно, что Патрус-Карпатский восхвалял в них буржуазно-националистическое правительство Закарпатья и призывал к его поддержке. Однако эти статьи выступлений против Советского Союза не содержат» [16, арк, с. 277]. Не вдалося доказати і звинувачення у шпигунстві: «Приобщенные к делу материалы КГБ при Совете Министров СССР на Патрус-Карпатского неконкретны, а часть из них вызывает серьезное сомнение в их достоверности» [16, арк, с. 278]. 24 вересня 1956 р. справу закрили. 24 листопада 1956 р. засудженого письменника звільнили із заслання і він поїхав на батьківщину. У виданій йому розписці, від 20 жовтня 1956 р. №4н-018594/56 вказувалося, що рішенням Військової колегії Верховного суду СРСР у відношенні до Патруса-Карпатського Андрія Михайловича «Дело прекращено за недостаточностью обвинения. Из-под стражи освобожден» [16, арк. 289].

Андрій Патрус-Карпатський повертається у рідне йому Закарпаття. Проживає в с. Минай під Ужгородом, згодом у Києві. Як відзначають дослідники: «Верховинський поет аби мати змогу не тільки писати в шухляду (що теж робив), але і видавати нові книги,

йде на компроміс із владою, пише покаяльні статті, у яких піддає себе нищівній критиці за «помилки» минулого» [19, с. 41].

Таким чином, кримінальна справа А. Патруса-Карпатського служить нам важливим джерелом при вивченні багатьох проблем – біографії та творчості письменника періоду Карпатської України, де А. Патрус-Карпатський став головним «рупором» нової держави, важкої долі закарпатців-втікачів у СРСР, повоєнної радянської країни. Із матеріалів справи видно, що слідчі всілякими методами намагалися довести винуватість письменника. У ході слідства змінювались статті звинувачення. А. Патрус-Карпатський за сфальсифікованою справою був засуджений на 25 років виправно-трудоих таборів. На заслання пробув 8 років. Ще рік – перебував в ув'язненні під слідством. На нашу думку, цей показовий процес мав на меті також схилити крайове письменство до методу «соцреалізму».

Список використаних джерел

1. Пінчук С. Патрус-Карпатський Андрій Михайлович. *Українська радянська енциклопедія* : [в 12-ти т.] / гол. ред. М. П. Бажан ; редкол.: О.К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 8 : Олешні-Поплін. К.: Голов. ред. УРЕ, 1982. С. 216.
2. Український радянський енциклопедичний словник: [у 3-х т.]. 2-ге вид. Т. 2: Каліграфія-Португальці. К., 1987. С. 636.
3. Письменники Радянської України: Біобібліографічний довідник / Упорядники Олег Килимник, Олександр Петровський. К.: Радянський письменник, 1970. С. 330-331.
4. Ференц Н. Андрій Патрус-Карпатський. URL: <https://www.kolyba.org.ua/unikalne-zakarpattja/pismenniki-zakarpattja/2944-andrij-patrus-karpatsky>.
5. Капітан Л. Андрій Патрус-Карпатський: доля літератора та людини. *Чорноморський літопис*: Науковий журнал. Миколаїв: Вид-во ЧДУ імені Петра Могили, 2012. Вип. 6. С. 63-69.
6. Закарпатський Монте-Крісто (Андрій Патрус-Карпатський як поет і в'язень сталінських таборів). Конспект уроку з літератури рідного краю. URL: https://oksanabiley.blogspot.com/2016/03/blog-post_47.html.
7. Біографія Андрія Патруса-Карпатського. URL: <https://onlyart.org.ua/biographies-poets-and-writers/patrus-karpatskyj-andrij-biografiya/>.
8. Довганич О. Трагічна доля поета. Патрус-Карпатський Андрій Михайлович. *Реабілітовані історією*. Т2. С. 499-504.
9. Офіцинський Р. Новітня література Закарпаття: Літературознавчі статті, нариси, рецензії, огляди. Ужгород: Гражда, 2015. 120 с.

10. Андрій Патрус-Карпатський. З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій / Упоряд. О. Г. Мусієнко. Вип. 1. К.: Радянський письменник, 1991. С. 345-347.
11. Довганич О. Суди особливих нарад проти керівних діячів та учасників Карпатської України. *Реабілітовані історією*. У двадцяти семи томах. Закарпатська область. У двох книгах. Книга перша. Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 2003. С. 62-79.
12. Довганич О. Суди особливих нарад проти керівних діячів та учасників Карпатської України. *Так ламалися долі репресованих закарпатців. Сторінками обласного тому «Реабілітовані історією»*. Ужгород: Гражда, 2008. С. 38-49.
13. Міщанин В. Радянська Закарпаття 1944-1950 рр. Ужгород: Рік-У, 2018. 664 с.
14. Державний архів Закарпатської області. Ф. 2558. Оп. 1. Спр. 971: Міністерство державної безпеки СРСР. Друге головне управління. Следственный отдел Дело № 604. По обвинению гр-на Патруса-Карпатского А. М. Начато 12 октября 1947 г. – окончено 22 ноября 1948 г. В 2-х тт. Т. 1. 330 арк.
15. Уголовный кодекс РСФСР. Официальный текст с изменениями на 1 июля 1950 г. и с приложением постатейно-систематизированных материалов. Москва: Государственное издание юридической литературы, 1950. 256 с.
16. Державний архів Закарпатської області. Ф. 2558. Оп. 1. Спр. 972: Міністерство державної безпеки СРСР. Друге головне управління. Следственный отделё Дело № 604. По обвинению гр-на Патруса-Карпатского А. М. Начато 12 октября 1947 г. – окончено 22 ноября 1948 г. В 2-х тт. Т. 2. 298 арк.
17. Чеканова Ася. Почему казнили генерала Пику // Radio Praha. URL: <https://www.radio.cz/ru/print/statja/66881>.
18. Жупан Й., Бездомний Л. З корінням викорчувати буржуазно-націоналістичний чортополох. *Закарпатська правда*. 1947. 15 грудня. С. 7.
19. Носа Б. Андрій Патрус-Карпатський (1917-1980). *Літературна Тячівщина в загальноукраїнському контексті*: Методичний посібник. Ужгород, 2010. С. 40-45.

СВІТОГЛЯДНІ ОСНОВИ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА: НАЦІОНАЛЬНО-МОВНИЙ ТА КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Юлія Юсип-Якимович,
кандидат філологічних наук,
доцент, Ужгородський національний університет

Юлія Юсип-Якимович. Світоглядні основи Августина Волошина: національно-мовний та культурологічний аспекти.

У статті через призму аналізу мовознавчих поглядів, світоглядних переконань простежується становлення когнітивного рівня мовної особистості, зокрема етапи становлення національно-мовної особистості одного із перших представників закарпатського відродження Августина Волошина – шлях від рутенства до високого українства.

Ключові слова: мовна особистість, закарпатське національне відродження, рутени, народовство, свідоме українство, мовна боротьба, русофільство.

Julia Yusyp-Yakymovych. Worldview fundamentals of Augustine Voloshyn: national-lingual and cultural aspects.

In the article through the prism of the analysis of linguistic views, ideological beliefs, we can trace the formation of the cognitive level of the linguistic personality, in particular the stages of the formation of the language and national personality of one of the first representatives of the Transcarpathian national revival, Augustine Voloshin - the path from ruthenism to high Ukrainians.

Key words: linguistic personality, Transcarpathian national revival, ruthenia, nationality, conscious Ukrainian, linguistic struggle, Russophilism.

На сучасному етапі в лінгвістиці відбувається зміна гуманітарних парадигм. Ця зміна зумовила дослідження феномену *homo loquens*. Інтерес лінгвістів на сьогодні перемістився з дослідження, за Фердинандом де Сосюром, правил гри у шахи – зі структурно-семантичного підходу – на антропоцентричний – самих гравців як мовних особистостей.

Як відомо, до повсякденного наукового обігу термін «мовна особистість» був запроваджений Ю. М. Карауловим у монографії «Русский язык и языковая личность» (М., 1989), де вперше запропоновано структуру мовної особистості. Рівень мовної особистості пов'язаний із системою знань про навколишній світ, у ньому закарбований образ світу у вигляді понять, ідей, поглядів,

переконань. Усі ці елементи утворюють цілісну «картину світу» свідомості особистості, значення розширюється до знання, встановлюється ієрархія смислів і цінностей у тезаурусі національної мовної особистості. До цього додається мотиваційний рівень, пов'язаний з діяльнісно – комунікативною іпостассю людини, включаючи цілі, оцінки, мотиви, установки мовної особистості.

Термін «мовна особистість» як феномен лінгвокультурології набирає все більшої поширеності, його можна зустріти у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних мовознавців, однак поки що не існує єдиного, прийнятного та визнаного усіма трактування цього поняття.

У науковий обіг зараз входить поняття «мовно-культурна особистість», яку О. В. Яценкова визначає як: «комунікант, який володіє культурнозумовленою ментальністю, картиною світу і системою цінностей, дотримується когнітивних підходів, мовних, поведінкових і комунікативних норм певної лінгвокультурної спільноти» [7, с. 288].

Предметом дослідження у статті є становлення когнітивного рівня мовної особистості, який охоплює інтелектуальну сферу, даючи вихід через мову, — до знання, національної свідомості, процесів пізнання, світогляду – становлення національно-мовної особистості одного із перших представників закарпатського національного відродження Августина Волошина – його шлях від рутенства до високого українства.

Як зазначав В. Гренджа-Донський, Боже Провидіння дало нам оцього нашого великана. Недаром дав йому наш народ почесне ім'я *Батько нашого національного відродження*.

Минуле вимагає історичного екскурсу. Щодо становлення літературної мови на західноукраїнських землях, то починаючи з 30-40-х років ХІХ ст. у Галичині й на Закарпатті, як відомо, запанувало «москвофільство» – течія, яка орієнтувалася на царську Росію і її культуру. У Галичині в 70-80-х роках намітився поворот до народної української мови.

На Закарпатті ж в умовах Австро-Угорщини (1867) усі так звані «руські народні школи» були переведені в угорськомовні (згідно із законом угорського міністра Аппоні (1899р)), у 1917 році було заборонено навіть кириличну азбуку. Раз на тиждень на Закарпатті навчали релігії «руською» мовою.

Як зазначав В. Пачовський у передмові до першої книги В. Гренджі-Донського «Квіти з терням», книжки на Закарпатті писали мертвою мовою – старослов'янською, а нові – чужою – угорською.

Лише в середині ХІХ ст. (1848р.) тут відійшли від латинської та від церковнослов'янської мов у ролі літературних.

Застосуванню місцевих народних говірок заважала російська мова і штучне язичіє, створюване в той час на її основі.

Під сильним тиском мадяризації процес «русскості», який мав на меті довести, що закарпатські українці – окремий «карпаторусский народ» і відірвати його від решти українського народу, вичерпав себе, поступово починається національне відродження – частина місцевої інтелігенції переорієнтовується на народну мову і культуру.

До перших представників цієї переорієнтованої інтелігенції належали А. Волошин, поруч з Ю. К. Жатковичем та Г. Стрипським.

Становлення А. Волошина як національно-мовної особистості відбувалось через притаманну йому культурнозумовлену ментальність, формування картини світу, систему цінностей, когнітивних підходів, мовних норм тодішньої прогресивної закарпатської лінгвокультурної спільноти.

Світогляд А. Волошина пройшов національну й політичну еволюцію – від «рутенства» до високого українства, через відстоювання ним як будівничим Української Держави – Карпатської України на нашій землі – української мови з використанням особливостей місцевої живої народної мови і досягнень літератури народною мовою.

Як відомо, А. Волошин у 1893 року в Ужгороді здобув освіту священика, а 1900 у Будапештській вищій педагогічній школі – викладача фізики та математики. Гостра нестача навчальної літератури рідною мовою примусила А. Волошина, не філолога, створювати шкільні підручники з рідної мови та літератури.

А. Волошин знав кілька слов'янських мов, латинську, розумів старогрецьку, розмовляв по-німецьки, досконало по-угорськи, «а гарна келечинська говірка А. Волошина допомогла йому швидко позбутися панівного в ХІХ столітті «общерусского языка», а розум і наука відкрили перед ним красу української літературної мови» [6, с.128].

Перші підручники А. Волошина були написані по-російськи, оскільки створювалися під впливом його вчителя Є. Сабова та редактора О. Митрака, які мали русофільську орієнтацію.

Після поїздки А. Волошина до Галичини, спілкувань з А. Шептицьким, зі Г. Стрипським, а особливо під впливом галицьких періодичних і неперіодичних видань у А. Волошина поступово формується національна свідомість великого українця – «Батька нашого національного відродження».

Національне прозріння прийшло до А. Волошина не відразу: це процес від розмитого поняття «карпатський рутен» через народовство до свідомого українства, прозріння почалося ще в перші роки ХХ століття і тривало майже 30 років.

Еволюцію поглядів А. Волошина засвідчує кілька видань «Методичної граматики карпаторуського язика», особливо видання 1923 року.

Хоч «у філології він самоук, але природні задатки гуманітарія в умовах жакливої мадяризації рідного краю зробили з простого верховинця найпродуктивнішого лінгвіста цієї багатостраждальної землі [5].

Будучи людиною високоосвіченою (адже творча спадщини А. Волошина містить прозу, драматургію, лінгвістику, літературознавство, історію, педагогіку, психологію, дидактику, теологію, логіку, видавничу діяльність, політику і т.д.) – усього налічується 42 праці, він не міг залишатися осторонь мовної дискусії 20-х років, що розгорілася в той час у Підкарпатській Русі.

Свої аргументи А. Волошин виклав у праці «О письменном языці подкарпатских русинов» (1921). Знавець церковнослов'янської, сербської, словацької, російської, німецької, угорської, латинської і грецької, маючи глибокі знання з галузі історії не тільки української, але й інших мов, А. Волошин зумів дати об'єктивну оцінку тодішній мовній дискусії.

Він зазначав, що мовні суперечки найбільше забаламутили уми і серця наших людей і ці суперечки є головними перешкодами в об'єднанні всіх сил до одухотвореної, просвітницької, політичної, економічної праці. Простий народ, розбитий найнижчою демагогією; інтелігенція, роздвоєна мовним питанням, чим нагнано воду лиш на млин мадяронства або повної байдужості [1, с. 4].

У 20-і – 30-і роки, як відомо, серед течій інтелігенції була і течія народовців, прибічників української мови з елементами місцевої народної стихії, до яких належав і сам А. Волошин, а також закарпатці Микола Долинай, Віктор Желтвай, Петро Бокшай, Павло

Яцько, Михайло Григаші, Августин Штефан, Омелян Бокшай, Іван Грига, Лука Дем'ян, Юлій і Михайло Брящайки та ін.

На початку ХХ ст. велася боротьба за національне прозріння нашого народу, у якій найактивнішу участь брав А. Волошин. Упродовж 1903–1918 рр. А. Волошин був редактором єдиної в Угорщині української газети «Наука» (за часів Чехословацької Республіки (1920–1938) вона виходила під назвою «Свобода»), систематично проводилась робота через товариство «Просвіта», ініціатором створення якого теж був А. Волошин (засноване в травні 1920 року), а пізніше через молодіжну організацію «Пласт» і «Учительську громаду»).

Уся ця робота дала свої результати – у 20-30-і на Закарпатті виходили українською мовою газети: «Карпатська правда», «Вперед», «Свобода», «Учительський голос», «Пробоем»; журнали: «Наша земля», «Земля і воля», «Пчілка», «Наш рідний край», «Віночок», науковий збірник «Підкарпатська Русь», календарі «Карпатської правди» і «Просвіти». Письменник Василь Грендка-Донський, який стояв біля колиски нової української літератури на Закарпатті, уже під кінець 20-х років почав писати з орієнтацією на загальнонародну літературну українську мову.

Протилежною течією до народовців була русофільська, представлена Андрієм Гагатком (галицький москвофіл), Іларіоном Цуркановичем (буковинський москвофіл), Антоном Бескидом і братами Кміцикевичами.

Це та частина інтелігенції, що потрапила під вплив російських емігрантів, які хлинули вчителями в наші школи і групувалися навколо «Общества имени Духновича», партії А. Бродія і С. Фенцика і так званого «Учительського товарищества». Вони видавали свої газети і журнали російською мовою і домагалися того, щоб у школах мовою навчання була російська (не «руська» і не «русинська», а російська).

«Общество им. Духновича» проводило в селах так звані «дни русской культуры», применшуючи успіхи, досягнуті українцями-народовцями та активно борючись з ними.

Причинами тимчасового успіху москвофілів – «фанатиків» і «яничарів» у мовній дискусії А. Волошин вважав глибоку неорієнтацію тодішньої інтелігенції в мовному питанні.

Як переконливий аргумент він наводить працю І. Гусная «Языковой вопрос в Подкарпатской Руси» (1921), де І. Гуснай

стверджував: «Литературный язык Пушкина, Гоголя, Тургенева был и литературным языком карпатороссов, великоросс пишет по-нашему...» [3, с. 2].

А. Волошин зазначав: «Кождий роздумуючий русин скоро порозуміє, что сеся междоусобна борьба лиш тым ся любить, котрі не желают, чтобы русин був учений, богатий і чтобы жив собі мирно, чесно» [1, с. 4].

Карпаторуську орієнтацію, на жаль, поглинала всеросійська (*общерусская*) орієнтація, представники якої ототожнювали місцеву карпаторуськість із «русскостью», тобто нав'язували російську орієнтацію і російську мову як мову спілкування.

На це А. Волошин відповідав: «Не треба нам великоруського языка, – кажутъ наші люде, – бо то не наш, то тяжкий для нас язык і зовсім иншак вивідаєся, як наш» [1, с. 5].

А. Волошин пропонує науковий підхід до проблеми, зауважуючи, що слід відрізнити мову і політику, мову і правопис, мову народну і мову штучну, мову взагалі і мову окремих письменників.

Глибоко вникаючи в історію розвитку слов'янських народів та їхніх мов, посилаючись на точку зору відомого славіста В. Ягича, А. Волошин шукає історичні причини поділу на великоруську та малоруську мови.

А. Волошин територіально розмежовував великоросів та малоросів.

І. Гуснай у праці «Языковой вопрос в Подкарпатской Руси» (1921) писав, що слово «рутени» вигадав у Галичині Стадіон і «накинув галицьким русинам у 1848 р., а в Угорщині (русинам) – вже після 1861 р.» [1, с. 8].

Спростовуючи цю точку зору, А. Волошин посилається на «Граматику слов'яно-руську: або старослов'янську і теперішню, поширену в карпатських горах, малоросійську мову, що є живим її діалектом» М. Лучкая (1830), у якій М. Лучкай розрізняє *linguat polonicam, russicam і ruthenicam* та окреслює кордони, де говорять *lingua ruthenica*.

Торкається А. Волошин і терміна «рутени». Зокрема, він уважає, що назва «рутени» виникла не у ХІХ ст. Про це свідчать пам'ятки рутенства, які сягають ХІ ст., бо від ХІ ст. називається народ наш *ruthenus*.

Пам'ятки у XV ст. і в XVI ст. уже добре відрізняють назву *Ruthenus* від *Moskowita*. А. Волошин зазначав, що граматики XVI ст. добре фіксують відмінність між «нашим языком і москальським» і посилається при цьому на найстаршу слов'янську граматику Адама Богоровича з 1584 року, де «наші руські князі називалися «*dices Ruthenorum*» [1, с. 10].

Істинні вчені-філологи Підкарпатської Русі, наголошує А. Волошин, дотримувалися думки, що мова наша – малоруська, а великоруська ніколи не може бути в нас літературною. Цими істинними вченими він вважає О. Бонкала та Г. Стрипського, посилаючись на відомих учених-мовознавців, які це досліджували – «про це багато писали галицькі, українські (східні), буковинські письменники Р. Смаль-Стоцький, І. Верхратський, К. Михальчук, А. Кримський та ін. Та й сама Петербурзька імператорська Академія наук дійшла висновку, «что малорусское население должно иметь такое же право, как и великорусское, говорить публично и печатать на родном своем языке» [1, с. 10].

А. Волошин застерігав місцевих русофілів, що роздмухування вогню ненависті між великоросами і малоросами вигідне ворогам нашої народної мови – чехам-центристам, свідомим мадяронам, бо саме їм на руку, «если бы наша інтелігенція і дальше дурила русина через незрозумілу кацапську тарабарщину (бо великоруського язика оны добрі не знають)» [1, с. 17].

Москвофіли стверджували, що малоруською мовою можна говорити лише про побутові речі, а не про високі поняття. На такий закид І. Гусная А. Волошин відповів: «На се смієме ему сказати, что он ще ні єдного малоруського класика не перечитав. Если бы був, наприклад, хоть дачто читав із Шашкевича, мог бы видіти, як можно вознестися високо, як можно нашим языком без чужої примішки і найвищі понятія о Богі гладко выговорити, та ще як сильно, як мудро, як положительно, основно» [1, с.22].

А. Волошин спростовує хибне уявлення москвофілів про початок писемності на Підкарпатській Русі з 60-70-их років XIX ст. (від часів А. Добрянського): Старі рукописи і людова словесність ясно говорять, что у нас была література, і то жива, народна і перед 1830, і 1840 р.

Як переконливий аргумент наводить А. Волошин працю доктора Гядора Стрипського «*Старша руська письменность на Угорщині*», у якій Г. Стрипський уже в 1907 році аналізує

закарпатські старі рукописні книги XV-XVIII ст., напр., *Літопись Мукачевського монастиря из р.1458*, *Толковное Євангеліє из Скотарського (1588)*, *Догматику (1598)*, *Гукливіський літопис (1660)*, *Учителное Євангеліє из Данилова (XVIII ст.)*, *Учительное Євангеліє о.Теодора Дулишковича (1673)*, *Притчи і Казаня Теслецьового (XVIII ст.)*, *Унгарський рукопис (Казаня из XVII ст.)*, *Угроруський співаник (XVIII ст.)*, а також усну народну творчість – «людову словесність з її казками, повірками, співанками, пословицями і загадками. А из сих річей голосно говорить к нам народний дух нашої літератури» [1, с. 14].

Не можна не погодитись із твердженням А. Волошина: коли б ми зуміли «продовжити сесю народну письменність у XIX віку місто чужої великорущини, то мы бы стояли тепер високо в просвіті. Бо тота стара письменність была наша, выросла на нашой землі, та мала будучність, бо лиш треба было її плекати» [1, с. 24].

Але судилося інакше, «бо коли в Угорщині утверджувалася демократія, тоді підпанкам Угорської Русі забагнулося панської, аристократичної, великої російщини. Саме вони перервали зв'язок, який вів нас до просвіти, завели писемну московську мову, чим розділили народ на дві частини: на панів і простий народ. Перші не навчилися й донині по-московськи, а по-простацькому їм писати не хочеться, а «простаки» лишилися у «тьмі кромішної» [1, с. 23].

До занепаду народної літератури привела підготовка священників латинською мовою в Трнаві. Латиною вони говорили, читали і писали. Народ їх книг не читав і не міг читати, бо знав лише «по руськи». Аж у 1830 році з'явилася граматики М. Лучкая (див.вище), його «*Бесіди*» («Церковні бесіди на всі неділі року» (1831), у яких він заговорив народною мовою.

Коло 1840 року починав виступати О. Духнович. Але москвофіли не згадують творів ані Лучкая, Довговича, Чопея, Жатковича, Стрипського, ані успіху, який мав журнал «Наука» (див. вище).

Історія нашої літератури, зазначав А. Волошин, осуджує різні спроби великорущини минулого століття і є сильним напрямом до народної, малоруської літератури, «головно туй то, чтобы мы сохранили народний (малоруський) характер языка. Мы стоиме рішучо за руснацькою народною письменністю, бо она має минувшину у нас, отже, і будучність має» [1, с. 35].

А. Волошин вимагав від кожного, хто хоче братися за просвіту народу, писати по-руськи, «нашим словом, руснацьким складом писати, а то так, як наші діди писали перед 200 роками, однако ж в увагою на поступ языкового розвою, то єсть по-народному [...] так, як народ говорить: по просту, ясно, бо сила языкова в народі, але без кривди наших нарічий» [1, с. 41].

А. Волошин доходить висновку: питання самостійності малоруської мови вирішено самим життям і тому підтримка москвофільщини – це анахронізм, який шкодить культурній роботі, діяльності церкви, духовному розвиткові, економічним інтересам, політичній консолідації.

А. Волошин закликав: «Не борімося против самого родного языка, котрий нічим не винен в том, что не мог свободно на своей родной земли развиваться» [1, с. 41].

Про еволюцію поглядів А. Волошина свідчить і той факт, що у створюваних ним літературних читанках та інших підручниках поряд із текстами місцевих закарпатських авторів, усе частіше автор вміщує художні твори Т. Шевченка, Ю. Федьковича, С. Руданського, І. Франка, інших письменників із Наддніпрянської та Наддністрянської України.

Також при перевиданнях своїх перших граматик А. Волошин прагнув наблизити їх мову до загальноукраїнських літературних норм.

У «Практичній граматиці руського языка» (1926 рік) А. Волошин уже ствердно зазначав: «Мы говоримо по руськи. Наш народ жиє на Підкарпатській Русі, но и за Карпатами: в Галичині и на Україні. Найбільше русинів жиє на Україні, зато наш народ иншак звєся украинським» [2, с. 3].

У 1938 році А. Волошин у виступі перед учителями в Ужгороді звинувачував прихильників русофілів: «Найбільшим шкідником нашої народної культури є несвідомість тих «русских», які ще й сьогодні переживають добу національної неграмотності, відсталості й реакційності. Бо це вони довели нас до того абсурду, що ми в двадцятім році існування Республіки в державі Коменського й Масарика вимушені боротися за права матірної мови в народній школі» [6, с. 66].

Мовна боротьба, штучно підтримувана чеським урядом та російськими білоемігрантами, велася аж до 1938 року. Коли А. Бродій як прем'єр-міністр був заарештований за зраду (намір

приєднати Карпатську Україну до Угорщини), 27 жовтня 1938 року прем'єр-міністром стає Августин Волошин (11 жовтня 1938 року був затверджений Чехословацькою Республікою новий склад Уряду Підкарпатської Русі, від українців до Уряду увійшли Ю. Ревай та А. Волошин).

Уже 25 листопада 1938 року А. Волошин як державотворець у Хусті підписав спеціальне *Розпорядження № 24 Міністерства культу, шкіль і народної освіти про мову навчання на Закарпатті*. У розпорядженні значиться: «державною мовою Підкарпатської Русі є мова українська. Кожний ученик має бути навчаний у своїй рідній мові, оскільки та мова вживається в дотичній громаді» А в *параграфі другому* цього ж *Розпорядження* написано: «В школах, основаних для дітей українських (руських, малоруських), мовою навчання має бути мова українська в її літературній формі», «особи чеської, словацької й російської (руської, великоруської) народності можуть вносити подання і в своїй материнській мові» [6, с. 159].

А. Волошин із нагоди перемоги на виборах до Сойму Карпатської України 12 лютого 1939 року звернувся до закарпатського народу як великий українець, син свого народу: «Солодкий мій народе! Вже з перших вислідів голосування бачив я щирі прояви Твоєї любови до тої великої Нації, з котрої ти походиш. З великою утіхою, з невимовною радістю бачу, що Ти виробив у собі свідомість, що Ти не є вже тим пониженим рабом, тим нещасним рутеном, яким Тебе колись з презирством прозивали чужі пани, але що ти є сином великої Нації святого Володимира Великого і Ярослава Мудрого, що були першими основоположниками нашої рідної культури вже тоді, коли теперішні великі західні народи ще далеко були від того.

Твоя щира поведінка при виборах до першого Твогого сойму доказує Твою політичну зрілість, доказує, що Ти зумів у собі створити не лиш велику національну свідомість, але і солідарність щирої любови один до одного, брат до брата, порозумів наші спільні інтереси» [4].

А після проголошенням 15 березня 1939 року Карпатської України Сойм Карпатської України затвердив атрибути державності: герб – тризуб, прапор – синьо-жовтий, державну мову – українську.

16 березня 1939 року урядовці на чолі з Волошином емігрували автомобілем через Румунію до Югославії. Подякувавши тамтешнім українцям за підтримку національно-визвольних змагань

закарпатських українців, Августин Волошин виголосив звернення, у якому були такі слова: «Високо тримаймо національний прапор, а Україна воскресне!».

Цими історичними подіями на той час завершилася і мовна боротьба на Закарпатті, яка роками точилася між двома непримиренними таборами (української і російської орієнтації), завершилася перемогою тих, хто пов'язував майбутнє слов'янського населення з утвердженням його самоідентифікації як українців і побудовою Соборної Української Держави.

Августин Волошин своїм життям і переконаннями довів, що він сам – син великої української Нації святого Володимира Великого і Ярослава Мудрого, велика українська національно-мовна особистість.

Список використаних джерел

1. Волошин А. О письменном языке Подкарпатских Русинов. Ужгород: Просвіта – Унію, 1921.
2. Волошин А. Практична граматики руського языка. Ужгород, 1926.
3. Гуснай І. Языковой вопрос в Подкарпатской Руси. Пряшев, 1921.
4. Нова свобода. Хуст, 1939. 14 лютого.
5. Чучка П. П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті. *Закарпатська правда*, 1991, 5 листопада.
6. Штефан А. Августин Волошин – Президент Карпатської України. Спомини. Торонто, 1977.
7. Яценкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2010. 312 с. (Серія «Альма-матер»).

ПЕРШІ ПУБЛІКАЦІЇ ПРО АВГУСТИНА ВОЛОШИНА В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (90-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

Ірина-Люба Горват,

Генеральний секретар Союзу Українців Румунії,
доктор філософії, кандидат історичних наук
(Сату Маре, Румунія)

Ірина Люба-Горват. Перші публікації про Августина Волошина в українській історіографії (90-ті роки ХХ століття).

Автор статті простежує початковий етап української історіографії дослідження життєвого шляху і багатогранної діяльності визначного закарпатського педагога, ученого і громадко-політичного діяча, прем'єр-міністра і президента Карпатської України Августина Волошина. Йдеться про тривалий період фальсифікації постаті Августина Волошина в радянській історичній науці, яка зображувала визначного діяча Закарпаття як «ворога народу», «українського буржуазного націоналіста», «слугу кількох господарів».

Ключові слова: Августин Волошин, Президент Карпатської України, українські буржуазні націоналісти, історіографія, наука Підкарпатської Русі, підручники і посібники.

Iryna-Liuba Horvat. The first publications about Augustine Voloshyn in Ukrainian historiography (90s of the twentieth century).

The author of the article traces the initial stage of Ukrainian historiography of the study of life and the multifaceted activity of the outstanding Transcarpathian educator, scholar and public figure, the prime minister and president of the Carpathian Ukraine – Augustine Voloshyn. The article discovers a long period of falsification of the figure of Augustine Voloshyn in the Soviet historical science, which depicted a prominent figure in Transcarpathia as an "enemy of the people", "a Ukrainian bourgeois nationalist", "a servant of several hosts".

Key words: Augustine Voloshyn, president of Carpathian Ukraine, Ukrainian bourgeois nationalists, historiography, science in Pidkarpatska Rus, textbooks and manuals.

Про Августина Волошина з'явилася незначна кількість праць протягом досить тривалого часу – в 50–80-х роках. Президент Карпатської України, як правило, зображувався на фоні тогочасних політичних подій і на противагу діячам Закарпатського крайкому КПЧ. Авторами цих праць були Б. Співак, С. Білак, В. Хайнас та інші [1]. Вони, в основному, ідеалізували закарпатських комуністів, зображуючи їх єдиними захисниками місцевого населення,

засуджуючи «українських буржуазних націоналістів» як агентів фашизму і розпалювачів Другої світової війни. Заполітизованість притаманна також працям Д. Буковича, М. Ротмана, І. Гранчака, авторам низки колективних монографій та історіографічних робіт [2]. Не вдаючись до детального аналізу цих та багатьох інших публікацій, наведемо тільки окремі місця з них. Зокрема, Б. Співак історичне засідання Сойму Карпатської України трактує як «зборище жалюгідних політиканів», на якому було обрано президентом А. Волошина. До речі, історик ставить перед собою завдання «розвінчати ореол мученика та «мужнього борця проти угорських загарбників», яким пізніше намагався оточити себе Волошин [3].

Якщо для праць радянських істориків було притаманне замовчування, а нерідко й безпосередня фальсифікація життя й діяльності Августина Волошина, то, починаючи з 1990 р. з'явилися перші більш-менш об'єктивні наукові дослідження. Для них характерною була розкутість їх авторів, можливість вільно висловлювати думки. У березні 1990 р. відбулося перше урочисте святкування річниці Карпатської України. Напередодні цієї історичної події на сторінках газет, причому теж уперше, з'явилися матеріали про неї. Вони різноманітні і прямо протилежні в оцінці тих подій. Хоча більшість дослідників почала оцінювати діяльність А. Волошина та очолюваного ним уряду позитивно, В. Пашкевич продовжував її називати антинародною і авантюристичною, тобто дотримувався стереотипів, вироблених у радянській історичній науці [4]. Цю чергову фальсифікацію рішуче засудили не тільки історики, але й учасники подій [5]. Через деякий час засідав «круглий стіл» учених Ужгородського державного університету [6], який поставив за мету пошук істини, але так її і не знайшов. Важко було знайти істину тим історикам, хто її десятиліттями обливав брудом. Однак необхідно відзначити, що під час роботи «круглого столу» в деякій мірі було переглянуто попередні оцінки історії Карпатської України та її президента Августина Волошина. Саме тоді, 15 березня 1990 р. в Ужгороді пройшла перша наукова конференція, у роботі якої взяли участь українські вчені Г. Дем'ян, Ю. Сливка, П. Чучка, М. Швагуляк, Б. Якимович, учасники подій.

липні 1990 р. відбулося вшанування пам'яті президента Карпатської України Августина Волошина. Цій події була присвячена наукова конференція, учасники якої прийняли рішення: «Віддаючи данину пам'яті президента Карпатської України

Августина Волошина, вважаємо за необхідне: 1) добитися перевезення праху Волошина на Закарпаття і перепоховати його; 2) установити пам'ятні знаки в Хусті – тодішній столиці Карпатської України і в Келечині, де народився Волошин; 3) спорудити пам'ятник видатному державному діячу, президентові незалежної Карпатської України, жертві сталінського беззаконня А. Волошину» [7]. Так відбувався хоч запізнілий у часі, але закономірний процес повернення А. Волошина і Карпатської України. З цього часу і почалося всебічне висвітлення життєвого шляху, багатой педагогічної, національно-культурної і політичної спадщини Августина Волошина.

На сьогоднішній день історикам, педагогам і філологам треба ще чимало зробити, щоб ця спадщина дійшла до широкого читача у найбільш повному вигляді. Проте вже тепер можна впевнено стверджувати, що навіть те, що вже зроблено, заслуговує схвалення. За період з 1990 по 1999 рр. ученими з України опубліковано близько 150 наукових праць про Августина Волошина. Маємо на увазі тільки публікації, які спеціально присвячені президенту Карпатської України. Нема потреби пояснювати, що оцінка А. Волошину робиться в кожній роботі, яка висвітлює проблематику кінця 30-х років у нашому краї. І це закономірно, бо важко собі уявити Карпатську Україну без Августина Волошина.

Значна кількість праць вітчизняних дослідників присвячена висвітленню педагогічної і національно-культурницької діяльності А. Волошина. Авторами праць з цієї проблематики були Ю. Балєга, М. Вєгєш, В. Гомоннай, Г. Дем'ян, М. Зимомря, М. Кляп, О. Мишанич, І. Сєнько, В. Туряниця, П. Чучка, В. Нїмчук та ряд інших.

Найповніше педагогічні погляди А. Волошина були проаналізовані у двох виданнях монографії М. Зимомрі, В. Гомонная і М. Вєгєша [8]. Актуальність і наукову новизну праці відзначили рецензенти [9]. Простежуючи педагогічні ідеї А. Волошина, автори довели, що «Августин Волошин не тільки продовжив, але й розвинув, підняв на новий щабель традиції видатних педагогів і вчених – І. Орлая, М. Балудянського, В. Кукольника, П. Лодія, Ю. Гуци-Вєнелїна, А. Бачинського, О. Духновича, І. Раковського, які збагатили педагогічну й філософську думку України, Росії, Угорщини, Болгарії, Словаччини, Чехії, Польщі, Австрії та

Німеччини. Августин Волошин, творчо засвоївши надбання вітчизняної та зарубіжної педагогічної науки, спирався у своїх численних книжкових виданнях... на системні дослідження процесу виховання як визначального чинника формування та становлення особистості» [10]. Автори монографії вперше розглянули концепцію навчання і виховання у педагогічній спадщині Августина Волошина, зважаючи, що вона «не втратила своєї вартості» і має «посутньо пізнавальну ціну, велике теоретичне й практичне значення» [11].

«Три розділи монографії – ніби три сторони діяльності Августина Волошина, вивчені трьома авторами, які колись стояли на різних полярних точках зору, але в книгу об'єднались з єдиною концепцією, – відзначав рецензент. – Адже можна сподіватися, що настав час спільної роботи істориків, педагогів, філологів та інших фахівців над «білими плямами» нашої історії. Однак чи не найціннішими в цій праці є її бібліографічна сторона, яка детально вивчена, обґрунтована і подана на кожній сторінці, до кожного розділу, параграфу і добросовісно зведена в кінці монографії. Уже одна ця копітка робота авторів засвідчує про те, як глибоко і всебічно вивчена ця тема, скільки виявлено джерел, опубліковано документів, написано статей, а головне – розкрито таємниць навколо Августина Волошина та всього його періоду діяльності» [12].

Культурно-освітня діяльність А. Волошина знаходилася в центрі уваги закарпатського літературознавця Юрія Балеги [13]. Автор відзначив, що уже «з перших днів своєї діяльності А. Волошин активно включився в культурницьку роботу. Ще наприкінці минулого століття взяв участь у реанімації культурно-освітнього товариства «Общество св. Василя Великого» (1864–1902), почав укладати молитовники, місяцеслови, писати статті, а згодом і художні твори... Новоутворене товариство продовжувало видавати газети «Наука»..., «Герег католикуш семле» (1899–1922), календарі, місяцеслови та збірники...» [14]. Ю. Балега зупинився на внеску А. Волошина в утворення товариства «Просвіта», яке чимало зробило для рішучого піднесення рівня національної самосвідомості закарпатських українців у 20–30-х роках. «Величезну роботу проводив А. Волошин і серед учительства краю, – відзначає дослідник. – За весь період входження Закарпаття до складу ЧСР він послідовно і наполегливо виступав проти чехізації і тих сил, що їм допомагали, захищав права своїх краян на національну самобутність,

на рідне руське слово, яке однозначно вважав діалектом української мови. І немало зробив для його збереження і вкорінення в свідомості народу» [15].

У своїй статті «Августин Волошин про виховання учнівської молоді» Ю. Балега зробив аналіз підручників А. Волошина «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій», «О соціальнім вихованю», «Педагогічна психологія», «Методика», «Дидактика». «З позицій християнської моралі він судив про добро і зло, – писав учений. – Вимагав прищеплювати учнівській молоді любов до навчання, до праці, до батьків і ближнього. У зв'язку з цим засуджував гордість, гнів, жорстокість, душевну черствість, вважав за краще мати окремі дівочі та чоловічі школи, щоб дівчата з їх ніжною душею не переймали від хлопців риси, які не властиві їх жіночій натурі (грубуватість, культ сили, прагнення до командирства), бо жінка має залишатися жінкою» [16].

Необхідно погодитись із твердженням Ю. Балеги, що «любов до рідного народу у А. Волошина не має нічого спільного з проповіддю ненависті до людей інших націй і народностей, як це намагалися приписати йому радянські історики і силкуються робити це нинішні українофоби. Навпаки, А. Волошин постійно наголошував на тому, що «ця любов до свого не повинна доходити до ненависті проти чужих народів», що молодь повинна навчатися сповідувати закон «любові до ближнього» й утверджувати цю любов «передовсім своїм власним поведженням» [17].

Грунтовністю відзначаються праці про педагогічні устремління А. Волошина професора Василя Гомонная [18]. Аналіз педагогічної, освітньої та наукової діяльності дав підставу В. Гомонною стверджувати, що А. Волошин, «як і О. Духнович, покладав усі надії на науку та освіту, яку розглядав як єдиний засіб і шлях до щастя і добробуту народу. Послідовно виступає за народність навчання і виховання в релігійному дусі. І це закономірно, оскільки А. Волошин сам був священиком і виховувався в сім'ї священика. Але не цурався А. Волошин і народної педагогіки, її надбань» [19]. Заслуговує на увагу також теза вченого, що А. Волошин «утвердив себе в першу чергу як культурний діяч і просвітитель, адже вся його громадська, педагогічна і освітня діяльність була спрямована на поширення знань у народі, на виховання української самосвідомості» [20]. Не виникає жодних сумнівів, що А. Волошин вніс вагомий вклад у розвиток

педагогічної думки, школи та професійно-психолого-педагогічну і морально-духовну підготовку учнів – майбутніх вчителів. До речі, В. Гомоннай – автор історико-біографічних нарисів про Е. Шутяка, М. Баранія, М. Бору та багатьох інших, які були учнями А. Волошина і продовжували його справи.

У монографії «Школа та освіта Закарпаття» В. Гомоннай, В. Росул і М. Талапканич відзначали, що «з метою здійснення шкільної політики Августин Волошин писав і на власні кошти видавав підручники для початкових і горожанських шкіл, гімназій та учительської семінарії, а також педагогічні часописи, газети. Кількість основних підручників, праць та художніх творів Августина Волошина становить сімдесят п'ять (До речі, автори монографії уточнили дані А. Штефана, який вважав, що А. Волошин був автором 42 книг – Авт.). Аналіз його підручників, посібників дає підставу твердити, що вони написані не з націоналістичних позицій. Адже Волошин не відривав історію Закарпаття від історії Всього українського народу» [21].

Проблему «Августин Волошин – автор і упорядник підручників» порушив Іван Сенько [22]. «Волошин жив у часи витворення літературної мови на Закарпатті, – писав дослідник. – Формувався він на спадщині будителів – перейняв від них «язичіє» і морфологічний правопис. Як педагог, він розумів, що з учнем треба розмовляти на материнській мові, а «язичіє» і морфологічний правопис віддаляли від цієї вимоги» [23]. Слово «український» у той час заборонялося. І. Сенько аргументовано довів, що «упорядник слово «руський» сприймав у значенні «український»... Пізніше у «Педагогічній методології» Волошин, аналізуючи підручники своїх попередників, скаже про «Азбуку Генція, що написана вона «по-українськи і то, аж у трьох закарпатських діалектах» [24]. Співставивши тексти читанок 1908 і 1932 рр., Сенько простежив еволюцію А. Волошина від «язичія» до материнської української мови. Як наслідок – вірний висновок: «Читанки Волошина 1932 року вивчення учнями материнської мови ввели у всеукраїнський контекст... Бо Шевченко, Глібов, Руданський, як і Духнович та Гренджа-Донський, Воробкевич, Федькович та Іван Франко, – це були представники однієї русько-української культури» [25].

Тематику, яку порушив І. Сенько, також досліджувала М. Мороз [26]. Дослідниця простежила традиції шкільних

підручників російських педагогів і посібників А. Волошина та О. Маркуша. Ознайомлення з ними дало можливість М. Мороз зробити висновок: «У «Читанці для угро-руської молодезі» А. Волошина та у «Світлі» О. Маркуша ті ж правила подачі матеріалу, що й у «Рідному слові» К. Д. Ушинського і «Російських книгах для читання» Л. М. Толстого: від простих текстів до більш складних, чергування історичних, природознавчих, релігійних, літературних творів, дидактизм цих творів, широке використання фольклору (особливо у А. Волошина). А. Волошин і О. Маркуш широко використовують у своїх підручниках байки Езопа, часто ті, що й у підручнику Л. М. Толстого» [27]. Отже, «у становленні національної народної школи на Закарпатті, у якому помітну роль зіграли А. Волошин та О. Маркуш, було використано і досвід російської педагогічної думки» [28].

«Практична граматики малоруської мови» Августина Волошина стала об'єктом дослідження Василя Німчука [29]. Відомий український мовознавець влучно зазначив, що на глибоке переконання Волошина «малоруська мова відрізняється від великоруської м'якістю, плавністю, повільністю, що ніби зумовлено кліматичними умовами теплішого півдня. А. Волошин каже, що не бажає тут визначати місце малоруської мови в слов'янській родині, бо це вже з'ясувало порівняльне мовознавство. Незважаючи на те, що українська мова найближча родичка російської й повністю зберегла «руський» тип, усе-таки з точки зору фонетики, морфології, синтаксису багато в чому відрізняється від великоруської, через що людині, яка хоче засвоїти малоруське народне мовлення, не досить, ба навіть і не потрібно, навчитися великоруської граматики, але вона має потребу на окремий підручник малоруської граматики» [30].

Висновки, до яких прийшов В. Німчук, актуальні ще й тому, що сучасні теоретики неорусинства намагаються довести, що закарпатці – окремий народ, який не має нічого спільного з українським. Учений розмірковує: «Августин Волошин і його сподвижники спричинилися до витворення підкарпатського (закарпатського) варіанта новоукраїнської літературної мови. Про такий варіант до повного прийняття тут загальноукраїнської мови є всі підстави говорити. На відміну від Г. Стрипського, А. Волошин ніде не писав, що прагне витворити якусь особливу («підкарпатську», «русинську») літературну мову» [31].

Внесок А. Волошина в процес утвердження української літературної мови на Закарпатті досліджував Борис Галас. Він, як і В. Німчук, аналізуючи книгу А. Волошина «Методика», уміло вловив позицію визначного педагога стосовно порівняння народної мови закарпатців і української літературної мови. Автор навів цитату з названої праці Волошина: «Як ні один нарід не обмежується лише на свою власну літературу, але поступенно поширює науку літератури народної до науки всесвітньої літератури, так само повинні ми доповнювати нашу підкарпаторуську та малоруську літературу творами великоруської, англійської, французької і німецької літератури» [32]. Учений дійшов висновку, що для А. Волошина «література «підкарпаторуська» і «малоруська» (на термін «українська» накладено табу) однаково наша». А трохи нижче (на тій же с. 63) у загальнотеоретичному викладі для прикладу взято, ніби між іншим, ім'я Шевченка...» [33].

Змістовною у всіх відношеннях є ґрунтовна праця П. Чучки «Августин Волошин і утвердження літературної мови в Карпатській Україні» [34]. Скрупульозне вивчення праць А. Волошина, їх порівняння дозволило вченому відзначити: «Нині без перебільшення можна твердити, що в утвердженні української літературної мови на Закарпатті, передусім у її викладанні, ніхто з уродженців краю не вніс стільки, як Волошин, аби вивести закарпатців із мертвецького язичія і привести їх до єдиних загальноукраїнських літературних норм у галузі лексики, граматики та фонетики. Нічиї підручники з мови, математики, фізики, педагогіки та інших дисциплін не сприяли входженню української наукової термінології так, як сприяли цьому численні посібники Волошина та видані ним газети і журнали» [35]. До подібних висновків прийшли В. Туряниця і Ю. Юсип [36].

Серйозним дослідником педагогічної діяльності А. Волошина зарекомендувала себе в другій половині 90-х років М. Кляп [37]. Дослідниця є єдиною серед сучасних учених, хто захистив кандидатську дисертацію про педагогічну діяльність А. Волошина в 20–30-х роках ХХ ст. [38]. М. Кляп об'єктивно і неупереджено простежила шлях становлення А. Волошина як педагога, охарактеризувала його внесок у боротьбу проти мадяризації школи Закарпаття кінця ХІХ – початку ХХ ст.; дослідила всебічну педагогічну діяльність А. Волошина в міжвоєнний період, його боротьбу за розвиток рідної школи, освіти, за розширення зв'язків зі

школами Галичини, Словаччини, Чехії, за впровадження в практику роботи шкіл Закарпаття світового педагогічного досвіду, дала оцінку наукової спадщини вченого, його внеску в теорію і практику педагогіки, психології та логіки; узагальнила досвід роботи А. Волошина в царині підготовки вчительських кадрів, щодо обґрунтування вчення про роль і місце вчителя в навчально-виховному процесі та призначення і ролі родинного виховання; науково обґрунтувала шляхи використання педагогічної спадщини А. Волошина в процесі відродження української національної системи освіти.

М. Кляп з метою вдосконалення підготовки студентів педагогічних вишів до майбутньої роботи в школах запропонувала ввести в навчальні плани з історії педагогіки розділ, присвячений розвитку освіти Закарпаття в 20–30-х роках ХХ ст., зокрема, науково-педагогічній та освітній діяльності А. Волошина. На особливу увагу заслуговує вивчення проблеми підготовки учительських кадрів національних шкіл. Доцільно було б провести порівняльний аналіз системи підготовки вчительських кадрів на Закарпатті у першій половині ХХ ст. з аналогічними системами європейських країн (Польщі, Болгарії, Югославії і т.д.) [39]. З такими пропозиціями варто погодитись.

У центрі уваги українських дослідників також знаходились проблеми вкладу А. Волошина в розвиток української преси [40], паралелі між спадщиною Олександра Духновича і Августина Волошина [41], давалася оцінка художнім творам визначного педагога [42]. Загальновідомо, що перу А. Волошина належить чимало оповідань і п'єс. Саме вони стали об'єктом дослідження відомого українського літературознавця Олекси Мишанича, який об'єктивно зауважив, що «як літератор А. Волошин не реалізував себе повністю. На це були свої причини: «офіційна посада директора семінарії, рутинність місцевого церковно-релігійного життя не дали можливості йому як письменникові вийти за межі релігійного моралізаторства, піднятися над локальною просвітянською програмою. Віддаючи належне його педагогічному таланту, його національно-культурній і політичній програмі, відзначимо, що Волошин-літератор зробив менше, аніж міг був зробити. Умови праці не сприяли розвитку його небуденного творчого письменницького

обдарування. В історії літератури Закарпаття він займе скромне місце письменника-мораліста» [43].

До 1990 р. політична діяльність Августина Волошина оцінювалася негативно, винятково чорними фарбами. Певні зрушення відбулися лише з проголошенням Україною незалежності. Протягом останнього десятиліття ХХ століття з'явився цілий ряд узагальнюючих нарисів, довідникових і енциклопедичних праць, у центрі яких знаходилася постать А. Волошина-політика. Їх авторами були С. Віднянський, М. Вегеш, Г. Дем'ян, О. Колянчук, М. Литвин, К. Науменко, О. Мишанич, П. Чучка, Г. Павленко, І. Підкова, Р. Шуст, І. Хланта та ін. [44]. Серед вищеназваних авторів необхідно виділити ґрунтовну статтю О. Мишанича і П. Чучки, у якій зроблена спроба простежити основні віхи в житті А. Волошина, зокрема мотивовано орієнтацію прем'єр-міністра на Німеччину в 1938–1939 рр. Дослідники розмірковують: «Не можна докоряти ні А. Волошину, ні його уряду за те, що сталося в березні 1939 р. Карпатська Україна займала не останнє місце в міжнародних відносинах, опинилася в сфері інтересів багатьох країн – Німеччини, Радянського Союзу, Польщі, Угорщини, Чехо-Словаччини. Її долю вирішували на Мюнхенській конференції і Віденському арбітражі Німеччина, Англія, Італія і Франція. Здавалося, що Німеччина була найприхильнішою до цього краю, послала до Хуста свого консула і обіцяла вберегти від угорської агресії. Тому цілком зрозуміла нині політична орієнтація Карпатської України на Німеччину. Це зовсім не означає співробітництво з Німеччиною чи участі у підготовці Німеччини до Другої світової війни. Німеччина підступно зрадила Карпатську Україну, віддавши її на поталу надійному союзникові» [45].

Відповідь на цю проблему спробували дати О. Богів і В. Задорожний, які відзначили, що на пронімецьку орієнтацію А. Волошина вплинули ряд факторів, зокрема, «по-перше, відносна пронімецька орієнтація як Чехо-Словацької держави взагалі, так і її федеральних елементів у постмюнхенський період і особливо з часу президентства Е. Гахи...; по-друге, потреба зовнішньої міцної протидії угорським та польським домаганням щодо підкарпатської території; третьою причиною формування пронімецької орієнтації в середовищі підкарпатських українофілів... була наявність з боку Німеччини, хоч і неширих, кроків у підтримку українських

визвольних ідей. А четвертою – наявність пронімецьких тенденцій серед частини організацій української діаспори, які встановили контакти з українським рухом на Закарпатті» [46]. Незважаючи на пронімецьку орієнтацію, – твердять вищеназвані автори, – автономний уряд, очолюваний А. Волошином, поступово і цілеспрямовано продовжував політику на збереження цілості федеративної Чехо-Словацької республіки [47]. Дещо іншої точки зору притримувався І. Гранчак: «Проголошуючи незалежність Карпатської України, А. Волошин відображав потяг українського населення краю до свободи. Але його вимушена орієнтація на фашистську Німеччину все ж була помилковою» [48].

Найповніше постать А. Волошина-політика висвітлена в цілому ряді праць М. Болдижара і В. Лемака [49], хоча з багатьма їх висновками важко погодитися. Відзначимо, що окремі автори слушно переглядають свої висловлювання про А. Волошина, що мали місце в попередніх працях. Так, приміром, М. Болдижар визнав, що А. Волошин «для свого часу була освічена і авторитетна у своїх колах людина» [50]. Переважна більшість дослідників сходиться на тому, що А. Волошин більше зробив як педагог і науковець, ніж політичний діяч. На думку вже згаданого М. Болдижара, А. Волошин «ніколи не займався розробкою проблем самостійності Карпатської України, тим більше утворення на її основі Великої України за рахунок приєднання Радянської України, Галичини, Буковини тощо. Разом з тим, аналіз документів однозначно підтверджує, що такі ідеї йому постійно і досить активно нав'язувалися різними емігрантськими силами» [51]. Погоджуючись в деякій мірі з такими міркуваннями історика, вважаємо помилковим його твердження, що «незважаючи на участь А. Волошина в діяльності різних організацій.., він не готувався до політичної кар'єри і ніколи не мріяв про неї» [52]. А хіба керівництво політичною партією, обрання послом від неї до Чехословацького парламенту не є доказом, що А. Волошин активно займався політичною діяльністю протягом міжвоєнного періоду?

«Чітко усвідомивши уже в зрілому віці свою національну приналежність (хіба тільки в зрілому віці? – Авт.) і ставши прем'єром автономного уряду, – писав М. Болдижар, – Волошин прагнув домогтися кращого життя для свого народу, утвердити справжню самоуправу та автономію в краї. Але в цей же час прем'єр не завжди проявляв твердість, рішучість і самостійність, піддавався впливу

різних політиканів, які намагалися використати його авторитет для своїх інтриг» [53]. Але, незважаючи на це, «Августин Волошин – колоритна постать в історії нашого краю» [54].

Призначення А. Волошина прем'єр-міністром та діяльність очолюваного ним уряду досить повно висвітлені в працях вітчизняних істориків. Проте вчені, нерідко переслідуючи не стільки наукові, як політичні цілі, по-різному оцінюють його. На думку М. Болдижара, на призначення А. Волошина прем'єр-міністром мали вплив ряд факторів, зокрема, висока освіченість, прочехословацька орієнтація і підтримка цієї кандидатури прем'єром Словаччини Й. Тісо [55]. Вважаємо, що думка Й. Тісо з цього питання не мала вирішального значення. Суть полягала в тому, що русофільський напрям в особі А. Бродія і С. Фенцика себе не оправдав, а єдиним сильним напрямом залишився український, який і уособлював А. Волошин. Тобто, його призначення прем'єр-міністром було закономірним.

М. Болдижар детально описав роль А. Волошина, як керівника уряду, у проведенні виборів до Сойму Карпатської України, ставлення прем'єр-міністра до Карпатської Січі, причини згортання демократичних процесів у краї тощо. «Оцінюючи правотворчу діяльність уряду Августина Волошина в галузі державно-правових відносин, – констатували М. Болдижар і В. Лемак, – зазначимо, що цей напрямок політики був пріоритетним. Саме він був покликаний наповнити реальним змістом права краю як суб'єкта федерації у складі Чехословацької республіки... Разом з тим, створення жорсткої вертикальної структури виконавчої влади та обмеження громадян у їх конституційних правах свідчить про ознаки авторитарного політичного режиму. З іншого боку, автономний уряд видав ряд розпоряджень (про офіційну мову, про назву та ін.), які не входили до його компетенції [56]. На прийнятті таких рішень, уважають автори, впливали ряд внутрішніх і зовнішніх факторів, а тому політика А. Волошина «не була прагматичною, а інколи мала яскраве ідеологічне забарвлення» [57].

Безперечно, що режим А. Волошина був авторитарним. В умовах, які склалися наприкінці 30-х років він і не міг бути іншим. Уважаємо, що М. Болдижару і В. Лемаку варто було проаналізувати вплив усіх факторів. У 1938–1939 рр. досягла своєї кульмінації антиукраїнська діяльність проугорської «п'ятої колони», яка не припинялася

протягом всього міжвоєнного періоду. Закарпаття наводнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, розповсюджували листівки антиукраїнського змісту. Якщо до цього додати постійні напади угорських і польських терористів, постійні українсько-чеські суперечності та непорозуміння в самому українському таборі, то вони, безперечно, прискорили встановлення в краї авторитарного режиму, атрибутами якого стали закриття окремих друкованих органів і русофільських товариств, відкриття концентраційного табору для ізоляції внутрішніх і зовнішніх ворогів Карпатської України. Такий крок уряду А. Волошина слід уважати оправданим, що зумовлювалося необхідністю створення оптимальних умов для функціонування молодій державі.

У статті «Карпатська Україна через призму демократії» М. Болдижар і В. Лемак звинувачують А. Волошина та очолюваний ним уряд у всіх бідах. На їх думку, вибори до Сойму Карпатської України були сфальсифіковані. Волошин в одноосібному порядку розпустив усі політичні партії, відкрив концентраційний табір, закрити усі негідні режиму друковані видання, товариства, переслідував інакодумців тощо. «Без усяких юридичних «формальностей», у тому числі – без суду, людину відправляли до концтабору тільки за те, що здалася комусь підозрілою. Такого Закарпаття не знало вже давно» [58]. На жаль, автори не наводять аргументів у підтримку своїх думок. А, насправді, розпуск політичних партій і відкриття концтабору були ініційовані Прагою, та й сам концтабір важко назвати таким у повному розумінні цього слова. До речі, за весь час його існування не зафіксовано жодного факту брутального поводження з ув'язненими. По-друге, хоча в Держархіві Закарпатської області не збереглися матеріали, які б переконували в тому, що вибори сфальсифіковані, М. Болдижар і В. Лемак твердять, що «логічно не могли 92,4% голосуючих підтримати УНО» [59]. Докази цього, підкріплені документами, не наводяться. Щоправда, в одному місці вчені зауважують: «Сьогодні, звичайно, довести неможливо, що той чи інший протокол з виборчої дільниці був фальсифікований» [60]. Необхідно погодитись, що «історія і значення короткочасного державного становлення Закарпаття сьогодні живі серед поколінь закарпатців» [61]. На жаль, жодного свідчення очевидців у названій статті не наводиться. Неправомірно також зводити трагедію Карпатської України і драму Августина

Волошина до присутності ОУН в краї, як це роблять М. Болдижар і В. Лемак [62].

Знаходився в центрі уваги вітчизняних дослідників завершальний період життя і діяльності А. Волошина, який припадає на 1939–1945 рр. Він знайшов своє відображення в працях М. Болдижара, М. Вегеша, В. Туряниці, І. Чаварги, Р. Офіцинського, В. Ганчина [63]. Монографії і статті названих дослідників побудовані на висвітленні документів із Центрального архіву МДБ СРСР (тепер – Росії) в Москві, дані якого ще не були введені в науковий обіг, або введені частково, фрагментарно. Автори, аналізуючи цей період, урахували конкретні історичні умови, еволюцію поглядів Волошина, які розвивалися разом з ним, але залишалися в основних своїх світоглядних переконаннях послідовними і непохитними. Волошин-демократ, Волошин-гуманіст над усе ставив інтереси людини, її свободу і права, соціальні, політичні та національні інтереси рідного народу, інтереси інших народів.

М. Болдижар так писав про останні роки життя Августина Волошина: «Накінець, яскравим, цікавим, а разом з тим трагічним є заключний період життя та діяльності президента Карпатської України. Будучи за межами рідного краю, він думав про нього, але більше не бажав розв'язувати його долю шляхом сумнівних угод з будь-якими закордонними політичними силами. На цьому етапі Волошин проявив себе як справжній патріот, гуманіст і громадянин свого краю. З вершин оцих роздумів, незважаючи на неоднозначні оцінки, доводиться лише шкодувати, що кінець життя і діяльності Августина Волошина в похилому віці завершився так трагічно» [64].

26–28 жовтня 1995 р. з ініціативи Закарпатських організацій «Просвіта» і «Меморіал» в Ужгороді пройшла науково-практична конференція, присвячена життю й діяльності президента Карпатської України Августина Волошина. Пленарне засідання відкрив вступним словом голова крайового товариства «Просвіта», кандидат історичних наук П. Федака. Доповідь «Життя і діяльність Августина Волошина» виголосив голова обласної організації «Меморіал», кандидат історичних наук М. Вегеш. На пленарному засіданні виступили професори В. Гомоннай, С. Віднянський, доцент В. Туряниця, які висвітлили основні віхи політичної, педагогічної та національно-культурницької діяльності А. Волошина. Конференцію привітав директор Інституту історії України НАН України академік

Валерій Смолій. Свої вітання надіслали представники інтелігенції зі США, Канади, Чехії, Словаччини, Львова, Тернополя, Івано-Франківська. На конференції діяли чотири секції: «Життя і діяльність Августина Волошина», педагогіки і журналістики, історії та філософії, філології, роботою яких керували провідні вчені професори В. Гомоннай, М. Зимомря, В. Задорожний, доценти В. Поп, Й. Баглай, І. Сенько, О. Хоменко. Усього в роботі конференції було оголошено понад 60 наукових доповідей. Учасники конференції черговий раз порушували питання про перепоховання останків Августина Волошина, який помер 19 липня 1945 року в московській катівні.

28 жовтня в Міжгір'ї відбулося виїзне засідання круглого столу за участю учасників конференції. Учасники круглого столу поклали квіти біля пам'ятного знаку Августина Волошину в селі Келечин, де 1874 р. побачив світ майбутній президент Карпатської України. Своє благословення дав отець Іоанн, короткі виступи виголосили В. Бедь, Й. Баглай, О. Орос, П. Скунець, заступник голови районної державної адміністрації В. Дерич.

З останніх публікацій стало відомо, що 19 серпня 1944 р. в Празі Августин Волошин склав свій Заповіт, текст якого займає п'ять сторінок. У ньому ми знову бачимо Волошина-педагога й Волошина-народолюбця, який хотів бачити свій край вільним і незалежним: «...Коли наш нарід одержить свою політичну свободу, конституцію свою має приспособляти до абсолютної етики християнського універсалізму, особливо має забезпечити повну свободу діяльності для всіх історичних чинників освіти, між якими й для католицької Церкви. Лиш загальнохристиянська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй». Цього заповіту ми повинні дотримуватися завжди.

Отже, із вищесказаного видно, що українськими дослідниками (істориками, філологами, педагогами) зроблено чимало для того, щоб на різнобічну діяльність Августина Волошина сучасний читач, особливо підрастаюче покоління, дивилися зовсім іншими очима. Прийшов час зняти з президента Карпатської України тавро «ворога народу», «запеклого українського буржуазного націоналіста», «служу кількох господарів». Саме таким його зображували радянські історики в 50–80-х роках. Лише з початку 90-х років з'явилися об'єктивні праці про Августина Волошина, у яких зроблений

грунтовний аналіз його педагогічної, національно-культурницької і політичної спадщини. Авторами цих робіт виступили М. Болдижар, О. Мишанич, П. Чучка, В. Гомоннай та багато інших.

Переважає більшість праць вітчизняних дослідників присвячена педагогічній та освітній діяльності Августина Волошина. В. Гомоннай, М. Кляп, Б. Галас, О. Мишанич, П. Чучка, В. Туряниця та ряд інших аргументовано довели неоціненний вклад А. Волошина у розвиток освіти і виховання, рідної мови, літературознавства. Вищезазначені автори справедливо твердять, що саме А. Волошин вніс найбільший внесок у культурний поступ наших країн, сприяв піднесенню свідомості закарпатських українців. Наприкінці 30-х років вона досягла такого рівня, що місцеве населення самоусвідомило себе, пройшовши еволюцію від підкарпатських русинів до закарпатських українців. Не викликає жодних сумнівів, що без двадцятирічної праці Августина Волошина та «Просвіти» утворення Карпато-Української держави наприкінці 30-х років було б неможливим.

Якщо педагогічна і культурницька діяльність А. Волошина високо оцінюється переважною більшістю українських дослідників, то політична спадщина президента Карпатської України оцінюється, поки-що, неоднозначно. Українські історики І. Гранчак, М. Болдижар, В. Лемак вважають, що А. Волошин у своїй політичній діяльності допустився цілої низки помилок, що пояснюється впливом ряду факторів як внутрішніх, так і зовнішніх. Авторі доводять, що на проголошення незалежності Карпатської України великий вплив зробила присутність у краї націоналістичних сил, які робили своєрідний тиск на Волошина. Інші дослідники – М. Вегеш, О. Мишанич, В. Задорожний, О. Богів, В. Ганчин та інші доводять, що згорання демократичних процесів у Карпатській Україні пояснювалось складною міжнародною та внутрішньою ситуацією, виходом з якої могло бути тільки встановлення авторитарного політичного режиму.

Однак, незважаючи на різні підходи до характеристики Волошина-політика, усі без винятку вчені сходяться до думки, що президент Карпатської України був колоритною, неординарною і яскравою постаттю нашої історії в ХХ столітті.

Список використаних джерел

1. Білак С.М. Антинародна діяльність уряду так званої Карпатської України (1938–1939рр.). *Український історичний журнал*. 1972. №5. С. 31–40; Його ж: Слуга кількох господарів. Ужгород, 1977; Його ж: До питання критики буржуазно-націоналістичної фальсифікації історії Закарпаття (1919–1944 рр.). *Культура і побут Українських Карпат*. Матеріали республіканської наукової конференції. Ужгород, 1973. С. 65–73; Співак Б.І. Нариси історії революційної боротьби трудящих Закарпаття в 1930–1945 рр. Львів, 1963; Букович Д. Павутиння омани. Ужгород, 1974; Болдижар М. Хто і навіщо обілює історію унії. Ужгород, 1985; Ілько В. Боротьба трудящих Закарпаття за возз'єднання з Радянською Україною (1939–1944 роки). Ужгород, 1954.
2. Ротман М. Напередодні Другої світової: З історії Закарпатської комуністичної організації 1933–1938 років. Ужгород, 1984; Хайнас В. В. Назустріч мрії: З історії Закарпатської комуністичної організації 1938–1945 років. Ужгород, 1964; Гранчак І. М. Олекса Борканюк – полум'яний борець за визволення трудящих Закарпаття. К., 1956; Нариси історії Закарпатської обласної партійної організації. Т.1 (1918–1945). Ужгород, 1968; История Украинской ССР: В десяти томах. Т.7. К., 1984; Историография истории Украинской ССР. К., 1986.
3. Співак Б.І. Названа праця. С.283.
4. Пашкевич В. Політичний авантюрист. *Закарпатська правда*. 1990. 6 берез.
5. Галда П. «Політичний авантюризм» чи патріотизм? Чи мали право українці Закарпаття боротися за свою незалежність? *Ужгородський університет*. 1990. 22 черв.; Вегеш М. «Любов народна і межнародна...». Августин Волошин: педагог і людина. *Молодь Закарпаття*. 1990. 29 верес.; Його ж: Августин Волошин: ким він був? *Радянська Верховина*. 1990. 24 берез.; Божук Г., Зілгалов В., Чучка П. Карпатська Україно... *Молодь Закарпаття*. 1990. №11.
6. Карпатська Україна: пошуки істини. Круглий стіл істориків в «Закарпатській правді» *Закарпатська правда*. 1990. 15, 17, 20; 21 берез.
7. Вегеш М., Задорожний В. Велич і трагедія Карпатської України: Історико-популярний нарис. Ужгород, 1993. С.75.
8. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин. До 120-річчя від дня народження видатного громадського, культурного та церковного діяча України. Слупськ – Ужгород, 1994; Їх же: Августин Волошин. Ужгород, 1995.
9. Довганич М. Вдячний за працю. *Новини Закарпаття*. 1995. 23 берез.; Анталовський І., Анталовський В. Правда стежина до нашої історії. *Верховина*. 1995. 18 берез.
10. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Названа праця. С.14.
11. Там само. С. 92.
12. Анталовський І., Анталовський В. Названа праця.
13. Балега Ю. Він був сином свого народу і... майбуття. Августин Волошин як культурно-освітній діяч. *Закарпатська правда*. 1991. 13 верес.; Його ж: Культурно-освітня діяльність А.Волошина. *Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.»*. Ужгород, 1992. С.11–15; Його ж: Августин Волошин про виховання учнівської молоді. *Карпатська Україна і Августин Волошин*.

- Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження Української держави» (Ужгород, 11/12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С.182–190.
14. Балега Ю. культурно-освітня діяльність А. Волошина. С. 11–12.
 15. Там само. С.14.
 16. Балега Ю. Августин Волошин про виховання учнівської молоді. – С. 187.
 17. Там само.
 18. Гомоннай В. Від сповиточку. Педагогічні погляди А. Волошина. *Карпатський край*. 1991; Його ж: Гомоннай В.В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). Ужгород, 1992; Його ж: Педагогічні погляди Августина Волошина: До 120-річчя від дня народження. *Срібна Земля*. 1994. 12 берез.; Гомоннай В. В., Росул В. В., Талапканич М. І. Школа та освіта Закарпаття. Ужгород, 1997 (про А. Волошина. С.40–43); Гомоннай В., Росул В. Августин Волошин про концепцію формування професії вчителя. Ужгород, 1995.
 19. Гомоннай В. В. Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX–XX ст.). С. 94.
 20. Там само.
 21. Гомоннай В.В., Росул В.В., Талапканич М. І. Школа та освіта Закарпаття. С. 42.
 22. Сенько І. Ментальність русинів-українців. Ужгород, 1996. С. 84–89.
 23. Там само. С. 87.
 24. Там само. С. 88–89.
 25. Там само. С. 89.
 26. Мороз М. Традиції шкільних підручників Л. М. Толстого, К.Д.Ушинського в «Часописі для угро-руської молоді» А. Волошина і «Світлі» О.Маркуша. *Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича*. Ужгород, 1992. С. 335–337.
 27. Там само. С. 337.
 28. Там само.
 29. Німчук В. «Практична граматики малоруської мови А. Волошина. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. С. 254–264.
 30. Там само. С. 259.
 31. Там само. С. 264.
 32. Галас Б. Науково-педагогічні погляди А. Волошина і процес утвердження української літературної мови на Закарпатті. *Там само*. С. 209.
 33. Там само. С. 210.
 34. Чучка П. Августин Волошин і утвердження літературної мови в Карпатській Україні. *Там само*. С. 24–39.
 35. Там само. С. 25.
 36. Туряниця В. Августин Волошин про методику вивчення рідної мови. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Матеріали науково-практичної конференції. Ужгород, 1993. С. 303–308; Юсип Ю. В. Августин Волошин і мовна дискусія 20-х рр. XX ст. *Там само*. С. 338–342.
 37. Кляп М. Історичні умови формування світогляду А. Волошина як педагога. *Молодь – Україні*. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. Т. 9. Ужгород, 1996. С. 114–156; Її ж: Твори визначного педагога. *Закарпатська правда*. 1996. 30 лип.; Її ж: Деякі

- питання історії церкви Закарпаття в працях А.Волошина. *Ужгородській унії – 350 років*. Матеріали міжнародної конференції. Ужгород, 1997. С.114–116; Її ж: Розробка А. Волошином методики духовного виховання. *Там само*. С.117–119; Її ж: Нова праця про Августина Волошина. *Новини Закарпаття*. 1997. 16 груд.; Її ж: Підручник з математики Августина Волошина. *Обрії* (Науково-педагогічний журнал). 1998. №1. С. 72–76.
38. Кляп М. І. Педагогічна діяльність А.Волошина в 20–30-х роках ХХ століття. Автореферат дисертації... канд. пед. наук. Івано-Франківськ, 1998.
39. Там само. С. 15–16.
40. Божук Г. Газети «Свобода» і «Нова свобода» про Августина Волошина. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. С. 70–87; Туряниця В. Преса Угорської Русі в оцінці Августина Волошина. *Там само*. С. 160–168.
41. Дем'ян Г. О. Духнович у творчості А. Волошина-літературознавця. *Дукля*. 1991. №2. С. 32–33; Зимомря М., Вегеш М. Духовні устремління О. Духновича в оцінках Августина Волошина та Едуарда Вінтера. *О. В. Духнович і Слов'янський світ*. Матеріали наукової конференції. 23–24 квітня 1993 року. Ужгород, 1994. С.178–179.
42. Мишанич О. Августин Волошин як літератор. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. С. 243–253.
43. Там само. С. 253.
44. Вегеш М. Августин Волошин (1874–1945). *Календар «Просвіти» на 1994 рік*. Ужгород, 1994. С.70–73; Вегеш М., Віднянський С. Волошин Августин (1874–1945). *Малий словник історії України*. К., 1997. С. 97–98; Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945). Ужгород, 1995; Ганич О. Августин Волошин – Президент Карпатської України. *Карпатська Україна і Карпатська Січ*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України і Карпатської Січі: м. Хуст, 14 березня 1999 р. Ужгород, 1999. С.17–27; Дем'ян Г. Августин Волошин. *За вільну Україну*. 1990. 12 лип.; Його ж: Августин Волошин. *Таланти Бойківщини*. 1991; Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Августин Волошин. *Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття*. Львів, 1995. С. 269–270; Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин*. Твори. Ужгород, 1996. С. 5–36; Павленко Г. В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття. Малий енциклопедичний словник. Ужгород, 1997. С. 26–28; Підкова І. З., Шуст Р. М. Волошин Августин. *Довідник з історії України*. Т.1 (А–Й). К., 1993. С.111–112; Хланта І. В. Літературне Закарпаття в ХХ столітті. Бібліографічний покажчик. Ужгород, 1995.
45. Мишанич О., Чучка П. Названа праця. С.16.
46. Богів О., Задорожний В. Карпатська Україна (Підкарпатська Русь) у міжнародних відносинах (травень 1938 – березень 1939 рр.). Ужгород, 1999. С. 34–35.
47. Там само. С.35.
48. Гранчак І.М. Уроки існування Карпатської України // Нариси історії Закарпаття. Т. 2 (1918–1945). Ужгород, 1995. С. 339.
49. Болдижар М. Політична драма чи авантюра? *Закарпатська правда*. 1990. 21 берез.; Його ж: Навколо Августина Волошина. Болдижар М. Закарпаття між

- двома світовими війнами. Ужгород, 1993. С. 105–110; Його ж: Августин Волошин: Заключний етап життя і діяльності. *Там само*. С. 110–117; Болдижар М., Лемак В. Уряд Августина Волошина і його державно-правова діяльність. *Нариси історії Закарпаття*. Т. 2. С. 284–293; Лемак В. Через призму демократії. *Хуст над Тисою*. Ужгород, 1992. С. 38–43.
50. Болдижар М. Політична драма чи авантюра. *Закарпатська правда*. 1990. 21 берез.
51. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. С. 106.
52. Там само. С. 105.
53. Там само. С. 116.
54. Там само. С. 115.
55. Там само. С. 81–82.
56. Нариси історії Закарпаття. Т. 2. С. 293.
57. Там само.
58. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. С. 124.
59. Там само. С. 126.
60. Там само. С. 127.
61. Там само. С. 128.
62. Там само.
63. Болдижар М. Августин Волошин: Заклучний етап життя і діяльності. *Там само*. С. 110–117; Вегеш М. Останні дні життя президента. *Календар «Просвіти» на 1995 рік*. Ужгород, 1998. С. 135–138; Його ж: Чого прагнув Августин Волошин? Нові документи про діяльність уряду Карпатської України в еміграції (1939–1941 рр.). *Орбіта-логос*. 1995. 23 лист.; Його ж: Нові архівні матеріали про останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина. *Срібна Земля*. 1996. 16 берез.; Вегеш М. М., Туряниця В. В., Чаварга І. М. Смерть президента. Ужгород, 1995; Ганчин В. Можна тільки здогадуватись. Нові архівні дані про діяльність А. Волошина. *Новини Закарпаття*. 1992. 28 берез.; Офіцинський Р. Дипломатичні зусилля уряду Карпатської України в екзилі (студія та документи). *Молодь – Україні*. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. Т. 1. Ужгород, 1994. С. 8–24.
64. Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. С. 116.

**СТАН І ПРОБЛЕМИ ШКІЛЬНИЦТВА ПІДКАРПАТСЬКОЇ
РУСІ / КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ (ЖОВТЕНЬ 1938 –
БЕРЕЗЕНЬ 1939 РР.): МОВОЮ ЦИФР І ФАКТІВ
НОВОВІЯВЛЕНИХ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ**

Василь Туряниця,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи,
Ужгородський національний університет;

Наталія Василина,

начальник відділу формування НАФ та діловодства
державного архіву Закарпатської області;

Вікторія Туряниця

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Ужгородський національний університет

Василь Туряниця, Наталія Василина, Вікторія Туряниця. Стан і проблеми шкільництва Підкарпатської Русі / Карпатської України, (жовтень 1938 – березень 1939 рр.): мовою цифр і фактів нововиявлених архівних документів.

Автори проаналізували стан і проблеми шкільництва періоду історії Підкарпатської Русі (жовтень 1938 – березень 1939 років) на основі архівних документів. Цей період ще називають періодом Карпатської України. Акцентується увага на правомірності вживання паралельно двох назв краю з огляду на непорушні принципи досліджень – науковості, об'єктивності та конкретного історизму.

Ключові слова: освіта, шкільництво, стан, проблеми, реорганізація, національні меншини, народні, горожанські, фахові школи, Міністерство культури, шкільництва і народної освіти.

Vasily Turyanitsa, Natalia Vasilina, Viktoriya Turyanitsa, State and Problems of the School Subcarpathian Rus (Carpathian Ukraine, October 1938 - March 1939): the language of the figures and facts of the newly opened archival documents.

The authors analyzed the state and problems of the school period in the history of Subcarpathian Russia (October 1938 - March 1939) on the basis of archival documents. This period is also called the period of Carpathian Ukraine. Attention is focused on the legitimacy of the use in parallel of two names of the region, taking into account the unshakable principles of research - science, objectivity and concrete historicism.

Keywords: education, education, state, problems, reorganization, national minorities, folk, civil, vocational schools, Ministry of worship, schools and public education.

Постановка проблеми та її актуальність. Сучасне Закарпаття мало різні історичні назви. Його територія входила в різні епохи до складу держав-сусідів. Край за своїм складом населення був полінаціональним і поліконфесійним. Таким залишився і сьогодні.

Із осені 1938 року на підставі Віденського Арбітражу частина Підкарпатської Русі відійшла до Угорщини. Територія автохтонів русинів постійно знаходилася в геополітичних інтересах кількох європейських країн. На жаль, така тенденція існує і сьогодні. Уроки історії мало вчать.

Офіційною назвою території русинів, що входила до складу першої Чехословацької Республіки, була Підкарпатська Русь. Назва краю Карпатська Україна вживалася крайовими українськими організаціями. І тільки із 30 грудня 1938 року розпорядженням Автономного Уряду Підкарпатської Русі назва Карпатська Україна застосовувалася в державній документації паралельно з терміном офіційним – Підкарпатська Русь.

При цьому необхідно зауважити, що з правової точки зору розпорядження Уряду мало лише характер підзаконного акту і суперечило Конституційній грамоті Підкарпатської Русі, зокрема §2, де чітко зазначено: питання зміни назви території, установа мови урядової (державної) мови та мови навчання на території Підкарпатської Русі є виключно компетенцією Сойму Підкарпатської Русі. Однак даний орган на цей час (1938 рік) ще не був обраний. І тільки 14 березня 1939 року крайовий парламент (Сойм) юридично надав краю нову назву – Карпатська Україна, утворивши нову державу, яка проіснувала один день.

Період із жовтня 1938 року по березень 1939 був насичений доленосними подіями. Протягом півтора року в краї існувала держава двох типів: з 11 жовтня 1938 року до 14 березня 1939 як Підкарпатська Русь – автономна складова Чехо-Словаччини, а 14 -15 березня 1939 року – незалежна Карпатська Україна.

Створення нової держави відбувалося у складний час як в плані внутрішніх умов, так і міжнародних. У Європі наростала небезпека війни. Криза загострилася після передачі 24 жовтня 1938 року угорським послом у Празі міністру закордонних справ Чехо-Словаччини Ф. Хвалковському ноти, у якій вимагалось негайно

передати Угорщині Словаччину та Підкарпатську Русь, а на територіях із змішаним населенням провести плебісцит на підставі перепису 1910 року. Спірні території мали поділити на 8 груп. До шостої входив Ужгород, до сьомої – Мукачево, до восьмої – Севлюш (нині Виноградово. – Авт.) і Королево над Тисою [1, опис 4-9].

Мета дослідження – розкрити умови та дослідити стан, тенденції розвитку та проблеми шкільництва Підкарпатської Русі (Карпатської України) на основі цифр і фактів нововиявлених архівних документів, зокрема функціонування народних і горожанських шкіл.

Виклад основного матеріалу. Даний період дослідження – це період загострення політичної ситуації в Європі, Мюнхенської змови, початку практичного розчленування першої Чехословацької Республіки та прискорення процесу автономізації Підкарпатської Русі. Все це не могло не позначитися і на стані освітньої галузі.

Із 1919 року, часу входження Підкарпатської Русі до складу першої Чехословацької Республіки, і до 1 жовтня 1938 року на території краю діяла розгалужена сітка різних шкіл. Усього на цей час було 844 народних і горожанських шкіл, навчання в яких здійснювалося русинською, чеською, угорською, німецькою, єврейською мовами, не враховуючи інші типи навчальних закладів. Із них 478 українських (457 народних і 21 горожанська), у яких відповідно навчалася 102175 і 5690 учнів, що становило загальну кількість 107865 юнаків і дівчат. Необхідно відзначити, що в школах даного типу навчалася більше 20 відсотків представників інших національних меншин, що було демократичним проявом в освіті Підкарпатської Русі. У цілому в краї на цей час функціонувало також 205 чеських, 130 угорських, 24 німецьких і 7 єврейських народних і горожанських шкіл, які охоплювали відповідний процент школоповинних дітей (Див. Табл.1) [2, арк. 1,9].

Таблиця 1

Кількість Шкіл	З них:		Кількість учнів:			Відсо-Ток
	народних	горожанських	Разом	У тому числі:		
				народних	горожанських	
Українські: 478	457	21	107865	102175	5690	5,27
Чеські: 205	183	22	25523	21421	4102	16,08
Німецькі: 24	33	1	2189	1970	219	10,00
Угорські: 130	126	4	18107	17094	1013	5,59
Єврейські: 7	7	-	697	698	-	-

Зважаючи на таку кількість і розгалуженість народних і горожанських шкіл, враховуючи поліетнічність регіону, толерантність із боку більшості національних меншин у даних типах шкіл з національною мовою навчання вчилися, практично, усі представники багатонаціонального краю (Див. Табл.2) [3, арк. 1,9].

Таблиця 2

**Народні та горожанські школи,
у яких спільно навчалися представники різних
національностей**

а) в українських школах

Всіх учнів у народній школі			Всіх учнів у горожанській школі	
102 175			5 690	
З них:				
Українців	95 282	93,15 %	4 498	79,05 %
Чехів	117	0,11 %	102	1,79 %
Німців	164	0,16 %	62	1,09 %
Угорців	1 608	1,57 %	470	8,26 %
Поляків	8	0,008 %	-	-
Румунів	27	0,02 %	2	0,03 %
Євреїв	4 948	4,84 %	554	9,73 %
Інших	21	0,02 %	2	0,03 %

б) у чехословацьких школах:

Всіх учнів			Всіх учнів	
21 421			4 102	
З них:				
Українців	1983	9,72 %	141	3,18 %
Чехів	4271	19,93 %	1621	39,51 %
Німців	315	1,49 %	77	1,87 %
Угорців	1842	9,06 %	377	9,19 %
Поляків	40	0,19 %	7	0,19 %
Румунів	131	0,61 %	17	0,41 %
Євреїв	12205	59,31%	1846	42,56 %
Інших	134	0,51 %	14	0,34 %

в) у німецьких школах:

Всіх учнів				
1 970				
З них:				
Українців	43	2,92 %	9	4,11 %
Чехів	13	0,65 %	-	-
Німців	1863	94,56 %	171	78,08 %
Угорців	22	1,11 %	21	9,58 %
Поляків	2	0,10 %	-	-
Румунів	1	0,05 %	-	-
Євреїв	19	0,96 %	16	7,30 %
Інших	7	0,35 %	2	0,91 %

г) в угорських школах:

Всіх учнів 17 094			Всіх учнів 1 013	
З них:				
Українців	158	0,92%	2	0,19%
Чехів	11	0,06 %	2	0,17%
Німців	-	-	2	0,17%
Угорців	15906	93,05 %	842	84,17%
Поляків	-	-	-	-
Румунів	-	-	-	-
Євреїв	999	5,96%	164	16,19%
Інших	28	0,16%	-	-

Окремо від українських були виділені школи з русинською мовою навчання. На території Карпатської України було 29 народних шкіл з даною мовою навчання. У 265 класах навчалося 12467 учнів. Навчальний процес забезпечували 255 вчителів. Крім того, існувало 6 дитсадків, що охоплювали 291 дитину. Кожен дитсадок мав лише одного вихователя, на якого припадало майже 50 дітей. Не охоплених навчанням дітей становило 393 особи. Щодо горожанських шкіл з русинською мовою навчання, то функціонувала лише одна з 8 класами та однорічними курсами. Навчання 331 учня забезпечувало 9 учителів. Щодо церковних народних шкіл, то у 1938 році їх число становило 84. Різними формами навчання на цей час було охоплено близько 80 процентів дітей [4, арк. 1,9].

Становище різко погіршилося після того, як від Підкарпатської Русі у результаті Віденського арбітражу 2 листопада 1938 року відійшли до Угорщини Ужгород, Берегово, Мукачево з прилеглими до них районами. Перед урядом А. Волошина виникла проблема реорганізації шкільної освіти. Ще 28 жовтня 1938 року прем'єр-міністр своїм розпорядженням перейменував шкільний реферат на Міністерство шкільництва та народної освіти. Керівником вищеназваного міністерства був призначений Августин Штефан – відомий педагог, директор торговельної академії у Мукачеві. У листопаді 1938 року Міністерство шкільництва та народної освіти було реорганізовано в Міністерство культу, шкільництва і народної освіти. У розпорядженні голови уряду Підкарпатської Русі від 12 листопада 1938 року йшлося, що «усі школи, які дотепер були підпорядковані іншим міністерствам, як міністерству шкільництва та народної освіти, підпорядковуються у всіх питаннях (особовому, навчальному та господарському) міністерству для справ шкільництва, культу, народної освіти та судівництва. Усі постанови,

що будуть протирічити цьому розпорядженню уряду, будуть позбавлені урядової сили» [1, арк. 6].

Уряд А.Волошина доклав максимум зусиль, щоб повністю перевести навчальний процес українською мовою. Хоча те, якою мовою навчатимуться у школах, мав вирішити майбутній парламент. Невдовзі виявилось, що «у справі освітньої культури новий уряд вочевидь український». Вже 25 листопада 1938 року А. Волошин видав розпорядження № 23, згідно з яким державною мовою у Карпатській Україні (Підкарпатській Русі) була встановлена мова українська (малоруська). Крім того, це розпорядження мало на меті зобов'язати усіх державних і громадських урядовців знати українську літературну мову, вимову та правопис [5, арк. 1].

Дане розпорядження спричинило суперечливе ставлення щодо мови викладання у закладах освіти. Так, 21 грудня 1938 року Місцева народна рада в селі Дубровка звернулася до Української центральної народної ради в Хусті з листом, у якому зазначалося, що «там, де до великоруської мови навчання приголосять родичі (опікуни) української або великоруської народності на приналежнім шкільнім уряді найменше 40 школоповинних дітей, може міністерство... відкрити клас з великоруською мовою навчання, так як:

1. Єдиними підвалинами для будови держави взагалі завжди має бути нарід і земля його. Без цих підвалин або одної з них, не мислима держава. Надщерблювати ці підвалини, зменшувати їх, або взагалі руйнувати – значить руйнувати саму державу. Тому, в житті народів, етнічні кордони завжди відстоюються від нападників до останньої можливості. А останні місяці в Чехо-Словацькій республіці ми були не тільки свідками, а й учасниками, так званих, етнічних усправедливень та людських (національних) переміщень.

2. У час етнічних пересунень у Карпатській Україні дехто з наших нерозважних людей, підлягаючи малярським агентам, домагалися приєднання до Мадярщини окремих наших національних місцевостей. За таку протидержавну роботу, людей тих, наша держава притягла до строгої відповідальности. Бо чинність людей тих, зводилася до зменшення нашої національної території, тобто – до руйнування підвалин держави нашої.

3. Наведений вище параграф 3 розпорядження Міністерства шкільництва в нашому державному житті має на меті тільки одно: зменшувати нарід наш, тобто надщерблювати одну з державних

підвалин, або взагалі спричинитися не до розросту та скріплення, а до руйнування держави.

4. Отже порівнюючи п.п. 2 і 3, можемо мати в житті такі несподіванки: одного і того ж темного селянина будемо одночасно – з одного боку карати за те, що він хотів своє село приєднати до Мадярщини, а з другого – помагати тому темному селянинові (шкільним розпорядженням параграфа 3) денаціоналізувати, винародовлювати, тобто руйнувати державу. ...Можна продовжувати й далі аргументацію проти міністерського розпорядження, але Президія Місцевої народної ради в Дубровці вистараючими наведеннями вище і на підставі цих виголошень просить Українську Центральну Народну Раду домагатися скасування параграфа 3 розпорядження Міністерства шкільництва з дня 25 листопада 1938 року» [6, арк. 65].

Крім того, уряд А.Волошина зменшив кількість чеських шкіл. Офіційний орган партії Українського Національного Об'єднання «Нова свобода», повідомляв, що на основі розпорядження влади Карпатської України будуть чеські школи до кінця цього року зліквідовані. На цій території Карпатської України зістанеться 45-50 чеських вчителів у народних школах. Раніше тут було близько 700 чеських вчителів. Усі добре знаємо, що були і такі села, де було 5-8 чеських учителів, а не було там ані одної чеської дитини. Що стосується осіб чеської, словацької і російської (русинської) народностей, то вони могли вносити подання і в своїй материнській мові.

Згідно розпорядження уряду Підкарпатської Русі від 19 жовтня 1938 року щодо існування державних народних (початкових і горожанських) шкіл та дитячих садків з чехословацькою (чеською або словацькою) мовою навчання йшлося, що «державні меншинні народні (початкові, горожанські) школи та дитячі садки з чехословацькою (чеською або словацькою) мовою навчання на території Підкарпатської Русі могли існувати і лишатися в дії або створюватися лише у тих політичних общинах і поселеннях, у яких було не менше 30 школоповинних дітей чехословацької (чеської або словацької) народності. Там, де не було законної кількості, тобто 30, школоповинних дітей з чехословацькою (чеською або словацькою) мовою навчання з днем вступу цього розпорядження, зазначені заклади – закривалися. У разі, якщо школи крім дітей чехословацької (чеської або словацької) громади відвідували й представники інших

меншин, то такі школи й дитячі садки продовжували свою роботу з такою кількістю класів, яка відповідало б законній кількості школоповинних дітей чехословацької (чеської або словацької) народності. У разі повного закриття державної меншинної народної (початкової, цивільної) школи і дитячого садка з чехословацькою (чеською або словацькою) мовою навчання усе майно (будови і нерухомість, обладнання і засоби постачання), тобто весь рухомий і нерухомий інвентар переходив у власність Підкарпатської Русі та у розпорядження шкільної влади. У разі закриття державної меншинної народної (початкової, горожанської) школи і дитячого садка з чехословацькою (чеською або словацькою) мовою навчання, якщо у населеному пункті не було 30 школоповинних дітей вказаної меншини, то в тому разі діти мали переходити у місцеву державну народну (початкову, горожанську школу або дитячий садок) з русинською (карпаторуською) мовою навчання. Якщо батьки школоповинних дітей не чехословацької (чеської або словацької) народності не бажають посилати своїх дітей у місцеву державну народну (початкову, горожанську школи і дитячий садок) школу з русинською (карпаторуською) мовою навчання, то вони мають право створити конфесійну народну школу з мовою навчання своєї народності або обцинну (сільську) школу». Усі діти русинської (малоруської) національності, йдеться далі в документі, які відвідували початкові школи з іншою мовою навчання, до «31 жовтня 1938 року мали бути офіційно переведені у початкові (горожанські) школи з підкарпаторусинською або малоруською мовою навчання. Якщо у яку-небудь школу чи дитячий садок ходили діти, рідна мова яких не співпадала з мовою викладання даної школи чи дитячого садка, то Міністерство мало дозволити змінити мову викладання даної школи на рідну мову учнів. Крім того, шкільні інспектори мали подати до 31 жовтня 1938 року Міністерству списки усіх тих учителів і завідувачів дитячих садків, які з введенням у дію цього розпорядження виявляться зайвими, тобто звільненими» [1, арк. 3].

Невдоволення щодо ліквідації чехословацьких шкіл відбулося, зокрема, у Севлюші (тепер – Виноградів), про що повідомляв Міністерство культу, шкіл і народної освіти шкільний інспектор Севлюша у Королеві над Тисою, Великих Ком'ятах: «... управителі чехословацьких шкіл відмовилися передавати будову чехословацької школи й інвентар місцевій підкарпаторуській школі чим спричинили

хаос і безлад у селах. Діти чехословацької меншини не відвідують жодну з шкіл» [7, арк. 34].

1938/1939 навчальний рік у школах Підкарпатської Русі почався по-різному. Керівництво шкіл доводило до відома шкільних інспекторів, що навчання у школах не проводиться через те, що, до прикладу, у державній руській народній господарській школі у Вільхівцях «немає кваліфікованого вчителя, відсутнє опалення, слід збільшити дотацію на утримання школи»; у Зняцівській народній школі навчання не розпочалося через те, що «до 12 лютого 1939 року у школі перебували військові»; у дівочій господарській народній школі у Голубинному не вчилися, бо «вчитель був переміщений, інвентар замкнутий»; у народній господарській школі Горонди – «село було поблизу кордону і була введена комендантська година». Деякі керівники навчальних закладів звертали увагу урядовців на недоцільність переміщення навчальних закладів і вказували на причини цього [8, арк.11,12, 27, 39, 56,59].

Не залишилася поза увагою уряду й освіта національних меншин краю, зокрема румун. У Бюлетні пресової служби Карпатської України за 1938-1939 роки повідомлялося, що «в Карпатській Україні проживає 15000 румун в селах Солотвино, Верхній та Середній Апші і в Білій Церкві. За попереднього режиму румунські школи належали до інспекторату чеських шкіл у Хусті. Тепер румунська делегація прийшла у Хуст з проханням аби румунські школи належали до українського шкільного інспекторату і замість чеської мови було дозволено вивчати українську мову» [9, арк. 19]. Разом з тим, на прохання шкільного інспектора в Тячеві Міністерство культу, шкіл і народної освіти дозволяло у 1939 навчальному році відкрити 17 шкільних курсів у Нижній Апші для школоповинних дітей з румунською мовою навчання на період з часу відкриття до кінця квітня 1939 року за умови допустимої кількості дітей для національної меншини.

Крім того, інспекція державних і господарських шкіл інформувала Міністерство культу, шкіл і народної освіти, що «станом на початок лютого 1939 року в Карпатській Україні є 135 народних господарських шкіл, а також державна однорічна школа й фахова господарська школа в Сваляві, державна школа верховинського і полонинського господарювання у Нижніх Верецьках і державна школа для лісників у Сваляві» [10, арк. 36].

На прикладі школи для ремісників у Севлюші, можна відслідкувати й види професій, які були популярні у 1938/1939 навчальному році серед тогочасної молоді (Див. Табл. 3, яка подається в оригіналі) [2, арк. 75].

Таблиця 3

Записано у класі	I	II	III	Всіх
I. Ремесла будівничі:				
1. Коминарі	2	-	-	2
2. Мурники	3	5	-	8
II. Ремесла мистецькі:				
1. Типографи	-	1	1	2
2. Малярі кімнат	4	2	1	7
3. Столярі меблів	7	5	5	17
4. Фотографи	1	-	-	1
III. Ремесла споживчі:				
1. Кельнери	-	-	1	1
2. Млинарі	-	1	-	1
3. Пекарі	7	4	-	11
4. Різники	1	1	-	2
IV. Ремесла одіваючі:				
1. Модистки	-	1	-	1
2. Взуттєвики	2	1	-	3
3. Чоловічі кравці	21	10	11	42
4. Дамські кравці	8	10	2	20
5. Кушніри	-	1	-	1
V. Торговці	15	-	3	18
VI. Різні ремесла:				
1. Голярі	7	3	-	10
2. Дамські фризери	5	3	3	11
3. Загородники	1	-	1	2
4. Зубні техніки	-	-	1	1
5. Мотузарі	-	-	1	1
Хлопці	62	35	25	122
Дівчата	22	13	5	40
Всіх разом	84	48	30	162

Висновки. Політика уряду краю в цей час була спрямована на національне відродження і розвиток українського шкільництва, упровадження української мови як державної в усі сфери суспільного життя, на впорядкування мережі навчальних закладів відповідно до потреб населення в усіх регіонах.

Аналізований період досить складний і неоднозначний. Щодо шкільництва взагалі та національних меншин зокрема, тут були наявні різні проблеми: від переходу навчання в школах українською мовою, до відсутності належної матеріально-технічної бази

навчальних закладів, зокрема недостатня кількість або відсутність приміщень, підручників, шкільного інвентарю, дидактичного матеріалу, кваліфікованих учителів, недоцільність переміщення навчальних закладів із одного регіону в інший, закриття чеських шкіл і т.п.

Дані проблеми можуть стати новим актуальним напрямком подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Державний архів Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської обл.), ф. 19, «Міністерство господарських справ Карпатської України, м. Хуст», оп. 4-9. од. зб. 279 «Урядовий вісник правительства Підкарпатської Русі від 20 жовтня 1938 року до 18 січня 1939 року». 16 аркушів.
2. Держархів Закарпатської області, ф. 109 «Міністерство шкільництва і народної освіти Карпатської України в Хусті», оп. 1, од. зб. 9 «Статистичні відомості про кількість учнів шкіл, вчителів горожанських шкіл, учнів ремісничих шкіл, державної експортної школи». 104 аркуші.
3. Там само.
4. Там само.
5. Держархів Закарпатської обл., ф. 109, оп. 1., од. зб. 219 «Циркуляр Міністерства про навчання вчителями і службовцями української мови й термінології, повідомлення Празької ошадної каси про випуск нових бланків, відповідь Дирекції пошти і телеграфів у Хусті про новий текст штемпелів». 4 аркуші.
6. Держархів Закарпатської обл., ф. 109, оп. 1., од. зб. 3 «Циркуляри і розпорядження Президії крайової шкільної Ради в Празі, Міністерства освіти Чехословаччини, Міністерства культу, шкіл і народної освіти, Президії і уряду Підкарпатської Русі по адміністративних питаннях». 170 аркушів.
7. Держархів Закарпатської обл., ф. 109, оп. 1., од. зб. 2 «Розпорядження Президії Ради міністрів, Президії уряду Підкарпатської Русі, Міністерства освіти, Державного статистичного управління в Празі по адміністративних питаннях». 91 аркуш.
8. Держархів Закарпатської обл., ф. 19, оп. 3, од. зб. 820 «Переписка з дирекціями народних господарських шкіл про евакуацію шкіл, про призначення вчителів, про фінансування шкіл та інше». 119 аркушів.
9. Держархів Закарпатської обл., ф. 19, опис 3. од. зб. 241. «Бюлетні пресової служби Карпатської України за 1938-1939 роки». 30 аркушів.
10. Держархів Закарпатської обл., ф. 19, опис 3. од. зб. 538 «Звіт про роботу Нижньо Веречанської, Верховинської і полонинської господарської школи за лютий місяць 1939 року». 41 аркуш.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ВИМІР СУСПІЛЬНИХ НАСТРОЇВ НА ЗАКАРПАТТІ В КОНТЕКСТІ ВІСІМДЕСЯТИЛІТТЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Ігор Тодоров,
доктор історичних наук,
професор кафедри міжнародних студій
та суспільних комунікацій,
Ужгородський національний університет

Ігор Тодоров. Зовнішньополітичний вимір суспільних настроїв на Закарпатті в контексті вісімдесятиліття Карпатської України.

Стаття присвячена огляду сучасних зовнішньополітичних пріоритетів жителів Закарпаття в контексті святкування 80-ліття Карпатської України. Доведено, що Карпатська Україна є важливим етапом загальноукраїнського процесу державотворення і її історія потребує постійної і системної уваги з боку центральної влади. Абсолютна більшість опитаних закарпатців підтримує рух України до ЄС та вступ України до НАТО. Боротьба України із зовнішньою агресією зміцнила згуртованість мешканців Закарпаття. Вони не бачать загрози у різних національних рухах. Однозначну перевагу має загальнонаціональна ідентифікація. Автор дійшов до висновку, що національно-визвольні змагання на Закарпатті в 1938-1939 рр. не були марними. Теперішні спроби зовнішнього деструктивного впливу на регіон та намагання іноземних держав використати етнічний поділ суспільства на Закарпатті для провокування ворожнечі зазнали невдачі.

Ключові слова: Закарпаття, ЄС, НАТО, євроатлантична інтеграція України, європейська інтеграція України, російська агресія, національні рухи.

Ihor Todorov. The Foreign Policy Dimension of Public Opinion in Transcarpathia in the Context of the Eighty Year Anniversary of Carpathian Ukraine.

The article overviews the modern foreign policy priorities of Transcarpathian population in the context of celebrating the 80th anniversary of the Carpathian Ukraine. It is proved that Carpathian Ukraine is an important stage in the nation-wide process of state-building and its history requires constant and systematic attention from the central government. An overwhelming majority of Transcarpathian respondents support the EU aspiration of Ukraine and Ukraine's accession to NATO. Ukraine's struggle with external aggression strengthened the cohesion of Transcarpathians. They do not see the threat of different national movements. National identification is a clear advantage. The author comes to the conclusion that national liberation struggles in the Transcarpathia in 1938-1939 were not in vain. Current attempts of external destructive influence on the region and the attempts of

foreign powers to use the ethnic division of society in Transcarpathia to provoke hostility have failed.

Key words: Transcarpathia, the EU, NATO, Euro-Atlantic accession of Ukraine, European integration, Russian aggression, national movements.

У березні 2019 року відзначається 80 років з проголошення державності Карпатської України. У контексті святкування варто привернути увагу до уподобань, зокрема зовнішньополітичних, мешканців Закарпатської області України. Карпатська Україна протягом 1938-1939 рр. – автономна Українська республіка у складі Чехословаччини, з 15 березня 1939 р. – Українська незалежна держава стала важливим етапом національного державотворення, який продемонстрував, що Закарпаття – українська земля, жителі якої прагнуть соборної держави разом із співвітчизниками з інших українських земель. За словами громадської діячки Софії Русової: «Міжнародні відносини склалися так, що Карпатська Україна, найменша частина великої соборної України, визволилася з-під чужого панування, має своє державне життя, свій рідний уряд. І гріє серце надія: почалось! Крок за кроком, одна земля за другою мусить визволитися і завдяки своїм зусиллям, і через комплекс міжнародних інтересів, що скупчуються навколо України» [1]. Цим пророчим словам судилося збутися лише наприкінці ХХ століття.

У певному сенсі навесні 1939 року Карпатська Україна виступила консолідуючим чинником для всього українства, яке мріяло про відновлення незалежної держави. Саме з боїв на Закарпатті для українців фактично розпочалась Друга Світова війна. Отже, Карпатська Україна є важливим етапом загальноукраїнського процесу державотворення. І пам'ять про ці події вартує постійної і системної уваги з боку центральної влади. Утворення Української держави на Закарпатті було не випадковим збігом обставин, а результатом багаторічної діяльності українських патріотичних сил у всіх сферах суспільного життя. Завдяки їх подвижницькій роботі невпинно зростала національна свідомість закарпатців, які за короткий час пройшли своєрідну еволюцію від «угорських русинів» до закарпатських українців, а через усвідомлення своєї ідентичності – до ідеї єдності з усім українським народом [2].

Саме в контексті ювілею варто розглянути позицію громадської думки закарпатців. Визначення сучасних зовнішньополітичних пріоритетів жителів Закарпаття базувалося на соціологічному

опитуванні, яке було проведене з 30 листопада по 10 грудня 2018 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» за підтримки Посольства Великої Британії в Україні. Автор статті був залучений до цього дослідження. Усього було опитано 500 респондентів у 6 містах та 15 селах за вибіркою, що репрезентує населення області за такими показниками, як вік, стать, тип поселення та національна визначеність. Максимально випадкова похибка опитування (без урахування дизайн-ефекту) не перевищує 5,0% з вірогідністю 0,954 [3].

Чисельність населення Закарпатської області складає понад 1,2 млн. осіб, що становить лише 2,7% населення України. Це єдиний регіон в Україні, де в сільській місцевості проживає більше, ніж у містах (62,8% населення). Географічне розташування регіону визначає наявність великої кількості етнічних меншин. У Закарпатській області проживають громадяни близько ста національностей, у тому числі 80,5% українців, 12,1% – угорців, 2,6% – румунів, 2,5% – росіян. Багатонаціональний склад населення регіону зумовив його поліконфесійний характер. У Закарпатській області за останнє століття створилися передумови для формування нового типу мислення місцевого населення та особливих ознак його регіональної політичної свідомості та політичної культури. Закарпатці регулярно брали участь у державотворчих та інших політичних процесах, специфічно впливаючи на їх динаміку завдяки особливим регіональним і національним традиціям, історичним, культурним, ментальним ознакам, характерним змістом боротьби й відстоювання суспільно-політичних цінностей [4].

Боротьба України із зовнішньою агресією, як показало опитування, зміцнила згуртованість закарпатців, незалежно від національного поділу. Рівень громадянської ідентичності залишається високим. Майже половина закарпатців (49,7%) вважають, що російська агресія в Криму та на Донбасі об'єднала і зменшила внутрішні суперечності між представниками різних національностей. Протилежної думки дотримуються лише 15%, а решті було важко висловити свою думку з цього приводу (табл.1).

Таблиця 1. Чи згодні ви, що російська агресія в Криму та на Донбасі об'єднала і зменшила внутрішні суперечності між жителями Закарпаття різних національностей? (%)

Так	49.7
Ні	15.0
Важко сказати	35.3

Абсолютна більшість опитаних закарпатців (82%) підтримують рух України до ЄС, тоді як рух до Митного союзу підтримують лише 0,4% і менше 4% – неприєднання до жодного союзу (табл. 2).

Таблиця 2. Куди має рухатися Україна у зовнішньому напрямку? (%)

Вступ до ЄС	82.4
Вступ до Митного союзу Росії, Білорусі, Казахстану	0.4
Неприєднання ані до ЄС, ані до Митного Союзу	3.8
Важко відповісти	13.4

Вступ України до НАТО підтримують 56%, позаблоковий статус – 14%, військовий союз з Росією та країнами СНД – лише 0,2%. Щоправда, 30% не мають певної думки щодо членства України в НАТО (табл. 3).

Таблиця 3. Який варіант гарантування безпеки був би, на вашу думку, найкращий для країни? (%)

Вступ до НАТО	55.7
Військовий союз з Росією та іншими країнами СНД	0.2
Позаблоковий статус України	14.4
Важко сказати	29.7

Існує думка, що на сучасному Закарпатті провідну роль у сепаратистських процесах грають зовнішні сили. Бачимо прояви іноземних спецслужб, цілеспрямованої політики окремих держав, фінансові вливання. Угорське керівництво блокує наш євроатлантичний вектор розвитку. В Угорщині є сили, які відверто говорять, що Закарпаття входить у сферу їхніх інтересів. Ще один прояв зовнішніх впливів — так зване неорусинство. Ця політична течія маскується під етнічну. Головна її ідея – заперечити, що Закарпаття є українським регіоном, що закарпатці – українці.

Неорусинство отримує потужну підтримку з-за кордону. І не лише з Росії, а й Словаччини, Угорщини, Польщі, Сербії.

Українська громадськість Закарпаття останнім часом стала загартованішою. З'явилася молодь, яка пройшла через Майдан, війну на Донбасі. Українці на Закарпатті стали більш консолідованими і організованими. Утім існує брак інтелектуальної, організаційної, фінансової підтримки з боку центральної влади. Українська держава має більше цікавитися Закарпаттям, скеровувати сюди молодих, талановитих, беручих людей, які вивчали б місцеву історію, літературу, культуру. Бо на жаль, загроза сепаратизму зберігається [5].

Водночас показово, що закарпатці переважно не бачать загрози у різних національних рухах: так, 51% опитаних оцінюють нинішню політику Угорщини на Закарпатті дружньою допомогою угорській меншині і лише 14% вбачають у цьому підготовку до можливого приєднання цих територій до Угорщини (табл. 4). Загрозу в русі русинів вбачають 7% закарпатців («Росія використовує цей рух для підбурювання міжнаціональної ворожнечі та сепаратизму»), натомість 21% опитаних вважають, що цей рух спрямований на захист самобутності русинів і не становить загрози. Проте більшість або нічого про це не знає (33%), або не має певної думки (38%) (табл. 5).

Таблиця 4. Що ви думаєте про нинішню політику Угорщини на Закарпатті – фінансування угорських шкіл, надання грантів підприємцям, будівництво доріг тощо? (%)

Це справді дружня допомога угорській меншині на Закарпатті	50.6
Це підготовка до можливого приєднання цих територій до Угорщини	13.8
Інше	0.2
Важко сказати	35.4

Таблиця 5. Як ви вважаєте, чи становить загрозу для цілісності України русинський рух на Закарпатті? (%)

Так, Росія використовує русинський рух на Закарпатті для підбурювання міжнаціональної ворожнечі та сепаратизму	7.4
Ні, цей рух спрямований на захист самобутності русинів і не становить загрози	21.4
Я нічого про це не знаю	32.7
Важко сказати	38.5

Опитування засвідчило високий рівень мобільності та міграції серед населення Закарпаття: 23% опитаних відповіли, що їхні рідні, близькі та друзі виїхали на постійне проживання за кордон, ще 44% виїхали на роботу на тривалий час і ще 54% виїжджають на роботу на нетривалий час. Лише 25% опитаних відповіли, що ніхто з їхніх близьких не виїхав на проживання і не працює за кордоном (табл. 6). Водночас цікаво, що не мають закордонного паспорта 57% жителів Закарпаття, стільки ж ніколи не були за кордоном (табл. 7, 8). Думають про те, щоб виїхати з України 28% закарпатців, проте лише 4% роблять для цього певні кроки (табл. 9).

Таблиця 6. Чи є у вас рідні, близькі, друзі, які виїхали за кордон на роботу чи постійне проживання? * (%)

Так, виїхали на постійне проживання	23.2
Виїхали на роботу і на тривалий час	44.3
Виїжджають на роботу на нетривалий час	54.1
Ні, таких родичів чи знайомих у мене немає	24.6

*Можна було обирати кілька варіантів відповіді водночас

Таблиця 7. Чи є у вас закордонний паспорт? (%)

Так, однієї з країн ЄС	1.6
Так, український закордонний біометричний паспорт	15.8
Так, закордонний не біометричний паспорт, але з діючою Шенгенською візою	8.2
Є закордонний паспорт, але без Шенгенської візи	17.0
Закордонного паспорта не маю	57.5

Таблиця 8. Чи доводиться вам бувати в країнах Європейського Союзу і як часто? (%)

Буваю майже щомісяця	1.2
Принаймні кілька разів на рік	11.6
Не частіше, ніж раз на рік	9.6
Дуже рідко, раз у кілька років	10.0
Взагалі був 1-2 рази в житті	10.4
Взагалі ніколи	57.3

Таблиця 9. Чи думали ви про те, щоб виїхати з України? (%)

Так, і вже роблю для цього певні кроки	4.2
Так, але це поки що лише думки	24.2
Ні	71.7

В уявленнях про статус Закарпаття його мешканці головним чином схиляються до існування в умовах унітарної України, або зі

збереженням існуючих повноважень (64%), або з розширеними повноваженнями (17%). Існування в умовах федеративної країни або вихід зі складу України підтримує досить незначна частка опитаних (4%) (табл. 10).

Також однозначну перевагу серед закарпатців має загальнонаціональна ідентифікація (60% опитаних в першу чергу ідентифікують себе як громадяни України), тоді як локальну, регіональну чи національну ідентичність обрало 31% (табл. 11).

Таблиця 10. Яким має бути статус регіону, у якому ви проживаєте? (%)

Бути в складі унітарної України з існуючими повноваженнями	63.5
Бути в складі унітарної України з розширеними повноваженнями	17.4
Бути в складі федеративної України в статусі автономного округу	2.6
Вийти зі складу України та стати незалежним	1.0
Вийти зі складу України та приєднатися до іншої держави	0.4
Важко відповісти	15.2

Таблиця 11. Ким ви себе в першу чергу вважаєте? (%)

Жителем свого міста (села)	10.6
Мешканцем регіону (області чи кількох областей), де Ви живете	15.4
Громадянином України	60.1
Представником свого етносу, нації	4.8
Громадянином Росії	0.2
Громадянином Європи	5.8
Громадянином світу	1.6
Важко сказати	1.6

Варто також зазначити, що жителі Закарпаття оцінюють політичну ситуацію на Закарпатті значно краще, ніж в Україні загалом: політичну ситуацію в своїй області 53% закарпатців вважають спокійною і ще 1% – благополучною, тоді як напруженою або критичною цю ситуацію вважали близько 29% респондентів. Такі оцінки кардинально відрізняються від оцінки політичної ситуації в Україні загалом, яку 64% опитаних закарпатців розцінили саме як напружену або й вибухонебезпечну. Водночас серед мешканців Закарпаття переважають песимістичні погляди на динаміку соціально-економічної ситуації: 70% вважають, що за останні 5 років вона змінилася або істотно на гірше (25%), або дещо на гірше (45%) (табл. 12,13).

Таблиця 12. Як би ви в цілому оцінили політичну ситуацію в Україні? (%)

Спокійна	21.2
Напружена	60.1
Критична, вибухова	4.2
Важко відповісти	14.6

Таблиця 13. Як би ви в цілому оцінили політичну ситуацію на Закарпатті? (%)

Благополучна	1.4
Спокійна	52.9
Напружена	26.9
Критична, вибухова	1.6
Важко відповісти	17.2

Переважна більшість опитаних (71%) саме у місцевій владі бачать основну силу, яка контролює ситуацію на Закарпатті. Натомість центральну владу такою силою вважають лише 31% респондентів; 34% до найвпливовіших сил зарахували окремих політиків та бізнесменів. Абсолютна більшість респондентів (84%) не бачать можливостей для впливу на рішення місцевої влади з боку простих громадян, тоді як про існування подібного впливу заявили лише 3% опитаних (табл. 14, 15)

Таблиця 14. Хто, на вашу думку, контролює ситуацію на Закарпатті?* (%)

Українська центральна влада	31.3
Місцева влада Закарпаття	70.7
Місцеві бізнесові групи	27.5
Кримінальні групи	9.2
Правоохоронні органи	16.2
Громадські організації	6.0
Жителі Закарпаття	8.2
Окремі особи (політики, бізнесмени тощо)	34.3
Європейський Союз	9.0
Угорщина	8.6
Росія	0.8
Насправді ніхто	3.4
Важко сказати	16.4

*Можна було обирати кілька варіантів відповіді водночас

Таблиця 15. Хто з перелічених політиків, на вашу думку, справді обстоює інтереси простих закарпатців на регіональному та на національному рівнях?* (%)

Президент України Петро Порошенко	2.4
Прем'єр-міністр Володимир Гройсман	1.8
Голова Закарпатської ОДА Геннадій Москаль	20.8
Голова Закарпатської облради Михайло Рівіс	14.0
Перший заступник голови Закарпатської облради Йосип Борто	8.0
Заступник голови Закарпатської облради Петро Грицик	5.2
Міський голова Ужгорода Богдан Андрійів	5.8
Народний депутат Віктор Балога	14.2
Народний депутат Михайло Ланьо	5.8
Народний депутат Ласло Брензович	3.6
Народний депутат Роберт Горват	3.2
Народний депутат Валерій Лунченко	1.8
Народний депутат Василь Петьовка	2.0
Голова Рахункової Палати Валерій Пацкан	0.2
Віце-прем'єр-міністр Іванна Климпуш-Цинцадзе	1.8
Жоден	47.5
Важко сказати	21.6

*Можна було обирати кілька варіантів відповіді водночас

Таким чином, результати дослідження дають підстави стверджувати, що запорукою незалежності, безпеки та розвитку країни більшість закарпатців вважає інтеграцію України до ЄС і НАТО. Отже, національно-визвольні змагання на Закарпатті в 1938-1939 рр. не були марними. Теперішні спроби зовнішнього деструктивного впливу на регіон та намагання іноземних держав протягом останніх трьох років використати етнічний поділ суспільства на Закарпатті для провокування ворожнечі і протиставлення різних громад зазнали невдачі. Проте досить високий рівень регіональної ідентичності на Закарпатті має спонукати центральний уряд до вжиття додаткових заходів підтримки місцевих ініціатив розвитку та розширення повноважень місцевих рад, особливо у містах. Соціально-економічне становище на Закарпатті вже в короткостроковій перспективі може обернутися цілковитою втратою кваліфікованого та працездатного населення. Це, у свою чергу, призведе до незворотного перетворення краю на економічно відсталий і депресивний регіон, який не матиме ресурсів для підтримання мінімальних умов для гідного життя громадян, які в силу різних обставин залишаться в ньому жити. Зважаючи на

масовий характер трудової міграції та за умови збереження відносної соціально-економічної стабільності, у короткостроковій перспективі буде спостерігатися зниження протестних настроїв. Проте у середньостроковій перспективі існує загроза, що процеси поділу регіону на сфери впливу бізнесових та політичних груп провокуватимуть вищу протестну напруженість у містах. Варто звернути увагу на те, що на даний момент найбільш сприятливим середовищем для поширення російської пропаганди та підривної діяльності іноземних держав є сільська місцевість. Як показує приклад Донбасу, саме поєднання економічної депресії, великого впливу тіньової економіки з політичним цинізмом та мережами неформального політичного впливу призводить до формування сепаратистських настроїв та рухів. Абсолютна більшість мешканців бачить майбутнє свого краю в унітарній Україні, яка прямує до членства в ЄС і НАТО. Саме збереження цього курсу країни після виборів 2019 року відіграватиме головну роль у зниженні числа прихильників «позаблоковості» та відновлення стосунків з Росією. Тоді як радикальна зміна зовнішньополітичного курсу на відновлення стосунків з РФ може стати поштовхом для відновлення автономістських прагнень та рухів на Закарпатті.

Список використаних джерел

1. Карпатська Україна – як етап державотворення. Офіційний сайт Закарпатської обласної державної адміністрації. URL: <https://carpathia.gov.ua/storinka/karpatska-ukrayina-yak-etap-derzhavotvorennya-0>
2. Карпатська Україна – триумф і трагедія одного дня (До 70-річчя з дня проголошення). Сайт Радіо Свобода URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1509817.html>
3. Суспільно-політичні настрої на Закарпатті. Сайт Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/stan-suspilnoi-svidomosti-na-zakarpatti>
4. Токар М. Політична біографія Закарпатського регіону. Просвітницько-пізнавальний портал Закарпаття. URL: <http://www.zakarpattia.com/?p=2428>
5. Гаврош О. Закарпаття одна з найслабших ланок в Україні, тому вороги б'ють по ній // Високий замок. Щоденна газета – 2018. – 4 липня.

КАРПАТСЬКА УКРАЇНА

Корнел Град,
професор Західного університету імені
Васіле Голдіша (м. Арад, Румунія)

Корнел Град. Карпатська Україна.

Професор Корнел Град – відомий румунський фахівець з історії країн Центрально-Східної Європи ХХ століття. У статті, яка була запропонована автором для нашого видання, йдеться про міжвоєнний період історії Чехословацької Республіки та його складової частини – Закарпаття. Дослідник уживає термін «Карпатська Україна» не лише щодо аналізу історичних подій у 1938-1939 роках, але й стосовно політичних подій у Закарпатті загалом. У центрі дослідження – міжнародна ситуація в Європі напередодні Другої світової війни, ставлення Німеччини, Угорщини, Польщі та Румунії до «карпатської проблеми». Йдеться про діяльність прем'єр-міністра Підкарпатської Русі / Карпатської України Августина Волошина. До наукового обігу вперше вводяться документи румунських архівів, які до цього часу ще не публікувалися.

Ключові слова: Карпатська Україна, Чехословацька Республіка, політична криза, Августин Волошин, німецька політика, Австро-Угорщина, «статус-кво» в Центральній Європі.

I. Introducere

Una din consecințele imediate ale Conferinței de la München, a fost modificarea statu-quo-lui teritorial din Europa Centrală.

Această modificare - făcută exclusiv în dauna Ceho-Slovaciei – a constat în cedarea unor însemnate teritorii celor trei State limitrofe, adică Germaniei, Ungariei și Poloniei, precum și în acordarea unei largi autonomii regiunilor cu majorități etnice distincte, care dau actualului Stat Ceho-Slovac fizionomia unui stat federativ tricefal, cu tendințe separatiste și centrifugale.

În special, recunoașterea drepturilor acordate Ucrainei Subcarpatice (denumită în prezent Ucraina Carpatică), satisfăcând vechile deziderate de autonomie ale minorității ucrainene din Ceho-Slovacia a provocat în rândurile ucrainenilor de pretutindeni un profund reviriment, trezind speranța realizării unui Stat Ucrainean Independent.

În același timp, Germania, care a jucat un rol hotărâtor la acordarea de fapt a autonomiei Ucrainei Carpatice, sprijină efectiv mișcarea ucraineană și întreține pe teritoriul Ucrainei Carpatice un serviciu bine organizat de informație, propagandă și agitație.

Astfel, o regiune în teritoriul Ceho-Slovaciei care – până recent – trecuse aproape neobservată, a reușit în ultimul timp să câștige un loc din ce în ce mai important în atenția generală a cercurilor politice internaționale, datorită faptului că este așezată în calea unui popor cu mari veleități de expansiune și că, eventual, ar putea deveni teatrul unor noi complicațiuni.

Până la dezmembrarea Austro–Ungariei actualul teritoriu al Ucrainei Centrale a aparținut Ungariei.

La construirea Republicii Ceho-Slovace (28 Octomvrie 1918) Ukraina Subcarpatică a intrat benevol în cadrul acestui stat.

Charta Constituțională a Republicii Ceho-Slovace, din 29 februarie 1929, cuprinde - printre altele - următoarele clauze privitoare la organizarea Ucrainei Subcarpatice:

- Conform tratatului încheiat la Saint–Germain–en–Laye (10 Septembrie 1910) Ukraina Subcarpatică constituie o parte inseparabilă a Statului Ceho–Slovac, bucurându- se de cea mai largă autonomie compatibilă cu unitatea Republicii Ceho–Slovace.

- Teritoriul Ucrainei Subcarpatice are o Dietă proprie.

- Această Dietă exercită puterea legislativă în materie de limbă, de instrucțiune publică și de religie, precum și în toate chestiunile pe care legile Republicii Ceho–Slovace i le-ar atribui.

- Teritoriul Ucrainei Subcarpatice este reprezentat în Adunarea Națională a Republicii Ceho-Slovace, printr-un număr echitabil de deputați și senatori.

- Șeful acestui teritoriu este un guvernator numit de către Președintele Republicii Ceho-Slovace și care este responsabil în fața Dietei Ucrainei Subcarpatice.

- Funcționarii Ucrainei Subcarpatice vor fi aleși, în limitele posibilităților, dintre locuitorii acestui teritoriu.

Această „largă autonomie” a întârziat - totuși – să fie aplicată, ceea ce a provocat, în diferite rânduri, proteste din partea fruntașilor mișcării ucrainene, nu numai în Praga, dar chiar și în fața Ligii Națiunilor.

Guvernul ceho-slovac, răspunzând acestor proteste, printr-un „memorandum”, a arătat – însă – că respectarea integrală a angajamentelor luate de către Ceho-Slovacia a fost stingherită de următoarele împrejurări:

1. Ceho-Slovacia nu a intrat în posesiunea teritoriului Ucrainei Subcarpatice imediat după încheierea tratatelor de pace; 2/3 din acest teritoriu fiind ocupat de trupe române până la sfârșitul lui iulie 1920 (după izgonirea lui Bella Kuhn).

2. Exodul funcționarilor unguri, care a durat luni de zile, provocând o gravă dezorganizare a aparatului administrativ și o stare de incertitudine periculoasă pentru ordinea internă.

3. Completa dezorganizare economică și epidemiile din regiunea Ucrainei Subcarpatice, care fusesse teatrul unor lupte crâncene.

4. Starea de înapoiere culturală și politică, precum și slaba conștiință națională a ucrainenilor care suferiseră influența nefastă a unei lungi oprimări maghiare;

5. Preponderența elementelor evreiești sau maghiare în industrie și comerț.

“Memorandum”-ul guvernului ceho-slovac adaugă că, în acest caz, acordarea deplinei autonomii a Ucrainei Carpatice ar fi dus la următoarea alternativă:

Sau ucrainenii, de abia eliberați, ar fi căzut din nou sub o stăpânire străină;

Sau Ucraina Carpatică amenința să devină un focar de agitații împotriva statului, putând da naștere unor complicații internaționale.

Sub pretextul pericolului pe care îl reprezenta revizionismul maghiar, Ceho-Slovacia – în special după venirea lui Beneș ca președinte al Republicii - nu numai că a refuzat să aplice Ucrainei Carpatice drepturile sale de autonomie, dar a respins categoric orice încercare de afirmare a ucrainenilor.

Anexarea Sudeților de către Germania, pe baza principiului de autodeterminare, a făcut ca fruntașii mișcării naționale ucrainene să reclame imediat drepturile de autonomie și să manifeste chiar intenții separatiste, aspirând la crearea unei Ucraine Independente.

Acest vis, întreținut printr-o acțiune bine dirijată de la Berlin, a fost tulburat, însă, de planurile Ungariei, care, având sprijinul Poloniei, intenționa să realipească teritoriul Ucrainei Carpatice.

La acest plan s-a opus Germania, care, în numele tutelei ce o exercită asupra Ceho-Slovaciei, în urma Conferinței de la München, a apărut – în realitate - propriile sale interese de expansiune spre est.

Totuși, pentru a tempera zelul revizionist al Ungariei, i s-au făcute acesteia concesiuni teritoriale, care corespund, parțial, cu revendicările sale.

Este de remarcat că cel de-al Treilea Reich a manevrat astfel încât concesiunile teritoriale s-au făcut mai mult în dauna Ceho-Slovaciei, pentru a sacrifica cât mai puțin din teritoriul Ucrainei Carpatice.

II. Date geografice și demografice

(A se vedea Anexa nr. 1)

a. Așezare și frontiere: Ucraina Carpatică este situată în regiunea orientală a Republicii Ceho–Slovace.

La Nord și Est se învecinează cu Polonia, separată printr-o frontieră convențională, care urmează culmea munților Carpații Păduroși (vechea graniță dintre Ungaria și Galiția).

La Sud, Ucraina Carpatică se învecinează cu România și Ungaria.

Frontiera cu România (stabilită prin Tratatul de la Sèvres, din 10 August 1920) pleacă de la Est, din vârful Stoh (1665m) al Munților Carpați, urmând lanțul muntos până la localitatea Trebusany pe râul Tisa, de-a lungul căruia merge până la localitatea Tiacevo, de unde urmează o linie convențională până la sud de localitatea Kralovo (nod de cale ferată).

Frontiera cu Ungaria (stabilită prin Conferința Arbitrală dela Viena din 2 Noiembrie 1938) (226) urmează o linie convențională cu numeroase sinuozități, care – în general – trece pe lângă localitățile Chmelnik, Barbovo, Mukacevo până la Ungvar (Uzhorod).

Prin stabilirea acestei noi linii de frontieră, s-a cedat Ungariei un teritoriu al cărui veche frontieră urma o linie convențională care pleca de la localitatea Kishodos (la vest de Halmeu) și, trecând pe la Sud de Berehovo, mergea până la localitatea Csop. (Anexa nr. 1).

Acest teritoriu, cu suprafața de 1.586 km², înglobează centrele mai importante: Uzhorod, Mukacevo și Berehovo.

La vest, Ucraina Carpatică se mărginește cu Slovacia (noua provincie autonomă a Ceho-Slovaciei), de care o desparte o linie convențională care trece la vest de râul Uh, începând dela Uzhorod și până la vest de localitatea Uzok, unde întâlnește frontiera poloneză.

Suprafața Ucrainei Carpatice este de 10.970 km² (12.556 km² - vechea suprafață, din care se scade 1.586 km², suprafața teritoriului cedat Ungariei în 1938).

De la Vest la Est, Ucraina Carpatică măsoară circa 180 km, iar lărgimea sa este de circa 60 km.

b. Solul – în general - este accidentat.

La Est și Nord-Est, între Carpații Slovaci și Carpații Românești, se întind Carpații Ruteni.

Câmpia din regiunea Tisei, odată cu noua modificare a frontierei, a trecut la Ungaria, așa încât Ucraina Carpatică a rămas cu un ținut aproape în întregime muntos (90%).

Caracteristica acestei regiuni muntoase o constituie înaltele platouri, cu o altitudine medie de 1.300 m, cu excepția regiunii Ciorna Hora (în apropiere de frontiera română), unde vârful Hovârla atinge 2058m.

Ukraina Carpatică este foarte bogată în păduri, unde predomină fagul. Pământul arabil este aproape inexistent.

c. Subsolul – după avizul geologilor – conține însemnate rezerve miniere și, în special, sare (care se exploatează).

d. Apele: principalul râu al Ucrainei Carpatice este Tisa, care izvorăște de la poalele muntelui Bratkovska (900 m), purtând numele de Tisa Neagră până la confluența cu Tisa Albă.

Alți afluenți ai Tisei sunt: Teresva, Tereblia, Velka Rika, Borzava și Latovica, cu afluentul său Uh.

La vest de Chust, Tisa Neagră intră în câmpie, după ce a străbătut regiunea muntoasă de Sud-Est a ținutului.

e. Clima, deși este continentală, totuși, nu este aspră, întrucât această regiune este protejată, atât la Nord, cât și la Est, de către Carpați, iar dinspre câmpia de la Sud-Vest vânturile aduc abundente precipitațiuni atmosferice.

Temperatura variază între +35°C și -22°C.

Iarna, prelungindu-se mai mult ceva de patru luni, agricultura beneficiază – în mijlociu - de 240 zile de lucru.

f. Populația actuală a Ucrainei Carpatice este de circa 643.000 locuitori, aparținând următoarelor naționalități:

Ukraineni (ruteni)	520.000
Evrei	50.000
Români	17.000
Unguri	15.000
Germani	15.000
Cehi	15.000
Slovaci, alte naționalități	11.000

Densitate: Numărul mediu de locuitori pe km² a crescut de la 48 (1921) la 58,7 (în 1939).

După cedarea teritoriului de la Sud-Vest Ungariei (unde orașele Uzhorod și Mukacevo, precum și întreaga regiune a Uzhorod-ului și a districtului Berehovo sunt populate de o mare majoritate maghiară și evreiască), Ucraina Carpatică se prezintă ca o masă etnică aproape omogenă, constituită din populație ukraineană, a cărei densitate crește de la Vest la Est. (A se vedea Anexa Nr. 2).

Coeficientul de creștere anual al populației este de aproximativ 2%.

g. Confesiunile. Din punct de vedere al confesiunilor, ucrainenii sunt 120.000 creștini ortodocși iar restul greco-catolici.

Creștinii ortodocși depind de Episcopatul de Iugoslavia, iar greco-catolicii, de Episcopatul din Chust – recent creat -, al cărui titular este episcopul Dionisie Naradie (un aprig susținător al cauzei ucrainene).

Acesta este prieten cu mitropolitul Andrei Septicki din Galiția.

Pe lângă episcopul Dionisie, se află un consilier, protoegumenul Ștefan Reșetilo, de asemenea, amic cu Septicki și foarte bine apreciat de cercurile Vaticanului.

Vaticanul ar fi adoptat – în ultimul timp – o atitudine foarte favorabilă cauzei ucrainene.

h. Orașele: Chust este capitala Ucrainei Carpatice, după cedarea Ungariei a celui mai important centru al său: Uzhorod (oraș cu aproximativ 30.000 locuitori).

Actuala capitală a Ucrainei Carpatice, având o populație de circa 22.000, este așezată în regiunea de Sud a provinciei, la poalele muntelui Gutinul, în apropiere de vărsarea râului Velka-Rika în Tisa, la circa 15 km depărtare de frontiera română.

Deși Chust este situat pe linia ferată principală a regiunii, totuși, având în vedere că această linie trece aproape în întregime pe teritoriul cedat recent Ungariei, comunicațiile capitalei cu restul țării sunt întrerupte. (A se vedea Anexa nr. 3).

De asemenea, noua capitală este improprie pentru a putea adăposti numeroasele servicii și marele număr de funcționari sosiți de curând.

Alte localități mai însemnate sunt:

Iasina, situat în regiunea nord-est pe Tisa Neagră, în apropiere de frontiera polonă; veche cetate germană;

Tiacovo, situat pe Tisa la frontiera cu România;

Sevljus, situat la vest de Chust, pe linia ferată principală, în apropiere de noua frontieră cu Ungaria; centru viticol.

III. Starea economică

a. Agricultură și Silvicultură

Întrucât terenurile cele mai producătoare se află în regiunea de câmpie cedată Ungariei, suprafața cultivată rămasă în Ucraina Carpatică este cu totul insuficientă pentru aprovizionarea populației.

De altfel, producția agricolă a fost întotdeauna slabă, deoarece la sărăcia pământului s-a mai adăugat și nepriceperea țăranilor.

În schimb, viticultura și pomicultura sunt suficient de dezvoltate.

De asemenea, pășunile cari acoperă un sfert din suprafața totală a țării, a favorizat creșterea vitelor.

Cea mai importantă sursă de bogăție o constituie, însă, vastele întinderi de păduri.

Exploatarea pădurilor a fost raționalizată de stat, care a fixat regimul despăduririlor și a organizat irigația.

b. Industria

Industria lemnului, care este una din principalele resurse ale Ucrainei Carpatice, a fost atinsă de actuala criză economică.

Astfel, lipsa de capital, iar în prezent întreruperea căilor de comunicație, stânjenesc simțitor activitatea acestei industrii.

Cu ajutorul capitalului străin s-ar putea înființa o industrie de hârtie, care ar găsi însemnate debușuri, având în vedere că, atât în Ucraina Carpatică, cât și în întreaga Ceho-Slovacie, producția hârtiei nu acoperă necesitățile interne.

Centrul economic cel mai important este la Slatinske Doly, unde se găsesc importante zăcăminte de sare gemă.

În ultimul timp, producția acestei mine era aproximativ de 40 vagoane de sare rafinată pe zi, însă, în prezent, din cauza lipsei căilor de comunicație, producția a slăbit considerabil și se lucrează numai o zi pe săptămână.

c. Comerțul

Actualmente, atât comerțul intern, cât - și mai ales – extern, a stagnat aproape complet, dat fiind actuala situație de nesiguranță, precum și întreruperea căilor de comunicație.

Posibilitățile de viitor sunt legate de crearea unor debușuri pentru produsele sale forestiere, în cazul când această industrie va ajunge la dezvoltarea pe care abundența materiei prime o reclamă.

Deocamdată, lipsa unor articole de primă necesitate ca: porumbul, petrolul și benzina a dus la începerea unor tratative cu firmele de export din România.

Până la încheierea acestor tratative, țărani ucraineni dinspre România au obținut permisiune de a cumpăra din România mici cantități de porumb.

IV. Căile de comunicații

(A se vedea anexa nr. 3)

a. Căile ferate

Ukraina Carpatică este străbătută în sens transversal de trei căi ferate, dintre cari două, cele de la Vest, trec prin Polonia în Ungaria, iar cea de la Est din Polonia în România.

O singură cale ferată, urmând valea Tisei, face legătură în sens longitudinal, dar numai în partea de sud-est a țării, între Trebusany și Kralovo, trecând prin Chust. Însă și aceasta, pe mai mult de o treime din traseul său, trece pe teritoriul român, de la Valea Vișeului, prin Sighetu-Marmației, până la Câmpulung pe Tisa.

Până în Noemvrie 1938, prelungirea acestei căi ferate spre vest, pe teritoriul cedat Ungariei, constituie singura legătură feroviară între Ucraina Carpatică și restul Ceho- Slovaciei. Astăzi, însă, Chust, capitala, a rămas fără nici o legătură de cale ferată cu restul țării.

Această situație a determinat proiectarea unei căi ferate care, plecând de la Chust, va străbate țara în lung, trecând prin Sval[i]ava, Perecin și Maly Berenzny, de unde va trece în Slovacia.

b. Șoselele

Șoselele, mai numeroase întrucâtva decât căile ferate, urmează ca și acestea văile râurilor. Ele, însă, nu sunt modernizate și nici bine întreținute.

O singură șosea, orientată de la est la vest, leagă Chust de Slovacia, însă și aceasta va avea nevoie de construcția unei variante în preajma orașelor Mukacevo și Ushorod, cari au trecut în stăpânirea Ungariei.

În prezent, traficul de mărfuri și pasageri între Ucraina Carpatică și Slovacia se face cu ajutorul autobuzelor, cari aparțin armatei cehe și societății „Cedok” .

Asemenea transporturi se execută, însă, în condițiuni destul de precare, pe drumuri de munte, înguste și cotite, fapt care incumbă construirea unei rețele de drumuri noi, modernizate.

Modificările aduse în 1938 frontierelor ceho-slovace au avut însă repercusiuni și în ceea ce privește legăturile feroviare ale României. Astfel, prin trecerea la Ungaria aproape a întregii porțiuni de cale ferată dintre Halmeu și Košice, s-a întrerupt legătura internațională dintre București și Praga.

În prezent, transporturile de mărfuri, îndeosebi cele de cereale, din România în Ucraina Carpatică, se fac numai cu autocamioanele în condițiuni foarte grele.

V. Împărțirea administrativă.

Din punct de vedere administrativ, Ucraina Carpatică este împărțită în 11 județe (*Okrug*), conduse de câte un prefect („nacealnic”) și un consiliu județean („okrujna narodna rada”).

Administrația unei comune rurale se compune din: un primar, un notar, un secretar și un consiliu („rada”) comunal.

În consiliile comunale intră de drept învățătorul și preotul respectiv, iar restul membrilor sunt aleși.

VI. Organizarea puterilor în stat

După alegerea lui Hacha, președinte al Republicii Cehoslovace, Parlamentul din Praga, în ziua de 10 noiembrie 1938, a ratificat autonomia Slovaciei și a Ucrainei Carpatice, acordând - în același timp - depline puteri președintelui Republicii Ceho-Slovace.

În urma înțelegerii dintre Hacha, Tiso – primul ministru al Slovaciei – și Voloșin – primul ministru al Ucrainei Carpatice – s-a stabilit că guvernul ceho-slovac se va compune din 21 membri și anume:

Primul ministru,

5 miniștri, cu atribuții generale pentru toată Ceho-Slovacia, la Departamentele: Externe, Apărare Națională, Comunicații, Finanțe și Economie Națională;

7 miniștri din partea Cehiei și Moraviei;

5 miniștri din guvernul Slovaciei și

3 miniștri din guvernul Ucrainei Carpatice.

Actualmente, guvernul Ucrainei Carpatice (a se vedea Anexa nr. 4) se compune din: 1 prim-ministru și 2 miniștri.

Unul din acești miniștri conduce:

Direcțiunea	Internelor
„	Instrucției Publice și a Cultelor,
„	Propagandei,
„	Poștelor,
„	Sanitară,
„	Comerțului Intern,
„	Agriculturii,
„	Silviculturii,
„	Justiției,
„	Asigurărilor Sociale.

Celuilalt ministru nu i s-au fixat până în prezent atribuțiunile.

Pe lângă guvernul Ucrainei Carpatice funcționează:

1. Un Secretariat cu: Secția Personalului,

Secția Politică și
Secția Financiară

2. Un Consiliu Central al poporului Ucrainean (Ukrainska Centralnia Narodnia Rada), alcătuit 12 membri, numiți de guvern.

3. O Comisie Juridică, având misiunea de a elabora proiectele legilor locale și de a controla constituționalitatea măsurilor luate de către guvern.

Ordinea internă este asigurată de Poliție, Jandarmerie și un Serviciu Special de Informație, cari aparțin Direcțiunii Internelelor.

Pentru menținerea securității statului, pe teritoriul Ucrainei Carpatice se află Divizia XII Infanterie, compusă din elemente cehe, ucrainenii fiind îndepărtați.

Ukraina Carpatină va avea o Dietă proprie, alcătuită din 25 membri și un președinte.

Legile votate vor fi sancționate de Președintele Republicii Ceho–Slovace și contrasemnate de președintele guvernului Ucrainei Carpatice.

Alegerile pentru Dietă vor avea loc în ziua de 12 Februarie 1939.

VIII. Situația politică internă

Deși, Conferința Arbitrală de la Viena, din 2 noembrie 1938, a hotărât cedarea unei însemnate părți din teritoriul ceho-slovac Ungariei, aceasta nu a renunțat, totuși, la planurile sale revizioniste și la proiectul unei frontiere comune cu Polonia, urmărind ocuparea Ucrainei Carpatice.

Bandele teroriste maghiare și polone au continuat să activeze pe teritoriul Ucrainei Carpatice, pentru a alarma populația și a determina guvernul ceho–slovac să facă noi cesiuni teritoriale.

Dar, pe lângă agitațiile și atacurile de la frontieră, ordinea internă este zdruncinată, pe de o parte, de rivalitatea dintre cehi și ucraineni, iar, pe de altă parte, de antagonismul din rândurile conducătorilor ucraineni.

Ceva mai mult, chiar în alcătuirea primului guvern al Ucrainei Carpatice, constituit la 8 octombrie 1938, intraseră elemente, care, după opiniile pe cari le manifestau, au fost suspectate de rea credință și chiar trădare.

Din această cauză, întregul guvern a fost înlăturat în ziua de 26 octombrie 1938, iar Brody – fostul prim-ministru – arestat sub învinuirea de a fi uneltit pentru trecerea Ucrainei Carpatice în stăpânirea Ungariei.

Dat fiind această situație, Praga a luat energice măsuri pentru asigurarea ordinii interne din Ucraina Carpatică, numind – în același timp – în fruntea guvernului din Chust pe monseniorul Voloșin, care se bucură

de unanima simpatie a populației ucrainene locale, precum și a organizațiilor de emigranți ucraineni de pretutindeni.

Deși Praga privește pe Voloșin ca pe o persoană de încredere, sunt – totuși – indicațiuni că acesta se află sub influența cercurilor germane de la Berlin, care consideră Ucraina Carpatică ca o primă etapă a realizării Ucrainei Mari.

Revay, al doilea membru al guvernului din Chust, sprijină, însă, punctul de vedere al guvernului din Praga, fiind împotriva tendințelor extremiste, care fac jocul unor puteri străine și provoacă grave tulburări interne.

Aceste tulburări se datoresc, mai ales, activității instigatoare a organizației paramilitare „Sici” (A se vedea Anexa nr. 5).

Organizația „Sici”, care, la început, a fost creată în scopul de a constitui cu elemente ucrainene o forță militară proprie a Ucrainei Carpatice, a suferit – în același timp – o radicală modificare.

Astfel, la începutul lunii noiembrie 1938, în urma proclamării autonomiei, mai mulți membri ai organizației teroriste O.U.N. (Organizația Naționalistilor Ucraineni), sosiți din Germania și Galiția, au pătruns în organizația „Sici” și au acaparat toate posturile de comandă, înlăturând pe vechii conducători.

În fruntea organizației a fost instalat inginerul german Klempus, iar ca ajutor al acestuia Ivan Kediulici, ambii localnici și lipsiți de pregătirea militară necesară.

Odată cu această schimbare, organizația „Sici” încurajată și susținută de Germania, a început să-și plaseze membrii în serviciile importante ale Ucrainei Carpatice și în Direcțiunile guvernului, cu scopul de a exercita un control eficace și chiar de a îndruma activitatea acestora.

De asemenea, sunt informațiuni că membrii puternicei organizației „Sici” supraveghează în permanență pe conducătorii Ucrainei Carpatice, asupra cărora exercită presiuni.

Aceste presiuni se exercită – mai ales – în sensul de a se lua măsuri salutare și radicale pentru îndepărtarea funcționarilor cehi (al căror număr este actualmente de circa 15.000) din serviciile de stat și a se proceda la ucrainizarea întregului aparat administrativ.

Conducătorii „Sici” susțin că Ucraina Carpatică are destui intelectuali de naționalitate ucraineană, care să înlocuiască marele număr de funcționari cehi, în timp ce membrii guvernului și – în special – Revay, opiniază contrariul.

Din această cauză, se înregistrează zilnic acte de agresiune ale „Sici”-lor împotriva cehilor.

Însuși ministrul Revay, care condamnă metodele teroriste ale acestei organizații, este păzit în permanență pentru a nu fi atacat.

Guvernul din Praga, fiind informat de gravele abuzuri și excese cari se comit în Ucraina Carpatică, a fost pus în fața alternativei:

Sau retrace pe toți funcționari cehi și unitățile militare din Ucraina Carpatică;

Sau ia conducerea efectivă a noii provincii autonome.

Întrucât aplicarea primei dintre aceste două soluții ar fi echivalat cu o renunțare la suveranitatea statului ceho-slovac asupra Ucrainei Carpatice, lăsând-o la discreția revizionismului maghiaro-polon, guvernul din Praga a adoptat soluția secundă.

Sunt informațiuni că însuși Berlinul, care însuflețește mișcarea ukraineană, ar fi sfătuit Praga să nu renunțe la Ucraina Carpatică.

Interesul Germaniei este de a pregăti mai târziu pe teritoriul Ucrainei Carpatice o bază strategică pentru viitoarea sa expansiune spre Est.

Guvernul din Praga, fiind hotărât să pună capăt tulburărilor anticehe și să-și mențină autoritatea asupra provinciei autonome, a numit, în ziua de 16 ianuarie 1939, un nou membru în guvernul din Chust, în persoana generalului ceh Lew Prchala, căruia i s-au acordat puteri discreționare.

Numirea generalului Prchala a întâmpinat – însă - o serioasă opoziție, atât din partea guvernului, cât și din partea populației Ucrainei Carpatice, instigată de organizația „Sici”.

Ostilitatea cu care a fost primit generalul Prchala denotă că ukraineii sunt refractari la orice încercare de știrbire a autonomiei obținute.

Astfel, pe tot cuprinsul Ucrainei Carpatice, s-au ținut adunări și demonstrațiuni împotriva încercărilor de „cehizare” a ukraineilor, în timp ce guvernul a înaintat la Praga un protest, cerând revocarea generalului Prchala, deoarece numirea acestuia e neconstituțională.

Întrucât guvernul cehoslovac angajase deja prestigiul său, a menținut hotărârea numirii celui de al treilea membru în guvernul din Chust.

Între timp, agitațiile anticehe luaseră un aspect grav, degenerând – pe alocuri – în încăierări sângeroase.

Guvernul ukrainean, fiind pus în delicata situație de a recurge la măsuri energice pentru restabilirea ordinii interne, a încercat - totuși - să salveze situația, apelând - în ultima instanță - la înțelegerea populației.

Astfel, ministrul Revay a arătat că, actualmente, un eventual război civil ar avea ca urmare o totală pierdere a independenței din cauza

dușmanilor din afară, sau va atrage sancțiuni economice din partea cehilor, ceea ce ar înfometa populația.

În același timp, Voloșin atrăgând atenția generalului Prchala că numirea sa în guvernul din Chust ar putea avea consecințe grave, a reușit să-l înduplece pe acesta de a se reîntoarce la Praga.

Deocamdată, este greu de precizat care va fi atitudinea guvernului ceho-slovac în această delicată problemă a ucrainenilor, dar – în orice caz – abilitatea președintelui Voloșin a contribuit la evitarea unor serioase tulburări.

VIII. Problemele externe

Marea grijă pe care actualii conducători ai Ucrainei Carpatice o arată pentru clarificarea cât mai grabnică a situației interne este promovată, în special, de amenințările din afară.

Astfel, cu ocazia tulburărilor anticehe din Chust, Ministrul Revay a adresat populației următoarele cuvinte;

„În afară de România, cu care socotesc că avem relații foarte favorabile și față de care suntem recunoscători pentru atitudinea avută cu prilejul recentelor evenimente, Ucraina Carpatică este înconjurată numai de dușmani.”

„Polonia și Ungaria așteaptă momentul propice în țara noastră, iar Slovacia, pe teritoriul căreia locuiește o masă compactă de 100.000 ucraineni, nutrește – de asemenea – intențiuni dușmănoase față de noi”.

Este de remarcat faptul că ministrul Voloșin nu a amintit nimic despre relațiunile cu Germania, lăsând să se înțeleagă că acestea constituie pentru Ucraina Carpatică mai mult decât obiectul unei probleme externe, având în vedere amestecul Berlinului în afacerile interne ale unei provincii autonome.

În adevăr, acțiunea politică a Germaniei față de Ucraina Carpatică face parte dintr-un vast plan de hegemonie, cunoscut sub formula „Drang nach Osten”.

Tendința de expansiune a Germaniei, concretizată - până în prezent - prin „Anschluss”-ul Austriei și dezmembrarea Ceho-Slovaciei, fiind practică în numele principiului etnic, întreține un curent favorabil revizuirilor de frontieră și constituie un precedent primejdios, în special pentru securitatea statelor din estul și sud-estul Europei, care, în urma războiului mondial, au dobândit procente însemnate de populațiuni minoritare.

Încurajând și chiar sprijinind efectiv tendința de eliberare a acestor populațiuni minoritare, așezate în calea expansiunii sale, cel de Al Treilea

Reich, urmărește să câștige colaboratori prețioși pentru realizarea Țelurilor sale imperialiste.

Astfel, în ultimul timp, având în vedere că bogățiile Ucrainei Sovietice ar acoperi necesitățile sale economice, Germania a acordat toată atenția sa mișcării ucrainene de pretutindeni, care a luat un avânt considerabil, provocând legitime îngrijorări statelor direct vizate de această iridentă.

Întrucât Ceho-Slovacia, fără voia sa, a satisfăcut, în ceea ce o privește, politica de expansiune a Germaniei (prin cedarea regiunii Sudeților și acordarea autonomiei Slovaciei și Ucrainei Carpatice), atitudinea Berlinului față de Praga a devenit – formal – extrem de favorabilă.

În același timp, modificarea structurii statului ceho-slovac a determinat o completă răsturnare a orientării sale externe, iar, de unde până în ajunul Conferinței de la München, Ceho-Slovacia se afla sub totala influență a Moscovei, a căzut – în ultimul timp – sub totala influență a Berlinului.

Astfel, actualii conducători dela Praga au acceptat - de circumstanță - amicitia celui de Al Treilea Reich, care, deocamdată, are tot interesul să garanteze frontierele Ceho-Slovaciei împotriva eventualilor agresori.

Ceva mai mult, Praga tolerează amestecul Germaniei chiar în afacerile sale interne, asistând neputincioasă la transformarea Ucrainei Carpatice într-o piață de arme.

IX. Acțiunea Germaniei desfășurată pe teritoriul Ucrainei Carpatice

În ce privește activitatea de informație, propagandă și agitație, pe teritoriul Ucrainei Carpatice, aceasta se face – în general – cu ajutorul următoarelor elemente:

1. Ucrainenii filo-germani din posturile de conducere ale Ucrainei Carpatice;
2. Fruntașii sau membrii marcanți din organizațiile de emigranți ucraineni care militează pentru crearea unei Ukraine Mari;
3. Minoritatea germană și – în special – fruntașii acesteia;
4. Trimișii speciali germani, camuflați ca ziariști, reprezentanți comerciali, consulari etc;
5. Radio-ul, presa și diferitele publicații.

Printre acei dintre fruntașii Ucrainei Carpatice, cari sunt favorabili Germaniei, sprijinind ideea unei Ukraine Mari, se află însuși Voloșin.

Ca o dovadă a complicității lui Voloșin cu Berlinul, sunt informațiuni că doi colaboratori apropiați ai acestuia au plecat, de curând, în Germania, fără știrea guvernului din Praga.

În al doilea rând, organizațiunile de emigranți ucraineni – în rândul cărora Germania a făcut o largă propagandă – desfășoară o activitate intensă în jurul ideii că Ucraina Carpatică este prima etapă a unui Stat Național Ucrainean.

Adevărata activitate a celui de Al Treilea Raich pe teritoriul Ucrainei Carpatice o desfășoară, însă, elementele germane.

Astfel, conducerea întregii activități din Ucraina Carpatică a fost încredințată lui Kharmazin – führer-ul germanilor din Slovacia și Ucraina Carpatică, stabilit la Bratislava (Slovacia).

Un alt auxiliar important al Berlinului este inginerul Oldofredi – subsecretar de Stat pentru minoritatea germană pe lângă guvernul din Chust – care elaborează Statutul privitor la stabilirea drepturilor minorității germane din Ucraina Carpatică.

Oldofredi candidează pe listele unice ale guvernului la alegerile pentru Dieta din 12 februarie 1939.

De asemenea, un alt important emisar al Berlinului este cetățeanul german Kleiss, care, oficial, are calitatea de consul general pentru Ucraina Carpatică și de corespondent al oficiosului german „Völkischer Beobachter”.

În realitate, activitatea lui Kleiss constă în:

1. Culegerea informațiilor de ordin politic și economic asupra Ucrainei Carpatice, cu ajutorul informatorilor recrutați din rândurile populației germane.

Într-unul din rapoartele sale secrete, Kleis a arătat că excesele membrilor „Sici” au dus la starea de debandadă în care se află Ucraina Carpatică.

2. Crearea unui centru de informații secrete la Iasina - localitate situată în apropierea de frontiera poloneză - care adună informații politice, economice și militare din Polonia, România, Ceho-Slovacia și Ucraina Sovietică.

Kleiss se interesează - în special - de starea de spirit a populației ucrainene din diferite țări precum și de atitudinea țărilor respective față de problema ucraineană.

Este relevant, de asemenea, că Kleiss a avut legături cu Codreanu, a cărui dispariție o regretă.

Un alt agent al Berlinului, care activează în Ucraina Carpatică, este inginerul Kraus, originar din Ceho-Slovacia, fost ofițer în armata cehă, de unde a demisionat pentru a se înrola în unitățile Germanilor Sudeți.

Klaus își recrutează informatorii – în special – din rândurile ucrainenilor și cehilor, iar rapoartele sale sunt expediate mai întâi la Bratislava, iar de aici la Berlin, unde sunt confruntate cu rapoartele lui Kleiss.

S-a stabilit, de asemenea, că Kraus este acela care face legătura între fűhrer-ul Kharmazin și inginerul Oldofredi. De asemenea, pentru completarea activității sale de informație și propagandă, Berlinul a proiectat să construiască, în curând, la Iasina, un post de radio cu emisiuni în limba ucraineană.

Paralel cu această activitate, Germania pregătește cu mult interes viitoarele cadre ale armatei naționale ucrainene. La Chust a sosit, încă din primele zile ale guvernului Voloșin, un colonel german de stat major care se ocupă cu instruirea militară a voluntarilor ucraineni (organizația „Sici”).

Dar, instruirea și formarea cadrelor viitoare armate ucrainene nu se face numai pe teritoriul Ucrainei Carpatice. Recent, circa 9.000 muncitori ucraineni au plecat în Germania, sub pretextul de a se specializa în întreprinderile agricole și industriale germane. În realitate, aceștia vor fi instruiți, echipați și înarmați, formând prima Divizie carpato-ucraineană.

Cu pregătirea cadrelor necesare celorlalte Divizii ucrainene se ocupă organizația „Sici”.

Este caracteristic faptul că în organizația „Sici” nu se înrolează numai elemente carpato-ucrainene, ci și un mare număr de tineri ucraineni fugiți din Polonia și chiar din România.

De asemenea, Germania pregătește pe teritoriul său o legiune ucraineană (asemănătoare fostelor legiuni sudete și austriece), care va colabora la momentul oportun cu viitoarea armată națională ucraineană.

Concluziuni

1. Acordarea autonomiei Ucrainei Carpatice a fost determinată de acțiunea diplomatică și politică a Germaniei, care a pus în mișcare masele de ucraineni de pretutindeni și a exercitat presiuni asupra Ceho-Slovaciei.

2. După acordarea acestei autonomii, agitațiunile Ungariei și ale Poloniei pentru restabilirea unei frontiere comune – prin alipirea Ucrainei Carpatice - a dat prilej Germaniei să intervină în favoarea menținerii integrității Ceho-Slovaciei.

3. Această intervenție a devenit, deopotrivă, Germaniei, care, apărând independența Ucrainei Carpatice, o transformă într-o piață de

arme împotriva statelor din estul Europei, cu ajutorul minorităților ucrainene respective.

Anexe

Anexa nr. 1- Ucraina Carpatică

Anexa nr. 2 - Ucraina Carpatică (Harta Etnografică)

Anexa nr. 3 - Ucraina Carpatică (Căile de comunicație)

Anexa nr. 4

LISTA CONDUCĂTORILOR UKRAINEI CARPATICE

1. Voloșin August (ukrainean) – șeful guvernului.

Preot catolic, fost director al Școlii Normale Ucrainene din Uzhorod. Este o persoană în vârstă de 60 ani, înzestrată cu mult tact și judecată; are concepții de dreapta și se află sub influența cercurilor de la Berlin.

2. Revay Iulian (ukrainean) – ministru, conducător al tuturor Direcțiilor Administrative.

De profesie învățător, fost membru al Partidului Social-Democrat Ceh și fost – în mai multe rânduri – deputat în Parlamentul Cehoslovaciei. Este o persoană energică, în vârstă de circa 45 ani, are concepții mai mult de stânga.

3. Prchala Lew (ceh) – ministru, fără atribuțiuni precise până în prezent.

Fost profesor de gimnastică în Rusia, iar în timpul războiului mondial a activat în rândurile Legiunii Cehe din Siberia. Terminând războiul cu gradul de colonel, a fost trimis de Statul Ceho-Slovac în Franța pentru a-și perfecționa studiile militare. La întoarcere, a fost numit Comandantul Diviziei XII din Użhorod, apoi a funcționat un scurt timp, ca sub-șef al Marelui Stat Major Ceho-Slovac, iar, apoi, a comandat Districtul Militar al actualei Ukraine Carpatice și a Regiunii de Est a Slovaciei.

În ultimul timp, generalul Prchala a fost comandantul forțelor militare din Slovacia, însă după acordarea deplinei autonomii acestei provincii postul său a fost încredințat generalului slovac Viesta.

În Septembrie 1938, cu ocazia precipitării evenimentelor din Europa Centrală și a mobilizării Armatei Cehe a fost trimis de președintele Beneș – al cărui amic este – cu o importantă misiune la Moscova;

În ziua de 16 ianuarie 1939 a fost numit al treilea membru al guvernului Ucrainei Carpatice.

4. Bilâi (ukrainean) – conducător al Direcțiunii Internelor și șeful Poliției din Chust (capitala) – căpitan activ.

5. Ștefan Augustin - conducător al Direcțiunii Instrucției Publice și a Cultelor.
6. Komarinski Vladimir (ukrainean) – conducător al Direcțiunii de Propagandă - doctor în drept.
7. Tuțăreac Nicolae (ukrainean) – conducătorul Direcțiunii Poștelor.
8. Manziuk (ukrainian) – conducătorul Direcțiunii Sanitare - doctor în medicină.
9. Lazanysch M. - conducătorul Secției Personalului al Secretariatului de pe lângă Președinția Guvernului;
10. Kocergan Mihail (ukrainean) – conducătorul Secției Politice a Secretariatului de pe lângă Președinția Guvernului;
11. Efremiv S. (ukrainean) – conducătorul Secției Financiare a Secretariatului de pe lângă Președinția Guvernului;
12. Revay Feodor (ukrainean) – Președintele Consiliului Central al Poporului Ucrainean (Ukrainska Centralnia Narodnia Rada) și director al Imprimeriilor Statului, frate cu ministrul Revay Iulian.
13. Brasceaiko Mihail (ukrainean) – președintele Comisiunii Juridice de pe lângă guvern, doctor în drept, avocat.

Anexa nr. 5.

ORGANIZAȚIA PARAMILITARĂ „SICI” (Corpul Voluntarilor Ucraineni)

Organizare : În fruntea organizației se află un Comandant (actualmente: Klempus) și un Directorat denumit „Uprava Sici”, compus din 10 membri, printre cari figurează: Ivan Roman, Candeba – doctor în arheologie, fiul lui Olea Candeba, cunoscutul scriitor ucrainean, Ivan Rohaci – secretar etc) .

Întreaga organizație de pe teritoriul Ucrainei Carpatice este împărțită în 11 „okrug” – uri, corespunzătoare celor administrative.

Fiecare „okrug” este condus, de asemenea, de un comandant și o „Uprava”.

Numărul membrilor este, în prezent, de circa 10.000, din care 200 se află în Chust (capitala).

Instrucția este cea militară.

Echipament: membrii „Sici” poartă uniforma „Mazepa”.

Scopul inițial a fost formarea unei forțe militare proprii în Ucraina Carpatică cu elemente ucrainene, pentru paza internă și – eventual – pentru apărarea granițelor.

După declararea autonomiei Ucrainei Carpatice, „Sici” a devenit nucleul viitoarei armate ucrainene în care se înrolează ca voluntari nu

numai ucrainenii din Ucraina Carpatică, dar și numeroși emigranți din Germania, Ceho-Slovacia și Polonia.

Ideologia este cea iredentistă, urmărind crearea Ucrainei Mari.

Metodele, în genere, sunt cele teroriste, întrebuințate de organizația O.U.N. sub a cărei influență activează.

Orientarea externă spre Germania, care acordă un larg sprijin moral și material organizației „Sici”.

Fonduri: în afară de subsidiile acordate de Berlin, se întreține din cotizații și subscripții forțate. Recent, a pus stăpânire pe clădirea hotelului „Korona”, din Chust, în scopul de a o exploata.

Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (prescurtat: A.M.A.E), fond 71 – *Cehoslovacia*, dos. nr. 25/ iulie 1938 – iulie 1939, filele 222-254; Un exemplar este păstrat și la CNSAS (Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, fond Documentar 7020, URSS, dosar 12098, întocmit la 13.XI.1956.

СТОРИНКИ ІСТОРІЇ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ (ЕПОХА КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ У МОЇЙ ТВОРЧОСТІ)

Михайло Белень,

доктор мистецтвознавства,
професор Карпатського університету ім. Августина Волошина,
академік Міжнародної академії богословських наук

Вочевидь, з Божої волі, після розпаду Радянського Союзу тема історичної і світлої пам'яті українства в душах і свідомості закарпатців почала відроджуватись. Це часи неймовірних труднощів поетапної боротьби політичного, просвітницького і культурного виборювання, виокреслені окремими діячами тогочасної інтелігенції, у біографіях яких прочитаєш усю сутність освіченості і патріотизму в будівництві Карпатської України. Пригадую, як у 80-ті роки ХХ століття (я закінчував 6-й курс Київського державного художнього інституту) у ранковий час по республіканському радіо я слухав як дикторський голос віщував про ворога українського народу – священика Августина Волошина. З точки зору здорового глузду такого «вишуканого» шельмування, перемішаного зі словоблудством і пустослів'ям якогось ідеологічного лжеісторика, я не чув.

У моїй творчій біографії склався дивний збіг обставин – у рік закінчення академічних майстерень Академії мистецтв (СРСР) у 1986–1989 рр. на замовлення ЦК ЛКСМ України я виготовив пам'ятник пілотам Другої Світової війни, які загинули на Дуклі (Чехословаччина, нині Словацька Республіка).

Після багатолюдного відкриття пам'ятника один із працівників Свидницького окресного уряду підійшов до мене і спитав, звідки я родом. Я відповів, що закарпатець і родом з Міжгірщини. Ми познайомились і розговорилися на різні теми: мистецькі, політичні, буденні тощо. Уживши своєї трапезу святочних гостинців, ми попрямували у Свидницький музей української культури. Допоки я заворожено роздивлявся експонати, мій новий знайомий приніс мені три книжки: Олександр Духнович «Хліб душі», Августин Волошин «Коротка історія педагогіки для учительських семінарій» (друге доповнене видання – Ужгород, 1931 р.) і «Мала читанка для II и III класи народних шкіл» (Ужгород, 1925 р.). Усі три книжки підписані мені як подарунок. Звичайно, я зі страхом привіз їх додому як «політичне табу».

І так сталося, що з 1989 року не просто впритул, а прискіпливо

почав збирати все, що зміг про Духновича і Волошина, й радів тим, що А. Волошин, мій земляк, народився в самісінькій серцевині Бойківщини – Міжгірщині. Це в мене вселяло якийсь особливий дух і радість, що в наших горах народилася і зросла така могутня постать. Звичайно, я загорівся темою Карпатської України (1939 р.) і збирав про неї все, що потрапляло під руки.

Мені знову поталанило у дослідженні історичних подій. До святкування 60-річчя Карпатської України (1939–1999) колишній ректор Ужгородського державного університету В. Ю. Сливка не просто довірив мені, а зобов'язав написати книжку про перебіг політичних подій у становленні і проголошенні Карпатської України в (особистостях) портретах.

У той період мені страшенно хотілося вивчати еволюцію світових філософських шкіл, і я був прикріплений здобувачем при кафедрі філософії УЖДУ, склавши на той час два кандидатські іспити. Пройнявшись світовою філософією, як художник-професіонал по-іншому вже й не мислив, узявся за написання книжки, у якій намалював 77 портретів і написав енциклопедичного характеру довідки з біографій та стислі інтерв'ю (1998 р.) учасників тих подій. Майже півроку ходив по різних державних та приватних архівах. Однак найбільше у дослідженні цих питань мені підказував, де потрібно шукати матеріали, далекий родич славної родини Дмитра, Івана і Василя Климпушів – Микола Бандусяк – колишній агітатор і пропагандист Крайового виборчкому до Союзу Карпатської України.

У передмові від автора звернувся до читача моєї скромної, але щирої праці на честь 60-річчя Карпатської України. Одночасно (до написання книги) мною було створено класичний портрет А. Волошина (папір, туш, перо, 1994 рік), який опублікований у багатьох академічних виданнях. Створено пам'ятну медаль: «А. Волошин. Карпатська Україна» (бронза, 1991 рік); Меморіальна дошка «Августин Волошин, 1874–1945» (бронза, 1994); Меморіальна дошка Августину Штефану (1893–1986) – Голові Союзу Карпатської України (головний фасад будинку юридичного факультету УжНУ, штучний камінь, 1994); Пам'ятні медалі Василю Гренджі-Донському та Олександру Маркушу (головний фасад будинку Ужгородського комерційного технікуму. Бронза, 1993); Пам'ятні медалі: «Карпатська Україна, 1939» та «Від Руси до України» (Бронза, 1994). Пам'ятник Василю Гренджі-Донському (лабрадорит, бронза, 2000 р. смт. Міжгір'я); Пам'ятник Д. Климпушу (габро, бронза, 1997, смт. Ясіня).

Виповнюється 80 років знаменної дати від дня проголошення (15 березня 1939 р.) незалежної Карпатської Української Держави. З висоти нинішньої доби слід з найщирішими почуттями до світлої пам'яті, людського поклику, радощів, і одночасного болю згадати й відзначити християнське віковичне прагнення боротьби карпатських русинів-українців за право жити на рідній Землі вільними і незалежними. Цьому передували культурно-просвітницькі ідеї, що розвивалися в Підкарпатській Русі (1920–1938) та обставини, у яких боролась високоосвічена еліта української орієнтації і спрямування, інтелігенція Карпатської України (1938–1939). Її дії позначились умінням здобувати перемогу у важкій різноголосій політичній боротьбі, переконувати, зоорганізовувати і піднімати духовно-патріотичний стан у народі, щоб створити власну державу на землі пращурів, що потім красномовно підтверджено вислідами народних виборів до Сойму Карпатської України, і на Першому Засіданні (15 березня 1939 р.) стверджено й оголошено світові про становлення суверенної держави найдемократичнішим шляхом.

Ми повинні вшанувати пам'ять, честь і волю наших предків, християнську спадкоємність у мріях і надіях, – їхніх синів і дочок, що продовжували, відстоювали земне життя серед праведних, а нащадки – своєю мудрістю не зрадили святого прагнення краян. Слід сказати, що між останніми був і є (в історичній правді), як символ ідеї єднання, о. Августин Волошин, у складі уряду якого були інтелігенти-патріоти, які розумно й толерантно використовували демократичні «масарикові» закони у Чехословаччині, своєчасно орієнтувались у всіх політичних-ігрищах передвоєнної Європи. Але ніхто з тодішніх політиків європейських держав не наважився заявити чи однозначно припустити ймовірну, таємничу (як виявилось пізніше) чорну диявольщину надцинізму фашистської Німеччини, що вже зазіхала своїм мілітаризмом на світове панування. Подальший збіг політичних обставин в Європі відбивався одночасно і на подіях у Карпатській Україні. Жорстока розправа (1939) тогочасною Угорщиною над маленькою, щойно проголошеною державою на західних теренах Русі-України, показала своє зашорене обличчя в особах своїх політиків, демонструючи світові впродовж денационалізаторську, асиміляторську і диктаторську політику щодо народу Карпатської України.

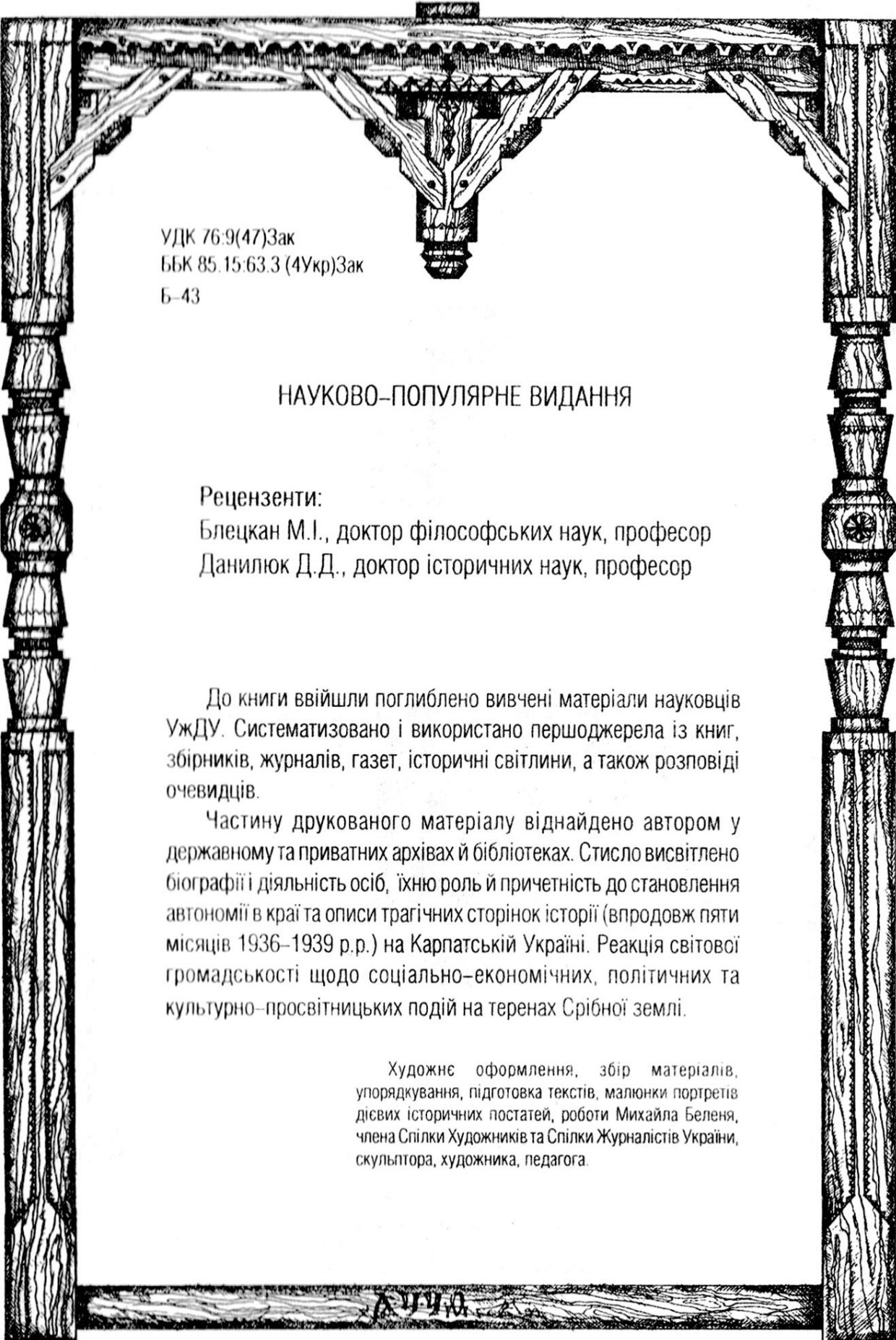

Герб
міста
Ужгорода

Герб
Карпатської
України

Герб
міста
Хуства

Свою скромну працю
присвячую світлій пам'яті
дорогих земляків,
які боролися за віковичну свободу
і незалежність
Карпатської України.

УДК 76:9(47)Зак
ББК 85.15:63.3 (4Укр)Зак
Б-43

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

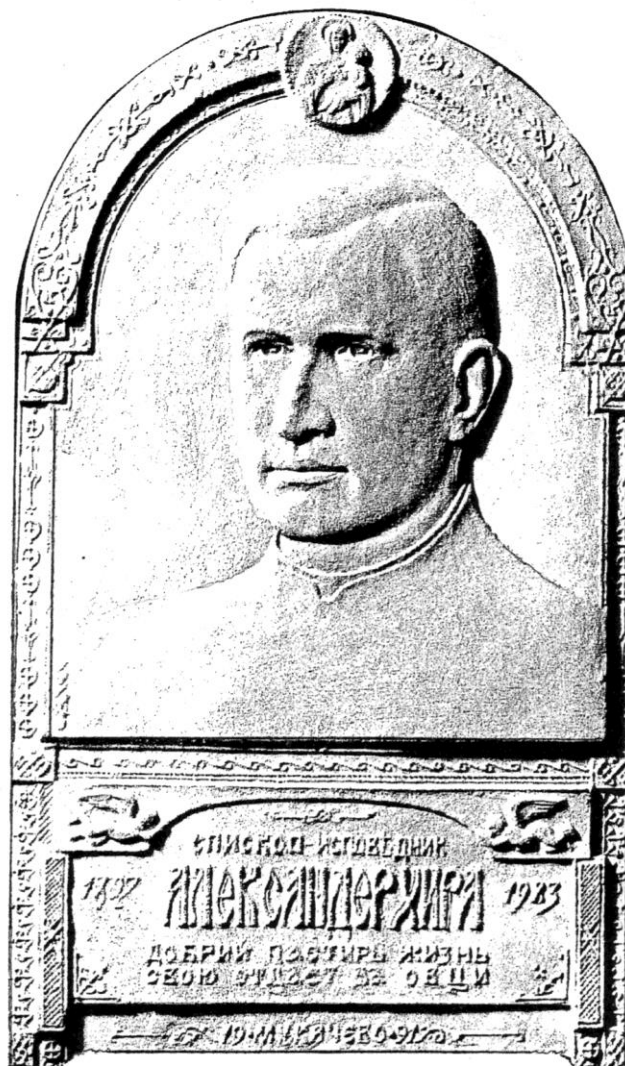
Рецензенти:

Блецкан М.І., доктор філософських наук, професор
Данилюк Д.Д., доктор історичних наук, професор

До книги ввійшли поглиблено вивчені матеріали науковців УжДУ. Систематизовано і використано першоджерела із книг, збірників, журналів, газет, історичні світліни, а також розповіді очевидців.

Частину друкованого матеріалу віднайдено автором у державному та приватних архівах й бібліотеках. Стисло висвітлено біографії і діяльність осіб, їхню роль й причетність до становлення автономії в краї та описи трагічних сторінок історії (впродовж п'яти місяців 1936–1939 р.р.) на Карпатській Україні. Реакція світової громадськості щодо соціально-економічних, політичних та культурно-просвітницьких подій на теренах Срібної землі.

Художнє оформлення, збір матеріалів, упорядкування, підготовка текстів, малюнки портретів дієвих історичних постатей, роботи Михайла Беленя, члена Спілки Художників та Спілки Журналістів України, скульптора, художника, педагога.

Єпископ-ісповідник Олександр Хіра

1897–1983

(плакета бронза)

Меморіальна дошка історику

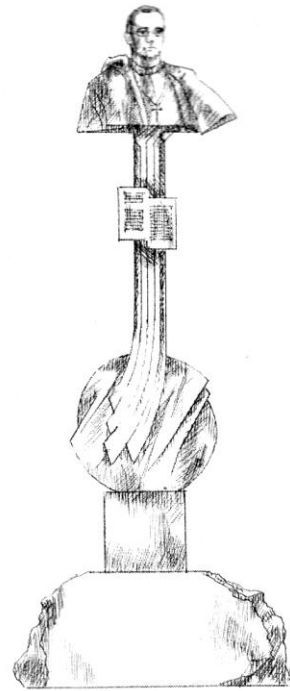
Миколі Лелекачу

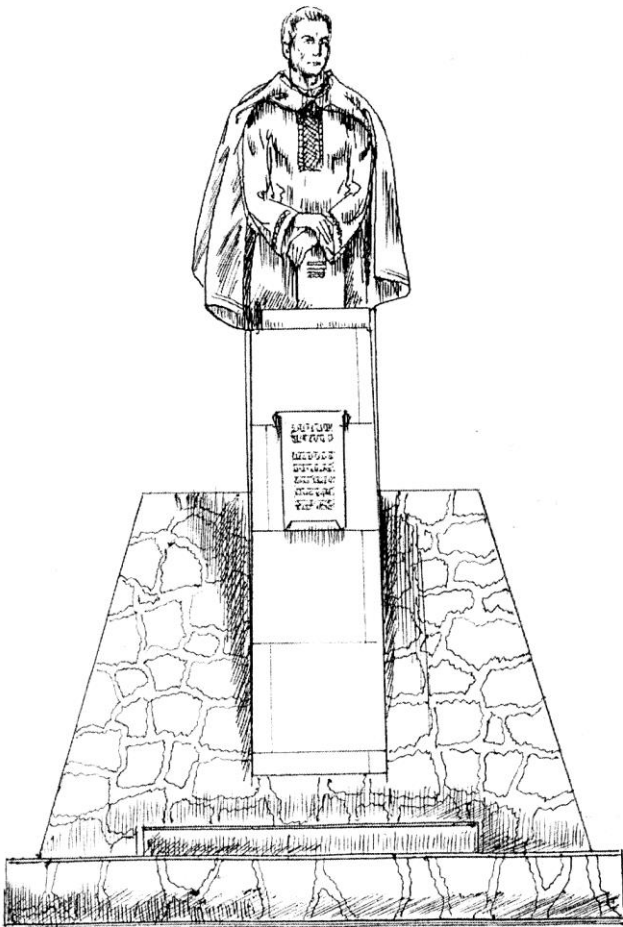
Пам'ятник літописцю
Карпатської України
Василю Гренджі-Донському
1897-1974
Лабрадорит, бронза 2001

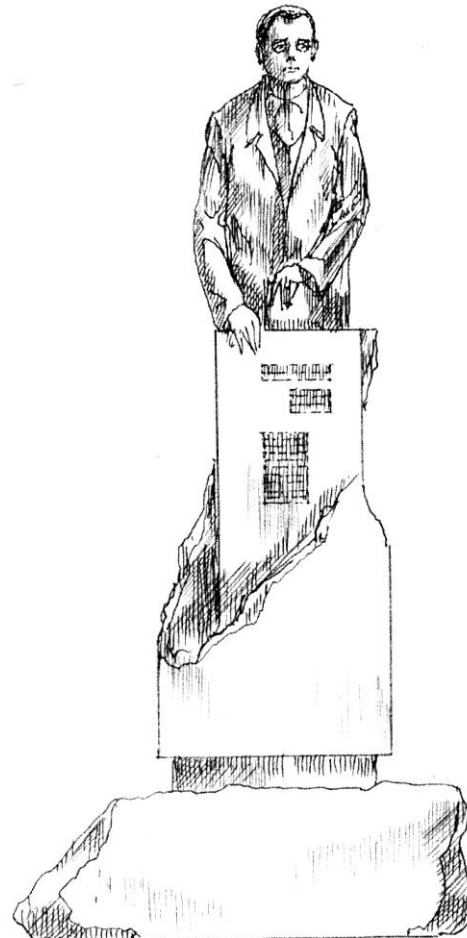
Пам'ятник команданту
Карпатської Січі
Дмитру Климушу
1897-1959
Габро, бронза
1998

Ескіз пам'ятника
А.Волошину в с.Келечин
Папір, туш, перо. 2008

Ескіз пам'ятника Президенту
Гуцульської Республіки
Степану Клочураку в смт.Ясіня
Папір, туш, перо. 2008

Ескіз пам'ятника А.Волошину в смт.Міжгір'я
Папір, туш, перо. 2008

Меморіальна дошка.

Голова Союму Карпатської
України Августин

Меморіальна дошка.

Президент Карпатської України
Августин Волошин (1874–1945)

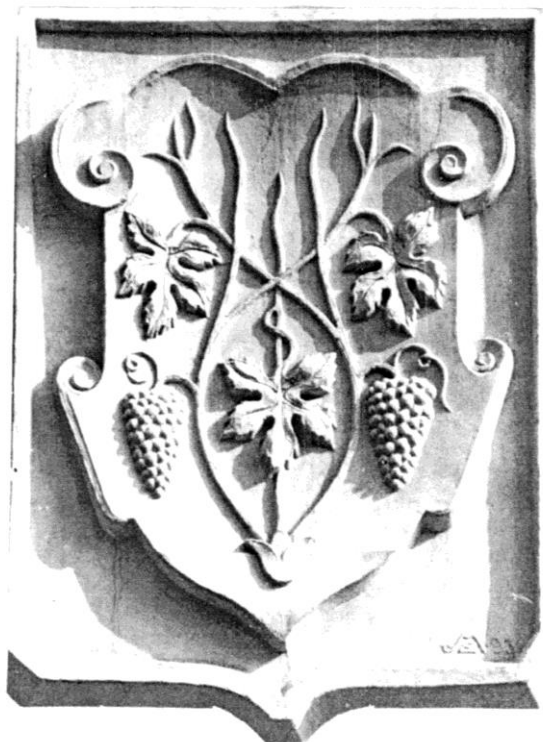

Меморіальна дошка.

Посол Союму Карпатської
України Іван Качала (1899–1960)

Пам'ятна медаль на честь 70-річчя
проголошення держави Карпатська Україна

Рельєф. Герб Ужгорода. Шт. камінь
1993

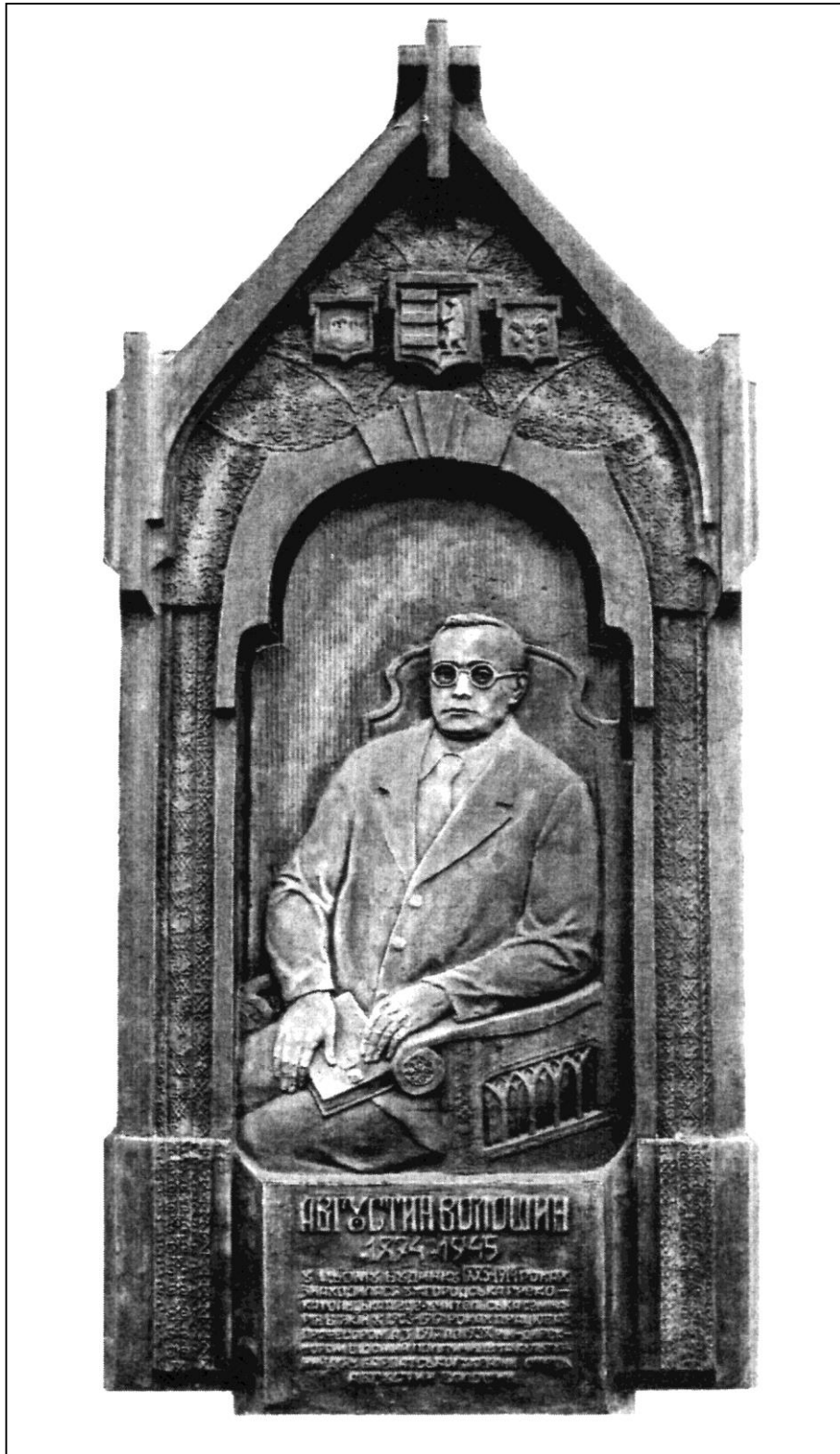
Медаль. «Від Русі до України»
Бронза, 1994

Медаль. «Іван Росул» Бронза. 1995
Агітатор виборчому до Союму
Карпатської України.

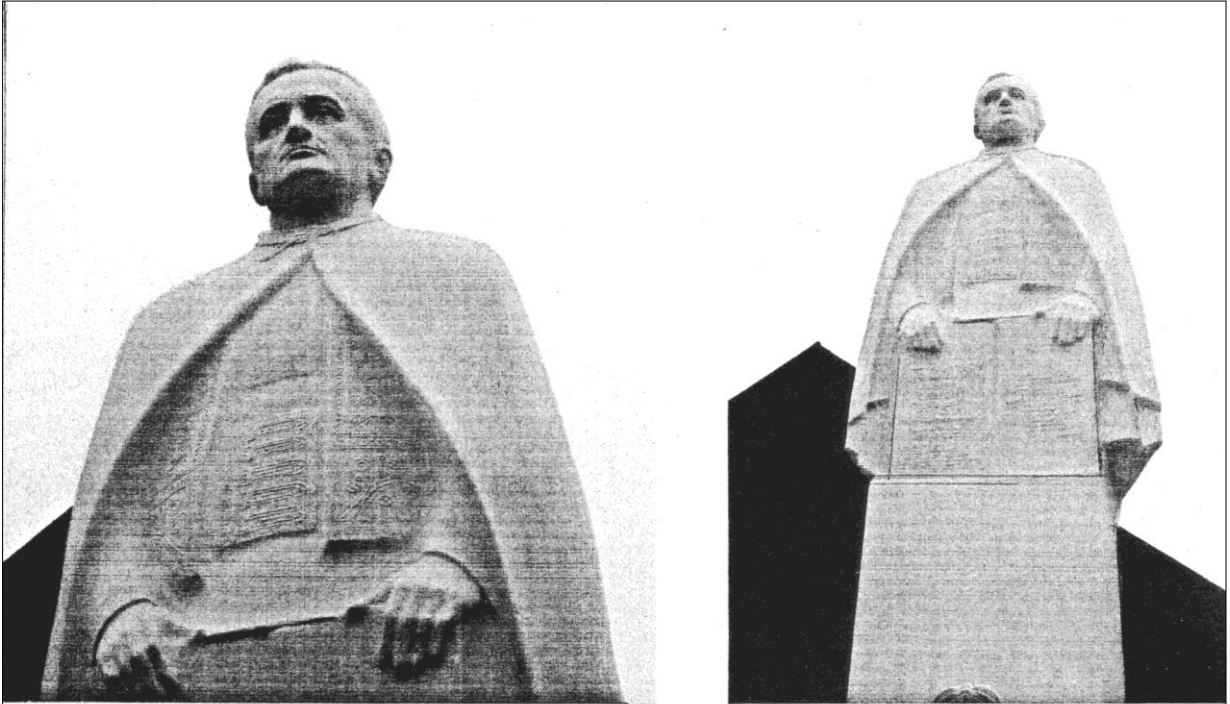

Рельєф. Герб Карпатської України.
Шт. камінь 1993

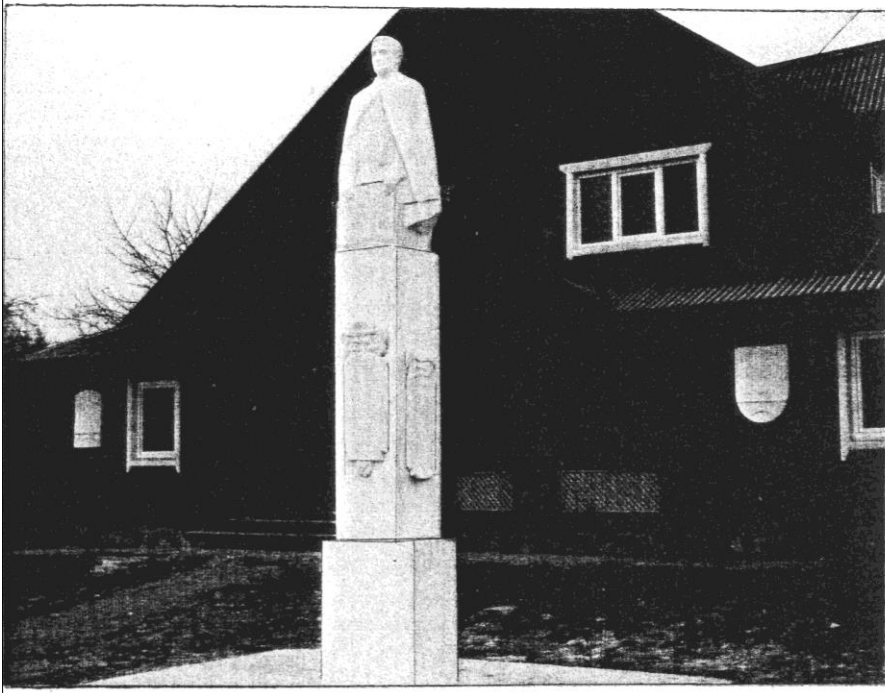

Августин ВОЛОШИН

Меморіальна дошка на фасаді будинку юридичного факультету
Ужгородського Національного університету
Скульптор М.Белень. Бронза. 1997 р.

Фрагмент пам'ятника президенту Гуцульської Республіки (1919)
Степану Клочураку (1895–1980)

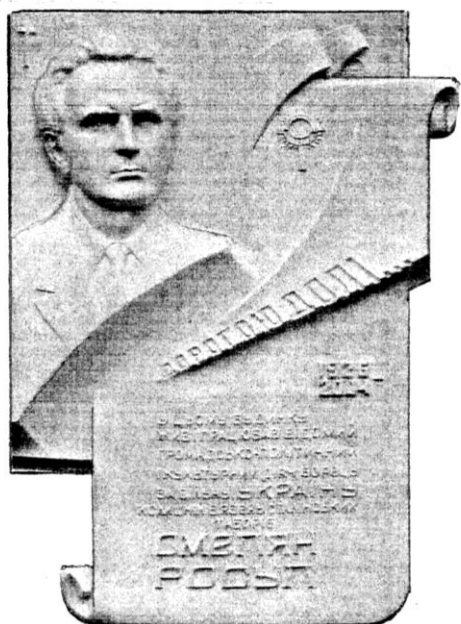
Загальний вигляд пам'ятника президенту Степану Клочураку перед головним фасадом
будинку Ясінянського
краєзнавчого музею

Меморіальна дошка
преподобному Алексію Кабальюку
(1877–1947)
штучний камінь

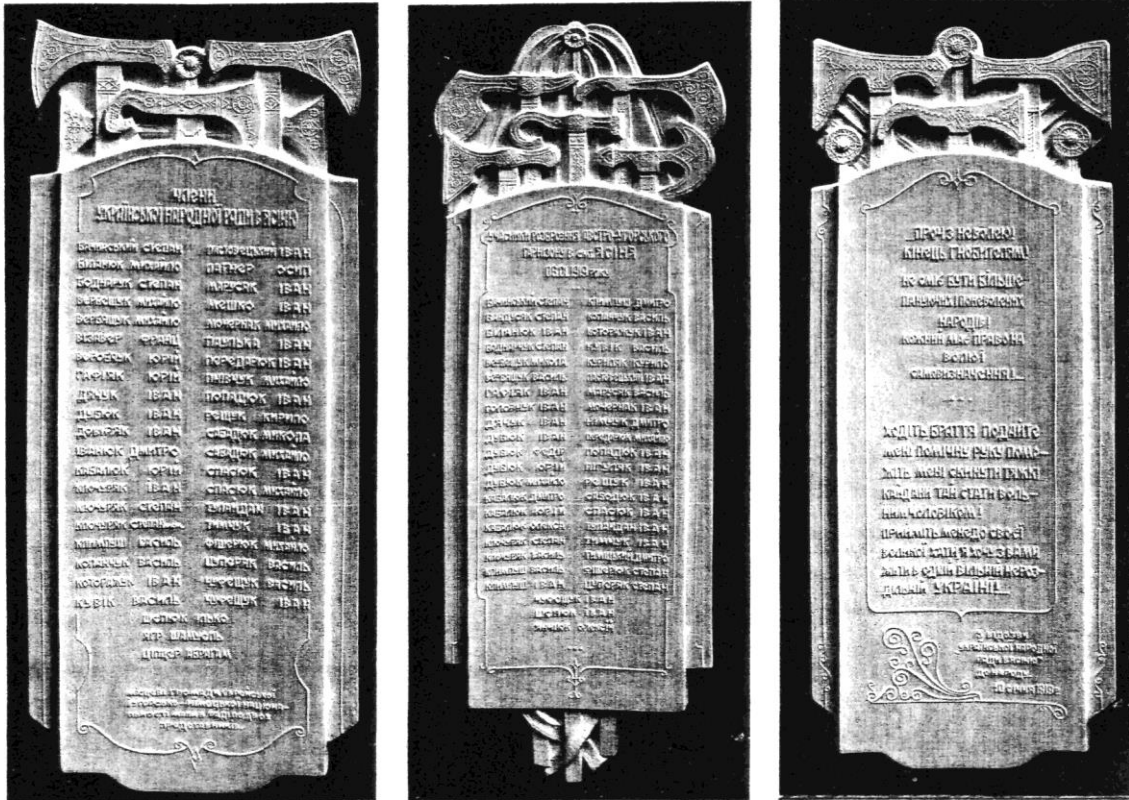
Меморіальна дошка першому губернатору
Підкарпатської Русі Григорію-Ігнатію
Жатковичу
(1886–1967)

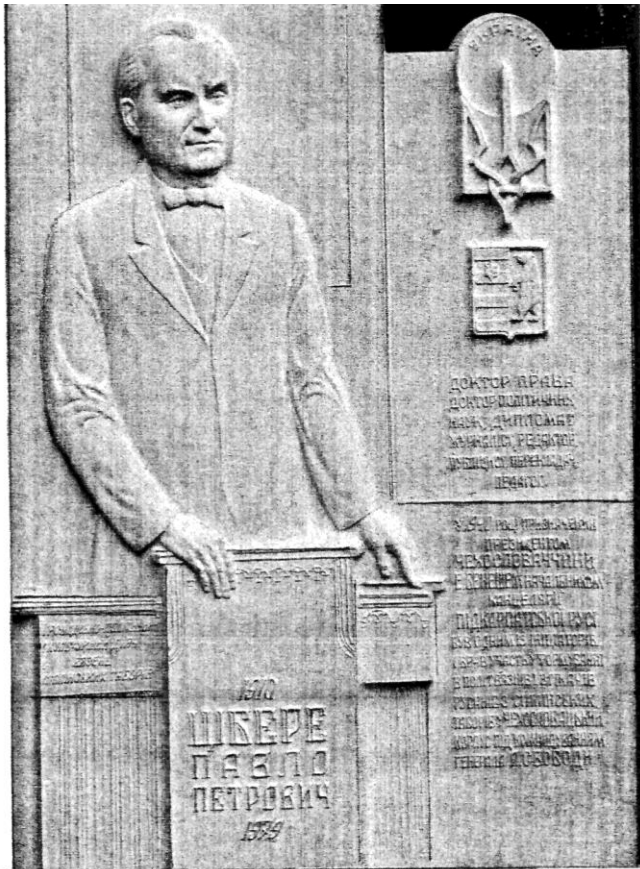
Меморіальна дошка громадсько-
культурному діячу Омеляну Росулу (1926–
2004)
штучний камінь

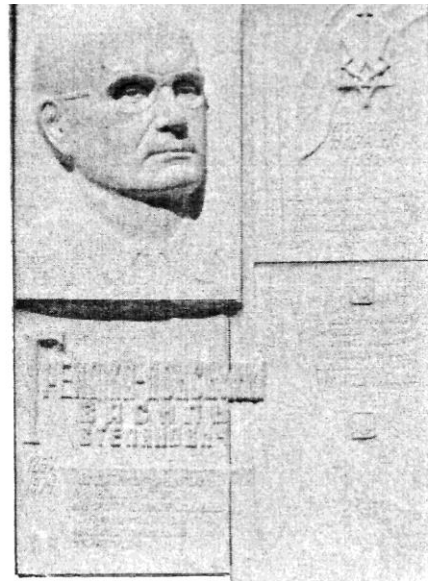
Письменник Олександр Маркуш (1891–
1971).
Плакета, бронза

Текстові таблиці на пам'ятнику С.Клочураку в смТясіня

Меморіальна дошка Павлу Цібере (1910–1979)

Меморіальна дошка письменнику Василю Гренжі-Донському (1897–1974)

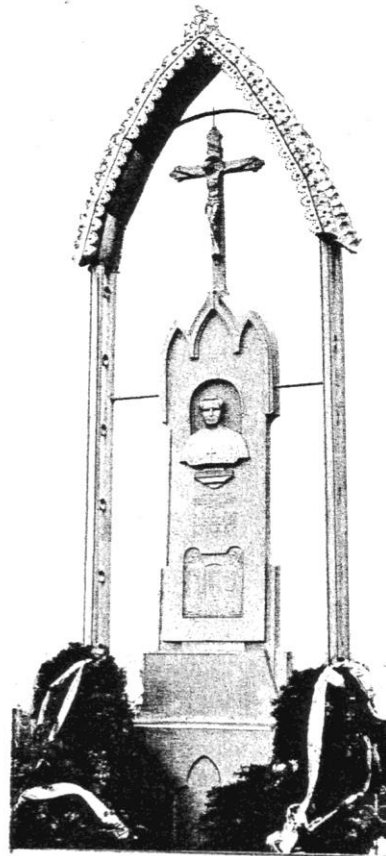
Єпископ-мученик Теодор Ромжа (1911–1947)
Пакета, бронза

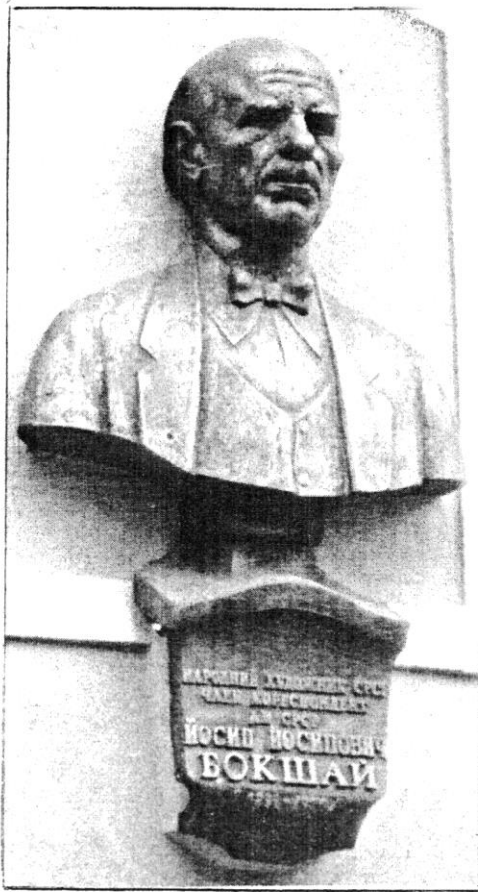
Меморіальна дошка Івану Качалі
(1899–1960). Штучний камінь.

Меморіальна дошка актору,
режисеру Миколі Садовському.
Бронза

Памятник єпископу Теодору Ромжі.
Шт. камінь, метал.

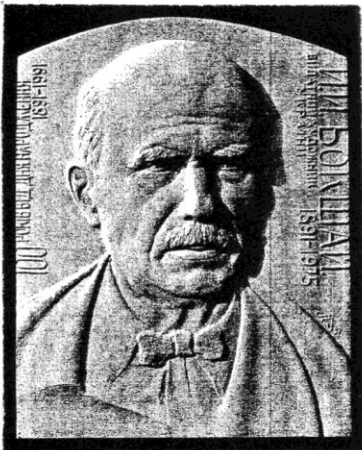
Меморіальний бюст художнику
Йосипу Бокшаю (1981–1975).
Бронза.

Меморіальна дошка братам Емільяну Бокшаю
(катихит) та Йосипу Бокшаю (бронза).

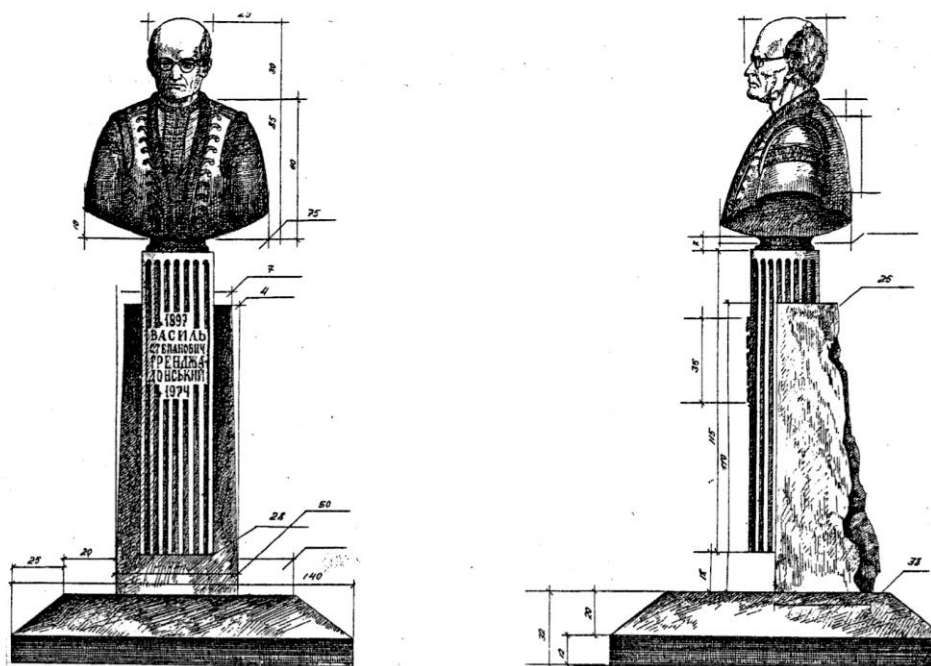
Йосип Бокшай
Медаль, бронза.

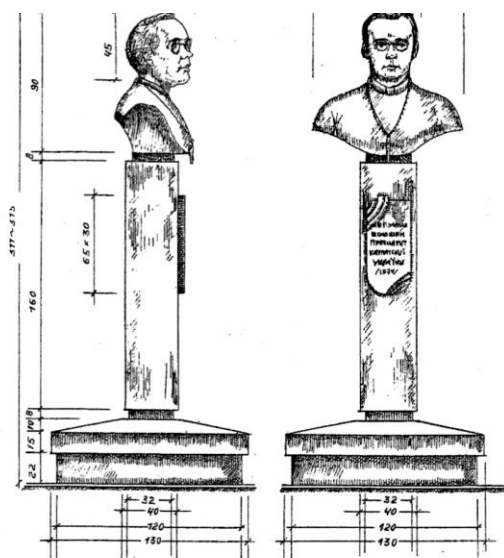
Йосип Бокшай
Плакета, бронза.

Художники Йосип Бокшай і
Адальберт Ерделі (1891–1955).
Медаль, бронза.

Ескіз пам'ятника письменнику Василю Гренджі-Донському

Ескіз пам'ятника президенту Карпатської України
Августину Волошину

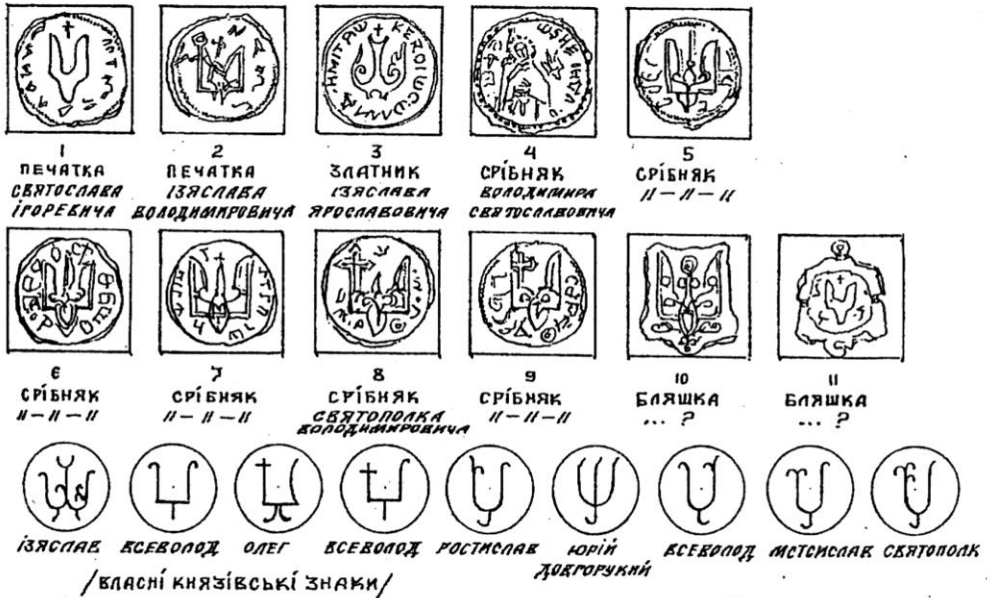
Письменник Василь Гренджа-Донський
(1897–1974). Плакета, бронза.

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ ФОРМ ТРИЗУБА

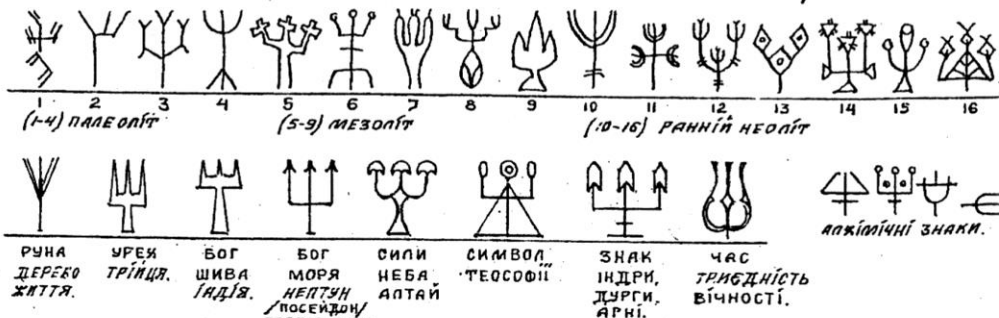
Семантика (генеалогія) давньоруських князівських знаків
від символів (клейноди) до герба України

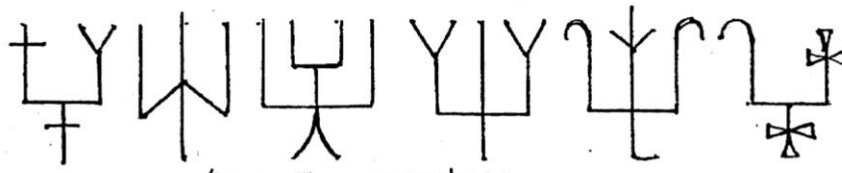

ПЕЧАТКИ, СРІБНЯКИ, ЗЛАТНИКИ.

ЗНАКИ, ЩО НАГАДУЮТЬ ФОРМУ ТРИЗУБА ІЗ СВІТОВОЇ КОСМОГОНІЇ ЛЮДСТВА
ПАЛЕОЛІТ, МЕЗОЛІТ, НЕОЛІТ, / ПЕЧЕРНІ, НАСКЕЛЬНІ ЗНАКИ / ДО XV ст. /

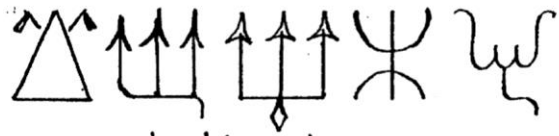

ЗНАКИ РҮРИКОВИЧІВ ІХ СТ.

ЖЕЗЛИ ІНДУСЬКИХ
БОРІВ ІІ СТ. ДО Н.Е.

КИТАЙСЬКІ ІЕРОГЛІФИ.

КРІТСЬКЕ
ЛІНІЙНЕ ПИСЬМО

КЛЕЙМА НА ЦЕГЛИНАХ. БАКТРІЯ
КУШАНСЬКОЇ ДОБИ І СТ. ДО Н.Е.

АМУЛЕТИ
УРАРТУ VIII СТ. ДО Н.Е.

ЕЛЕМЕНТ
АМУНІЦІЙ ІНДУСЬКИХ
ВОЇНІВ ІІ СТ. Н.Е.

ТРИЗУБ БОГА
ШИВИ.
ІНДІЯ ІІ СТ. Н.Е.

ТРИЗУБ З
ПІВДЕННОЇ
ОСЕТІЇ
І ТИС. ДО Н.Е.

З АМУЛЕТІВ
УРАРТУ
VIII СТ. ДО Н.Е.

ЖЕЗЛ-ТРИЗУБ
ІНДУСЬКОГО
БОЖЕСТВА
ХАРІ-ХОРА.
КАЛЬКУТТА. III СТ. Н.Е.

ОДИН ІЗ РЕЛІКТІВ
У СИМВОЛАХ
БУДДИЗМУ III ТИС. ДО Н.Е.

САРМАТСЬКИЙ
ГЕРБ. VI СТ. ДО Н.Е.

ТЕОСОФІЯ
БУТТЯ.
БАЛКАНИ.
IV СТ. ДО Н.Е.

ДОВГОЛІТТЯ.
ІЕРОГЛІФ "ЧОУ"
II СТ. Н.Е.

Склав проф. М.Белень

Наукове видання

Карпатська Україна – незалежна держава.

Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року)

Редколегія:

М. Вегеш (голова),
С. Віднянський, М. Лендъел, О. Пагіря, М. Токар,
С. Федака (члени редкол.)

Карпатська Україна – незалежна держава. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14-15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендъел, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород, видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019 – 404 с.

До наукового збірника ввійшли доповіді, виголошені на міжнародній науковій конференції «Карпатська Україна – незалежна держава», організаторами якої виступили Ужгородський національний університет та Інститут історії України НАН України.

Збірник, який виходить у світ з нагоди 80-ї річниці проголошення державної незалежності Карпатської України, стане в нагоді всім, хто цікавиться славетними й трагічними сторінками історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців у ХХ столітті.

Підписано до друку 05.03.2019 р. Формат 60x84/8.

Тираж 300 прим. Ум.друк.арк. 15,6. Зам. № 27

Віддруковано з готового оригінал-макета ПП «АУТДОР-ШАРК»

88000, м.Ужгород, пл. Жупанадська, 15/1.

Тел.: 3-51-25. E- mail: office@shark.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників, і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія 3m №40 від 29 жовтня 2012 року